

MİMARBAŞI KASIM AĞA (HAYATI, ESERLERİ VE VAKIFLARI)

Doktora Tezi

Ergin TÜRKEK

Eskişehir 2025

MİMARBAŞI KASIM AĞA (HAYATI, ESERLERİ VE VAKIFLARI)

Ergin TÜRKEK

DOKTORA TEZİ

**Yeniçağ Tarihi Doktora Programı
Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Vedat TURĞUT**

**Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Nisan 2025
Eskişehir**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ergin Türkel'in "Mimarbaşı Kasım Ağa (Hayatı, Eserleri ve Vakıfları)" başlıklı tezi **31/01/2025** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, **Tarih Anabilim** dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : **Prof. Dr. Vedat TURĞUT**

Üye : **Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN**

Üye : **Prof. Dr. Mehmet TOPAL**

Üye : **Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR**

Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Cem GÖRÜR**

Prof. Dr. Nazif Öncü CAN

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

MİMARBAŞI KASIM AĞA (HAYATI, ESERLERİ VE VAKIFLARI)

Ergin TÜRKEK

Tarih Anabilim Dalı (Yeniçağ Tarihi)

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Nisan 2025

Danışman: Prof. Dr. Vedat TURĞUT

Bu çalışma 17. yüzyılın mimarbaşlarından Kasım Ağa'nın hayatı, mimari eserleri ve vakıflarını konu edinmektedir. Çalışmada daha önce kullanılmış kaynakların yanı sıra geçmiş araştırmalarda gözden kaçırılmış olan arşiv kaynakları, şerhiye sicilleri ve dönemin temel kronikleri ele alınarak Kasım Ağa'nın hayatına dair bilgi eksiklikleri giderilmiş ve yeni bulgular eşliğinde Kasım Ağa'nın biyografisi ortaya konulmuştur. Bu kapsamda Kasım Ağa'nın kökeni, ailesi, görevleri, ticari faaliyetleri, mimari eserleri ve vakıfları tespit edilerek dönemin tarihsel gelişmeleri eşliğinde Kasım Ağa'nın hayatı belirli bir çerçevede ele alınmıştır. Bilhassa Yeniçeri Ocağı ve yakın çevresi ile olan ilişkileri üzerinden Kasım Ağa'nın siyasi faaliyetleri izlenerek farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Böylece bir Osmanlı mimarbaşısının kişisel hırsları ve girişimleri olarak algılanan siyasi faaliyetleri farklı bir bakış açısıyla yeniden konumlandırılmıştır. Özellikle Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasındaki gayretleri ile dönemin önemli simalarıyla kurduğu yakın ilişki onun siyasi yönünün yansıması olmuştur. Mimari alandaki yetenekleri ile de ön plana çıkan Kasım Ağa'nın bilgi ve tecrübesi, yönetiminde söz sahibi olan Valide Sultanın Kethüdalığı'na getirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler: Mimarbaşı, Kasım Ağa, Vakıflar, Mimari Eserler, Hassa Mimarlar Ocağı

ABSTRACT

MIMARBASHI (THE CHIEF ARCHITECT) KASIM AĞA (HIS LIFE, WORKS AND FOUNDATIONS)

Ergin TÜRKEK

Department of History (Early Modern History)

Anadolu University, Postgraduate Education Institute, April 2025

Supervisor: Prof. Dr. Vedat TURĞUT

This study is about the life, architectural works, political activities and foundations of Kasım Ağa, one of the chief architects of the 17th century. In the study, in addition to the previously used sources, archive sources, court records and basic chronicles of the period that were overlooked in previous research were discussed, and the lack of information about Kasım Ağa's life was eliminated, and Kasım Ağa's biography was revealed with new findings. In this context, Kasım Ağa's origin, family, duties, architectural works and foundations were determined and Kasım Ağa's life was discussed within a certain framework, accompanied by the historical developments of the period. Particularly through his relations with the Janissary Corps and his close circle, Kasım Ağa's political activities were monitored together with the historical developments of the period and evaluated from a different perspective. Thus, the unusual political activities of an Ottoman chief architect, perceived as his personal ambitions and initiatives, were repositioned from a different perspective. Especially his efforts in making Köprülü Mehmed Pasha become the grand vizier and the close relationship he established with the important figures of the period were a reflection of his political orientation. The knowledge and experience of Kasım Ağa, who also came to the fore with his talents in the field of architecture, played an important role in bringing the Valide Sultan, who had a say in the Ottoman administration of the period, as Kethüda.

Keywords: The Chief Architect, Kasım Ağa, Foundations (Waqfs), Architectural Works, Hassa Mimarlar Ocağı (Official Architects Centre)

ÖNSÖZ

Yaklaşık 100 yıllık bir zaman aralığına ömrünü sığdıran bir Osmanlı mimarbaşısının hayatını konu alan bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin tarihsel bir dönüm noktasında olduğu 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşanan gelişmeler içerisinde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın, mimarlık ve siyaset ekseninde 1660'lı yıllara kadar uzanan hayatı, eserleri ve vakıfları ile birlikte incelenmiştir. 1585 yılında Osmanlı hizmetinde göreve başlayan Kasım Ağa Mimar Sinan ile de çağdaş olup Sinan'ın vefatından sonra klasik Osmanlı Mimarisinin ilk takipçileri arasında yer almıştır.

Mimarlık ve siyaset ekseninde süren hayatı boyunca devlet kademelerinin kilit noktalarında görev alan yakın dostları ve akrabaları vasıtasıyla olaylara bilfiil müdahil olan Kasım Ağa'nın devletin karşı karşıya kaldığı zorlu koşulları bertaraf etme noktasında yönetime danışmanlık yaptığı görülür. Onun bu yönünün esas arka planını ise Osmanlı Saray'ında başlayan kariyerine dönemin siyasi gelişmelerinde başrol oynayan Yeniçeri Ocağı'nda devam etmesi dolayısıyla siyasi dinamikleri yakından tecrübe etmesi oluşturmuştur. Ancak Kasım Ağa'nın, ocak ağaları, sadaret kurumu, Darüssaâde Ağaları ve Valide Sultanlar ekseninde belirlenen iç siyasetin merkezinde yer almış olması, dönemin kendine has koşulları içerisinde hayatını riske eden bir süreci de kapsamaktadır. Nitekim kendisinin de bunun farkında olduğu, henüz hayattayken mezarını yaptırmamasından anlaşılmaktadır. Siyasi faaliyetlerinin yanında mimarbaşılığı boyunca inşa ettiği külliyeler, köşkler, köprüler ve çeşmelerin birçoğunun günümüze kadar ulaşmış olduğu görülen Kasım Ağa'nın Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı olarak hayatının son dönemlerine kadar mimarlığı aktif şekilde sürdürdüğü görülmektedir.

Bu çalışmanın odaklandığı bir diğer konu ise şimdiye dek yapılan çalışmalarda farklı ve zaman zaman birbiriyle çelişen bilgilerle yer edinen Kasım Ağa'nın tarihsel kimliğinin tespit edilmesi olmuştur. Bunun için dönemin tarihini ele alan kaynakların dikkatle incelenmesi sonucunda elde edilen verilere daha önce kullanılmamış farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler eklenerek ilgili konularda yapılan arşiv taraması sonucunda Kasım Ağa'nın şimdiye dek bilinmeyen doğum tarihi, aile üyeleri ile kökeni, Osmanlı Sarayı'na geliş süreci, hangi görevlerde bulunduğu, ticari faaliyetleri, siyasi faaliyetleri, ölümü ve vakıfları hakkında bilgiler verilerek hayatı hakkında bilinmeyenler ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında başından itibaren yanımda olan ve her yönüyle teze katkı sunan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Vedat TURĞUT'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca öneri ve yönlendirmeleri ile katkılarını esirgemeyen değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN ve Prof. Dr. Mehmet TOPAL, Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR ve Dr. Öğr. Üyesi Cem GÖRÜR'e teşekkür ederim.

Tez konusu olan Kasım Ağa ve vakıf evlatları hakkındaki kişisel dosyaları benimle paylaşma nezaketinde bulunan Ergün KILIÇ'a ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak aileme ve yakın dostlarıma destekleri için teşekkürü bir borç bilirim.

Ergin TÜRKEK

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
RESİM DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
A- ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI.....	2
B- ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	2
C- KAYNAKLAR VE LİTERATÜR.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI MİMARLIK TEŞKİLATI	10
1.1. Hassa Mimarlar Ocağı.....	10
1.1.1. Yardımcı Örgütler	15
İKİNCİ BÖLÜM: KASIM AĞA’NIN HAYATI VE ESERLERİ.....	17
2.1. Kasım Ağa’nın Tarihsel Kimliği Meselesi	17
2.2. İsmi.....	17
2.3. Doğumu.....	22
2.4. Ailesi ve Kökeni.....	25
2.5. İdari Görevleri.....	34
2.5.1. Bina Eminliği.....	36
2.5.2. Voyvodalığı	39
2.5.3. Mimarbaşılığı	41
2.5.4. Valide Sultan Kethüdalığı	45
2.6. Siyasi Faaliyetleri.....	49
2.7. Ticari Faaliyetleri	68
2.8. Ölümü ve Mezarı.....	72
2.9. Eserleri	78
2.9.1. Yeni Cami Külliyesi	79

2.9.2. Çinili Külliyesi	82
2.9.3. Bayrampaşa Külliyesi.....	94
2.9.4. Bağdat Köşkü	106
2.9.5. Revan Köşkü	109
2.9.6. İftariye Kameriyesi.....	110
2.9.7. Sepetçiler Köşkü.....	111
2.9.8. Valide Hanı.....	112
2.9.9. Odalar Cami.....	113
2.9.10. Sultan I. Mustafa Türbesi	114
2.9.11. Babaeski Köprüsü.....	115
2.9.12. Kasabashi Köprüsü	117
2.9.13. Eğrican Köprüsü.....	117
2.9.14. Taştekneler Çeşmesi	118
2.9.15. Diğer Çeşmeler	121
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KASIM AĞA EVKÂFI	123
3.1. Kasım Ağa Vakfiyesi'nin Mütevellileri ve Evlâdı.....	126
3.2. Vakfedilen Hayrat ve Akarat	132
3.3. Vakfın Gelir ve Giderleri	134
3.4. Vakfa Yapılan Müdahaleler	139
3.5. Vakıf Mürtezikâsı.....	141
SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	146
EKLER	166

RESİM DİZİNİ

Resim 1: H. 29 Şaban 1049/M. 25 Aralık 1639 tarihli mühür.....	21
Resim 2: H. 5 Şevval 1061/M. 21 Eylül 1651 tarihli mühür	21
Resim 3: Kasım Ağa'nın Mezarı	74
Resim 4: Kasım Ağa'nın Mezarı	75
Resim 5: Kasım Ağa'nın Mezarı	76
Resim 6: Kasım Ağa'nın Mezarı	77
Resim 7: Çinili Cami Dış Görünüş	84
Resim 8: Çinili Cami Ana Giriş Kapısı	85
Resim 9: Günümüzde “Çinili Çocuk Kütüphanesi” Olarak Kullanılan Sıbyan Mektebi Girişi	86
Resim 10: Günümüzde “Çinili Çocuk Kütüphanesi” Olarak Kullanılan Sıbyan Mektebi'nin Yandan Görünüşü	86
Resim 11: Valide Sultan Çeşmesi.....	87
Resim 12: Valide Sultan Çeşmesi Detay	88
Resim 13: Çinili Cami Avlusunda Yer Alan Medrese	89
Resim 14: Çinili Cami Avlusunda Yer Alan Medrese Duvarındaki Motifler	90
Resim 15: Çinili Cami Avlusunda Yer Alan Mezar	91
Resim 16: Çinili Medrese Arkasında Yer Alan Hazire	91
Resim 17: Çinili Hamam Dış Görünüşü	92
Resim 18: Avlu İçerisinde Yer Alan Şadırvan	93
Resim 19: Bayram Paşa Medresesi ve Altta Yer Alan Dükkanlar	95
Resim 20: Bayram Paşa Tekkesi	96
Resim 21: Semâhane/Tevhidhane.....	97
Resim 22: Semâhane/Tevhidhane Girişi ve Çilehâneye Açılan Kapı	98
Resim 23: Bayram Paşa Türbesi ve Hazire	99
Resim 24: Avlu İçerisinde Bulunan Su kuyusu	100
Resim 25: Avlu İçerisinde Bulunan Şadırvan.....	100
Resim 26: Bayram Paşa Türbesi	101
Resim 27: Bayram Paşa Türbesi Girişi (Panoramik Çekim)	102
Resim 28: Bayram Paşa Türbesi İç Mekân (Panoramik Çekim)-2.....	103
Resim 29: Bayram Paşa Türbesi İç Mekân (Panoramik Çekim)-1.....	103
Resim 30: Bayram Paşa Sebili ve Çeşmesi	104
Resim 31: Bayram Paşa Sebili.....	105
Resim 32: Bayram Paşa Çeşmesi.....	106
Resim 33: Haseki'de Kasım Ağa / İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi (Aktaran, Caner Cangül 2008).....	118
Resim 34: Taştekneler/ Kasım Ağa Çeşmesi (Aktaran F. Yasin Köroğlu, 2020)	119
Resim 35: Taştekneler/Kasım Ağa Çeşmesi Günümüz Hali (Restorasyonda).....	119
Resim 37: Taştekneler/Kasım Ağa Çeşmesi Karakalem Çizimi	120
Resim 36: İbrahim Paşa/Kasım Ağa Sıbyan Mektebi Günümüz Hali (Restorasyonda)	120

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.k.	: Adı geçen kaynak
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık/ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör/ler
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
s.	: Sayfa/lar
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKG.KK	: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Milli Arşivi Evrak Fonu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Doğu ve Batı medeniyetlerinden devraldığı tarihi mirası birçok alanda olduğu gibi sanat ve mimari alanında da geleceğe taşıyan Osmanlı Devleti, bu sahada usta sanatçı ve mimarlar yetiştirdi. Başta Mimar Sinan olmak üzere XVI. asrın sonlarından itibaren mimarbaşılık yapmış olan Davud Ağa, Dalgıç Ahmed Ağa, Sedefkâr Mehmed Ağa ve Kasım Ağa gibi isimler ortaya koydukları eserler ile Mimar Sinan’dan sonra Osmanlı mimarlığının öne çıkan isimleri oldular. XVII. yüzyılın ilk yarısında mimari faaliyetlerinin yanında Osmanlı siyasetine etki etmiş ve özellikle bürokrasi içerisinde önemli mevkilerde bulunan kişilerle kurmuş olduğu yakın ilişkiler ve arka planda yürüttüğü etkin kulis faaliyetleri sonucunda meşhur “Köprülüler Devri”ni başlatan bir baş aktör olarak Mimarbaşı Kasım Ağa da Sinan sonrası klasik Osmanlı mimarî geleneğinin temsilcileri içerisinde yetişmiştir¹.

Hayatının ilk yıllarında mimarî sahadaki yetenekleri ile göze çarpan Kasım Ağa’nın Osmanlı iç siyasetinde etkin olarak konumlanması, karakter özelliklerinin ötesinde ait olduğu yakın çevre ve akrabalarının bürokrasinin önemli mevkilerinde bulunmuş olmaları neticesinde gelişen tarihsel sürecin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bir mimarbaşı olarak siyasi faaliyetleri kişisel yaşamında birtakım sorunlara ve zorluklara yol açmış olsa da Kasım Ağa’nın niteliksel anlamda bir Osmanlı mimarında olması gereken mimarî bilgi ve özelliklere haiz olduğunu belirtmek gerekir. Sözgelimi XVI. yüzyılın sonlarında yapımına başlanan İstanbul Eminönü’ndeki Yeni Cami’nin inşasında bina eminliği gibi önemli bir göreve atanması ve caminin tamamlanmasındaki katkılarının yanında Topkapı Sarayı’nda yer alan Bağdat ve Revan Köşkü’nün mimarı olması bu alandaki yeteneğinin dikkat çeken örnekleridir.

¹S. Eyice (2001). Kasım Ağa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 24. İstanbul: TDV Yayınları, s. 539.

A- ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışma 17. yüzyılın Osmanlı Mimarbaşılardan Kasım Ağa'nın hayatını, eserlerini ve vakıflarını ortaya çıkarmayı amaç edinmektedir. Bu kapsamda 16. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 1660'lı yıllara kadar uzanan zaman aralığı incelenecektir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı tarihi içerisinde yapısal anlamda değişim ve dönüşüm hareketlerinin başlamasına neden olan bir dizi ekonomik, sosyal ve siyasi çalkantıların yaşandığı döneme denk gelmektedir. Bir mimarbaşı olarak, söz konusu tarihsel süreçlerin içerisinde aktif olarak yer alan ve bilfiil iç siyasete müdahil olan Mimarbaşı Kasım Ağa'nın hayatını konu edinen bu çalışmada, literatürde yer alan bilgi eksiklikleri/boşlukları daha önce incelenmiş kaynaklar yeniden incelenerek ve yeni kaynaklar kullanılarak tamamlanmaya çalışılacaktır.

B- ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada temel olarak Osmanlı arşiv kaynakları, Şer'iyye Sicilleri, dönemin kronikleri ve konuya dair araştırma eserlerinden ve Kasım Ağa'nın 1641 tarihli vakıf defterinden hareketle bir Osmanlı Mimarbaşısı'nın hayatı genel biyografi yazım kaideleri esas alınarak oluşturulmuştur. Bu doğrultuda çalışma giriş, sonuç ve ekler kısımları hariç üç ana bölüm ve alt başlıklarını kapsar.

Birinci bölümde Kasım Ağa'nın mensup olduğu Hassa Mimarlar Ocağı ve bu kurumun tarihsel gelişimi ve özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Mimarbaşı Kasım Ağa'nın hayatı ve mimari eserleri alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır. Son bölümde ise Kasım Ağa'nın 1641 tarihli vakfiyesi incelenerek vakıfları hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmada yer alan ve kaynak gösterilmeyen fotoğraflar Ocak 2025 tarihinde tarafımızdan çekilmiş olup eserlerin güncel halini yansıtmaktadır.

C- KAYNAKLAR VE LİTERATÜR

Osmanlı mimarları hakkında bilinenlerin yanında konuyla ilgili kaynak türlerini ve Osmanlı mimarlık tarih yazımı bağlamında oluşan literatürü genel hatlarıyla değerlendirmek, bu çalışmanın potansiyel sınırlılıkları ile odak noktası hakkında bir fikir vermesi bakımından açıklayıcı olacaktır.

Osmanlı mimarlık tarihi ve mimarlarına dair yapılan çalışmalar, tarih ve sanat tarihi olmak üzere iki ayrı bilim dalı altında yapılmaktadır. Aralarında keskin sınırlar olmayan ve birbirlerini aynı zamanda besleyen bu iki alanda gerek tarihçiler gerekse sanat tarihçileri tarafından ortaya konulan incelemeler, Osmanlı mimarlık tarihi çalışmalarına zengin katkılar sunmuştur. Bununla beraber Osmanlı ve Türk mimarisi, genellikle sanat tarihi alanındaki incelemelerin konusu olmuş ve Türk mimarlık tarihi çalışmalarının öncüleri de sanat tarihçileri olmuştur².

Osmanlı mimarisini ve mimarlarını tarihsel açıdan inceleyen çalışmalar, konuyu çoğunlukla kurumsallığını XVI. yüzyılda Mimar Sinan ile tamamlayan Hassa Mimarlar Ocağı Teşkilatı merkezinde ele almışlardır³. Bu bağlamda Hassa Mimarlar Ocağı'nda görev yapan mimarların isimleri, görev süreleri, çalışma usulleri ve aldıkları ücretler, ocağın hiyerarşik organizasyonu, çeşitli imar düzenlemeleri ve inşa faaliyetleri ile belli başlı yapıların teknik ve sanatsal boyutlarına dair elde edilen bilgiler çerçevesinde yapılan çalışmalar bugün Osmanlı mimarlığının temel hususiyetlerini ortaya koymakta ve aynı zamanda Osmanlı mimarlık tarihi literatürünü de şekillendiren konular arasında yer almaktadır.

Başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki şehirleri cazibe merkezine dönüştüren yapılara imza atan ve isimleri genellikle inşa ettikleri anıtsal

² H. İ. Düzenli (2009a). Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye'de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7, (13), s. 22-23.

³ Örnek çalışmalar için bkz. Ş. Turan (1963). Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, (1), s. 159-202; Z. Sönmez (1999). Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri. *Osmanlı Ansiklopedisi*. c. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 184-189; F. Afyoncu (2001). *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; O. Erdenen (1967). Osmanlılarda Mimarlık Teşkilatı. *Hayat Tarih Mecmuası*, 2, (12), s. 47-50; Z. Orgun (1938). Hassa Mimarları. *Arkitekt*, Sayı: 12, s. 333-342; Z. Sönmez (1988). Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı. *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, s. 251-258; E. Afyoncu (1999). XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları. *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*. İzmir: Beta Basım Yayın, s. 207-216; C. M. Hersek (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarlar ve Yapı Esnafı. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 4, (1), s. 42-48; O. Erdenen (1966). Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları. *Mimarlık*, 4, (1), s. 15-18; A. Dündar (1999a). Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2, (5), s. 159-176; Ç. Kafesçioğlu (2004). Ortaçağ ve Modernite Arasında: Hassa Mimarlar Ocağı ve Osmanlı Mimarı. *Mimar.ist*, 13, s. 96-98; N. Sakaoğlu (1994). Hassa Mimarlar Ocağı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: TDV Yayınları, s. 12-13.

yapılarla özdeşleşmiş olan Osmanlı mimarlarının eserleriyle birlikte yaşam öyküsünü bir bütün halinde ele alan monografik çalışmaların literatür içerisindeki yeri oldukça sınırlı kalmıştır. Bugün en çok bilinen Mimar Sinan'ın hayatı ve yaptığı eserlere dair olan çalışmalar kısmen hariç tutulacak olursa⁴ çok azı istisna olmak üzere⁵ genel olarak Osmanlı mimarlarının hayatları ve kimlikleri hakkında doyurucu bilgilerden yoksun olduğumuz⁶ ve çoğu mimar hakkında bildiklerimizin de mimarların ismi ve mesleki faaliyetleri çerçevesinde ortaya koydukları eserlerinin ötesine geçemediği söylenebilir. Neticede bu durum Osmanlı mimarlığı çalışmalarında yapıları ön planda tutarken mimarın kendisini ve hayat hikayesini tarihsel sürecin arka planında bırakmıştır.

Osmanlı mimarlık tarihinin kaynaklarına bakılacak olduğunda, çağdaş kitabî eserler, Osmanlı arşivinde yer alan mimarlık ile ilgili defterler, tarihi yapılara ait plan ve çizimler, mahkeme kayıtlarını oluşturan Şer'iyye Sicilleri ve vakfiyeler ilk başvurulana

⁴Osmanlı Mimarisi denilince akla neredeyse yalnızca Mimar Sinan'ın gelmesi ve Osmanlı Mimarlığı çalışmalarının Mimar Sinan üzerinde yoğunlaşması bir realite olarak Osmanlı mimarlık tarihi literatürüne damgasını vurmuştur. Belli başlı örnekler için bkz. A. R. Altınay (1931). *Mimar Sinan: Hazine-i evrak vesikalarına nazaran Sinan. Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1, (5), s. 1-29; İ. Hakkı Konyalı (1948). *Mimar Koca Sinan: Vakfiyeleri-Hayır Eserleri-Hayatı-Padişaha Vekâleti-Azadlık Kağıdı-Alım Satım Hüccetleri*. İstanbul: Yayımlayan Nihat Topçubaşı; A. İnanc (2021). *Mimar Koca Sinan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; A. Kuran (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları; *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (1988). (Ed. Sadi Bayram), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları; G. Necipoğlu (2017). *Sinan çağı*. 2. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları; S. B. Morkoç (2009). *Sinan Historiyografisine Global Bir Bakış. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7, (13), s. 81-92. Mimar Sinan merkezli Osmanlı mimari tarihi yazınsal geleneğinin kapsamlı bir tartışma ve eleştirel bir incelemeye tabi tutulduğu bir çalışma yakın zamanda yayınlanmıştır. Bkz. U. Tanyeli (2020). *Mimar Sinan Tarihsel ve Muhayyel*. İstanbul: Metis Yayınları.

⁵Sinan dışında Osmanlı mimarları hakkında şimdiye dek yapılmış bazı çalışmalar için bkz. A. Refik (1932). Mimar Davud, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 8, (1), s. 1-16; Kemal Altan (1935). Mimar Davud, *Arkitekt*, 5, (11-12), s. 339-342; M. Erdoğan (1955). Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri. *Türkiyat Mecmuası*, 12, s. 179-204; Ş. Tümer (2012). *Mimar Davud Ağa'nın Hayatı Eserleri ve Üslup Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Z. Orgun (1941). Mimar Dalgıç Ahmet, *Arkitekt*, 11, s. 59-62; Ş. Akalın (1958). Mimar Dalgıç Ahmet Paşa, *Arkitekt*, 11, (13), s. 17-80; T. Öz (1944). *Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye*. İstanbul: Arkitekt Yayınları; A. G. Küçükaya (1987). *Mimarbaşı Sedefkar Mehmet Ağa'nın Yaşamı ve Türk Osmanlı Mimarisine Katkısı*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; M. Erdoğan (1962). *Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmet Ağa*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı; K. Altan (1937a). Mimar Mehmet Tahir. *Arkitekt*, 7, (7), s. 193-195; M. Erdoğan (1954). 18. Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkarı: Hassa Baş Mimarı Mehmet Tahir Ağa, Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri. *Tarih Dergisi*, 7, (10), s. 157-180.

⁶Mimar Sinan'dan önce yaşamış haklarında az da olsa bilgi sahibi olduğumuz mimarlar için bkz. İ. H. Uzunçarşılı (1959). Hacı İvaz Paşa'ya dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 10, (14), s. 25-38; İ. H. Konyalı (1953). *Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik)*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Neşriyatı; R. M. Meriç (1957). Beyazıd Camii Mimarı: II. Sultan Bayezıd Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Beyazıd Camii ile Alakalı Hususlar Sanatkarlar ve Eserleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 2, s. 5-76; İ. Kumbarcılar (1937). Türk Mimarları. *Arkitekt*, 7, (2), s. 59; S. Yerasimos (2005). 15.-16. yüzyıl Osmanlı mimarları: bir prosopografya denemesi. *Afife Batur'a Armağan*, İstanbul: Literatür Yayıncılık, s. 37-62; Z. Sönmez (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: TTK Yayınları; A. Tüfekçioğlu (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Bunlar arasında özellikle Osmanlı arşivinde yer alan mimarî ile ilgili doğrudan başvurulacak defterler, yapılar hakkında aydınlatıcı önemli bilgiler sunar. İnşaat, keşif, tamirat ve amele ücretlerini gösteren defter serileri bu türdendir⁷. Mühimme, ahkâm ve şikâyet defterleri ile muhtelif tasniflerde yer alan bir takım evrak ve belgeler de yine konuyla ilgili yararlanılacak kaynaklar arasında yer almaktadır⁸. Ancak tüm bu kaynaklar genellikle yapı ve inşa süreçlerini kapsayan kayıtları içerdiğinden mimarın kendisine dair bilgilerimiz her halükârda eksik ve tamamlanmaya muhtaç bir görüntü arz eder⁹. Sonuçta bu durum, biyografik bir inceleme için Osmanlı mimarları hakkında doğrudan bilgi veren tarihsel kaynakların yetersizliğini başat bir problem/engel olarak önümüze çıkarmakta ve bu bağlamda biyografik düzeyde bir Osmanlı mimar portresi oluşturma'nın güçlüğüne ortaya koymaktadır. Fakat yine de bugün bu güçlüğü aşacak nitelikte olan ve doğrudan mimarın kendisi hakkında bilgi veren iki tarihsel metin günümüze ulaşmıştır. Bu metinlerden ilki 1586-1587'de Mimar Sinan'ın ölümüne yakın yıllarda yazıldığı tahmin edilen, Saî Mustafa Çelebi'nin kaleme aldığı Mimar Sinan'ı anlatan otobiyografik metinler¹⁰, diğeri ise 1614'te Cafer Efendi'nin kaleme aldığı Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın hayatını konu alan Risale-i Mimarîyye adlı eserdir¹¹. Bu kaynakları temel alan biyografik çalışmalarda Osmanlı mimarlarının kimliği ve yaşamöyküleri, eserleriyle birlikte ele alınarak bir bütün olarak incelenmiştir¹².

⁷Bu konuda öncü ve örnek bir çalışma Ömer Lütfi Barkan tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Ö. L. Barkan (1972). *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557) I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁸Söz konusu arşiv kaynaklarının içerik ve niteliklerinin genel bir değerlendirmesi için bkz. M. Erdoğan (1953). Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 3, (5-6), s. 95-122.

⁹Söz konusu eksikliği, dönemin Osmanlı yazarlarının mimariyi algılama ve düşünce kalıpları temelinde değerlendiren ve mimarlığın tarihsel kaynaklara yansıma biçimlerini örnek tarih metinleri üzerinden okuyan Doğan Kuban, problemi Osmanlı kültürünün mimari düşünce üzerindeki belirleyiciliği üzerinde temellendirmektedir. Detaylı bilgi için bkz. D. Kuban (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayınları, s. 18-27.

¹⁰H. Develi, S. Fırat (2002). *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l- Bünyan-Tezkiretü'l- Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*. İstanbul: Koçbank Yayınları. Saî Çelebi'nin diğer risaleleri hakkında bkz. S. Mülâyim (2009). Sinan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları. s. 224.

¹¹İ. A. Yüksel (2005). *Cafer Efendi, Risale-i Mimarîye*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları. Ayrıca bkz. G. Kale (2009). Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-İ Mimarîye, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7, (13), s. 405-423. Celal Esat Arseven, Mimar Sinan gibi seçkin mimarlar hakkında risale yazılmasının o zamanlar gelenek olduğunu söylese de Mimar Sinan ve Mehmed Ağa dışında herhangi bir Osmanlı mimarı adına yazılmış tarihi bir metin/risale günümüze ulaşmamıştır. O. Ş. Gökyay (1976). *Risale-i Mimarîye, Mimar Mehmed Ağa, Eserleri. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 114.

¹²Örnek çalışmalar için bkz. A. G. Küçükkaya (1987). *Mimarbaşı Sedefkar Mehmet Ağa'nın Yaşamı ve Türk Osmanlı Mimarisine Katkısı*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; A. V. Çobanoğlu (1987). *Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ş. Tümer (2012). *Mimar Davud Ağa'nın Hayatı, Eserleri ve Üslup*

Bu çalışmanın konusu olan XVII. yüzyılın mimarbaşılardan Kasım Ağa ise Osmanlı mimarları hakkında yukarıda özetlenen genel çerçevenin bir nebze dışında tutulmalıdır. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Osmanlı iç siyasetine müdahil olmasıyla ismi ve siyasî faaliyetlerinin dönemin çağdaş kroniklerine de yansımış olması, kendisini aynı zamanda siyasî bir figür olarak da ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla bu durum, dönemin mimarlığının salt bir inşa faaliyeti olmasının ötesinde belirli tarihsel süreçlerin arka planındaki ekonomik, siyasi, sosyal veya dinî paradigmaları soyut veya somut ifade biçimleriyle bize yansıtan bir araç olarak okunmasına da imkan sağlamaktadır¹³.

Bugüne kadar yapılan çalışmalar içerisinde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın hayatını kapsamlı bir biçimde ele alan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. 2024 yılında Aysu Ateş tarafından yayınlanan makalede Kasım Ağa'nın hayatı kısaca incelenmiş ve vakfiyesi üzerinden Darülhadis'i, Berattaki külliyesi ve diğer vakıfları hakkında bilgiler verilmiştir¹⁴. 2018 yılında M. Ağaoğlu ve Erman Albayrak tarafından hazırlanan "Mimarbaşı Kasım Ağa ve İstanbul" isimli çalışmada ise Kasım Ağa'nın hayatı hakkında bilinenlerin özeti verilerek 1519-1665 yılları arasındaki hassa mimarbaşılarının görev sürelerinin listesi yapılmış ve Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde İstanbul'da yapılan ve onarılan eserler incelenmiştir. Kitabın sonunda söz konusu eserlerin karşılaştırmalı plan/çizim ve fotoğraflarına da yer verilmiştir¹⁵. 1997 yılında basılan İngilizce İslam Ansiklopedisi'nde Kasım Ağa maddesini kaleme alan İsmet Parmaksızoglu, Kasım Ağa hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onun Avlonya (Arnavutluk) ile Berat arasında bir köyde doğduğunu ve asıl adının Mehmed Kasım olup Koca Kasım olarak tanındığını belirten Parmaksızoglu, devşirme olarak saraya geldikten sonra Hasbahçe Gulamı bahçıvanlarının (Bostancı Ocağı) arasına katıldığını ve III. Mehmed'in (1595-1603) cülusunda gerçekleşen terfi sırasında saray mimarlarının yanında çıraklığa başlayıp 1623'te başmimarlığa atandığını yazmıştır. Kasım Ağa'nın

Anlayış. Yüksek Lisans Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mimar Sinan'ın hayatı ve eserleriyle adı geçen otobiyografik metinleri de temel ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. G. Necipoğlu (2017). *Sinan çağı*. 2. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

¹³Konuyu bu bağlamda ele alan çalışmalar için bkz. H. İ. Düzenli (2009b). *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risale-İ Mimariye Üzerinden 16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi*. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; A. Ateş (2022a). *17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; L. T. Şenocak (2009). *Hadice Turhan: Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*. (Çev. Ayla Ortaç). İstanbul: Kitap Yayınevi. 2012 yılında düzenlenen bir çalıştayda Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. Yüzyıl tarihi her yönüyle ele alınıp tartışılmıştır. Ayrıca bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=4GLAFIRxEqM>.

¹⁴ A. Ateş (2024). Mimarbaşı Kasım Ağa ve Vakfı Üzerine. *Art-Sanat Dergisi*, 26, s. 103-135.

¹⁵ M. Ağaoğlu, E. Albayrak (2018). *Mimarbaşı Kasım Ağa ve İstanbul*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

uzun müddet hizmetinden sonra yaklaşık 100 yaşında vefat ettiğini aktaran Parmaksızoğlu, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislam Bahai Efendi, Çelebi Kethüda Bey, Sarı Süleyman Ağa, Cinci Hoca Hüseyin Efendi ve Valide Hatice Turhan Sultan gibi devrin önde gelen şahsiyetleriyle dostluklar kurduğunu ve öneri ve tavsiyeleriyle devlet işlerini etkilediğini aktarır. Ayrıca Mahpeyker Kösem Sultan ve Melek Ahmed Paşa ile arası kötü olan Kasım Ağa'nın siyasi faaliyetlerindeki en önemli işlevinin Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidara gelmesindeki rolü olduğunu belirtir¹⁶. 1979 yılında yayınlanan makalesinde o güne dek Kasım Ağa hakkında yapılmış çalışmaların envanterini veren Semavi Eyice, literatürde yer alan bilgileri sorgulamış ve Kasım Ağa'nın siyasi faaliyetlerinin genel bir özeti ile ortaya koyduğu mimari eserleri ve İstanbul Karacaahmet'teki mezarı hakkında geniş bilgiler vermiştir. Eyice'nin çalışması, Kasım Ağa hakkında şimdiye dek yapılmış araştırmalar içerisinde öncü bir çalışma niteliğindedir¹⁷. 1966 yılında Candan Sökhane tarafından hazırlanan mezuniyet tezi, Kasım Ağa'nın hayatını konu etmesine rağmen sınırlı kaynaklarla ele alınmıştır¹⁸. 1956 yılında İslam Mimarları'nın bibliyografyasını kaleme alan L. A. Mayer ise Kasım Ağa hakkında daha önce yazılanları tekrarlayan kısa yazısında onun yalnızca bazı mimari eserlerine değinmiştir¹⁹. 1938 yılında "Hassa Mimarları" adıyla yayınladığı makalede, arşiv belgeleri üzerinden Kasım Ağa'nın birkaç tamir faaliyetini aktaran Zarif Orgun, söz konusu arşiv belgelerinin yerlerini göstermeden yalnızca tarihlerini vermiş ve ayrıca Kasım Ağa'nın mührünü de yayınlamıştır²⁰. Orgun'un yerlerini belirtmeden paylaştığı belgeler arasında H. 1005/M. 1596-97 tarihli olup Kasım Ağa'nın İstanbul Dikilitaş (Çemberlitaş)'taki Valide Sultan Hamamının tamiri olarak gösterilen belge ile H. 1060/M. 1650 tarihli belge arasındaki geniş zaman farkından dolayı ilk verilen tarihin makalenin basımından kaynaklanan bir dizgi hatası olabileceğini düşünen Eyice, ilk tarihin H. 1005 yerine H. 1045/M. 1635-36 olması gerektiğini makale yazarından teyitle bildirmiştir²¹. Ancak H. 1005/M. 1596-97 tarihli belge incelendiğinde Kasım Ağa'nın isminin belgede geçmediği ve belgenin tarihinde herhangi bir yanlışlık olmayıp hamamın tamiri esnasında mimarbaşının Davud Ağa olduğu görülmektedir²². 1937'de "Türk

¹⁶ İ. Parmaksızoğlu (1997). Kasım Ağa. *The Encyclopaedia of Islam*. C. 4, s. 719-720.

¹⁷ S. Eyice (1979). Mimar Kasım Hakkında. *Belleten*, 43, (172), s. 767-808.

¹⁸ C. Sökhane (1966). *Mimar Kasım Ağa*, Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹⁹ L. A. Mayer (1956). Qasım. *Islamic Architects and Their Works*. Geneve, s. 114.

²⁰ Z. Orgun, 1938, **a.g.k.**, s. 333.

²¹ S. Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 772.

²² BOA, TS. MA. e, 1073/10.

Mimarları” isimli makalesinde Kasım Ağa’nın 1623’te mimarbaşı olup 1641’de Yeni Camî’nin yapımı esnasında meyhanelere ruhsat verdiği gerekçesiyle azledilip idam edildiğini söyleyen İzzet Kumbaracılar yazının devamında Kasım Ağa’nın Turhan Sultan’ın kethüdası olup 1660’ta ölmüş olabileceğini söyleyerek birbirinden farklı bilgiler vermiştir²³. 1937’de Necmettin Emre, Ahmet Refik’in aynı yıl basılan “Türk Mimarları” adlı kitabına eleştiri olarak kaleme aldığı makalesinde Kasım Ağa’nın mimarlığını ön plana çıkararak onun Türk Mimarlığında önemli bir mevkide olduğunu söylemiş ve Kasım Ağa’nın inşa ettiği başlıca eserlerine değinmiştir²⁴. 1934’te yayınladığı makalesinde Kasım Ağa’nın kısa biyografisini veren Mimar Kemalettin, onun Yeni Cami, Bağdat ve Revan Köşkü ve Üsküdar’daki Çinili Camî’nin mimarı olmasının yanında siyasi faaliyetlerinden bahsetmiş ve Karacaahmet’teki mezarının fotoğrafını da vermiştir. Ayrıca Kasım Ağa’nın aslen Yanyalı olup Amasyalı Sadi Çelebi’nin azatlı kölesi olduğunu ve 1660 yılında vefat ettiğini söylemiştir²⁵. İslam Sanatı tarihçilerinden Ernst Kühnel, 1927’de Almanca yayınlanan sanatkarlar ansiklopedisinde Kasım Ağa hakkında oldukça kısa bir yazı kaleme almış ve Kasım Ağa’nın 1615’te Kösem Sultan adına Yeni Valide Camî’nin projesini hazırlayarak yapmaya başladığını ve 1640’ta Çinili Camî’ni yapmış olabileceğini belirtmekle beraber hatalı bilgiler vermiştir²⁶. Nitekim Yeni Cami’nin 1598’de Valide Safiye Sultan tarafından yaptırılmaya başlandığı ve projesinin mimarbaşı Davud Ağa tarafından yapılmış olduğu bilinmektedir. Kasım Ağa hakkında ilk araştırmalardan birisini yapan Franz Babinger, 1924 yılında Osmanlı mimarları hakkındaki yazısında Kasım Ağa’nın 1623’te mimarbaşılığa atandığını ve 1642/1643’te azledildikten kısa süre sonra affedilip tekrar aynı makama getirildiğini yazar. Kasım Ağa’nın 1660’ta öldüğünü belirten Babinger, mimarbaşı olarak yalnızca 1651’de Yeni Cami’deki meşguliyeti ile bilindiğini aktarır²⁷. Kasım Ağa hakkında ilk araştırmalardan bir diğeri ise 1924’te Ahmet Refik tarafından kaleme alınmıştır. Naima ve Evliya Çelebi’yi kaynak olarak kullanan Ahmet Refik, Kasım Ağa’nın Sultan İbrahim’in ahırlarından başka mimari bir eserinin olmadığını yalnızca mimarbaşılığı

²³ İ. Kumbaracılar, 1937, **a.g.k.**, s. 60. Kasım Ağa’nın meyhanelere ruhsat verdiği gerekçesiyle idam edildiği iddiası ilk kez Mustafa Nuri Paşa tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa (1980). *Netayicü’l- Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. (Sad. Prof. Dr. Neşet Çağatay). c. 3-4. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 147.

²⁴ N. Emre (1937). *Türk Mimarları*. *Arkitekt*, 7, (1), s. 11.

²⁵ A. Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 147-150.

²⁶ Ernst Kühnel (1927). Khodja Qâsim. *Künstlerlexikon*, XX, Thieme-Becker (Ed.), Leipzig, s. 248.

²⁷ F. Babinger (1924). *Quellen zur osmanischen kunstlergeschichte. Jahrbuch der asiatischen kunst, Erster Band Biermann-Geroge* (Ed.), Leipzig, s. 31-41.

zamanında Sepetçiler Kasrı'nın tamir edildiğini ve Kasım Ağa'nın ilk kez 1640'ta mimarbaşılığa atandığını yazar²⁸.

²⁸ A. Refik (1924). *Alimler ve Sanatkarlar*. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, s. 207-227. Refik, 1937'de basılan kitabında da hemen hemen aynı bilgileri tekrarlamıştır. Bkz. A. Refik (1937). *Türk Mimarları*. İstanbul: Hilmi Kitabevi, s. 34-48, 70-72. Kitabın 1977 yılında Zeki Sönmez tarafından hazırlanan yeni baskısı için bkz. A. Refik (1977). *Türk Mimarları*. (Haz. Zeki Sönmez). İstanbul: Sander Yayınları, s. 73-83.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI MİMARLIK TEŞKİLATI

1.1. Hassa Mimarlar Ocağı

Osmanlı Devleti teşkilatında ‘has/hassa’ şeklindeki isimlendirmeler, “padişaha ait olan” hisseler için kullanılmakta olup Osmanlı sarayının özel hizmetlerini görmek için oluşturulmuş çeşitli birim ve daireleri de niteler. Bunlardan “Has Oda”, “Has Ahur”, “Hazine-i Hassa” gibi birimler Osmanlı Sarayı bünyesinde iş gören teşkilatları ifade etmekle beraber “Hassa Tabipleri”, “Hassa Mimarları” gibi teşkilatlar ise hem padişaha/devlete ait işleri görmekte hem de imparatorluk toprakları dahilinde hizmet etmekteydiler. Bu birimlerin ‘Hassa’ nitelemesini almalarının nedeni ise padişah sarayı içerisinde kurulmuş olmalarından ileri gelir²⁹. Osmanlı belgelerinde genellikle “Cemaat-ı Mimar-ı Hassa” şeklinde kullanılan ifadeyle Hassa Mimarlar Ocağı ve bu ocağa mensup Hassa Mimarları kastedilir. Ocağın en yüksek rütbelisi olan Mimarbaşı için ise “Ser-mimar-ı Hassa”, “Mimar Ağa” veya “Ser-mimar” unvanları kullanılmıştır³⁰. Hassa Mimarlar Ocağı’nın amiri olan Mimarbaşı aynı zamanda “Ağayan-ı Ehl-i Hiref” cemaati arasında yer alırdı³¹.

Hiref; Arapça hırfet kelimesinin çoğulu olup geçinmek için yapılan iş, sanat ve kâr anlamlarına gelir³². Ehl-i Hiref Teşkilatı Osmanlı merkez sarayı olan Topkapı Sarayı’nın Birün bölümünde, saray ve kapıkulu askerlerinin hizmetlerini gören ve muhtelif sanat erbabı zümrelerinden oluşturulmuş bir teşkilattır. Erken dönemde devşirme olarak saraya alınan Acemi oğlanları, istidatlarına göre yetiştirilir ve bu zümrelere dahil edilirdiler. Daha sonra Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan Otlukbeli (1473) ve Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında İran ve Azerbaycan’dan birçok usta sanatçı saraya alınmıştı. Bunlardan özellikle İranlı mimarların Yavuz Sultan Selim döneminden önce de Osmanlı Sarayı’nda istihdam edildikleri bilinmektedir. Nitekim 1490’da II. Bayezid için Bursa’da bir han inşa eden Abdülalî bin Puladşah İranlı mimarlardan birisidir. Öne çıkan diğer bir İranlı mimar ise Çaldıran Savaşı’ndan sonra İranlı diğer sanatçılarla birlikte Tebriz’den İstanbul’a getirilen Acem Ali’dir. XVII. Yüzyılda sayıları 2.000 kadar olan Ehl-i Hiref Teşkilatı sarayın kapıkulu halkından olup muhtelif bölüklere ayrılmışlardır. Bu bölükler; kâtipler, nakkaşlar, mücellitler,

²⁹Ş. Turan, 1963, **a.g.k.**, 159; F. Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 8.

³⁰E. Afyoncu, 1999, **a.g.k.**, s. 207.

³¹F. Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 9.

³²M. Z. Pakalın (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*. c. 1, İstanbul: MEB Basımevi, s. 509.

kuyumcular, çiniciler, neccarlar gibi sarayın birçok ihtiyacını karşılamak üzere yetenekli sanatçılardan oluşmaktaydılar. Enderûn ağalarından olan Hazine Darbaşı'nın emrinde faaliyetlerini yürüten Ehl-i Hiref Teşkilatı, yapılacak işlerin siparişlerini Hazine Darbaşı'ndan almaktaydı³³.

Osmanlı mimarlığının gelişim sürecinde Hassa Mimarlar Ocağı'nın kuruluşunun tarihsel arka planına kısaca değinmek gerekirse; XIV. yüzyılın başlarında kurulan Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı ilk devirlerde imar ve inşaa faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı görülür³⁴. Devletin özellikle kuruluş yıllarında yürüttüğü 'fetih ve iskân politikası' çerçevesinde kurulan vakıflar dolayısıyla birçok cami, medrese, zaviye, türbe, çeşme, köprü vb. gibi mimari yapılar bu dönemde inşa edilmiştir³⁵. Bu dönemde kurulan ilk Osmanlı vakıflarının, mimarının zamanla gelişip belirli bir nitelik/kimlik kazanmasındaki temel rolü yadsınamaz. Bunlardan Bursa'da Ulu Camî, Orhan, Hüdâvendigâr, Murâdiye, Yıldırım, Yeşil Camîleri ile İznik'te Süleyman Paşa Medresesi, Edirne'de Eski Camî³⁶, Amasya'da Bayezid Paşa Camîi ile Yakub Paşa Mescidi ve Tekkesi ile Yakut Paşa Zâviyesi, Tokat'ta Hamza Bey Mescidi³⁷ gibi yapılar erken devirlerde inşa edilenler arasında örnek gösterilebilir. Çelebi Sultan Mehmed'in vezirliğini yapan Bayezid Paşa'nın dönemin tanınmış yapı ustalarını görevlendirerek inşa ettirdiği Bursa ve Amasya'daki zâviye ve medrese yapıları³⁸ ile Çelebi Sultan Mehmed'in diğer bir veziri ve aynı zamanda mimar olan Hacı İvaz Paşa'nın Tokat ve Bursa'daki mimari tesisleri³⁹ de Osmanlı mimarlığının erken örneklerini teşkil eder.

³³ F. Çağman (1988). Mimar Sinan Dönemi'nde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı. *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 73-77; G. Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 209; A. Kal'a (1995). Esnaf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 11. İstanbul: TDV Yayınları, s. 424; İ. H. Uzunçarşılı (1988a). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 462; İ. H. Uzunçarşılı (1986). Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri. *Belgeler Dergisi*, 11, (15), s. 23-25.

³⁴ Bu dönemin mimarlık faaliyetleri ve erken dönem Osmanlı mimarları için ayrıca bkz. S. Yerasimos, 2005, **a.g.k.**, 37-62; R. M. Meriç, 1957, **a.g.k.**, s. 5-76; E. H. Ayverdi (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları; G. Goodwin (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi; s. 19-125.

³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ö. L. Barkan (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. *Vakıflar Dergisi*, 2. s.279-386; Ö. L. Barkan (1963). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, (1-2), s. 239-296.

³⁶ E. H. Ayverdi (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 12-88.

³⁷ Geniş bilgi için bkz. E. H. Ayverdi, 1972, **a.g.k.**, s. 4-36.

³⁸ M. Ç. Keskin (2016). Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi. *Osmanlı Araştırmaları*, 48, s. 1-37.

³⁹ İ. H. Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, s. 42-49.

İstanbul'un alınmasından sonra ise Fatih'in planlı ve organize biçimde örgütlediği imar faaliyetleri sayesinde Osmanlı mimarlığı yeni bir ivme kazanmıştır. Fethin hemen akabinde şehrin tamire muhtaç yerleri onarıldıktan sonra yine vakıflar yoluyla inşa edilen birçok cami, medrese, bedesten, han, hamam gibi yapılar, İstanbul'a yeni kimliğini kazandıran ilk eserler olmuşlardır⁴⁰. Hassa Mimarlar Ocağı'nın resmî olarak ilk defa hangi tarihte kurulduğu net olarak bilinmese de İstanbul'un fethinden sonra gelişen imar ve inşa sürecinin bir parçası olarak resmiyet kazanmaya başlamış olabileceği tahmin edilmektedir⁴¹.

Teşkilatta Şehremini'ye bağlı olup⁴² keşif, plan ve inşa gibi tüm teknik konular Hassa Mimarlar Ocağı'na aittir⁴³. Saray hizmetine bağlı eminliklerden olan Şehremini ise Hâcegân zümresine dahildir. Fetih'ten sonra Fatih Sultan Mehmed'in veziriazamlarından Karamânî Mehmed Paşa tarafından hazırlanan Kânûnnâme'de Şehremini'nin maaşı, elkâbı ve rütbesinden bahsedilerek teşrifatta 120 akçe ile Defter Emini'nden altta, Reisülküttâb'tan üstte yer alır. Elkâbı, "iftihârü'l-eâlî ve'l-eâzım, muhtârü'l-ahâlî ve'l-ekârim, el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'd-dâim" şeklinde yazılan Şehremini, Yeniçeri Ağalığı, Defterdârlık veya Kapıcıbaşılığa terfi edebilmekteydi⁴⁴. Divân-ı Hümâyûn'un maliye dairesinin memurlarından olan Şehreminlerinin görevleri; Saray ve kamu binalarının inşa ve tamiri için gerekli malzemeyi sağlamaktan başka bunlarla ilgili hesapları tutmak ve işçi ücretlerini ödemektir. Şehremini aynı zamanda Eski Saray, İbrahim Paşa Saray'ı ve Galata Sarayı'nın genel masraflarına bakmaktan da sorumludur. Bir diğer görevi ise Osmanlı topraklarına gelen yabancı devlet elçilerinin başkent İstanbul'a kadar olan yol masraflarını görmektir⁴⁵.

⁴⁰ H. İnalçık (2009). *Devlet-i Aliyye*. 9. Baskı. İstanbul: İş Bankası Yayınları, c. 1. s. 124-127. Fetih'ten sonraki imar faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. C. M. Altar (1962). Osmanlıların İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kaynaklarındaki Tezatlar. *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (14-24 Ekim 1959): Kongreye Sunulan Tebliğler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 17-25.

⁴¹ Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 157-158; Z, Sönmez, 1999, **a.g.k.**, s.184; O, Erdenen, 1967, **a.g.k.**, s. 52.

⁴² Erhan Afyoncu, Hassa mimarlarının tayin, terfi ve azledilmeleri gibi işlerin mimarbaşı tarafından yapılmasından hareketle ocağın Şehremini'ye bağlı olmayıp müstakil bir teşkilat olabileceğini söyler. E, Afyoncu, 1999, **a.g.k.**, s. 208.

⁴³ Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 159.

⁴⁴ A. Özcan (2020a). Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman.3. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap, s. 11, 14, 25; A. Akyıldız (2010). Şehremini. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 38. İstanbul: TDV Yayınları, s. 459-460.

⁴⁵ Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 158; M. F. Köprülü (1931). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I*, İstanbul: Evkâf Matbaası, s. 267; G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 208.

Başta Saray olmak üzere İmparatorluk coğrafyasındaki tüm inşaat ve tamirat işlerini yürütmekle görevli olan Hassa Mimarlar Ocağı, görev alanı ve yetkileri çerçevesinde sorumlu olduğu işleri gerçekleştirmek adına ocağın en yüksek rütbelisi olan Mimarbaşı'nın nezâreti altında bir fen heyeti ile işlerini yürütmekteydi. Su yolu Nâzırı⁴⁶, İstanbul Ağa'sı (Acemi Oğlanları Ağası), Kireççibaş, Anbar Müdürü, Anbar Birinci Kâtibi, Mimâr-ı Sâni ve Tâmirât Müdürü'nden oluşan fen heyeti, muhtelif daireler arasında koordinasyonu sağlamakla beraber amele ve malzeme temininden de sorumludur⁴⁷. Bu gruptan Kireççibaş, Ambar Müdürü, Ambar Birinci Kâtibi ve Tâmirât Müdürü hem Mimarbaşı hem de Şehremini'nin emri altında çalıştığından bu durum Şehremini ve Mimarbaşların zaman içerisinde yetki ve sorumluluklarının birbirine karışmasına yol açmıştır⁴⁸. Topkapı Sarayı içerisinde yer alan Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrı'nda oturan fen heyetinin İstanbul'un Vefa semtinde "Mimarbaşı Kârhanesi" denilen bir atölyesi de bulunduğu belirtilmektedir⁴⁹. Mimar Sinan döneminde Saray'ın Hasbahçesi'nde yer alan Kârhanê-i Neccârân'da yetişen ve istihdam edilen neccarlar, mermerciler, duvarcılar, kurşuncular ve camcılar bulunmaktaydı. Burada yetişen öğrencilerden bazıları Hassa Mimarlar Ocağı'na terfi edebilmekteydi. Nitekim Mimar Sinan ve 1606'da Mimarbaşılığa atanan Sedefkâr Mehmed Ağa buradan yetişmiştir⁵⁰. Kendi içerisinde hiyerarşik olarak Mimarbaşı, Üstâd, Kalfa, İhtiyar, Vasat, Şakirt ve Müstaid/Yetenekli gibi sınıflara ayrılan Hassa Mimarlar Ocağı'nda Halifeler üstâdlardan genelde daha yüksek mevkîde olup içlerinden en kıdemlisi Mimar-ı Sâni şeklinde anılıyor ve gerektiğinde mimarbaşına vekâlet ediyorlardı. Bunlardan başka Mimarbaşı'nın emrinde herhangi bir inşa faaliyeti için ocağa yapılan müracaatları cevaplandıran mimar kethüdâsı ile kalem kâtibi, çavuş ve taşçı, minareci, sıvacı, mermerci gibi mimarlık alanında çeşitli ustalar bulunmaktaydı. 1526'da 18 kişi olan ocağın mevcudu iki yıl sonra

⁴⁶Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren su yollarının yapımına büyük önem verilmiş ve özellikle Kırkçeşme su yollarının yapımıyla birlikte bu alanda artan faaliyetler kurumlaşmaya yol açmıştır. En erken 1566 tarihli bir hükümde Su yolu Nâzırlığı'nın varlığından haberdar olunmaktadır. Su yolu Nâzırları Topkapı Sarayı ve Has Bahçesi ve diğer has bahçelerden başka Selâtin Câmîi'si külliyesi ve Kağıthane su yollarının teftişi ve onarılması başlıca görevleri arasındadır. A. Martal (1988). XVI. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Su-Yolculuk. *Belleten*, 52, (205), s. 1621; G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 212.

⁴⁷ Ş. Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 158-159.

⁴⁸ A, Martal, 1988, **a.g.k.**, s. 1624.

⁴⁹ Ş. Turan (2020). Mimarbaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, c. 30. s. 90; O, Erdenen, 1967, **a.g.k.**, s. 47. Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve Mimar Sinan'ın mimari çizimlerinin muhafaza edildiği Vefa'daki arşivin tamamen yok olduğu aktarılmaktadır. G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 131.

⁵⁰ G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 177-178.

14'e düşmüş ve daha sonra zamanla artış göstererek 1633-1634'te 43 kişiye çıkmıştır. 1526-1528 tarihlerinde ocak içerisinde gayrimüslim yer almamasına karşın 1582'de 17 hassa mimarından dokuzunun Müslüman olmadığı ve bu nispetin XVII. Yüzyıl'da artarak devam ettiği görülmektedir⁵¹.

1604-1605 tarihli müşâherehorân defterine göre ocağın mevcudiyeti 23 Müslüman 16 Gayrimüslim olmak üzere 39 kişidir. Ocak mensupları ulûfeli olup maaşları Defterdârlığa bağlı Küçük Rûznâmçe Kalemi'nde tutulan Müşâherehorân Defeterleri'ne kaydedilmekteydi. 1526'da 45, 1548-1549'da 55, 1553'te ise 65 akçe olan mimarbaşının maaşı XVII. Yüzyılda 120 akçeye yükselmiştir. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan enflasyon sebebiyle akçenin değerinin düştüğünü belirtmek gerekir. Nitekim 1590'larda yaşanan enflasyonun inşaat sektöründeki çeşitli dallara yansıyan olumsuz etkileri Mimarbaşı Davud Ağa'ya yollanan fermanlarda da görülür⁵².

Hassa Mimarlar Ocağı'nın ana vazifesi, Padişah veya hanedan mensuplarının yaptıracakları binaların veya herhangi bir tamiratın planlarını yaparak keşif masraflarını hesapladıktan sonra projeyi yürütmektir. Devlete ait resmi inşaat veya tamirattan başka selâtin vakıflarındaki inşa ve tamir işleri de Hassa Mimarlar Ocağı'nın görevleri arasındadır. Bunlardan başka Gayrimüslimlere ait dini binaların tamirat keşifleri ocağın uhdesindeydi. Devlete ait resmi binalar ve vakıfların dışında özel şahıslara ait han, hamam, dükkan veya evlerin inşaları Hassa Mimarlar Ocağı'nın ruhsatına bağlı olup bu gibi yapıların inşası için yolların kapanmaması veya yangın ihtimaline karşı tedbirleri almakla sorumluydu ve gerektiğinde nizâma aykırı olanları yıktırmak yetkisine sahipti⁵³. Öte yandan inşaat için şehre gelen çeşitli türlerdeki malzemeleri titizlikle kontrol eden ocağa bağlı Hassa Mimarları söz konusu malzemelerin iyi cinsten olup olmadıklarına da bakar ve belirlenen usullere göre kontrolü sağlardı. Ocağın diğer görevi ise ordunun sefere çıktığı zamanlarda gerekli olan savunma ve askerî yapıların inşaat ve onarımlarını yürütmektir⁵⁴.

Teşkilat düzeni ve işleyişini XIX. Yüzyıla kadar sürdüren Hassa Mimarlar Ocağı, 1734'te Mühendishane'nin kuruluşuyla yeniden yapılandırılmış ve daha sonra Mimarbaşılar

⁵¹ Z, Sönmez, 1988, **a.g.k.**, s. 253; O, Erdenen, 1967, **a.g.k.**, 48, 52; Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 159-160; 1548-1549 tarihli müşâherehorân defterinde Hassa Mimarlar Ocağı içerisinde beş Müslüman, üç Gayrimüslim'in adı kayıtlıdır. Mimar Sinan'ın ilk inşaatlarını bu ekiple yapmış olduğu tahmin edilmektedir. G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 210.

⁵² E, Afyoncu, 1999, **a.g.k.**, s. 208; G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 213, 684; Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 162.

⁵³ Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 163, 171.

⁵⁴ Z, Sönmez, 1999, **a.g.k.**, s. 185-186; O, Erdenen, 1966, **a.g.k.**, s. 17.

Mühendishane halifelerinden atanmaya başlanmıştır⁵⁵. II. Mahmud'un imparatorluk merkez teşkilatını Avrupa tarzında yeniden düzenlemesi çerçevesinde 1831'de Şehreminliği ve Kıla' Nezaret ile birleştirilmesine karar verilen Hassa Mimarlar Ocağı, bu tarihten sonra Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ismiyle görevlerine devam etmiştir⁵⁶.

1.1.1. Yardımcı Örgütler

Saray ve başkent İstanbul başta olmak üzere tüm imparatorluk dahilinde faaliyetlerini yürüten ve bu anlamda baş sorumlu olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın merkezdeki dar kadroları ile tüm imparatorluk coğrafyasının inşaat işlerini kontrol edebilmesi imkânsız olduğundan Ordu Mimarları, Şehir Mimarları, Eyalet/Bölge Mimarları ve Vakıf Mimarları olmak üzere Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı yardımcı kurumlar teşekkül etmişti⁵⁷. Bu kurumlar içerisinde Şehir Mimarlarının tam olarak hangi tarihte ortaya çıktıkları tam olarak bilinmemekle beraber Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren sahip olduğu coğrafyanın zamanla genişlemesi ve şehirlerin ortaya çıkması sürecine paralel olarak teşekkül etmeye başladığı söylenebilir. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren taşradan şehirlere doğru artan nüfus yoğunluğu, doğal olarak inşaat faaliyetlerini de hareketlendirmiş ve şehir mimarlarının etkinliği XVII. Yüzyıl'da artış göstermiştir⁵⁸. Ancak sınır bölgelerinde görevlendirilen mimarlara dair en eski atıflardan olan ve 1516 tarihli Bosna Sancağı Kanunnâmesi'nde burada kale inşaatından sorumlu bir tımarlı mimarın atanmasından bahseden kayıt, şehir mimarlarının başlangıçta askerî amaçla atandığını düşündürmektedir.⁵⁹

Şehir mimarlarının tayinleri merkezdeki Hassa Mimarbaşı'nın emriyle yapılmaktaydı. Bunun için ihtiyaç duyulan bölgenin kadısının arzıyla Mimarbaşının ilâmı sonucu söz konusu atama onaylanmakta ve buna dayanarak berât verilmekteydi. Merkezdeki Hassa Mimarlar Ocağı gibi bulundukları bölgelerde aynı görev ve sorumluluklara sahip olan şehir mimarları mimarbaşı unvanıyla anılmaktaydı⁶⁰. Bir kısmı ulûfeli olup çoğunluğu tımar sahibi olan şehir mimarları bulundukları şehir veya kasabaların mukâtaa gelirlerine

⁵⁵ G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 214.

⁵⁶ Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 178.

⁵⁷ Z, Sönmez, 1999, **a.g.k.**, s. 188; Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 176.

⁵⁸ C. Orhonlu (1981). Şehir Mimarları. *Osmanlı Araştırmaları*, 2, (2). s. 1-8; G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 214.

⁵⁹ G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 214.

⁶⁰ C, Orhonlu, 1981, **a.g.k.**, s. 19-22.

de sahipti. Bundan başka Bursa ve Edirne gibi büyük şehirlerde neccar esnafından “keseriye” adıyla 40’ar akçe almaktaydılar⁶¹.

Taşra teşkilatının önemli bir halkasını teşkil eden Bölge Mimarları ise Hassa mimarlarına vekâleten belli bir bölgenin inşaat kurallarını düzenlemekle görevliydi. XVI. yüzyılın başlarında görev sahaları geniş olmakla beraber şehir mimarlıklarının ortaya çıkışıyla sorumlulukları azalmıştır⁶².

Osmanlı ordusunda görev yapmak üzere tayin edilen Ordu Mimarları ise barış zamanında sınırlardaki askeri yapıların keşif ve onarımından sorumlu olmuşlardır. Sefer sırasında ordunun geçeceği yollardaki köprüleri yapmak, kale, sur, palanga gibi yapıları onarmakla beraber görev zamanında yanlarına belirli miktarda inşaat esnafı verilen ordu mimarlarının sayıları sefer durumuna göre değişmekteydi⁶³. Ordunun sefere çıkmasından önce hareket eden ordu mimarları, Mimarbaşı veya Hassa mimarlarından birinin yönetiminde duvarcı, marangoz, demirci, su yolcu, lağımçı vb. ustalardan oluşan bir ekiple yola çıkarlardı. Konak yerlerinin hazırlığı, askerin su ihtiyacını karşılamak için kuyular açılması veya çeşmeler yapılmasından başka kuşatılan bölgenin etrafında küçük hisarların inşasını yapmakla da görevliydi⁶⁴.

Hassa Mimarlar Ocağı’nın diğer bir yardımcı kurumu olan Vakıf Mimarları, külliye gibi vakıf eserlerin tamir ve bakımını yürütmekle görevlidirler. Maaşları görevli oldukları vakıflardan ödenen Vakıf Mimarları, sorumlu oldukları vakıf eserlerinin tamiri ve bakımından başka söz konusu eserlere yapılacak müdahaleleri engellemek ve yapılarda oluşabilecek hasarları düzenli keşiflerle tespit etmekle görevliydi. Genellikle “Meremmetçi” adıyla anılan vakıf mimarlarının atamaları Hassa Mimarbaşısı tarafından yapılmakta ancak bağlı bulundukları vakfın mütevellilerinin emri altında çalışmaktaydılar. Bu bakımdan Hassa Mimarlar Ocağı ile ilişkileri diğer yardımcı kuruluşlara göre daha alt düzeyde gelişmiştir⁶⁵.

⁶¹ C, Orhonlu, 1981, **a.g.k.**, s. 26-28; Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 176.

⁶² Z, Sönmez, 1999, **a.g.k.**, s. 188.

⁶³ Z, Sönmez, 1999, **a.g.k.**, s. 188.

⁶⁴ Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 173; C, M, Hersek, 1990, **a.g.k.**, s. 48.

⁶⁵ A. Dündar (2014). Osmanlı Vakıflarında Vakıf Mimarları ve Meremmetçiler. *Vakıf ve Toplum*, 1, (2), s. 51-55; Z, Sönmez, 1988, **a.g.k.**, s. 254.

İKİNCİ BÖLÜM: KASIM AĞA’NIN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Kasım Ağa’nın Tarihsel Kimliği Meselesi

Mimarbaşı Kasım Ağa şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genellikle Mimarbaşılığı ve Valide Sultan Kethüdâlığı yapmış olması gibi yönleriyle bilinir. Geçmiş araştırmalarda Kasım Ağa’nın kökeni hakkında ortaya atılan farklı iddialar ile mimarbaşı olduğu tarihlerin tam olarak tespit edilememesinden kaynaklanan bilgi boşlukları ve ortaya koyduğu mimarî eserlerin kendisine ait olup olmadığı meseleleri spekülâtif biçimde literatüre geçmiş ve Kasım Ağa’nın tarihsel kimliği hakkında belirsizliklere neden olmuştur. Nitekim 1979 yılında Kasım Ağa hakkında şimdiye dek yazılanları bir araya getirerek topluca bir tahlilini yapan Semavi Eyice de Kasım Ağa hakkında dağınık biçimde pek çok şey yazıldığı halde açık ve kesin verilere ulaşamadığını, yazılanların çoğunun da bilinen verileri iyice karıştırarak yanıltıcı bilgilere yol açtığını haklı olarak dile getirir⁶⁶. Bu durum, Kasım Ağa’nın yaşam öyküsünü kesintisiz bir biçimde izlemek ve tespit etmek açısından araştırmacıları zorlayan bir problem teşkil etmesinin yanında konu hakkındaki arşiv malzemelerinin yetersiz oluşu, Kasım Ağa’nın yaşamını tutarlı bir bütün halinde ortaya koymayı oldukça zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmada geçmiş araştırmalarda ortaya konan bilgiler yeniden sorgulanmış ve kronik eserler daha detaylı incelenmek suretiyle farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler karşılaştırılarak bir tahlile tabi tutulmuş ve dönemin kaynaklarında farklı nitelme ve unvanlarla çokça anılan Kasım Ağa ismi üzerinden Mimarbaşı Kasım Ağa’nın tarihsel kimliği tespit edilmeye ve belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Kasım Ağa’nın vakfiyesi başta olmak üzere kendisi hakkında muhtelif bilgilere ulaşılabilen İstanbul Kadı Sicilleri ile çağdaş kroniklerden elde edilebilen veriler, tespit edilen arşiv belgeleri ile desteklenmiş ve ortaya çıkan bulgular üzerinden Mimarbaşı Kasım Ağa’nın hayatı yeniden ele alınmaya çalışılmıştır.

2.2. İsmi

Kaynaklarda ismi farklı unvan ve nitelemelerle anılan Mimarbaşı Kasım Ağa, oldukça ileri bir yaşta olmasına nispetle daha çok “Koca Kasım” veya “Mimar Koca Kasım” olarak bilinir. Eyice, Kasım Ağa ile aynı devirde yaşamış olan Kul Kethüdâsı Küçük

⁶⁶S, Eyice, 1979, a.g.k., s. 769.

Kasım Ağa'dan ayırt etmek için ona "Koca" sıfatının yakıştırılmış olabileceğini söylese de⁶⁷ Mimarbaşı Kasım Ağa'nın oldukça ileri bir yaşta vefat ettiğinin mevcut belgelerden anlaşılması nedeniyle söz konusu "Koca" nitelemesinin Kasım Ağa'nın ihtiyarlığını ifade eden bir sıfat olarak kabul edilmesi gerekir⁶⁸. Nitekim 1588 yılında 100 yaş civarında vefat ettiği bilinen Mimar Sinan da genellikle "Koca Mimar Sinan" olarak anılır⁶⁹.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın H. 29 Zilkade 1050/M. 12 Mart 1641 tarihli vakfiyesinde ismi tam olarak "El-hac Kasım Ağa ibn-i Ali" olarak kayıtlıdır⁷⁰. İsminin başında kullanılan "el-Hac" unvanı, Kasım Ağa'nın Hacı olduğunu göstermektedir. Zaten vakfiyesinde Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere fukarasıyla Kâbe'de bulunan imamlara meşrut bulunan cihetleri dağıtmak için görevlendirilip hac fârizasını yerine getirecek hacı için de bir cihet tayin etmesi de bundandır.

Osmanlı Devleti'nin Kâbe'ye ve Mescid-i Haram'a düzenli olarak "surre" adında hac alayları gönderdiği ve bunun yanında Kâbe'nin her türlü onarım ve yenilenmesi ile de ilgilendiği bilinmektedir. Bu çerçevede Kasım Ağa'nın Kâbe'de yapılan herhangi bir onarım veya inşa faaliyeti vesilesiyle bir mimar olarak Mekke'ye gittiği ve bu vesileyle Hac vazifesini yerine getirmiş olduğu düşünülebilir⁷¹.

Günümüzde İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda medfûn Kasım Ağa'nın mezartaşında ismi "Sermimâr-ı Hazret-i Şehriyâri Kasım Ağa bin Ali" şeklinde yazılmıştır⁷². Daha geç bir tarihte öldüğü bilinen Kasım Ağa'nın mezartaşında yazılı olan H. 1036/M. 1626/1627 tarihi araştırmacılar tarafından tartışılmış ve bazı fikirler öne sürülmüştür. Eyice, mezarın 1957 yılında Kadıköy tarafında çevre yollarının yapımı sırasında sökülüp Fatih Camîi haziresine konulduğunu ancak iki yıl sonra tekrar eski yerine nakledildiğini⁷³ aktarır ve

⁶⁷S, Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 784. Babinger de bir başkasından ayırt etmek için "Koca" sıfatının yakıştırıldığını söyler. F, Babinger, 1924, **a.g.k.**, s. 31-41.

⁶⁸ Ahmet Refik de bu nitelemenin Kasım Ağa'ya yaşımdan dolayı izafe edildiğini söyler. A, Refik, 1924, **a.g.k.**, s. 214.

⁶⁹S, Mülâyim, 2009, **a.g.k.**, s. 226; İ. H. Konyalı (1948). *Mimar Koca Sinan: Vakfiyeleri-Hayır Eserleri-Hayatı-Padişaha Vekâleti-Azadlık Kağıdı-Alım Satım Hüccetleri*. İstanbul: Yayımlayan Nihat Topçubaşı.

⁷⁰ TKGM. TADB. V.C.62, v. 3b.

⁷¹ Bir örnek olarak Sultan I. Ahmed zamanında Kâbe'nin su oluşunun tamir ve yenilenmesi için Mekke'ye mimarlar gönderilmesi hakkında bkz. A. Sağırlı (2000). *Mehmed B. Mehmed Er- Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr' ve Târih-i Al-i Osman'ı (Metinleri ve Tahlili)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 630-631 ve aynı eser Târih-i Al-i Osman bölümü, s. 11-12. Ayrıca bkz. Z. Kurşun (2017). *Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri*. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9. s. 290-306.

⁷² S, Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 776.

⁷³Süheyl Ünver, Kasım Ağa'nın mezarını fotoğrafıyla birlikte kaydettiği notlarında, mezarın nakledilmeden önceki yerini daha önce tespit ettiğini ve nakilden sonra mezarın eski yerinden 40 metre geriye çekildiğini bildirir. S. Ünver (2011). *Karaca Ahmednâme*. (Haz. Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, Yasin Beyaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, s. 90.

mezartaşının üstündeki kitâbe metninin yazılarını işleyen taşçı ustasının yazıda bazı yanlışlıklar yapmakla beraber son mısranın ebced'inin H. 1036 tarihine karşılık geldiğini belirtir. Buna göre tarihin doğru yazılmış olduğunu ve mezarın Kasım Ağa'nın sağlığında yaptırılmış olduğu sonucuna varır⁷⁴. Afyoncu ise mezarın Kasım Ağa'nın sağlığında yapılmış olsa bile ölmeden kitâbeye tarih konulmasının ihtimal dışı olduğunu ve Kasım Ağa ile ilgili ulaştığı belgelerin 1634 yılından sonra yoğunlaşmasından hareketle söz konusu mezarın H. 1036'da vefat eden başka bir Mimarbaşı Kasım Ağa'ya ait olabileceğini düşünür⁷⁵. Kasım Ağa'nın İstanbul Kadı Sicilleri'nde yer alan kayıtlarda 1662 tarihinden sonra merhum olarak anılmasından ölüm tarihinin bu tarihlere yakın bir tarih olarak kabul edilmesi gerekir. Bununla beraber 1641 tarihli vakfiyesinde kaydedilen baba adı ile mezartaşındaki baba adının aynı oluşu mezarın Mimarbaşı Koca Kasım Ağa'ya ait olduğunu ve kitâbede geçen “Sıhhatinde kabrini hafr eyledi” ifadesinden mezarı sağlığında yaptırdığı ancak mezartaşında yazan ölüm tarihinin yanlış olarak işlendiği akla daha yakın gelir. Nitekim zaten hayatı hakkında kaynaklara yansıyan bilgilerde belirsizlikler bulunan Kasım Ağa'nın mezartaşındaki ölüm tarihi bilgisinde de yanlışlık yapılmış olabileceği makul bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

İstanbul Kadı Sicilleri'nde Kasım Ağa ismine çokça rastlanmaktadır. Ancak Kasım Ağa bazen mimarbaşı unvanıyla bazen yalnızca “Kasım Ağa” şeklinde bazen de farklı unvan ve nitelemeler ile anılmaktadır. Bunlardan Eyüp Mahkemesi'ne ait 37 Numaralı sicilde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın ismi “... bi'l-fi'l mi'mârbaşı olan fahrü'l-emâcid ve'l-ekârim Kasım Ağa b. Abdüddâim” olarak kaydedilmiştir⁷⁶. Bu ibare, Kasım Ağa'nın babasının isminin Ali olduğu bilindiğinden, ilk bakışta farklı bir Kasım Ağa'yı düşündürse de bir tevazu göstergesi olarak bu tarz örneklere sıklıkla rastlandığı görülür⁷⁷. Zarif Orgun, 1938 yılında kaleme aldığı makalesinde Topkapı Sarayı arşivinde bulduğu belgeler ışığında Hassa mimarlarına ait önemli bilgiler vererek Mimar Sinan dahil birçok hassa mimarının orjinal mühürlerini yayınlamış, yayınlanan mühürler içerisinde Mimarbaşı Kasım

⁷⁴S. Eyice (1996). Mezarlıklar ve Hazineleler. *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 124; S. Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 776-778.

⁷⁵F. Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 14.

⁷⁶C. Yılmaz (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi (HAVÂSS-I REFÎÂ) 37 Numaralı Sicil (H. 1047/M. 1637-1638)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 398.

⁷⁷Bu konuda örnekler için bkz. V. Turğut (2016a). Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakı'na Dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 47, s. 9; V. Turğut (2023). Lefke'de (Osmaneli) Yörgüç Paşa Oğlu İsa Bey ve Rüstem Paşa. *Sakarya Nehri'nin İncisi Osmaneli (Lefke): Tarih-Kültür-Mimari-Coğrafya*. (Ed. İlhami Yurdakul ve Ali Okumuş). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, s. 172-173.

Ağa'nın mührüne de yer vermiştir. Söz konusu çalışmada mührü binaen Kasım Ağa'nın ismi, "bende-i âli Muhammed Kasım" şeklinde sunulmuştur⁷⁸. Ancak bu mührü "Kasım bende-i Âl-i Muhammed" şeklinde okumak daha doğru görünmektedir. Mühürde Kasım Ağa'nın, kendisini Hz. Muhammed ve âlinin (ailesi ve akrabalarının) bendesi yâni kölesi olarak tanımlamış olduğu düşünülebilir. Onun aynı zamanda önce Amasyalı Sâdi Çelebi'nin yanında⁷⁹ daha sonra ise Osmanlı Sarayı'nda da bende olarak yetişmiş olmasından dolayı Osmanlı Hanedanı'na olan bendeliğinin ifadesi olarak bu ibareyi tercih ettiği düşünülebilir. Osmanlıların Veysel Karenî evladından Dede Garkın'a dayandığına işaret eden vesikalar, aynı zamanda bu Üveysî şahsiyetlerin seyyidliklerine de işaret ettiğinden⁸⁰, bu ihtimalin pek de zayıf olmadığını söylemek mümkündür. Bununla beraber, Sultan III. Mehmed'in tahta cülûsundan sonra 19 kardeşini katletmesiyle "cemaatbaşı" olması ve Osmanlı Hanedanı'nın onun soyundan gelenler tarafından devam etmesinden dolayı, "âl-i Mehmed/Muhammed" ile "âl-i Osman"ın kastedildiğini söylemek en doğru yaklaşım olacaktır. Mimar Kasım Ağa'nın doğum tarihi ve Saray hizmetine giriş yılları göz önüne alındığında bu devrin Sultan III. Mehmed'in şehzadeliğine denk geldiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla ilk efendisinin bendeliğini ikrar ederek onun soyundan gelen padişahların bendeliğini de belirtmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir⁸¹.

Orgun, makalesinde yer verdiği Kasım Ağa'nın mührünü yanlışlıkla Hassa Başmimarî Mustafa başlığı altında gösterirken söz konusu mührün tarihi ve yerini belirtmez. Ancak Orgun'un yazısında işaret etmiş olduğu Kasım Ağa'nın H. 1049 tarihindeki Üsküdar Baltacılar Odası tamiri bilgisi ile yine yeri belirtilmeden gösterilen Hassa Başmimarî

⁷⁸Orgun, 1938, **a.g.k.**, s. 337-338. Parmaksızoğlu, muhtemelen mührden hareketle Kasım Ağa'nın tam adının Mehmed Kasım olduğunu belirtir. Bkz. İ, Parmaksızoğlu, 1997, **a.g.k.**, s. 719.

⁷⁹ Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin (1928). *Amasya Tarihi*. c. 4, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, s. 82.

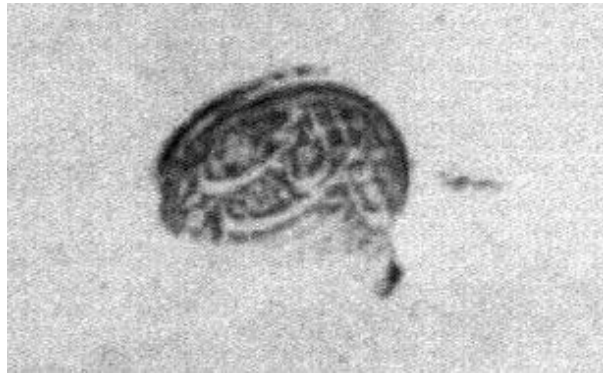
⁸⁰V. Turğut (2021). Renklerin Efendileri: XII. Yüzyıl Anadolu'sunun Tasavvuf Dünyasına Prosopografik Bir Yaklaşım. *Osmanlı Araştırmaları*, 57, s. 35-80; V. Turğut (2024a). Bab-Seb'a/Yedi Kapı: Devlet-i Âliyye'nin ve Yeniçeri Ocağı'nın Kuruluşunda Tasavvufî Zümreler. *Beylikten Cihan Devleti'ne Osmanlılar*. c. 2, Ankara: TÜBA Yayınları, s. 203-287; V. Turğut (2016b). Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, 2, (3), s. 55-89; V. Turğut (2017a). Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, 3, (5), s. 1-98; V. Turğut (2016c). Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair. *Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, 46, s. 403-432; V. Turğut (2017b). Menteşe Bey'in İsmi, Menşei ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 49, s. 25-55; V. Turğut (2024b). Kır/Kayırhanlı Enveri/Aydınoğulları'nın Osmanlılaşma Süreci ve Vakıfları Üzerine. *Aydın'ın Fethi ve Aydın Bey*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, s. 53-133.

⁸¹ Parmaksızoğlu, Sultan III. Mehmed'in tahta çıkışı sırasında gerçekleşen çıkma/terfi sırasında Kasım Ağa'nın saray mimarları arasına katıldığını yazar. İ, Parmaksızoğlu, 1997, **a.g.k.**, s. 719.

Kasım'ın el yazısı ve imzası⁸² üzerinden Osmanlı arşivinde yapılan incelemelerde mühürlerin H. 29 Şaban 1049/M. 25 Aralık 1639 ve H. 5 Şevval 1061/M. 21 Eylül 1651 tarihli iki farklı belgede kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Mührün yer aldığı ilk belgenin tarihi, Kasım Ağa'nın bendesi olduğu Mehmed'in "Avcı" lakabıyla bilinen IV. Mehmed'i (1648-1687) işaret etmediğini düşündürür. Bununla beraber, Kasım Ağa'nın doğum tarihi dikkate alınır, mühürde ismi geçen Mehmed'in Sultan III. Mehmed'e nispet edilmesi mümkün görünür. Söz konusu H. 29 Şaban 1049/M. 25 Aralık 1639 tarihli belgede Mimarbaşı Kasım Ağa tarafından Üsküdar bahçesindeki baltacılar odalarının tamiri için gerekli olan eşya ve bedellerinin tahmini hesabının yapıldığı, ikinci belgede ise Mimarbaşı Kasım Ağa'nın, cizye bedeli olarak vakıf canibine gönderdiği meblağa karşılık Süleyman Çelebi ve kardeşi Bayram Bey'e temessük verdiği anlaşılmaktadır .

Resim 1: H. 29 Şaban 1049/M. 25 Aralık 1639 tarihli mühür.⁸³

Resim 2: H. 5 Şevval 1061/M. 21 Eylül 1651 tarihli mühür.⁸⁴

⁸² Z, Orgun, 1938, **a.g.k.**, s. 338-339.

⁸³ BOA, TS. MA. d. 10142. Ayrıca bkz. Ek: 4.

⁸⁴ BOA, TS. MA. e 1126/65. Ayrıca bkz. Ek: 5.

Şunu belirtmek gerekir ki Mimarbaşı Kasım Ağa'nın isminin geçtiği dönemin kaynak eserlerinde Kasım Ağa'nın mimarbaşılığına nadiren atıfta bulunmaktadır. Aynı durum Kadı Sicillerinde de gözlemlenir. Bu durum Kasım Ağa'nın hayatı boyunca sürekli mimarbaşılık görevinde bulunmayıp siyasî faaliyetleri çerçevesinde azledilip tekrar göreve getirilmiş olmasından ve mimarbaşılığı dışında farklı görevleri de bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bununla beraber Kasım Ağa ile aynı dönemde yaşamış devlet kademelerinde görevli iki hatta daha fazla Kasım Ağa'nın varlığı, araştırmacılar açısından Mimarbaşı Kasım Ağa'nın tarihsel kimliğinin tespit edilmesini zorlaştırdığı belirtilmelidir. Bu çerçevede özellikle Naima'nın Mimarbaşı Kasım Ağa ile Kul Kethüdası Çoban/Küçük Kasım Ağa anlatısı arasındaki benzerlik ile Evliya Çelebi ve diğer kaynaklarda yer alan bilgilerin araştırmacıları yanılttığı ve Mimarbaşı olan Kasım Ağa hakkında yanlış bilgilerin ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır ki bu konuya aşağıda detaylıca değinilecektir.

2.3. Doğumu

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın doğum tarihine ilişkin şimdiye kadar kesin bir bilgi ileri sürülemediği. Yapılan çalışmalar içerisinde yalnızca Parmaksızzoğlu, Kasım Ağa'nın doğum tarihini kaynak belirtmeksizin “1570?” olarak gösterir⁸⁵. Dönemin eserleri ve İstanbul Kadı Sicillerinde yer alan bilgiler arşiv belgeleri ile birlikte değerlendirildiğinde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın doğum tarihinin tespit edilebilmesinin yanında kendisi hakkında farklı bilgilere de ulaşılabildiği saptanmıştır.

Naima'da yer alan bir pasajda Sultan İbrahim ile “Deli Kasım” arasında geçen bir diyalog aktarılır ve diyalogun sonunda Mimar Kasım'ın azledilip yerine Meremmetçi Mustafa Ağa'nın tayin edildiği bilgisi verilir:

“Deli Kasım Ağa'nın Silivri-kapısı hâricinde olan bâhçesi hasbe'l-ferman yer ile beraber olmuşken padişah Davud Paşa'dan araba ile gelirken çiftliği önüne uğradıkta karşı çıkıp atının ayağına düşüp mazhar-ı letâif ve eltâf-ı bihisâb olup “Ne dersin Koca Deli, şu Arnavud aceb mu'ânid değil mi idi” deyü Kara Mustafa Paşa'yı yâd ettiler. Deli Kasım cevap verip “Padişahım tâ küçükten beri böyle mu'ânid idi” dedi. “Ya sen anın küçüklüğünü ne bilirsin” dedikte “Padişahım, ol benim hizmetkârım idi, altı ay atım tımar etmiştir” dedi. “Ya sen ecdâdına kaç yıldır hizmet edersin” dedikte “Altmış yıldır ecdâd-ı ızâmına hizmet ederim, hâlen seksen yaşındayım” dedikte “Behey deli koca ma'tûh imişsin” deyü buyurdular. O mahall Deli Kasım yer öpüp “Padişahım zulm gören padişahıma seğirtir, şekvâ eder, bana sen zulmettin bağçeciğimi harâb ettirdin ben kime varayım” dedikte “Elem çekme yine yaptırırım” deyip tekrar tâ'mirine

⁸⁵İ, Parmaksızzoğlu, 1997, **a.g.k.**, s. 719.

tenbih eyledi. Deli Kasım'a iltifâten "Yolda bir gelecek vardır eğerçi Kasım adlı padişah olmamıştır, ammâ senin hâtırın için anın ismini Kasım koyayım" deyü mezîd-i iltifât edip Deli Kasım yine merci'-i en'âm oldu.

Mi'mâr Kasım azl olunup, musâdere gavgasına uğradı. Meremmetçi Mustafa Ağa mi'mâr nasb olundu bu vakte dek mi'mârlık kayd-ı hayat ile olagelmışken azl-i mezbure vâki' oldu"⁸⁶.

Aynı konuşma benzer biçimde XVII. Yüzyılın önemli olaylarını aktaran Edirneli Ağazâde Örfî Mahmud'un yaratılıştan 1663'e kadar yaşanan tarihi olayları aktardığı *Mefhumu't-Tevarih* adlı eserinin H. 1054/M. 1644/45 yılı olaylarının aktarıldığı bölümde de sunulur ve bahsi geçen Deli Kasım'ın Mimar Kasım olduğu bilgisi verilir:

"Deli Kasım Ağa'nın Silivrikapısı hâricinde olan bağçesi bâfermân-ı zemîne berâber hedm olunmuş idi. Pâdişâh hazretleri Dâvûd Paşa'dan araba mezbûrın çifliği önüne uğradıkda karşı çıkup zemîn-bûs etdiğin ne dirsın koca deli şu Arnavud aceb mu'ânid değilmi idi deyü Kara Mustafa Paşa'yı yâd itdikde, Deli Kasım cevâb virüp pâdişâhım tâ küçükden mu'ânid idi didikde, ya sen anın küçüklüğün ne bilirsın didikde pâdişâhım ol benim hizmetkârım idi. Altı ay atım tımâr etmişdir didi. Ya sen ecdâdına kaç yıldır hizmet idersin didikde altmış yıldır ecdâd-ı i'zâmına hizmet iderim, hâlâ seksen yaşındayım didiğin behey koca deli sen ma'tuh imişsin deyü buyruldıkda Deli Kasım yer öpüp pâdişâhım zulm gören pâdişâhına şekvâ ider. Bana sen zulm eyledin, bağçeciğimi harâb itdürdin, ben kime varayım didikde elem çekme yine yaptırdım deyüp ta'mirine tenbih eyledi. Deli Kasım iltifâta gelecek yolcımız var. Kasım ulu pâdişâh olmamışdır dünya geldikde senin ismini korum ve yine iltifâta mazhar itdiler bundan sonra merce'i en'âm oldu. Deli Kasım ki mi'mâr Kasım didikleridir mukaddemâ olan mi'mârlar kayd-ı hayât ile idi sonra tebdîlât vaktiyle sâ'ir mansıblar gibi azl ve nasb olur oldu"⁸⁷.

Sultan İbrahim ile Kasım Ağa arasında geçen bu diyalogun birinci ağızdan doğrudan aktarılmış olması oldukça önemlidir. Fakat burada dikkati çeken husus Mimarbaşı Kasım Ağa'nın "Deli Kasım Ağa" şeklinde anılmasıdır.

İki aktarım arasındaki farka bakıldığında; Örfî Mahmud'un Deli Kasım'ın Mimarbaşı Kasım Ağa olduğunu söylemesine karşılık Naima söz konusu diyalogun sonunda herhangi bir referansta bulunmadan ve metinden bağımsız olarak Mimar Kasım'ın azledildiği ve bu azille birlikte mimarbaşılar için kayd-ı hayat şartının kalktığı bilgisini verir. Naima'nın bu aktarımı ilk bakışta iki ayrı Kasım Ağa'yı işaret ettiğini düşündürse de geçmiş araştırmacıların Mimarbaşı Kasım Ağa hakkındaki önemli bir bilgiyi gözden

⁸⁶ Naima Mustafa Efendi (2014). *Tarih-i Na'ima*, (Haz. Mehmet İpşirli), c. 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 998.

⁸⁷ S. Topçu (2019). *Edirneli Ağazade Örfî Mahmud'un Mefhumü't-Tevarih Adlı Eserinin II. Cildi Transkripsiyonu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 202.

kaçırmalarına neden olduğu anlaşılmaktadır⁸⁸. Nitekim H. 1054/M. 1644/1645 yılı olayları içerisinde aktarılan bu konuşmada IV. Murad ve Sultan İbrahim'in veziriazâmı olan ve 1644 yılında katledilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dan bahsedildiği açıkça görülmektedir. Bilindiği gibi maktul veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Kasım Ağa'nın hemşerisi olup aynı zamanda yakınlarından sayılmaktadır⁸⁹ ve sadrazamın katlinden sonra diğer yakınları ile birlikte Kasım Ağa da hapsedilmiştir⁹⁰. Dolayısıyla bu konuşmanın sadrazamın katlinden hemen sonra gerçekleşmiş olması, "Deli Kasım" şeklinde anılan kişinin Mimarbaşı Kasım Ağa olduğuna şüpheye yer bırakmaz⁹¹. Bu durum dönemin diğer kroniklerinde de adı geçen ve "Deli Kasım Ağa" olarak anılan kişinin Mimarbaşı Kasım Ağa olarak kabul edilmesinden hareketle hayatı hakkında birçok bilgi boşluğu bulunan Kasım Ağa'ya dair farklı bilgilere ulaşılmasını da sağlar. Yukarıda aktarılan konuşmada verilen bilgiler değerlendirilecek olursa, Kasım Ağa'nın seksen yaşında olup altmış yıldır devlete hizmet ettiği bilgisinden doğum tarihi H. 974/M. 1566-1567 yılı olarak karşımıza çıkar ve 1585/1586 yıllarında 20 yaşlarındayken Osmanlı hizmetine girdiği anlaşılır. Kadı Sicillerinde yer alan bilgilere bakıldığında Kasım Ağa'nın M. 1662 senesinden önce hayatta olmadığı bilindiğine göre vefat ettiğinde 97-98 yaşında olması muhtemeldir ki bu durum kendisine yakıştırılan "Koca" lakabının nedenini de ortaya koyar. Bununla beraber Osmanlı hizmetine başladığı 1585 tarihinde hala hayatta olan Mimar Sinan ile de çağdaş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bilgi, Kasım Ağa'nın Mimar Sinan'ın öğrencilerinden biri olarak kabul edilmesi ve Osmanlı Mimarlığında Mimar Sinan ekolünün temsilcileri arasında gösterilmesini destekleyen bir veri olması açısından da dikkate değerdir. Öte yandan Kasım Ağa'nın Vakfiyesi'nde görüldüğü üzere Sinan adında bir kardeşinin olmasının yanında aynı adı taşıyan bir de dayıoğlunun, kuzeninin bulunması, annesi ve dayısının çocuklarına bu isimleri babalarının isimlerini yaşatmak için verdiklerini akla getirir ki bu durum Kasım Ağa'nın Mimar Sinan'ın kızı tarafından torunu olması ihtimalini kuvvetli bir şekilde ortaya koyar.

⁸⁸Eyice, burada bahsedilen Deli Kasım'ın, Evliya Çelebi'nin eserinde de adı geçen ve Babaeski'deki köprüyü yaptıran kişi olarak gösterilen Kul Kethüdası Küçük/Çoban Kasım Ağa olduğunu düşünür. S. Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 802.

⁸⁹İnalcık, Kasım Ağa'nın Kemankeş Kara Mustafa'nın musâhibi (yakın özel danışmanı) olduğunu söyler. H. İnalcık (2020). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II Tagayyür ve Fesâd (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*. 9. Baskı. İstanbul: İş Bankası Yayınları, s. 76.

⁹⁰Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 4, s. 985.

⁹¹Naima Tarihi'nin sadeleştirilmiş metnini yayınlayan Zuhuri Danışman, söz konusu konuşmada adı geçen Deli Kasım'ın Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasını temin eden kişi yâni Mimarbaşı Kasım Ağa olduğunu söyler. Naima Mustafa Efendi (1968). *Naima Tarihi*. (Çev. Zuhuri Danışman). c. 4, İstanbul: Bahar Matbaası. s. 2002.

2.4. Ailesi ve Kökeni

Kasım Ağa'nın kökenine dair geçmiş araştırmalarda Arnavut olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Nitekim Kasım Ağa'nın vakfiyesinde geçen “Avlonya Sancağı'nda Timurince Nahiyesi'nde maskat-ı re'sim (Doğum yeri) olan Gırmeş nam karyede”⁹² şeklindeki ifadelerinden Arnavut olduğu açıkça görülmektedir. Amasyalı Hüseyin Hüsameddin tarafından ileri sürülen, Yanya'lı Ali Ağazâde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Amasyalılar'ın besleyip büyüttüğü Yanyalı bir Arnavut olduğu ve Amasyalı Sadi Çelebi'nin azatlı kölesi bulunduğuna dair verilen bilgi ise dikkate şâyandır⁹³.

Behçetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, Üsküdar'da medfun olan Mimar Ali isimli kişinin Kasım Ağa'nın babası olabileceğini ileri sürer ve Mimar Ali'nin vefat tarihi olarak da H. 1077 M. 1666/1667 yılını gösterir⁹⁴. Eyice, Behçetî'nin bu iddiasının doğruluğuna ihtimal vermez. Nitekim zaten yaşlı olan Kasım Ağa'nın vefat tarihi baz alındığında babasının 100 yaşından fazla yaşamış olabileceği ortaya çıkar ki bu durum akla uygun gelmez⁹⁵. Ancak dönemin eserleri incelendiğinde Mimar Ali ismine rastlanmaktadır. Bunlardan en dikkate değer olanı, 1596 yılında Sultan III. Mehmed'in de katıldığı Belgrad Seferi esnasında Yeniçeri Kethüdası olan Mimar Ali Ağa'dır. Sefer sırasında Hatvan Kalesi'nin düşman tarafından kuşatılması nedeniyle Yeniçeri Kethüdası Mimar Ali ile beraberinde otuz bin askerin o tarafa yardıma çağrıldığı ve söz konusu muharebede Mimar Ali Ağa'nın da beraberindekilerle şehid olduğu aktarılır⁹⁶. Belki de bu seferden sonra yetim kalan Kasım Ağa, Sultan III. Mehmed'in özel gözetiminde yetiştirilmiştir ki Kasım Ağa'nın mühründe görülen Mehmed ismi bu ihtimali kuvvetli hale getirir. Ayrıca Osmanlı erken ve modern dönemde diğer mesleklerde olduğu gibi mimarlık mesleğinde de ailevi silsilenin devam ettiğini gösteren birçok kayıt yer alır⁹⁷. Bu açıdan Kasım Ağa'nın mimarlık mesleğini babasından öğrendiği ve onun şehid düşmesiyle III. Mehmed tarafından saray Hassa mimarları arasına alındığı düşünülebilir.

⁹²TKG. KK, VKF. Cd., 62, 11b.

⁹³Abdizâde Hüseyin Hüsameddin (2022). *Amasya Tarihi*. (Haz. Doç. Dr. Hicabi Gülgen) c. 4, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları, s. 565, 609, c. 8, s. 578. Bu bilgiyi diğer araştırmacılar da kullanmışlardır. Bkz. A. Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 147; İ. Kumbaracılar, 1937, **a.g.k.**, s. 60.

⁹⁴ Behçetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, 1976, **a.g.k.**, s. 20. Ünver, Mimar Ali Ağa'nın mezarının “Şehidlik denilen yerden Taş Köprü adlı yere giden gayri muntazam yolun üzerinde” olduğunu söyler. Bkz. S. Ünver, 2011, **a.g.k.**, s. 42, 69.

⁹⁵ S. Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 780.

⁹⁶ A. Sağırılı, 2000, **a.g.k.**, s. 429-430; S. Lokmacı (2015). *Solak-Zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, s. 772-773. Ayrıca bkz. B. Dinç (2005). *Peçevi Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 38.

⁹⁷ G. Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 210. Detaylı bilgi için bkz. M. Ç. Keskin (2023). ‘Üstâd ibni Üstâd’: Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 32, s. 347-365.

Peçevî Tarihi'nde ise Sultan Osman'ın katledilmesi hadisesinin anlatıldığı bölümde Çavuşbaşı olan Arnavut Ali ismi dikkat çeker. Buna göre 1621 yılında katledilen Sultan Osman'ın katillerinin peşine düşen ve ilk olarak Cebecibaşyı öldüren Gürcü Mehmed Paşa'nın daha sonra Sultan I. Mustafa'nın annesi Valide Sultan'ın damadı ve bu hadiseler sırasında sadrazam olan Davud Paşa'yı öldüreceği sırada Davud Paşa'nın firar ettiği ancak kısa süre sonra Çavuşbaşı Arnavut Ali'nin yardımıyla bulunarak katledildiği aktarılır⁹⁸.

Kasım Ağa'nın babasına dair ismi dışında ne vakfiyesinde ne de diğer kaynaklarda net bir bilgi yer almamasına karşın yukarıda verilen bilgiler ihtimal dahilinde değerlendirilebilir.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Kasım Ağa'nın birden fazla damadı olduğu anlaşılmaktadır. Naima, ocak ağaları içerisinde oldukça nüfuzlu biri olan ve dönemin siyasî gelişmelerinde aktif rol oynayan Arnavut Bektaş Ağa'nın Kasım Ağa'nın damadı olduğu bilgisini verir: "Müverrih der ki, Bektaş Ağa Arnavud cinsinden zuhur edip ibtidâ-

⁹⁸Z. Kayayurt (2005). *Peçevi Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 28.

i hâlinde Sekbân-başı⁹⁹ Deli Kasım'a hizmet ba'dehû Yeniçeri olup yoluyla aşçı¹⁰⁰ ve oda-başı¹⁰¹ ve çorbacı¹⁰² oldukça Kasım Ağa'nın damadı oldu"¹⁰³.

1642'de sekbanbaşı iken Yeniçeri Ağası olup ertesi yıl azledilen¹⁰⁴ Bektaş Ağa'nın Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi hadisesinde Yeniçeri Ocağı Ağalarından Muslihiddin Ağa ile birlikte adı geçmektedir¹⁰⁵. Sultan IV. Mehmed devrinde Kösem Sultan'ın katledilmesi hadisesinden sonra Kösem taraftarı hizbin içerisinde olduğu gerekçesiyle teftişe uğrayan Bektaş Ağa'ya Bursa Sancağı verilmiş ancak padişah emrine itaat etmemesi üzerine Şeyhülislam'dan katline ferman alınmıştır¹⁰⁶. Katledileceği sırada Atmeydanı yakınında Hüseyin Ağaoğlu isimli Hamzavî¹⁰⁷ bir yol arkadaşının evinde

⁹⁹Sekbanbaşı, Yeniçeri Ağası'ndan sonra ocağın ikinci yüksek rütbeli zabitidir. Önceleri Yeniçeri Ocağı'ndan ayrı bir sınıfı teşkil eden Sekbanbaşılar, Fatih Devri'nden itibaren Yeniçeri Ocağı'na dahil edilmiş ve zamanla itibarları artarak Yeniçeri Ağalığına terfi ettirilmişlerdir. Ancak daha sonra Sekbanbaşılardan yeniçerileri isyana teşvik edici halleri sebebiyle rütbeleri ikinci dereceye düşürülmüştür. 34 odadan meydana gelen sekbanlar Yeniçeri Ocağı'nın 65. ortasını teşkil eder. Sekban bölüklerinden 33.'sü avcı bölüğü olup bu bölükte yüksek rütbeli ricâlin ve ocak ağalarının oğulları bulunmaktaydı. Belgelerde "ağa kaymakamı" olarak geçen Sekbanbaşı Yeniçeri Ağası'nın vekili konumundadır. A. Özcan (2009). Sekban. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul: TDV Yayınları, s. 327; İ. H. Uzunçarşılı (1988b). *Osmanlı Devleti Teşkilatı'ndan Kapıkulu Ocakları*. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 192-194; M. Z. Pakalın (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. c. 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 147.

¹⁰⁰ Yeniçeri odalarının yemeklerini pişirmekten sorumlu zabitelerindendir. Her odanın orta kazanı ve aşçısı bulunmaktaydı. Aşçıların en nüfuzlusu 32. Ortanın aşçısıydı. Kazan, Yeniçerilerce mukaddes sayıldığından her orta veya bölük, kazanın etrafında istişâre edip kendilerine ait işleri görüyorlardı. Yeniçerilerin kazan kaldırması isyan ettikleri anlamına gelmekteydi. İ. H. Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k.**, c. 1. s. 236; M. Z. Pakalın, 1983, **a.g.k.**, c. 1. s. 99.

¹⁰¹ Çorbacının yardımcısı olup Yayabaşı ve bölük başıdan sonra gelen ve bölüğün inzibayla en çok alakadar olan orta veya bölük zabitelerindendir. "Ortabaşı" da denilen oda-başı, daima kışlada orta veya bölüğüyle birlikte bulunur, muharebede ise kendi efrâdı ile orta veya bölük çadırı denilen çadırdaki otururdu. Yaya ortalarındaki en kıdemli oda-başıya oda kethüdası, bölüklerde ise yaya-başı denirdi. M. Z. Pakalın, 1983, **a.g.k.**, c. 2. s. 716; İ. H. Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k.**, c. 1. s. 235.

¹⁰² Çorba, Yeniçerilerin her gün yedikleri yemekler arasında olup özellikle Divân-ı Hümayûn toplantılarının yapıldığı gün verilen çorbanın önemli bir yeri vardır. Nitekim çorbanın içilip içilmemesi askerin yönetime karşı tutumunu yansıtmaktaydı. Bu bakımdan Yeniçeri ve Acemi Ocakları'nın bölük kumandanlarına Çorbacı denilmiştir. Çorbacılar, Bölük veya orta kumandanı olup kendisinin emir ve kumandası altındaki orta veya bölüğün bütün işleri ve inzibatından sorumlu kişidir. Askerle doğrudan temas etmeleri dolayısıyla ocağın yüksek rütbeli zabiteleri kendilerinden çekinmişlerdir. Terfi eden Çorbacılar Yeniçeri Ağalığı'na kadar yükselebiliyorlardı. İ. H. Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k.**, s. 234; A. Özcan (1993). Çorbacı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, s. 369-370.

¹⁰³Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1345; Ahmet Refik, oldukça zengin olduğunu söylediği Bektaş Ağa'nın Yeniçeri Ocağı'nın en nüfuzlu adamlarından olduğunu ve Mimar Kasım damadı adıyla anıldığını belirtmektedir. A. R. Altınay (2000). *Kadınlar Saltanatı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c. 2, s. 121-124. İnalçık, Bektaş Ağa'nın uluslararası sof ticareti ile zenginleştiğini aktarır. H. İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 282.

¹⁰⁴ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 4, s. 954, 970.

¹⁰⁵ H. Şimşek (2005). *Peçevi Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 86-88.

¹⁰⁶ H. Şimşek, 2005, **a.g.k.**, s. 104.

¹⁰⁷ Bayramî-Melamî tarikatına mensub olan Hamza Bâli (Bâli Ağa)'nin 1573'te ölümünden sonra Hamazvîye adını alan tarikat, XX. Yüzyıla kadar ulaşmıştır. Tarikat silsilesi Hacı Bayram-ı Veli'ye ulaşan Hamza Bâli'nin Bosna'da doğduğu ve Kanûnî Sultan Süleyman devri vezirlerinden Pertev Paşa'nın maiyyetinde çalıştığı söylenir. Mürşidi Hüsâmettin Ankaravî'nin 1557'de ölümünden sonra irşâd faaliyeti

olduğu öğrenilen Bektaş Ağa, Kapıcılar Kethüdası Boyacı Hasan Ağa¹⁰⁸ tarafından yakalanarak kolları bağlı biçimde bir beygire bindirilmiş ve halkın gözü önünde tahkir edilmiş vaziyette Aksaray'dan Topkapı Sarayı'na kadar getirilerek 1651 yılının Ramazan'ında katledilmiştir¹⁰⁹.

Tarih-i Gılmâni yazarı Mehmed Halife ve Abdurrahman Abdi Paşa, Bektaş Ağa'nın Siyavuş Paşa'nın sadareti zamanında¹¹⁰ katledildiğini, bu sırada Yeniçeri Ağalığı'nın Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa'ya verilip zağarcıbaşılıktan¹¹¹ ma'zûl Kasım Ağa'nın¹¹² ise kaftan giydirilip Yeniçeri Kethüdâlığına getirildiğini söyler¹¹³. Naima Tarihi'nde

için İstanbul'dan Bosna'ya giden Hamza Bâli, kısa zamanda burada birkaç bin mürid edindi. Fakat Bosna meşâyihi tarafından hakkında yapılan olumsuz fikirlerin Kadı'ya bildirilmesi üzerine İstanbul'dan gönderilen mübâşir Hamza Bâli'yi İstanbul'a getirerek durumu devlet ricâline anlatmış ve bunun üzerine Şeyhülislam Ebussûud Efendi'den fetvâ istenmiştir. Ebussûud Efendi'nin tarikat şeyhlerine Hamza Bâli hakkında sorduğu sorulara olumsuz cevaplar alması üzerine katline fetvâ verilerek İstanbul'da birkaç müridi ile birlikte idâm edilmiştir. Hamza Bâli'nin Saraydan ve Yeniçerilerden çok sayıda mensubu olduğu söylenmektedir. N. Azamat (1997). Hamza Bâli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul: TDV Yayınları, s. 503-505; A. Gölpınarlı (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası, s. 72. Naima, Bektaş Ağa'nın daha önce Hamzavîlik ile suçlandığını söyler. Bkz. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c.5, s. 1346.

¹⁰⁸ Amasya'daki Üçler Mahallesi eşrâfından Boyacızâde Mehmed Bey'in oğlu olan Hasan Ağa, Sultan IV. Murad döneminde kapıcıbaşılıktan yükselerek Amasya'da cizye tahsilâtına memur edilmiştir. Sadrazam Bayram Paşa'ya intisap ederek kendisinin hazinedârı olmuş ve Sivas vilâyeti cizye tahsidârlığında bulunmuştur. Zile Voyvodalığı da yapan Hasan Ağa H. 1054/M. 1644/1645 yılında Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılığına, H. 1059/M. 1649/1650'de Anadolu bakâyâ tahsilâtı (Zamanında tahsil edilemeyip ertesi yıla kalan vergiler)'na memur olup H. 1061/M. 1650/1651'de Dergâh-ı Âli kapıcılar kethüdâsı olmuştur. H. 1063/M. 1652/1653'te rakiplerinin Padişah'a şikâyetleri üzerine azledilerek İstanbul'da idam edilmiştir. Bkz. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 8, s. 599-600. Boyacı Hasan Ağa'nın katli için ayrıca bkz. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1471-1472.

¹⁰⁹ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c.5, s. 1343-1346; H. N. Özkasap (2004). *Tarih-i Nihâdi (152b-233a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 9. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Boyacı Hasan Ağa'nın Bektaş Ağa'yı bu şekilde tahkir etmesi ve idam ettirmesinin karşılığını Bektaş Ağa'nın kayınpederi olan Mimarbaşı Kasım Ağa'dan gördüğünü ve Kasım Ağa'nın adamları vasıtasıyla Hasan Ağa hakkında Padişah'a şikâyetlerde bulunarak azledilmesini sağladığını ve İstanbul ve Amasya'daki bütün emvâl ve amlâkını müsadere ettirdiğini yazar. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 8, s. 599-600.

¹¹⁰ Siyavuş Paşa'nın sadareti: 21 Ağustos 1651 – 27 Eylül 1651. H, İncalcık, 2020, **a.g.k.**, s. 70

¹¹¹ Yeniçeri Kethüdasından sonra ocağın en yüksek rütbelisi olan zağarcıbaşılar, av için padişaha mahsus köpekleri beslemekten sorumlu olup av sırasında padişahın yanında bulunur ve onu takip ederlerdi. Terfi ettiklerinde ocak kethüdâsı olurlardı. Savaş sırasında yararlılıkları görüldüğünden bazen yüksek mevkilere çıkarılırlardı. İ, H, Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k.**, s. 199-201.

¹¹² Ateş, burada bahsi geçen Kasım Ağa'yı 'sehven' Mimarbaşı olan Kasım Ağa ile karıştırır ve söz konusu atamayı Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdâlığına atanması olarak düşünür. A, Ateş, 2022a, **a.g.k.**, s. 119. Ancak burada adı geçen Kasım Ağa, Mimarbaşı olan Kasım Ağa değil, Mimarbaşı Kasım Ağa'nın çobanı ve Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa'nın adamlarından olup 1657 yılında sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından katledilecek olan Kul Kethüdâsı Küçük/Çoban Kasım Ağa'dır. Aşağıda bu konuya detaylı değinilecektir.

¹¹³ E. Oral (2000). *Mehmed Halife Tarih-i Gılmâni*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 33; Abdurrahman Abdi Paşa (2008). *Vekâyinâme*. (Haz. Dr. Fahri Ç. Derin). İstanbul: Çamlıca Basım, s. 40; . Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (2003). *Ravzatü'l- Ebrâr Zeyli Tahlil ve Metin* (Haz. Nevzat Kaya). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 85.

aktarılanlara göre Bektaş Ağa, Sadrazam Murad Paşa'nın¹¹⁴ azledilmesinde de rol oynamıştır ki bu sırada Yeniçeri Kethüdası'nın Topkapı'da yer alan bahçesinde tertiplediği toplantıda yer alanların isimleri dikkat çeker. Bunlar arasında Yeniçeri Ağası, Bektaş Ağa, Muslihiddin Ağa ve Yeniçeri Kâtibi Deli Kasımzâde'nin adları geçmektedir¹¹⁵. Esasen adları geçen tüm bu isimler Mimarbaşı Kasım Ağa'nın aile ve yakın çevresini oluşturan halkayı işaret etmektedir. Nitekim adı geçen isimlerden Bektaş Ağa Kasım Ağa'nın damadı, Deli Kasımzâde de Mimarbaşı Kasım Ağa'nın oğludur. Kaynaklarda ismi tam olarak belirtilmeyen Deli Kasımzâde'nin 1651 yılında Yeniçeri Katibi¹¹⁶, 1656'da ise Sekbanbaşı olduğu aktarılır¹¹⁷. Buna karşın Naima'nın aktardığı 1653 yılı olayları arasında Sekbanbaşı Kasım Ağazâde Ali Ağa'nın ismi geçer ki bu kişi Deli Kasımzâde olmalıdır. Naima, 1652 yılında Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadarete geldiği sırada hazinede para darlığının olduğunu vurgular ve sadrazamın divân hocaları dahil yüksek memuriyetlerde bulunan herkesten ve durumuna göre zengin olanlardan imdat akçesi adı altında para istediğini aktarır. Bu iş için ilk olarak Sekbanbaşı Kasım Ağazâde'den 200 keseden fazla akçe alındığını aktaran Naima¹¹⁸, Tarhuncu Ahmed Paşa'dan sonra sadarete gelen Derviş Mehmed Paşa'nın sadarete gelmeden önce kaptan-ı derya olduğu sırada Kasım Ağazâde Ali Ağa'dan kıymeti 1.000 kuruşa bir at istediğini, Ali Ağa'nın ise “ol atı Padişah için saklarım, Kapudân gemide atı neyler” şeklinde Paşa'ya manasız ve nâhoş sözler sarfettiğini söyler. Derviş Mehmed Paşa'nın sadrazam olduğunda Ali Ağa'nın pişmanlık duyarak mezkûr atı ve yanında on misli hediyeleri sadrazama göndermek istediğinde ise Derviş Mehmed Paşa tarafından bu isteğinin reddedildiğini aktaran Naima, kendisine babasının vilâyeti olan Ohri Sancağı verilip uzaklaştırıldığı bilgisini verir¹¹⁹. H. 2 Muharrem 1099/M. 8 Kasım 1687 tarihinde üretilen bir arşiv belgesinde Mimar Kasım Ağa'ya Ohri Sancağı'nın ihsan edildiği

¹¹⁴ Murad Paşa'nın sadareti tarihi: 21 Mayıs 1649 – 5 Ağustos 1650. Bkz. H. İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 70. Mehmed Halife, sadrazam Murad Paşa'nın Arnavut olduğunu ve sadareti zamanında Bektaş Ağa ve diğer ocak ağalarının nüfuzunu arttırdığını ve bu kişilerin devlet işlerini ellerine geçirdiklerini söyler. E. Oral, 2000, **a.g.k.**, s. 30.

¹¹⁵ Muslihiddin Ağa, mimar damadı olarak anılır. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c.3, s. 979.

¹¹⁶ İ. Özgül (2010). *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 406.

¹¹⁷ Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, 2003, **a.g.k.**, s. 237; İsâzâde (1996). *İsâzâde Tarihi (Metin ve Tahlil)*. (Haz. Ziya Yılmaz). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, s. 24; N. K. Turkal (2012). *Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa Zeyl-i Fezleke*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 33.

¹¹⁸ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c.5, s. 1406.

¹¹⁹ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c.5, s. 1457.

görülmektedir¹²⁰. Ancak onun babasından önce vefat ettiği, Kasım Ağa'nın vakıflarına kardeşi Sinan oğlu Hasan Çelebi'yi mütevellî tayin etmesinden ve İsmail Çelebi oğlu Mustafa Çelebi'yi de oğlu makamında göstermesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu belgede adı geçen Mimar Kasım Ağa'nın 1662'den önce vefat ettiği bilinen Mimarbaşı Koca Kasım Ağa olmadığı söylenebilir.

Naima Mustafa Efendi, Zurnazen Mustafa Paşa'yı da Kasım Ağa'nın damadı olarak gösterir ve 1650 yılında Hezarpâre Ahmed Paşa'nın biraderi olan Defterdar İbrahim Ağa'nın ocak ağalarının zoruyla defterdarlıktan azlettirilip yerine Kasım Ağa'nın damadı olup Rumeli'den azlolunan Zurnazen Mustafa Paşa'nın defterdar yapıldığı bilgisini verir¹²¹.

H. 1061 M. 1651 tarihli, sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın Valide Turhan Sultan'a gönderdiği bir telhiste, Kasım Ağa'nın oğulluğu Mustafa'nın Tersane Emîni olarak tayin edilmesi istenmekte, kendisinin tersane işleri ve gemi inşasına vâkıf biri olduğundan bahsedilmektedir:

“... Tersâne şimden sonra gemiler ahvâli tekayyüd olmak için bir mukdim? Kulları Tersâne emîni olmak ziyâde mühim olmağla mi'mâr ağa bendelerinin oğulluğu olan Mustafa kulları Tersâne ahvâlinde ve gemiler binâsında vukufu kemâlinde bir mukdim kulları olduğu ma'lumumuz olmağla Tersâne-i Âmire emâneti mezbûra virilmek recâsına rikâb-ı hümayûna telhis olunmuşdur...”¹²².

Naima ve dönemin diğer kaynakları Kasım Ağa'nın 1651'de Valide Sultan kethüdalığından azledilip Kıbrıs'a sürgün edildiği sırada beraberinde Mimar Mustafa'nın da hapsedilip daha sonra affedildiğini ancak 1656 yılındaki Çınar Vakası hadisesinden sonra Mimar Mustafa'nın yakalanıp katledildiğini yazar¹²³. Bununla beraber Zurnazen Mustafa Paşa'nın da Çınar Vak'asında adı geçer ve dönemin tarihçileri kendisini fitnenin başı olarak gösterir. Nitekim o sırada henüz sadrazam tayin edilen Deli Hüseyin Paşa'yı

¹²⁰ BOA, TS. MA. e 779/26.

¹²¹ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1261. Kâtib Çelebi de aynı bilgiyi verir. Katip Çelebi (2016). *Fezleke*. (Haz. Zeynep Aycibin), c. 2, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın s. 1027; 1966 yılında Kasım Ağa hakkında yapılan bir tezde de kaynak göstermeksizin Zurnazen Mustafa Paşa'nın Kasım Ağa'nın damadı olduğu bilgisi verilir. C. Sökhan, 1966, **a.g.k.**, s. 21. Uzunçarşılı ve Refik de Zurnazen'i Kasım Ağa'nın damadı olarak kabul eder. İ. H. Uzunçarşılı (2003). *Osmanlı Tarihi*. c. 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 412; A. Refik, 1924, **a.g.k.**, s. 213.

¹²² E. Afyoncu ve U. Demir (2016). *Turhan Sultan*. 2. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınları, s. 58, 276; BOA, TS. MA. e. 7002/8.

¹²³ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1373, c. 6, s. 1660. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, H. 8 Cemaziyelahir 1066/M. 8 Nisan 1656'da Mimar Mustafa'nın Üsküdar'da yakalanıp sadrazamın sarayında katledildiğini yazar. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, 2003, **a.g.k.**, s. 250. Evliya Çelebi ve Fındıklılı Mehmed Ağa da Mimar Mustafa'nın 1656 yılında katledildiğini aktarır. Evliya Çelebi (2010). *Seyahatnâme*. (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). 5/1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 29. N, K, Turkal, 2012, **a.g.k.**, s. 45

azlettirip kendisini sadrazam tayin ettiren Zurnazen Mustafa Paşa yalnızca dört saat kadar sadarete kalabilmiş ve askerlerin itirazıyla azledilerek Erzurum Valiliği'ne gönderilmiştir. Erzurum'a ulaştığı 1657 yılında ise vefat etmiştir¹²⁴. Naima, Mimar Mustafa'nın katlini aktardığı metnin hemen öncesinde Zurnazen Mustafa Paşa'nın 1656'da Kaptan-ı Derya'lıktan azledildiğini ve Erzurum'a gönderildiğini yazar ve ardından Mimar Mustafa'nın katlini haber verir¹²⁵. Fındıklılı Mehmed Ağa, Zurnazen'in aslen Bosnalı olduğunu¹²⁶, Mehmed Halife ise Arnavut olduğunu söyler¹²⁷.

Bir arşiv belgesinde İstanbul'da Sultan Bayezid Evkafı'nın H. Ramazan 1060/M. Ağustos/Eylül 1650 senesinden H. Şaban 1061/M. Temmuz/Ağustos 1651 senesine kadarki cizyesinin vâridat ve masrafları muhasebesinin, vakfın şartlarına uygun olarak merhum Kasım Ağa damadı Mustafa Ağa'nın uhdesinde olduğu görülmektedir¹²⁸.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın bir diğer damadı ise vakıflarına mütevellî tayin ettiği ve vakfiyesinde şâhidler arasında görülen Narhçı Hasan Efendi'dir. Narhçı Hasan Efendi Kasım Ağa'nın yeğeni olup Amasya Kal'ası dizdârı Arnavut Sinan Ağa'nın oğludur. Amasya'da doğup İstanbul'da amcası Kasım Ağa'nın himâyesinde yükselerek H. 1048/M. 1638/1639'da Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde baş muhasebeci, H. 1051/M. 1641/1642'de Arpa Emîni, H. Şevval 1053/M. Aralık/Ocak 1643/1644'te ise Tersâne Emîni olmuştur. Narhçı Hasan Efendi'nin damadı Hasan Efendi ise diğer Sinan Ağazâde olup devlet ricâlindendir¹²⁹.

Narhçı Hasan Efendi, Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın 1644'te katledilmesiyle birlikte sadrazamın yakınlarından sayılmakla hapse atılmıştır¹³⁰. Bu sırada Sultan İbrahim maktul sadrazam ile birlikte tersane emini ve başmuhasebeci olan Narhçı Hasan Efendi'yi de katletmek istemiş fakat Silahtar Yusuf Paşa'nın şefaatiyle hapisten çıkarılarak Rodos adasına sürgün edilmiştir. Ancak daha sonra düşmanlarından olan ulemeden bir kişinin

¹²⁴A. Özcan (2020b). Mustafa Paşa, Zurnâzen. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul: TDV Yayınları, s. 347.; İ. H. Uzunçarşılı, 2003, **a.g.k.**, c. 3, s. 412. Vecihi, Zurnazen Mustafa Paşa'nın H. Cemaziyelahir 1065/M. Nisan/Mayıs 1655'te Kaptan-ı Deryalıktan azledilip kendisine Erzurum Eyaleti verildiğini, H. Safer 1067/M. Kasım/Aralık 1656'da ise vefat ettiğini aktarır. Z. Akkaya (1957). *Vecihi Devri ve Eseri*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, s. 136,147.

¹²⁵Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1659-1660.

¹²⁶N. K. Turkal, 2012, **a.g.k.**, s. 125.

¹²⁷E. Oral, 2000, **a.g.k.**, s. 41.

¹²⁸BOA, TS. MA. d 8298.

¹²⁹ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 8, s. 598. Abdurrahman Hibri Efendi, Narhçı Hasan Efendi'nin Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi olduğunu söyler. M. Aykun (2004). *Abdurrahman Hibri Efendi-Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 97.

¹³⁰ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 4, s. 985.

Yusuf Paşa'ya giderek serbest bırakılması ve affının doğru olmayacağını söylemesi üzerine Yusuf Paşa Rodos'a adam gönderip Narhçı Hasan Efendi'yi katlettirmiştir:

“Maktûl Mustafa Paşa'ya müteallik Narhçı Hasan Efendi'nin cesûr ve tahsildâr âdem olmağla tersâne emîni ve başmuhâsebeci dahi bâ'zı menâsıb ile tâ'yîn-i kesb etmiş idi. Mustafa Paşa katlinden Pâdişâh mezbûru dahi katl-i murâd eyledikde Silahdâr Yûsuf Paşa şefâ'atiyle katlinden halâs ve Rodos Cezîresi'ne nefy olmuş idi. Ulemâ'dan biri silahdâr Paşa'ya varup Sultânım yirmi otuz sene rûz-ı leyâl sâim olsanız Hasan Efendi'yi halâsa sebep olduğunuz vebâli mahv itmez dedikde silahdâr Paşa müteessir olmağla âdem gönderilip mezbûru Rodos'da katl ve malını taraf-ı mîrîden zabt etdiler. Maktûl-ı mezbûr narhçının on bir yaşında bir reşîd oğlu var idi. Şeyhülislâm'a varıp babam yaramaz olup şer'an katli lâzım geldiyse malı irs-i şer'le hakk-ı sarîhimiz olup “Velâ takrabû mâle'l-yetîmi”¹³¹ emr-i keriminin ma'nâ-yı şerîfin Pâdişâh hazretlerine tefhîm etmek size vâcib değil midir dediğin, Şeyhülislâm Pâdişâh'a varup ahvâli takrîr etdiğin Pâdişâh ya ânın evlâdı var mı imiş? Bize evlâdı yokdur dediler çünkü böyle imiş red olunsun deyü fermân etmekle emlâk ve akâr ve eşyâsı evladlarına verildi. Merhûmun bir oğlu ve iki kızı var idi, beynlerinde taksîm etdiler”¹³².

H. 29 Zilhicce 1054/M. 26 Şubat 1645 tarihli bir arşiv belgesinde sâbık Tersane Emîni olan Hasan Efendi'nin (Narhçı) eşyasının defter edildiği ancak hangilerinin devlet adına zabt edilip hangilerinin çocuklarına bırakılmasının uygun olacağı hususunda sadrazamın Padişah'a sunduğu arzında, Hasan Efendi'nin dört kızı ve bir oğlu olduğu kaydedilmiştir¹³³.

Yapılan bir çalışmada Narhçı Hasan Efendi'nin oğlu Kasım Efendi'nin H. 1103/M. 1691/1692'de Çivizade Darûlhadis Medresesi'ne ve H. 1108/M. 1696/1697 yılında da Tuti Latif Medresesi'ne müderris tayin edildiği anlaşılmaktadır¹³⁴.

Sicill-i Osmani yazarı Mehmed Süreyya, Narhçı Hasan Efendi'nin damadı Hasan Efendi'nin Yeniçeri Katibi olduğunu, Hasan Efendi'nin oğlu Kasım Efendi'nin ise Yenişehir mollası olup müderrislik yaptığını ve H. 1122/M. 1710/1711'de vebadan vefat ettiğini aktarır. Kasım Efendi'nin oğlu İbrahim Efendi'nin de müderrislik yaptığı sırada H. 1130/M. 1717/1718'de vebadan vefat ettiğini söyler¹³⁵.

¹³¹ İsrâ 17/34.

¹³² S, Topçu, 2019. **a.g.k.**, s. 201

¹³³ BOA, TS. MA. e. 794/27 .

¹³⁴ E. Yücel (2012). *Osmanlı Devri Darü'l- Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, s. 148. Ayrıca bkz. BOA, C. MF. 140/6989.

¹³⁵ M. Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmani*. (Haz. Nuri Akbayar- Seyit Ali Kahraman) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c. 2, s. 625, c. 3, s. 760, 874.

Mikail Bayram, 1990 yılında Türk Tarih Kongresine göndermiş olduğu bildirisinin özetinde Narhçı Hasan Efendi hakkında ilginç bir bilgi verir. Ona göre XVII. Yüzyıla ait müellifi belli olmayan bir ıslahat kitabı olan “Mesâlihü’l- Müslimin ve Menâfiü’l- Mü’minin” adlı eserin müellifi Narhçı Hasan Efendi olup, eserini dönemin sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa’ya sunmuştur. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi’nde bilinen tek nüshası olan eserin Ali Emîrî Efendi tarafından görüldüğünü ve Emîrî’nin eserle ilgili notlar tutup konu hakkında araştırmalarda bulunduğunu söyleyen Bayram, bu notların yayınlanmadığını belirtir¹³⁶. Mikail Bayram’ın Narhçı Hasan Efendi hakkında verdiği bu bilgiler özet halinde kalmış olup daha sonra kongrede sunulmamış veya yayınlanmamış olduğundan bu hususta detaylı bilgi edinilememektedir. Ancak 1988 yılında söz konusu ıslahatnâmenin tıpkıbasımını yayınlayan Yaşar Yücel, müellifin eserde geçen ifadeleri ve bahsettiği konulardan hareketle, eserin H. 1053 M. 1643/1644 tarihinden önce tamamlandığı ve kuvvetle ihtimal Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya sunulmuş olabileceğini söyler¹³⁷. Eserde yer alan ana konular ve risalenin müellifinin görüşleri şu başlıklarla özetlenmiştir: İlim ehline ilişkin görüşler, örf ehline ilişkin düşünce ve görüşler, mali ve sosyo-ekonomik durumlara ilişkin görüş ve öneriler, sosyal konulara dair görüşler ve kalem ehline (Kâtipler) ilişkin görüş ve öneriler¹³⁸. Yücel, ayrıca yayınladığı bir diğer eser olan “1640 Tarihli Es’ar Defteri”nin “Mesalih”in tamamlayıcısı olduğunu belirtir ve müellifin Kara Mustafa Paşa’dan esnafla ilgili konuların düzeltilmesini istemesi üzerine Sadrazamın söz konusu narh defterini kendisine düzenlettirdiğini aktarır¹³⁹. Süheyl Ünver, Narhçı Hasan Efendi’nin Rumeli Hisarı’nın şeytan akıntısı taraflarında, Niyazi Ahmet Banoğlu ise Anadolu Hisarı’nda bir yalısı olduğunu aktarmaktadır¹⁴⁰.

Mimarbaşı Kasım Ağa neslinden gelenlerin XIX. Yüzyılda da devletin önemli memuriyetlerinde görev aldıkları görülür. Kasım Ağa’nın Arnavutluk dahilinde bulunan Avlonya Sancağı’ndaki çiftliklerine dair bir kayıta bu çiftliklerin vergilerinin

¹³⁶ M. Bayram (1990). Narhçı Hasan Çelebi’nin “Mesalihü’l- Müslimin ve Menâfiü’l Müminin” Adlı Eseri ve Ali Emiri Efendi’nin Eser Hakkındaki Notları. *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990) Bildiri Özetleri*. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 68-69.

¹³⁷ Y. Yücel (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetâb – Kitâbu Mesâlihi’l- Müslimîn ve Menâfi’i’l- Mü’minîn – Hırzû’l- Mülûk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 57-59.

¹³⁸ Y. Yücel, 1988, **a.g.k.**, s. 67.

¹³⁹ Y. Yücel (1992). *Es’ar Defteri (1640 Tarihli)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 13,17.

¹⁴⁰ N. Sağlam, 2021, **a.g.k.**, s. 153; Ü. Ünal (2018). *Niyazi Ahmet Banoğlu’nun Eserleri’nde İstanbul Folkloru*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 321; Ayrıca bkz. Evliya Çelebi (2008). *Seyahatnâme*. (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). 1/2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 417.

ödenmesinde kolaylık sağlanmasını talep eden Neşet Efendi'nin Meclis-i Rüsûmat azası, kardeşi Mahmud Bey'in ise Mektubi-i Hariciye Odası hulefasından olduğu H. 27 Zilhicce 1284/M. 20 Nisan 1868 tarihli arzuhalde anlaşılmaktadır¹⁴¹.

2.5. İdari Görevleri

Sorumluluk alanı itibariyle Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı olarak mimarî faaliyetleri yürütmekle görevli olan Mimarbaşılardan, bu görevleri haricinde farklı görevleri de uhdelerinde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Mimarbaşılardan eğer daha önce askerî veya siyasi alanda herhangi bir görevde bulunmuşsa bu görevlerine bağlı olarak kullandıkları unvanlarla da anılabilmektedirler. Nitekim Mimar Sinan'ın ölümünden sonra Mimarbaşı olan Davud Ağa, mimarbaşı olduğu halde daha önce bulunduğu görevine atfen "Müteferrika" unvanıyla da anılmıştır¹⁴². Bunun yanında bazı mimarların Dergâh-ı Âli çavuşluğu ve Defterdâr Kâtipliği gibi görevler yaptıkları da arşiv kayıtlarında görülebilmektedir¹⁴³. Hassa Mimarbaşılarının genellikle Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş oldukları ve zamanla Hassa Mimarlar Ocağı'na geçiş yaptıkları bilinmektedir ki Mimar Sinan¹⁴⁴ ve Dalgıç Ahmed Ağa (Paşa) bu konuda örnek gösterilebilir¹⁴⁵. Kasım Ağa'nın dönemin kaynaklarında Sekbanbaşı ve Yeniçeri Kethüdası olarak adının geçmesi, kendisinden önce Mimar Sinan ve Dalgıç Ahmet Ağa gibi mimarlığa geçmeden önce Yeniçeri Ocağı'nda hizmet ettiğini göstermektedir. Ancak onun ilk olarak Bostancı Ocağı'nda Osmanlı hizmetine başladığı, vakıflarına nâzır olarak Serbostancı-i Hassa'yı atamasından ve Bostancı odalarına yaptığı vakıflardan da anlaşılmaktadır¹⁴⁶.

¹⁴¹ BOA, HR. MKT. 609/78.

¹⁴² Ş, Turan, 1963, **a.g.k.**, s. 162.

¹⁴³ E, Afyoncu, 1999, **a.g.k.**, s. 210.

¹⁴⁴ 1538 yılında Mimarbaşılığa atanmasından önce Kanûnî Sultan Süleyman'ın Belgrad ve Rodos Seferleri'ne (1521-1522) Yeniçeri piyadeleri arasında katılan Mimar Sinan, hizmeti karşılığında atlı sekbanlar arasına girmiş, Mohaç Savaşı'nda ise yaya-başılık görevi kendisine verilmiştir. Daha sonra Kapıkulu Yaya-başısı ardından Zemberekçibaşılığına getirilmiştir. 1532 ve 1534'te Alaman ve Irakayn Seferleri esnasında yaptığı kadirga ve köprüler dolayısıyla başarıyla takdir edilen Mimar Sinan sadrazam Lütfi Paşa tarafından Mimarbaşı tayin edilmiştir. S, Mülayim, 2009, **a.g.k.**, s. 225; G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 31-32.

¹⁴⁵ Dalgıç Ahmed Ağa, 1598'de mimarbaşılığa tayin edilmesinden önce "Paşa" unvanıyla Erzurum, Şam ve Halep Beylerbeylikleri'nde bulunmuş, 1606 yılında mimarbaşılıktan ayrıldıktan sonra ise Silistre Beylerbeyliği'ne tayin edilerek tekrar ümera sınıfına geçiş yapmıştır. D. Eşemenli (1993). Dalgıç Ahmed Ağa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, s. 431-432.

¹⁴⁶ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 19b; VGMA. D.619, s. 149-151. Parmaksızoğlu da Kasım Ağa'nın saraya geldiğinde ilk olarak Bostancı Ocağı arasına katıldığını ve daha sonra saray mimarlarının yanında çıraqlığa başladığına işaret eder. İ, Parmaksızoğlu, 1997, **a.g.k.**, s. 719.

Birûn, Enderûn ve Harem olmak üzere üç ana birimden oluşan ve Osmanlı Saray Teşkilatı'nın Birûn kısmında yer alan Bostancı Ocağı, saray içinde ve dışında Padişahlar'a ait bahçe ve bostanların bakımının yanında saray hizmetindeki kayıklar ve diğer bazı işlerde hizmet görmek üzere geniş bir teşkilata sahip olup Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazası da bu ocağa aittir¹⁴⁷. En büyük amiri Bostancıbaşı olan ocağın saray içerisindeki hizmetlilerine “Gılmânân-ı Bağçe-i Hâssa”, saray dışındaki bahçe ve bostanlarda çalışanlara ise “Gılmânân-ı Bostâniyân” denilmiştir. Her bir bölüğünde 14 ile 49 arasında hizmetli yer alan ve 20 bölükten meydana gelen saray içerisindeki bostancılar XVI. yüzyılın sonlarında toplam 645 nefer mevcuda sahiptiler¹⁴⁸. XVII. Yüzyılın sonlarına kadar zaman zaman yapılan çıkmalarda hizmet derecelerine göre kapıcılığa, tersane ocağına, Kapıkulu süvari bölüklerine çıkarılan bostancılar arasında dört itibarlı baltacı¹⁴⁹ olup bunlar terfi ettiklerinde Kapıkulu süvariliğine getirilirlerdi. Sonraki tarihlerde “Hadâik-i Hassa” olarak isimlendirilen ve başlarında bulunan ustalarla idare edilen saray dışındaki bostancıların hizmet ettikleri bahçeler arasında Davut Paşa, Beşiktaş, Üsküdar, İstavroz¹⁵⁰, Ayazma, Halkalı, Bebek, İskender Çelebi ve Kandilli bahçeleri başlıcaları olup hepsi Bostancı Ocağı'na bağlılardı¹⁵¹. Genellikle Müslüman ailelerinden seçilen Bostancılar içerisinde cesur, güçlü ve yetenekli olanları Yeniçeri Ocağına alınırlardı¹⁵² ki Kasım Ağa'ya “Deli Kasım” denmesinin kökeni de buraya dayansa gerektir¹⁵³.

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin eserinde Yeniçeri Ocağı'ndan mimarların seferde görevlendirildiklerine dair kayıtlar yer alır¹⁵⁴. Atama ve aziller hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı eserde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın “Deli Kasım Ağa” adıyla H. Rebiülevvel 1028/M. Şubat/Mart 1619 tarihinde kısa süreli olarak Yeniçeri Kethüdâlığı'na atandığı kaydedilmiştir¹⁵⁵. H. Şevval 1038 /M. Mayıs/Haziran 1629, H. 22 Safer 1039/M. 11 Ekim

¹⁴⁷ İ. H. Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, s. 465.

¹⁴⁸ A. Özcan (1992). Bostancı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, s. 309.

¹⁴⁹ Kasım Ağa'nın Üsküdar bahçesinde yer alan baltacılar odasını tamirine yukarıda değinilmişti.

¹⁵⁰ Kasım Ağa'nın İstavroz bahçesinde inşa ettiği köşk için bkz. Bkz. BOA, TS. MA. e 1081/32.

¹⁵¹ İ. H. Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, s. 467-468.

¹⁵² G. A. Olivier (1800). *Voyage Dans L'Empire Ottoman, L'Egypte Et La Perse*. Paris: Chez H. Agasse, s. 49.

¹⁵³ Askerî bir zümreyi ifade eden “Deli” terimi hakkında ayrıca bkz. A. Özcan (1994). Deli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul: TDV Yayınları, s. 132-135.

¹⁵⁴ Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi (2003). *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*. (Haz. Ziya Yılmaz), c.1. Ankara: TTK Yayınları, s. 64, 115.

¹⁵⁵ “Ve yeniçeri ocağında Kara Ali Ağa, Kethudalık'dan ref' olunup, yerine Deli Kasım Ağa Kethuda olup, ba'dehû Mehmed Ağa'ya olup”. Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 2, s. 702.

1629¹⁵⁶ ve H. Recep 1041/M. Ocak/Şubat 1632 senesinde ise Kasım Ağa Sekbanbaşı olarak görülmektedir¹⁵⁷. Kasım Ağa'nın Sekbanbaşılığı bilgisi, H. 1170 M.1756-57 tarihli bir arşiv belgesi üzerinden de teyit edilebilmektedir. Söz konusu belgenin Kasım Ağa'nın vefatından sonraki bir tarihi göstermesine rağmen kendisinin Sekbanbaşı olarak anılması, Mimarbaşılığı yanında Sekbanbaşı olarak da meşhur olduğunu gösterir¹⁵⁸.

Topçular Katibi Abdülkadir Efendi'nin eserinde Kasım Ağa ismi birçok yerde farklı unvanlarla birlikte geçer. Bu kayıtlar arasında Sekbanbaşılık ve Yeniçeri Kethüdalığı görevleri haricinde Kasım Ağa'nın adının geçtiği diğer görevlerde bulunduğu kesinlik içermemekle birlikte bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Bu bilgiler arasında H. Cemaziyelevvel 1007/M. Kasım/Aralık 1598 ve H. Şaban 1012/M. Ocak/Şubat 1604'te "Şehremini"¹⁵⁹ olarak adı geçen Kasım Ağa, H. 1005/M. 1597'de Piyade Mukabelecisi¹⁶⁰, H. 1025 M./1616/1617'de Muhzır¹⁶¹, H. Zilkade1051/M. Şubat/Mart 1642 tarihinde ise Sipâhiyan Ağası olarak kaydedilmiştir¹⁶². Tüm bu veriler onun Yeniçeri Ocağı'ndan yetişme olduğunu açıkça gösterir. Nitekim hayatı boyunca dahil olduğu siyasi olaylarda adının Yeniçeri Ocağı'nın nüfuzlu Ağaları ile birlikte anılması da onun Yeniçeri Ocağı ile sıkı ilişkisini ortaya koyar.

2.5.1. Bina Eminliği

Bina Eminliği, Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı bir memuriyet olmamakla beraber padişahlara ait yapılar ve selâtin camilerinin tamir ve yapımında mimarbaşı ile birlikte çalışan bir kurumdur¹⁶³. Kaynaklarda en erken Bina Emni tâbirine, 1366 yılında I. Murad Hüdâvendigâr tarafından Çanakkale Ayvacık'a bağlı Tuzla'da yaptırılan Hüdâvendigâr Camîi kitâbesinde rastlanır. Bu durum Osmanlı'da mimarlığın, erken dönemlerden itibaren kurumsal bir işleyişe bağlı olarak yürütüldüğünü gösterir¹⁶⁴. Osmanlı kuruluş

¹⁵⁶ Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 2, s. 889, 903.

¹⁵⁷ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 3, s. 699-703.

¹⁵⁸ BOA, C. BLD. 14/695.

¹⁵⁹ "Kasım Ağa'ya Şehr-emâneti ihsân olup, hil'at ihsân olunmağın ve 'arz-ı hümayûn eyyâmı, Has-oda'[y]ı teşrîf edüp, 'azametlü Pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerinin hâk-i pâ-y-i şeriflerine yüz sürüp, bâdehü telhis-i hümayûn kırâ'at ederler, sefer ahvâllerin su'âl ederler" Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 1, s. 229, 377.

¹⁶⁰ Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 1, s. 188.

¹⁶¹ Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 1, s. 647.

¹⁶² "Ve sâbıkâ Ebnâ-i Sipâhiyân Ağası olan Kasım Ağa'ya kemâ kân Sipâhiyân Ağalığı ibkâ olur". Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 2, s. 1169.

¹⁶³ İ. Yerlikaya (1999). Tanzimattan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri. *Osmanlı Andiklopedisi*, c. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 137.

¹⁶⁴ H. Yılmazyaşar (2017). *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdâvendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 365.

döneminden itibaren Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde de Bina Eminlerinin varlığı söz konusudur ve kayıtlarda “emin-i bina” tabiri sıklıkla görülür¹⁶⁵. Bina eminleri, büyük inşaatların tüm faaliyetlerinin yürütülmesine nezaret ederek sarayla ve devletin diğer birimleriyle koordineli biçimde çalışan Bina Nazırına bağlı olup onun emrinde ve bir alt kademesinde işleri yürütmektedir¹⁶⁶. Bina Nazırı ise inşaatın başlamadan önceki bütün gereklilikler ve yapım sürecinden bitimine kadar olan tüm faaliyetlerinin baş sorumlusu olarak ve padişahla doğrudan temasa geçebilecek kişi olarak görev yapmaktadır. Yapım için gerekli planların çizdirilmesinden işçi ve malzeme tedariki ve ücretlerin ödenmesine kadar tüm faaliyetler Bina Nâzırı’nın kontrolü altındadır. Herhangi bir inşaatla Bina Nâzırı görevlendirilmemişse tüm bu görevleri Bina Emmini yerine getirmektedir¹⁶⁷. XVI. asrın başlarında standart bir uygulama olarak önemli inşaat projelerinin mâli denetimi için Bina Nâzırı ile birlikte Bina Emmini ve Bina Kâtibi atanmaktaydı. Bina Nâzırları kadı, müderris, yeniçeri ağası, kaptan-ı deryâ, beylerbeyi veya vezirler arasından seçilmekteydi¹⁶⁸.

Mâlî ve inşaat konularında uzman olan emekli defterdarlar, devlet ricâlinin kethüdâları, vakıf mütevellileri, çavuşlar, müteferrikalar, tımar ve zeâmet sahipleri arasından deneyim sahibi güvenilir kişiler arasından seçilen Bina Eminleri inşaatla çalışan işçilerin ücretleri ve malzemelerin sarfiyat hesaplarını tutan bir nevi devlet müteahhidi konumundadır¹⁶⁹. Aynı zamanda kale ve palangaların idarî ve malî işlerine de bakan Bina Eminlerinin maîyetlerinde mimarbaşı tarafından atanan hassa mimarları bulunmaktaydı¹⁷⁰. Yanında bulunan hassa mimarları ile inşaatın tüm masraflarını deftere kaydeden bina emini, inşaat bittikten sonra veya gerekli hallerde tuttuğu deftere göre hesabını verirdi. Bina eminleri tarafından hazırlanan bu defterler, inşaatın yapıldığı yılı, malzemenin kaynağı ve miktarı, işçilere ödenen ücret ve binanın toplam masrafları hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu çerçevede Bina Eminliği görevine genellikle işten anlayan güvenilir ve

¹⁶⁵ O, Erdenen, 1967, **a.g.k.**, s. 48; O. Şenyurt (2008). Geç Osmanlı İnşaat Ortamı’nda Bina Eminliği. *Ortaoğlu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25, (2), s. 152; Ayrıca bkz. Ö. L. Barkan (1972). Süleymaniye Camii İmaret ve İnşaatı (1550-1557). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 44, 378, 388.

¹⁶⁶ A. Dünder (1999b). *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, s. 92.

¹⁶⁷ O, Erdenen, 1967, **a.g.k.**, s. 48; A. Dünder, 1999b, **a.g.k.**, s. 92-93.

¹⁶⁸ G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 240.

¹⁶⁹ C, Orhonlu, 1981, **a.g.k.**, s. 13; G, Necipoğlu, 2017, **a.g.k.**, s. 241.

¹⁷⁰ O, Erdenen, 1967, **a.g.k.**, s. 48.

yüksek dereceli memuriyetlerde bulunan kişiler getirilmiştir¹⁷¹. Hesapları Baş Muhasebe Kalemi'nde görülen ve Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemi'nde yer alan Bina Emîni Defterleri, 1646-1839 tarihleri arasını kapsar. Bu defterler devlet tarafından yaptırılan saray, kale, palanga, han, çeşme, köprü, selâtin camileri gibi birçok yapıya ait detaylı bilgiler içermektedir¹⁷².

1641 tarihli vakfiyesinde Bina Emîni olarak tanıtılan Kasım Ağa'nın¹⁷³ bu göreve ilk kez 1598 yılında Yeni Cami'nin yapımına başladığı sırada atandığı anlaşılmaktadır. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Yeni Cami'nin ilk inşası sırasında sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın Nâzır, Kasım Ağa'nın ise Bina Emîni olarak atandığını yazar¹⁷⁴.

Yeni Cami'nin temelini atıldığı tarihlerde mimarbaşı olan Davud Ağa cami inşaatı için gerekli malzemeleri ve işçileri tedarik ettikten sonra caminin temelleri dualar ve törenlerle kazılmaya başlanmıştır¹⁷⁵. Cami'nin temeli atılıp çalışmalara başlanması esnasında sadrazam Hadım Hasan Paşa, Kasım Ağa'yı inşaatın masraf ve muhasebesi için görevlendirmiştir¹⁷⁶.

Selânikî, Yeni Cami'nin ilk inşa sürecinde Bina Emîni olarak Darüssaade Ağa'sı Osman Ağa'nın kethüdası olan Kapıcı Kara Mehmet Ağa'yı gösterir¹⁷⁷. Saim Ülgen ise Yeni Cami'nin bina emniğine ilk olarak Kasım Ağa'nın atandığını ve söz konusu yolsuzluklar nedeniyle Kasım Ağa'nın azledilip yerine Kara Mehmed Ağa'nın geçtiğini ancak Kasım Ağa'nın her hâlükârda inşaatın muhasebesini tam olarak verdiğini söyler¹⁷⁸.

Selânikî'nin anlatımına göre caminin inşası başlamadan önce arsa yerinde Yahudi Mahallesi olup ayrıca kendilerine ait bir sinagog ile Bizans devrinden kalan bir kilise bulunmaktaydı. Cami inşası için öncelikle söz konusu evlerin satın alınması gerekiyordu. Kilise ve sinagogun ise yıktırılmasına karşılık harap durumda olan bir sinagog ve kilisenin onarımı kararlaştırılmıştı. Buna göre söz konusu evler yıktırılmış ancak

¹⁷¹C. Küçük (1992). Bina Emîni. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, s. 179.

¹⁷²İ. Yerlikaya, 1999, **a.g.k.**, s. 137.

¹⁷³“Seniyye-i hâkâniyede bilfi'l mi'mâr başı olan iftihârü'l-havâs ve'l-mukarrebîn muhtâr-ı ashabu'l-izz ve't-temkîn “**âmir-i ebniyeti'l-cûd**” ve'l-ihsân makbûlü's-sudûr ve'l-erkân kıdvetü'l-a'zam ve'l-e'âli menba'il-mekârim ve'l-me'âli El-hâc Kasım Ağa ibn-i Ali”. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG.KK), Vakf-ı Cedit Defterleri (VKF. Cd.), 62. (Zilkade 1050 H./Mart 1641 M.), s. 3b.

¹⁷⁴Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 1, s. 195-196, 230.

¹⁷⁵Yeni Cami'nin temel atılma merasimi hakkında detaylı bilgi için Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, c. 1, s. 206, 230, 651, 652.

¹⁷⁶Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, s. 206.

¹⁷⁷Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî*. (Haz. Mehmet İpşirli). c. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 723.

¹⁷⁸A. S. Ülgen (1942). Yenicamî. *Vakıflar Dergisi*, 2, s. 388.

sahiplerine ödemeler tam olarak yapılmamıştı. Bu yolsuzluk ise Valide Safiye Sultan'ın bina emini olarak atadığı Kara Mehmed Ağa tarafından yapılmıştı. Nitekim Bina Emmini Kara Mehmed Ağa yıkılan evlerin bedellerini tam olarak vermediği gibi daha önce yapımı kararlaştırılan sinagogu yapmayarak farklı bir yerde Hristiyanlara ait bir kilise yaptırmıştı¹⁷⁹. Selânikî, Bina Emmini Kara Mehmed Ağa'nın yolsuzlukları ortaya çıkıldığında şeyhülislam Sunullah Efendi¹⁸⁰'nin Valide Safiye Sultan'a tezkire yazarak durumu bildirdiğini ve bunun üzerine Kara Mehmed Ağa'nın görevinden alınarak yerine Kapıcılar Kethüdası Nasuh Ağa'nın Bina Emmini tayin edildiğini söyler¹⁸¹.

Kasım Ağa'nın bina eminliğine atanması kendisinin hesap ve muhasebe işleri konusundaki yeteneğini gösterir. Nitekim onun bu konudaki yeteneği Üsküdar'da yapmış olduğu ahırların doğru biçimde tutulmuş masraf ve muhasebesinden de anlaşılır. Kasım Ağa'nın 1644 yılında mimarbaşılıktan azledildiğinde kısa sürede tekrar mimarbaşılığa getirilmesini işte bu masraf ve muhasebe kayıtları sağlamıştır ki aşağıda değinilecektir.

2.5.2. Voyvodalığı

Osmanlı mali sisteminde Voyvodalık, kendi adına veya başkası için vekâleten vergi tahsildarlığı yapmayı ifade eder. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezirler, sancak beyleri, yüksek rütbeli zümreler ve saray mensuplarının kendilerine ait vergi gelirlerini toplamak için görevlendirilen voyvodalar; vakıf, zeâmet ve has topraklarının gelirleriyle birlikte hazineye ait olan has topraklarının tahsildarlığında da görevlendirilmişlerdir¹⁸².

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve XVII. Yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar, siyasi ve mali krizlere karşı vergi toplama sisteminde birtakım düzenlemelere neden olmuştur. Merkezi yönetimin artan nakit ihtiyacı sebebiyle iltizam sisteminin yaygınlaşması ve bu

¹⁷⁹Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî*. (Haz. Mehmet İpşirli). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, c. 2, s. 849-850. Ayrıca bkz. A. Refik (1981). Valide Camilerinden: Yeni Cami. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 17, (2), s. 49-50.

¹⁸⁰ İlmiye kökenli bir aileden gelen Sunullah Efendi Ebussûud Efendi'nin kardeşi Molla Cafer Çelebi'nin oğludur. Babası ve Zenbillizâde Fudayl Çelebi'den ders aldıktan sonra amcası Ebussûud Efendi'ye intisap ederek mülâzım olmuş ve ardından müderrislik görevine başlamıştır. 1590'da Galata Kadı'lığına tayin edildikten sonra sırasıyla Edirne ve İstanbul Kadı'lığına getirildi. 1592'de Anadolu Kazaskeri, bir yıl sonra da Rumeli Kazaskeri olmuştur. İlmiye mesleğindeki kademeleri geçtikten sonra 1599'da Şeyhülislam olan Sunullah Efendi birkaç kez azledilip tekrar şeyhülislamlığa getirildi. Bu dönemde sosyal meselelerin yanında devlet meselelerinin de içerisinde yer alan Sunullah Efendi'den kaynaklar dürüst, devlet ve toplum nizâmı için çalışan bir âlim olarak takdirle bahsetmişlerdir. Vakıfların idâresindeki israfın, rüşvetin yasaklanması, paranın değerinin korunması, saraydaki kadın ve hadımların yönetime müdahale etmelerine engel olunması gibi konularda mücadele ettiği aktarılmaktadır. 1611 yılında şeyhülislamlıktan azledildikten sonra hacca giden Sunullah Efendi, bir yıl sonra vefat etmiştir. M. İpşirli (2009). Sunullah Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları, s. 530-532.

¹⁸¹ Selânikî Mustafa Efendi, 1999, **a.g.k.**, s. 850-851.

¹⁸² E. Özvar (2013). Voyvoda. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul: TDV Yayınları, s. 129-130.

bağlamda tahsildarların peşin ödedikleri teminat akçesinin devlet tarafından daha fazla talep edilmesiyle bazı eyalet defterdarlıkları kaldırılarak eyaletlerin gelirleri voyvodalık veya muhassıllık olarak ihale edilmiştir¹⁸³. Voyvodalıktan önce eyalet defterdârları mültezimler tarafından toplanan mahsulata nezâret etmekte, gerekli hallerde harcama yaparak artan fazlalığı merkeze göndermekteydi. Fakat söz konusu gelirlerin tahsilinin voyvodalara devredilmesiyle devlet hazineye ait olan vergi gelirlerinin bir kısmını peşin tahsil ederek nakit ihtiyacını karşılamış olmaktadır¹⁸⁴. Atanma ve görev bakımından iki ayrı grupta değerlendirilen voyvodalar, merkezde bizzat hazine yöneticileri tarafından görevlendirilenler, taşrada ise vali ve mutasarrıfların gelirlerini tahsil etmek için atanan voyvodalar olarak görev yapmaktaydılar. Erken dönemlerde haslara gönderilen voyvodalar daha sonra gittikleri bölgelerdeki farklı gelir bölgelerine de atanmaya başlamışlardır¹⁸⁵.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın 1598 yılında Yeni Cami Bina Eminliğine atanmasından önce Zile Voyvodası olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Bina Eminliği'ne atanan Kasım Ağa "sâbık Zile Voyvodası Kasım Ağa" şeklinde aktarılır¹⁸⁶.

H. 27 Safer 1042/M. 13 Eylül 1632 tarihli bir arşiv belgesinde Kasım Ağa Zile Hasları voyvodası olarak görülmektedir:

"An tahvîl-i hâshâ-ı mezbûre an vâcib sene 1042 an yed-i Kasım Ağa voyvoda-ı hâshâ-ı Zile.

An mahsûl

20.886

An akçe-i mezbûre 20.584

An tefâvût-i hesabât 292

Fi 27 Safer sene 1042

Temessük olunmak için işbu sûret tahvîlidir ki nakl olundu"¹⁸⁷.

Hasan Beyzade Tarihi'nde "Zile voyvodası Arnavud Kasım"ın adı geçer. IV. Murad'ın Revan Seferi esnasında ordu Konya'da iken¹⁸⁸ Sultan Murad'ın isyancı olarak anılan kişileri tek tek katlettiği sırada Kasım Ağa'nın da diğer isyancılarla birlikte "şakî"

¹⁸³E. Özvar, 2013, **a.g.k.**, s. 129.

¹⁸⁴K. Kaya (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 38-39.

¹⁸⁵K. Kaya, **a.g.k.**, s. 30-31.

¹⁸⁶Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 1, s. 230.

¹⁸⁷BOA, TS. MA. e. 1126/9 .

¹⁸⁸Yazarı tesbit edilemeyen bir Revan Seferi Menzîlnâmesi'nde ordunun H. 13 Zilkade 1044/M. 30 Nisan 1635'te Konya'da olduğu ve burada 5 gün konakladığı kaydedilmektedir. N. Aykut (2011). 4. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnamesi. *Tarih Dergisi*, 34, s. 209.

olarak görüldüğü ancak Kasım Ağa'nın suçsuz olduğu anlaşılarak katledilmesinden vazgeçildiği belirtilmektedir:

“...Zile voyvodası olan Arnavud Kasım nâm şakî ve Ürgüp sâkinlerinden Hâcî Hasanoğlu ve oğlu ve dâmâdı ve Şa'bân ve Ahmed nâm kimesnelerün fesâdı i'lâm olunup geldükde, oğlunun ve dâmâdının ve Ahmed'in günâhı sâbit olmayıp, “Günâh, Hâcî Hasanoğlunda ve Şa'bân'dadır” deyü arz olundukda, haklarından gelinüp, mâ'adâsı, bî-günâhdır deyü âzâd etdiler”¹⁸⁹.

Bu veriler Kasım Ağa'nın belirli aralıklarla veya uzun müddet voyvodalık görevini sürdürdüğünü düşündürür. Nitekim Zile Haslarının Darüssaade'ye bağlı olup Valide Sultan'ın hasları olduğu¹⁹⁰ ve sadrazam Nasuh Paşa'nın da daha önce uzun müddet bu görevde olduğu belirtilmektedir¹⁹¹.

H. 12 Şevval 1008/M. 26 Nisan 1600 tarihli bir arşiv belgesinde ise Kasım Ağa'nın Valide Sultan'ın Karaman'daki haslarının zabiti olduğu görülmektedir¹⁹². Ancak belgede adı geçen Kasım Ağa'nın Mimarbaşı Kasım Ağa olup olmadığı teyit edilememektedir.

2.5.3. Mimarbaşılığı

Osmanlı belgelerinde genellikle “Cemaat-ı Mimârân-ı Hassa” şeklinde kullanılan ifadeyle Hassa Mimarlar Ocağı ve bu ocağa mensup Hassa Mimarları kastedilmektedir. Ocağın en yüksek rütbelisi Mimarbaşı için “Ser-mimârân-ı Hassa”, “Mimar Ağa” veya “Ser-mimâr” unvanları kullanılmıştır¹⁹³. Hassa Mimarlar Ocağı'nın amiri olan Mimarbaşı, XVII. Yüzyılın ortalarında Terzibaşı ve Divân-ı Âli Saka başı ile birlikte Ehl-i Hiref-i Hassa teşkilatı bünyesindeki “Ağayan-ı Ehl-i Hiref” cemaati arasında yer almaktadır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Mimarbaşı ile Terzibaşı olarak kadronun ikiye düştüğü belirtilir¹⁹⁴. Ulûfelerini (Maaş) Küçük Ruznâmçe Kalemi'nden alan Mimarbaşılara XVII. Yüzyılda 120 akçe verildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Ulûfenin yanı sıra her Mimarbaşı'na toprak geliri olarak arpalık da verilmekteydi. Bunların dışında Mimarbaşılar yaptıkları inşa veya tamir faaliyetlerinden de “Harc-ı

¹⁸⁹ Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Beyzâde Tarihi*. (Haz. Şevki Nezihi Aykut). c. 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 1051-1052.

¹⁹⁰ A, Sağırılı, 2000, **a.g.k.**, Tarih-i Al-i Osman bölümü, s. 32.

¹⁹¹ Ö. İşbilir (2006). Nasuh Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 32. İstanbul: TDV Yayınları, s. 426.

¹⁹² BOA, TS. MA. e 1042/36.

¹⁹³ E, Afyoncu, 1999, **a.g.k.**, s. 207.

¹⁹⁴ F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 10.

Mimari” adıyla ücret alıyorlardı. Yiyecek ve giyecek ihtiyaçları hazineden karşılanan Mimarbaşısı’nın böylece yüksek bir gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır¹⁹⁵.

Mimarbaşısının çalışma usullerine bakıldığında; masrafları hazineden ödenen inşaatların resimlerini (planlarını)¹⁹⁶ yapıp keşif bedellerini hazırlayarak padişaha bildirir ve söz konusu plan/proje Divan-ı Hümayûn’da tetkik edildikten sonra çıkarılan bir hükümle Mimarbaşı’na bildirilirdi¹⁹⁷. Yapılacak olan inşaat için duruma göre ya kendisi bizzat çalışmalarda yer alır veya emrindeki mimarlardan bir veya birkaçını görevlendirebilirdi. Bu anlamda mimarbaşı, görevi başında bulunamadığı durumlarda yerine vekil (Mimarbaşı Kaymakamı) bırakırdı¹⁹⁸. Mimarbaşılar tarafından hazırlan keşif raporları defterler halinde Defterdârlığa sunulduktan sonra, inşaat için gerekli bütçenin hangi kalemden çıkarılacağı tespit edilerek bir telhisle sadrazama bildirilir ve buyruldu alınırdı. Defterdârlık ve sadrazam tarafından onaylanan keşif defterleri, Baş Muhasebe Kalemî’ne kaydedildikten sonra Mimarbaşı’na bir sûreti verilir ve inşaat için gerekli ödemeler yapılmaya başlanırdı. Defterdârlıkça yapılan ödemeler tek seferde yapılmaz inşaat ilerledikçe parça parça yapılırdı. İnşaat bitiminden sonra mimarbaşı tarafından son bir keşif raporu yapılarak Defterdârlığa verilirdi. Böylece inşaatın başlamasından bitimine kadar yapılan masraflar kontrol edilerek sarf tezkiresi verilir ve söz konusu inşaatın hesabı kapatılırdı. Masraf defterleri aynı zamanda Şehremini Ruznâmçelerine de kaydedilmekteydi¹⁹⁹. Ser-mimarlık yalnızca İstanbul’da değil İmparatorluk coğrafyası içindeki farklı bölgelerde de bulunmaktaydı²⁰⁰. XVI. Yüzyıl’da İstanbul dışındaki şehirlerde mimarbaşısının olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Örneğin Mimar Sinan’ın mimarbaşı olduğu dönemde Üsküp’te mimar olarak görev yapan Hayreddin adlı kişinin de mimarbaşı olarak anıldığı görülmektedir²⁰¹. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’nda aynı anda bir veya birkaç mimarbaşısının olabileceği unutulmamalıdır.

¹⁹⁵ F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 23-24. Mimarbaşı Kasım Ağa’ya arpalık tayini ile yiyecek verilmesi hakkında bkz. BOA, A. RSK. 1506, s. 28; BOA, KK. 259, s. 77’den aktaran F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 24.

¹⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. O. Erdenen (1965). Eski Yapılarımızda Plan Meselesi. *Mimarlık Dergisi*, 3, (26), s. 19-23; B. Ünsal (1963). Topkapı Sarayı Arşivi’nde Bulunan Mimari Planlar Üzerine. *Türk San’atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 1*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 168-197.

¹⁹⁷ T. Uzunok (1966). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimarbaşılık Müessesesi - XVI. Asır*. Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, s. 2-3.

¹⁹⁸ C, Orhonlu, 1981, **a.g.k.**, s. 13.

¹⁹⁹ T, Uzunok, 1966, **a.g.k.**, s. 3-5.

²⁰⁰ O, Erdenen, 1967, **a.g.k.**, s. 47.

²⁰¹ C, Orhonlu, 1981, **a.g.k.**, s. 14-15.

Kasım Ağa'nın ilk kez H. 1032 M. 1622/1623 tarihinde mimarbaşılığa tayin edildiği araştırmacılar tarafından genel kabul görmekle beraber²⁰² Celal Esat Arseven Kasım Ağa'nın mimarbaşılığa ilk kez 1620'de atandığını söyler²⁰³. Mezar kitâbesinde Sultan IV. Murad'ın (1623-1640) ser-mimârı olduğu yazılan Kasım Ağa'nın H. 1038/M. Ağustos/Eylül 1628 tarihli bir kadı sicilinde şahitler arasında "Fahrü'l-emâcid ve'l-ekârim Kasım Ağa b. Abdüddâim" unvanıyla yer alması bu tarihte mimarbaşı olduğunu gösterir. Söz konusu kayıta İstanbul'da bulunan bir vakıf evin yanması sonucunda Hassa mimarlarının evin onarımını yaptığından bahsedilmektedir²⁰⁴.

H. 2 Recep 1044/M. 22 Aralık 1634 tarihli bir Ruznâmçe Defteri'nde 120 akçe maaşla mimarbaşı olarak görülen Kasım Ağa'nın "âdet-i kadîm" üzere ehl-i hiref ağaları cemaati içine dahil edilmesi istenmektedir²⁰⁵. XVI. yüzyıl boyunca ehl-i hiref cemaati içerisinde yer alan mimarbaşılardan XVII. Yüzyılın başlarından itibaren bu cemaat içerisinde gözükmeyen ancak 1634 yılında Kasım Ağa'nın ehl-i hiref cemaatine dahil edilmesiyle bu tarihten itibaren mimarbaşılardan tekrar bu zümre içerisine dahil edildiği belirtilmektedir²⁰⁶.

H. 8 Recep 1044/M. 28 Aralık 1634 tarihli bir ruûs defterinde de Kasım Ağa mimarbaşı olarak görülmektedir²⁰⁷. H. Cemaziyelevvel 1047/M. Eylül/Ekim 1637 tarihli bir sicil kaydında, Pertev Paşa'nın kızı Safiye Hanım'ın İstanbul'daki sarayının su yolu keşfini yapan Kasım Ağa Mimarbaşı, Hasan Ağa ise Su Yolu Nâzırı olarak kaydedilmiştir²⁰⁸. Aynı sicilde yer alan H. 9 Şaban 1047/M. 27 Aralık 1637 tarihli diğer bir kayıta ise Mimarbaşı Kasım Ağa ile Su Yolu Nâzırı Hasan Ağa, Kaymakam Mustafa Paşa'nın İskender Paşa Cami Çeşmesi'nin su yolu keşfini yapmaktadır²⁰⁹. Yine mezkûr sicilde yer alan H. 29 Zilkade 1047/M. 14 Nisan 1638 tarihli kayıta Kasım Ağa Mimarbaşı, Hasan

²⁰² İ, Kumbaracılar, 1937, **a.g.k.**, s. 59; F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 13; A, V, Çobanoğlu, 1987, **a.g.k.**, s. 11; M, Süreyya, 1996, **a.g.k.**, c. 3, s. 872.

²⁰³ C. E. Arseven (1936). *L'Art turc, depuis son origine jusqu'à nos jours*. İstanbul: Devlet Basımevi, s. 169'dan aktaran G, Goodwin, 2012, **a.g.k.**, s. 444.

²⁰⁴ C. Yılmaz (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 553.

²⁰⁵ BOA, MAD. 5589, s. 39; F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 9, 81; A, V, Çobanoğlu, 1987, **a.g.k.**, s. 17.

²⁰⁶ F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 9.

²⁰⁷ BOA, A. RSK. 1506, s. 28; F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 15.

²⁰⁸ C. Yılmaz (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047-1035/M. 1637-1638)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 68.

²⁰⁹ C. Yılmaz (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047-1035/M. 1637-1638)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 167.

Ağa Su yolu Nâzırı olarak yer alır²¹⁰. H. 15 Zilhicce 1047/M. 30 Nisan 1638 tarihli diğer bir kayıta ise sefer-i hümayûna lağımcı tayin edilenlerin, ücretlerini mimarbaşı Kasım Ağa'dan aldıkları aktarılmaktadır²¹¹.

H. 29 Şaban 1049/M. 25 Aralık 1639 tarihinde Kasım Ağa mimarbaşı olarak görülür²¹². H. 29 Zilhicce 1049/M. 21 Nisan 1640 tarihli bir mevâcip defterinde²¹³, H. 29 Zilhicce 1050/M. 11 Nisan 1641 tarihli bir müşâherehoran defterinde²¹⁴ ve H. 21 Safer 1054/M. 29 Nisan 1644 tarihli mevâcip defterinde Kasım Ağa mimarbaşı olarak kayıtlıdır²¹⁵. Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgilere göre Kasım Ağa'nın Arnavutluk Berat'ında yaptırmış olduğu H. 1054 M. 1644/1645 tarihli çeşme kitâbesinde Mimarbaşı olduğu kayıtlıdır²¹⁶. Bu tarih Kasım Ağa'nın azledilmeden önce "mimarbaşı" olarak görevde bulunduğu son tarih olmalıdır. Nitekim Naima, sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın katledilmesinden sonra sadrazamın yakın dostu olan Kasım Ağa'nın da mimarbaşılıktan azledilip önce hapsedildiği, ardından Gelibolu'ya sürgün edildiği ve bu olayla birlikte mimarbaşılar için "kayd-ı hayat" şartının kalktığını aktarır²¹⁷. Kasım Ağa'nın azlinden sonra mimarbaşılığa Meremmetçi Mustafa Ağa'nın tayin edildiğini aktaran Naima, Kasım Ağa'nın Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin yardımıyla affedilip tekrar mimarbaşılığa atandığını söyler²¹⁸. Buna göre H. Muharrem 1055/M. Şubat/Mart 1645'ten itibaren H. 2 Cemaziyelevvel 1055/M. 26 Haziran 1645'e kadar Meremmetçi Mustafa Ağa mimarbaşı iken bu tarihte görev değişikliği yapılarak Meremmetçi Mustafa Ağa su yolu nâzırlığına getirilmiş, Kasım Ağa ise tekrar mimarbaşılığa atanmıştır. Nitekim H. 29 Recep 1056/M. 10 Eylül 1646'da Kasım Ağa'nın mimarbaşı olduğu

²¹⁰ C. Yılmaz (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047-1035/M. 1637-1638)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 398.

²¹¹ C. Yılmaz (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047-1035/M. 1637-1638)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 447.

²¹² BOA, TS. MA. d. 10142.

²¹³ BOA, MAD. 3626. s. 27; F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 15.

²¹⁴ BOA, MAD. 6248. s. 30'dan aktaran F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 15.

²¹⁵ BOA, MAD. 7205. s. 28.

²¹⁶ Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, c. 8, s. 301.

²¹⁷ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.** c. 4, s. 985, 998, 1025. Ateş, Dalgıç Ahmed Ağa'nın mimarbaşılıktan ayrılarak ümerâ sınıfına geçmesinden hareketle kayd-ı hayat şartının ilk kez Naima'nın belirttiği gibi Kasım Ağa ile değil daha önce Dalgıç Ahmed Ağa ile birlikte ortadan kalkmış olması gerektiğini söylemekle beraber Dalgıç Ahmed Ağa'nın ardından Mimarbaşı tayin edilen Sedefkâr Mehmed Ağa'nın başmimarlığı döneminde bu şartın korunduğunu dile getirir. A, Ateş, 2022a, **a.g.k.**, s. 164, 353, 359, 368. Bu durumda kayd-ı hayat şartı ile ilgili Naima'nın verdiği tarih daha akla yakın gelir. Nitekim bir mimarbaşının siyasi sebeplerden dolayı katledilmek istenmesi gibi bir olay sonucunda azledilmesinin söz konusu şartın kaldırılması için daha geçerli bir sebep olduğu söylenebilir.

²¹⁸ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.** c. 4, s. 998, 1026.

görülmektedir²¹⁹ H. 13 Cemaziyelevvel 1059/M. 25 Mayıs 1649 ve H. 11 Recep 1059/M. 21 Temmuz 1649 tarihlerinde de Kasım Ağa mimarbaşı olarak kayıtlıdır²²⁰. Kasım Ağa'nın mimarbaşı olarak görevde olduğu son tarih H. 5 Şevval 1061/M. 21 Eylül 1651 tarihinde Kasım Ağa'nın ser-mimâr imzasıyla, cizye bedeli olarak vakıf canibine gönderdiği meblağa karşılık Süleyman Çelebi ve kardeşi Bayram Bey'e temessük verdiği anlaşılmaktadır²²¹. H. 15 Zilhicce 1061/M. 29 Kasım 1651'de Meremmetçi Mustafa Ağa'nın mimarbaşılığa tayinine kadar mimarbaşılık görevini sürdüren Kasım Ağa²²² H. Zilkade 1061/M. Ekim 1651 tarihinde Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdâlığına tayin edilmiştir²²³. Bu tarihten itibaren Kasım Ağa'nın merhum olarak anıldığı 1662 tarihine kadarki 10 yıllık süreçte Mustafa Ağa mimarbaşılıkta kalmıştır²²⁴. H. 17 Şevval 1072/M. 5 Haziran 1662 tarihli bir sicil kaydında Kasım Ağa'nın "mimar-ı sâni merhum Kasım Ağa" şeklinde anılması²²⁵ Kasım Ağa'nın hayatta iken Mimar-ı Sâni olarak Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı son görevi olmalıdır. Nitekim 1662 ve daha geç tarihli sicil kayıtlarında Kasım Ağa merhum olarak anılmaktadır²²⁶.

2.5.4. Valide Sultan Kethüdâlığı

Osmanlı Devlet Teşkilatında Kethüdâlık, XV. yüzyıldan itibaren devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı kişi anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda idari ve askeri devlet erkânından çoğu kişinin bir kethüdası bulunmaktaydı. Başta Sadaret Kethüdâları²²⁷ olmak üzere, taşrada Beylerbeyi ve Sancak Beyi'lerinin de kethüdaları olup özellikle vergi tahsili gibi işlerde efendilerine yardımcı olmaktaydılar. Askeri teşkilatta ise İstanbul'da Kul Kethüdası ile Yeniçeri Kethüdaları önemli görevlilerin başında gelmektedir²²⁸.

XVII. Yüzyıldan itibaren Valide Sultanların yönetimde etkin bir şekilde yer alıp iktidarı temsil etmeleri dolayısıyla Valide Sultan Kethüdâlığı da önemli bir görev haline

²¹⁹ BOA, A. {DVNSMHM. D. 91/32.

²²⁰ BOA, TS. MA. e 1130-50; TS. MA. e. 1081/32.

²²¹ TS. MA. e 1126/65.

²²² F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 16.

²²³ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.** c. 5, s. 1367.

²²⁴ A. Ateş, 2022a, **a.g.k.**, s. 165.

²²⁵ C. Yılmaz (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/ M. 1661-1663)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 495.

²²⁶ C. Yılmaz (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, s. 868.

²²⁷ Sadâret Kethüdâlığı'nın tarihi gelişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Doğan (2016). *Osmanlı Devleti'nde İçişlerinin Yönetimi: Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836)*. Ankara: Türk İdarî Araştırmalar Vakfı.

²²⁸ M. Canatar (2022). Kethüdâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 25. İstanbul: TDV Yayınları, s. 332-333.

gelmiştir. Valide Sultan tabiri rivâyete göre ilk kez III. Murad (1574-1595) tarafından annesi Nurbânu Sultan'a verilmiş ve daha sonra bu tabir yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır²²⁹. Herhangi bir Padişah vefat ettiğinde eşleri ve validesi Eski Saray'a nakledilir, yeni Padişahın validesi ise Eski Saray'dan alınarak Valide Sultan olarak merasimle Yeni Saray'a getirilirdi. Merasim için bir gün öncesinden bazı devlet ricâline ve yeni tayin olunan Valide Kethüdâsına tezkireler gönderilir ve ertesi günü Valide Alayı denilen merasimle Valide Sultan Yeni Saray'a nakledilirdi. Nurbânu Sultan'dan sonra XVII. Yüzyıl'ın önemli Valide Sultanları arasında III. Mehmed'in (1595-1603) annesi Safiye Sultan, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Kösem Sultan ve IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan devlet yönetiminde etkin olmuşlardır. Özellikle Kösem Sultan, IV. Murad ve Sultan İbrahim devirlerinden itibaren IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarına kadar devlet idaresini uzun müddet elinde bulundurması bakımından dikkati çeker. Valide Sultanların çoğu işleri Kethüdaları tarafından görülmekte olup bu kişiler devlet ricâlinden sayılmakta ve güvenilir kişiler arasından seçilmekteydi. Nüfuzlu Valide Sultanlar sadrazamlara her istediklerini yaptırabilme gücünde olduklarından dolayı sadrazamlar da Valide Sultan'ın desteğini alabilmek adına Valide Kethüdâsıyla iyi geçinmek durumundalardı²³⁰. Yüzyılın öne çıkan Valide Kethüdaları arasında Kösem Sultan'ın ilk kethüdâsı Üsküdarlı Behram Ağa, Kösem Sultan sayesinde oldukça nüfuz kazanmış olup devlet işlerine bizzat müdahale edebilecek güce ve zenginliğe erişmiştir²³¹. Behram Ağa gibi Kasım Ağa'nın da Valide Hatice Turhan Sultan'a kethüda olarak tayin edilmesinden sonra Köprülü Mehmed Paşa'yı sadarete getirmede başrol oluşu, Valide Sultan Kethüdâlarının konumunu ve gücünü yansıtmaları bakımından dikkate değer bir örnektir.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın H. Zilkade 1061/M. Ekim 1651'de IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın kethüdalığına atanmasından kısa süre önce H. 17 Rebiülevvel 1061/M. 10 Mart 1651'de Kösem Sultan'a kethüdalık için başvurduğu ancak Kösem Sultan tarafından bu isteğinin geri çevrildiği Naima tarafından aktarılır. Naima, "hırs-ı dünya ile u'cûbe-i dehrdir"²³² dediği Kasım Ağa'nın, dönemin önde gelen kişilerini araya sokarak Molla hazretlerinden tezkire aldığını ancak Kösem Sultan'ın "Bizim

²²⁹ İ. H. Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, s. 154; H. İncalcık, 2020, **a.g.k.**, s. 103.

²³⁰ İ. H. Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, s. 154-158.

²³¹ H. İncalcık, 2020, **a.g.k.**, s. 77.

²³² Dünyevî hırslara sahip zamanın acayip adamı.

hizmetkârlarımız vardır anlar ve gayri kimesneler bize kethüda olmakta nice mahzûrât vardır” cevabıyla kethüdalık talebinin reddedildiğini söyler²³³.

Kösem Sultan’ın bu ifadeleri Kasım Ağa’nın Kösem Sultan’a karşı olan hizipleşmenin içerisinde yer aldığını düşündürür. Dönemin hadiselerini aktaran kaynaklara bakıldığında söz konusu hizbin içerisinde Kasım Ağa’nın adı geçmemesine ve hatta Kösem Sultan’ın ocak ağaları içerisinde en sık danıştığı kişi olan Bektaş Ağa’nın²³⁴ Kasım Ağa’nın damadı oluşuna karşın Kasım Ağa’nın kısa süre sonra Hatice Turhan Sultan’a kethüda olmasını sağlayacak olan Darüssaaede Ağa’sı Lala Süleyman Ağa’nın Kösem Sultan’ı öldüren ekibin başında yer almış olması²³⁵ Kösem Sultan’ın Kasım Ağa’ya karşı olumsuz tavrının nedenini bir nebze açıklar. Bununla beraber dönemin sadrazamı Melek Ahmed Paşa’nın Kasım Ağa’nın diğer damadı Zurnazen Mustafa Paşa’yı defterdarlığa atamasının Bektaş Ağa’nın da içerisinde bulunduğu ocak ağaları tarafından hoş karşılanmaması²³⁶, dönemin siyasi dengelerinin muayyen sınırlar etrafında şekillendiğini gösterir. Bu noktada Kösem Sultan’ın saray içerisinde süregelen iktidar gücüne ve ardından kendisini katledilme sürecine götüren hadiseye kısaca değinmek gerekir.

Saray’a getirildiğinde güzelliği ile Sultan I. Ahmed’in dikkatini çekerek onun en gözde hasekisi olan Kösem Sultan, 1612’de oğlu IV. Murad’ı, 1615’te ise Sultan İbrahim ve Kasım’ı dünyaya getirerek ön plana çıkmaya başlamış ve Sultan I. Ahmed’in vefatından önce oğullarını saltanata hazırlama yönünde hazırlıklara başlayarak Sultan Ahmed’in vefatının ardından onun oğlu Osman yerine kardeşi I. Mustafa’yı tahta çıkartmayı başarmıştır²³⁷. Ancak Kösem Sultan’ın sarayda ve devlet yönetimindeki asıl ağırlığı oğlu Sultan IV. Murad’ın 1623’te çocuk yaşta tahta çıkması ile başlamış ve bu durum Valide Sultan sıfatıyla devleti oğlu adına yönetme kudretine erişmesini sağlamıştır²³⁸. 1631 yılında Sultan IV. Murad’ın idareyi eline almaya başlamasıyla birlikte ayrı anneden kardeşleri olan önce Süleyman ve Bayezid’i, daha sonra ise öz kardeşi Kasım’ı öldürtmesine engel olamayan Kösem Sultan, oğlu İbrahim’i koruyarak saltanatın tek varisi sıfatıyla onu tahta çıkartmış ve bu vesileyle kaybettiği eski gücünü yeniden

²³³ Naima Mustafa Efendi, 2014, c. 5, **a.g.k.**, s. 1288.

²³⁴ P. Ricaut (2012). Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi. (Çev. Halil İncalcık, Nihan Özyıldırım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 21.

²³⁵ H, Şimşek, 2005, **a.g.k.**, s. 105; M. İlgürel (2002a). Kösem Sultan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26. İstanbul: TDV Yayınları, s. 275.

²³⁶ H, İncalcık, 2020, **a.g.k.**, s. 280.

²³⁷ M, İlgürel, 2002a, **a.g.k.**, s. 273.

²³⁸ M. C. Baysun (1977). Kösem Sultan. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 916.

kazanmıştır. Ancak ruhî bunalımları ve gittikçe artan talepleri hoşnutsuzluğa neden olan Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinin mecburî hale gelmesi noktasında fikir birliğine varan saray ve Yeniçeri Ocağı ileri gelenleri, durumu Kösem Sultan'a bildirmişler ve kendisinin rızası alınarak tahttan indirilen İbrahim'in yerine Sultan IV. Mehmed'i cülus ettirmişlerdir²³⁹. Saltanat değişikliklerinde usûl gereği eski Saray'a gitmesi gereken Kösem Sultan, torunu IV. Mehmed'in annesi ve yeni Valide Sultan Hatice Turhan'ın genç ve tecrübesizliğini bahane ederek Valide-i Muazzama sıfatıyla Topkapı Sarayı'nda kalmaya devam ederek Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenleriyle birlikte iktidarını sürdürmeye devam etmiştir²⁴⁰. Bu dönemde Kösem Sultan'ın iktidarının gölgesinde ocak ağalarının artan nüfuzu ve tahakkümü, Kösem Sultan'ın isteklerine ters düşmeye başlamış ve aynı süreçte Valide Turhan Sultan'ın etrafında Kösem'e karşı yeni bir grup oluşmuştur. Lala Süleyman Ağa'nın başını çektiği grup, Kösem'in dayandığı ocak ağalarına karşı Has-oda ağalarını yanlarına çekmeye çalışıyor ve ocak ağalarına karşı Turhan Sultan'ın yanında yer almalarını sağlıyorlardı²⁴¹. Bu sırada sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın bütçe açığını kapatmak için almış olduğu bazı tedbirler İstanbul'daki esnaf ve halkın isyan etmesine neden olacak ve sonuçta İbşir Mustafa Paşa önderliğinde saraya yürüyen halk ve esnaf, ocak ağalarının idamını talep ederek Kösem Sultan'ın iktidarını tedirgin etmeye başlayacaktı. İsyanın şiddetlenmesiyle durumun oldukça tehlike arz ettiğini gören Kösem ve ocak ağaları, derhal bir plan üzerinde hazırlıklara başlayarak Sultan IV. Mehmed'i tahttan indirip yerine kardeşi Süleyman'ı cülus ettirecek ve böylece Valide Turhan Sultan ve ekibini yönetimden uzaklaştıracak bir plan üzerine anlaştılar. Plan gereği Kösem Sultan ilk olarak ocak ağalarına gizlice mektuplar yazarak Turhan Sultan'ın tarafında olan dört harem ağasının öldürülmesini ve ardından Sultan IV. Mehmed'e zehirli şerbet içirilmesini isteyecekti²⁴². Fakat olan bitenden haberdar olan câriyelerden Melekî Kadın'ın durumu Turhan Sultan'a bildirmesiyle derhal harekete geçen Turhan Sultan, Lala Süleyman Ağa'ya durumu bildirerek aralarında Kösem Sultan'ın öldürülmesini kararlaştırdılar. Sonuçta Kösem'in dairesinin önüne gelen Lala Süleyman Ağa'nın adamları Kösem'in muhafızlarını bertaraf ettikten sonra büyük bir

²³⁹ M, İlgürel, 2002a, **a.g.k.**, s. 274.

²⁴⁰ Kösem Sultanın devlet işleriyle ilgili her konuyu Kasım Ağa'nın damadı Bektaş Ağa ile konuştuğu belirtilir. M, İlgürel, 2002a, **a.g.k.**, s. 274; M, C, Baysun, 1977, **a.g.k.**, s. 918-919.

²⁴¹ H, İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 281-288.

²⁴² M, İlgürel, 2002a, **a.g.k.**, s. 274-275.

kalabalıkla odaya girerek Kösem'i dışarı çıkarmışlar ve perde ipiyle Kösem'i boğarak öldürmüşlerdir²⁴³.

2.6. Siyasi Faaliyetleri

Kasım Ağa'nın siyasi faaliyetleri daha çok Sultan İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Yaklaşık bir asırlık ömründe, mimarî faaliyetlerinin yanında bürokrasi içerisinde kurduğu ilişki ağları nedeniyle iki kez sürgüne gönderilmiş ve katli dahi istenmiş olan Kasım Ağa, kurduğu ilişki ağları sayesinde tüm bu tehlikelerden kendisini selamete çıkaracak ve hayatta kalmasını sağlayacak bir patronaj imkanı da bulmuştur. Siyasette etkin olarak yer aldığı dönem, yakın dostu ve aynı zamanda vakıflarının da mütevellisi olduğu²⁴⁴ Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde olmakla beraber bu dönemden önce de bazı olaylarda adı geçtiği görülür.

Sultan II. Osman'ın 1622'de katlinden sonra tahta geçen I. Mustafa (1622-1623) zamanında 6 Haziran 1623 tarihinde Arnavut Mere Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yaşanan olaylarda sadrazama karşı tertip edilen cemiyete Kasım Ağa'nın elçi olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. Mere Hüseyin Paşa'nın bir kadıyı şiddetle darbetmesinden sonra Kadı'nın bu durumu ulemaya haber vermesi üzerine başlayan olaylarda sadrazamın Mısır Beylerbeyisi iken küfrü mucip cümleler sarfettiği anlaşılarak başta Anadolu Kazaskerliği'nden emekli olan Yahya Efendi olmak üzere ulemanın büyükleri Fatih Cami'nde toplanarak Mere Hüseyin Paşa'nın katledilmesini dile getirirler²⁴⁵. Fatih Cami'nde kendisine karşı bir cemiyetin toplandığını haber alan sadrazam, derhal Yeniçeri Ocağı'na giderek Yeniçeri Ağa'sı Kara Mustafa Ağa'yı ve Rumeli Kazaskeri Ahizâde Hüseyin ile Anadolu Kazaskeri Bostanzâde Mehmed Efendi'yi yanına almış ve o sırada Camiî'de toplanan ulemadan ayrılan Müftü'yü de kendi yanına getirtmiştir. Camiî'de kalan ulema ile bazı şeyhler ve sipahilerin başı Bıçakçıoğlu ile birlikte halk gittikçe çoğalarak Camiî'ye akın etmeye başlamışlardır. Bu sırada Mere Hüseyin Paşa kendi yanında toplananlara: "Sultan Mehmed'de olan cem'iiyyetin perişan olması murâd-ı hümâyündür. Husûsân Valide hazretlerinin maksûdudur" diyerek ocak ağalarından Deli Kasım ve Birinci Mehmed Ağa'yı Fatih

²⁴³ H, İncalcık, 2020, **a.g.k.**, s. 287-289. Kösem Sultan hakkında ayrıca bkz. Ö. Kumrular (2015). *Kösem Sultan: İktidar, Hırs, Entrika*. 1. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.

²⁴⁴ H. Kahraman (2019). *Kemankuş Kara Mustafa Paşa Vakıfları*. Yüksek Lisans Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92.

²⁴⁵ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 2, s. 509.

Cami'ne göndermiştir. Deli Kasım Cami'ye varıp içeri girdiğinde mihrap önünde oturan ulema ve şeyhler ile konuştuğu sırada Yahya Efendi hiddetle karşı çıkıp: “Bunlar yave söyler, bire urun!” sözleriyle Deli Kasım'ı ve yanındakileri camide toplanan kalabalığın ortasına alarak vurmaya başlamışlardır. Bu sırada Şeyh Kadızâde ve bazıları: “Elçiye ne söz olur” diyerek kalabalığı yatıştırmış ve Deli Kasım ile yanındakiler derhal sadrazamın yanına giderek olanları haber vermişlerdir²⁴⁶.

Naima'ya göre camîide bulunan sipahilerin başı Bıçakçızâde ile bazı kadılar ve ulema daha önce Yeniçerilerle anlaşp Sultan Mustafa'yı tahttan indirmek üzere anlaşmışlar ve bu yüzden sadrazam ve müftünün olayları yatıştırma teşebbüslerine direnerek kavgayı devam ettirmek istemişlerdir²⁴⁷. Deli Kasım'ın isyancılar tarafından geri gönderilmesinin ardından gelişen olaylarda camide bulunan kalabalık Mere Hüseyin Paşa'nın adamları tarafından şiddetle dağıtılmıştır²⁴⁸. Naima, bu olaylardan önce Nakübü'l- Eşrâf'tan Gubârî Kasım Efendi'nin camiye gelip nasihatte bulunduğunu ve isyancıların davalarından vazgeçmelerini söylediğini aktarır. Ancak isyancıların Gubârî Kasım Efendi'yi dinlemeyerek kavgaya devam etmeleri sonucunda olayların büyüdüğü ve yaşanan olaylarda ulemadan ve halktan birçok kişinin öldüğü, ölenlerin cesetlerinin daha sonra lağım kuyularına atıldığını yazar²⁴⁹.

H. Recep 1041/M. Ocak/Şubat 1632 senesinde Hafız Ahmed Paşa'nın sadarete karşı gelişen bir isyan olayında ise Sekbanbaşı olarak Kasım Ağa'nın da olayların içerisinde yer aldığı görülmektedir. Naima, Sadrazam Hüsrev Paşa'nın azledilip yerine Hafız Ahmed Paşa'nın sadarete getirildiği esnada Hüsrev Paşa'nın taraftarı olan sipahilerin bunu kabul etmeyerek isyan çıkardıklarından bahseder. Söz konusu isyanı Hafız Paşa'nın yerine sadrazam olmak isteyen Topal Receb Paşa'nın tertiplelediğini aktaran Naima, askerin seferden dönüp İstanbul'da toplandığını ve saraya yürüyüp Sultan IV. Murad'a dahi karşı çıkıp Hafız Paşa'yı azlettirip öldürmek istediklerini söyler ve Sultan Murad'ın askerin bu isyanına karşı çaresiz kaldığını aktarır. Naima, olayların sonunda Hafız Paşa'nın zorba askerler tarafından öldürölüp Receb Paşa'nın sadarete getirildiğini, isyancı askerlerin istekleri çerçevesinde Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de azledilip

²⁴⁶Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 2, s. 510; S. B. Uysal (2004). *Tarih-i Nihâdî (80b-152a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, s. 14-15; Katip Çelebi, *Fezleke*, 2016, c. 2, s. 581-582.

²⁴⁷Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 2, s. 510.

²⁴⁸S. B. Uysal, 2004, **a.g.k.**, s. 15-16.

²⁴⁹Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 2, s. 510-511.

yerine Ahizâde Hüseyin'in şeyhülislam olduğunu söyler. Bu sırada Deli Kasım'ın gizlenip yerine Suhte Musa'nın Sekbanbaşı olduğu bilgisini verir²⁵⁰.

Kasım Ağa'nın siyasetteki asıl etkinliği, musâhib/danışman olarak yakın dostu olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın (1638-1644) sadareti döneminde başlamıştır²⁵¹. Kasım Ağa'nın bu süreçteki konumunu anlamak için bu noktada dönemin siyasi çekişme ve hizipleşmelerinin aktörlerinden olan başta sadrazam Kara Mustafa Paşa ile Cinci Hoca Hüseyin Efendi'ye kısaca değinmek gerekir.

IV. Murad ve Sultan İbrahim dönemlerinin ıslahatçı veziriazamlarından olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, yakın dostu Kasım Ağa gibi Avlonya'da (Arnavutluk) doğmuş ve küçük yaşta İstanbul'a gelip Yeniçeri Ocağı'na girmiştir. Ok atmadaki yeteneği nedeniyle Kemankeş lakabını alan Mustafa Paşa ocak içinde birçok görevde bulunarak sekbanbaşı, kul kethüdası ve Yeniçeri Ağalığı'na kadar yükselmiştir²⁵². Sultan Murad'ın Revan Seferi dönüşünde gösterdiği hizmetler dolayısıyla 1636 yılında Kaptan-ı Derya'lığa atanan²⁵³ Mustafa Paşa, 1638 yılında Sultan Murad'ın Bağdad Seferi'ne katılmış ve sefer esnasında Tayyar Mehmed Paşa'nın ölmesiyle veziriazam olmuştur²⁵⁴. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, 1640 yılında Sultan İbrahim'in tahta geçmesiyle mevkîini bir süre da korumaya devam ederek çeşitli alanlarda ıslahat hareketlerine girişmiştir. Bu bağlamda Yeniçeri ve sipahi askerlerinin sayısını üçte bir oranında azaltarak maaş giderlerini düşürmüş, vilayetlerde yeniden tahrirler yaptırarak vergileri düzenli hale getirmeye çalışmıştır. Öte yandan piyasadaki ayarı bozuk akçeler yerine yeni sikkeler kestirerek²⁵⁵ akçelerin kıymetini arttırmıştır²⁵⁶. Narh konusunu da ele alan Mustafa Paşa, Mimarbaşı Kasım Ağa'nın yeğeni ve aynı zamanda damadı Narhçı Hasan Efendi ile birlikte alım satım fiyatlarını kontrol altına almış ve böylece tüccar ve esnafa sağlam para akışı

²⁵⁰ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 3, s. 699-703.

²⁵¹ H. İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 76.

²⁵² A. Özcan (2022). Kemankeş Mustafa Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25, İstanbul: TDV Yayınları, s. 248.

²⁵³ M. Aktepe (1979). Mustafa Paşa. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 730.

²⁵⁴ A. Özcan, 2022, **a.g.k.**, s. 248; İ. H. Uzunçarşılı, 2003, **a.g.k.**, s. 209; S. Çolak (2015). *IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi*. İstanbul: İdeal Yayıncılık, s. 90.

²⁵⁵ M. Kütükoğlu (1983). *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 33, 90.

²⁵⁶ İnalçık, yüzyılın ilk yarısının ıslahatçı veziriazamları olarak Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sofu Mehmed Paşa, İbşir Mustafa Paşa ve Tarhuncu Ahmed Paşa'yı gösterir ve Yeniçeri Ocağı ile Harem karşısında başarısız olduklarını vurgular. H. İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 3.

sağlanmışır²⁵⁷. Ancak Mustafa Paşa'nın tüm bu ıslahat hareketleri bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Bunların başında Sultan Murad'ın musahibi Silahdâr Mustafa Paşa ile Sultan İbrahim'in silahdârı Yusuf Paşa ve Sultan İbrahim üzerinde oldukça etkili olan Cinci Hoca lakabıyla meşhur Hüseyin Efendi gelmektedir. Bu hizip içerisinde özellikle Cinci Hoca bu dönemde artan nüfuzu sayesinde önemli bir figür olarak kısa sürede yönetimdeki ağırlığını hissettirecek ve sonunda en büyük rakibi olan sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın katledilmesini sağlayacaktır. Fakat kaderin bir cilvesi olarak bu olay sebebiyle düşmanı olan sadrazamın ve aynı zamanda kendisinin de yakın dostu olan Kasım Ağa ile yolları kesişecektir. Bu noktada kısaca Cinci Hoca Hüseyin Efendi'den de bahsetmek gerekir.

Safranbolu'da doğan Cinci Hoca Hüseyin Efendi²⁵⁸, bölgenin önde gelenlerinden Şeyh Karabaş İbrahim Efendi'nin oğlu Mehmed Çelebi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Süleymaniye Medreselerinde eğitimine devam etmiştir²⁵⁹. Bu sırada Hüseyin Efendi'nin babasından aldığı sihir ve efsunla ilgili bilgiler sebebiyle çevresi tarafından nefesi kuvvetli olduğu ve hastalara şifa dağıttığı haberleri kısa sürede yayılmaya başlamıştır. Sultan İbrahim'in birtakım rahatsızlıklar geçirdiği sırada Valide Kösem Sultan tarafından saraya çağrılan Hüseyin Efendi'nin yaptığı dualar ile padişahı rahatlatması ise kariyerinin dönüm noktası olacaktır. Nitekim Sultan İbrahim tarafından itibar görüp gittikçe zenginleşen Hüseyin Efendi, zamanla ilmiye kadrolarını da ele geçirmeye başlayacaktır²⁶⁰. Bu bağlamda ilk olarak Hâriç Müderrisliği'ne atanacak, daha sonra ise Süleymaniye müderrisliğine getirilecektir²⁶¹.

1642 yılında Galata Kadılığı'na getirilen Hüseyin Efendi, 1644'te ise Anadolu Kazaskerliği'ne atanmıştır²⁶². Dönemin şeyhülislamı Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin kendisine karşı muhalefetini dahi etkisiz bırakan nüfuzuyla gücünü ve mevkiini zirveye taşıyan Hüseyin Efendi, aynı zamanda saray çevresindeki ağırlığını da hissettirmeye başlayacaktır. Bu çerçevede Sultan İbrahim'in gözdelelerinden olan Şekerpâre Kadın ve

²⁵⁷ M. M. Aktepe (1979). Kemankuş Kara Mustafa Paşa. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 731.

²⁵⁸ Ahmed Bin Yakub Tarihi'nde Cinci Hüseyin Efendi'nin Bolulu olduğu söylenir. Ahmed Bin Ya'kub (2016). *Ahmed Bin Yakub Tarihi*. (Haz. Buğra Atsız). İstanbul: Post Yayınları, s. 33.

²⁵⁹ Cinci Hoca Hüseyin Efendi aynı zamanda Evliya Çelebi'nin medrese arkadaşısıdır. Ö. Kaya (2020). *Osmanlı Dünyası: Mekanlar ve Portreler*. 2. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap, s. 127.

²⁶⁰ A. Özcan (1998). Hüseyin Efendi Cinci Hoca. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 18, s. 541.

²⁶¹ A. R. Altınay (2011). *Tarihi Simalar Tesâvir-i Rical* (Yay. Yücel Demirel-Ziver Öktem), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 62.

²⁶² M. Süreyya, 1996, *a.g.k.*, c. 3, s. 703.

Silahdâr Yusuf Paşa ile ittifak ederek yönetim işlerine müdahale etmeye başlayan Hüseyin Efendi, azil ve tayinlerde söz sahibi olacak güce eriştiğinde, kendisine rakip gördüğü kişileri ortadan kaldıracak ve nihayet en büyük rakibi Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı 1644'te katlettirmeyi başaracaktır²⁶³. Dönemin kaynakları, bu dönemde yaşanan gelişmelerin içerisinde Kasım Ağa'nın adını geçirmemiş olmakla beraber sadrazamın katledilmesinden sonra Kasım Ağa ile birlikte hapse girenlerin isimleri, siyasi çekişme ve hizipleşmenin taraflarını açıkça ortaya koymaktadır. Naima, Kara Mustafa Paşa'nın katliyle birlikte Kapıcılar Kâtibi Hüseyin Efendi, Tezkireci Ahmed Efendi, Narhçı Hasan Efendi, Mehmed Kethüda ve Receb Ağa'nın hapsedildiğini aktarır. Bu sırada Sultan İbrahim'in Kethüda Mehmed ve Receb Ağa'yı yanına çağırıp olayları sorduğunda Receb Ağa'nın cevaben: "Padişahım ben bir işe karışmazdım, ancak dört at besleyip a'yân-ı devlete haber gönderirdim. Gayri umura medhalim yok idi" demesi üzerine affedildiklerini ve ikisinin de Silahdâr Yusuf Paşa'nın hizmetine verildiğini ekler²⁶⁴. Olayların sonunda Tersâne Emîni ve Baş Muhasebeci olan Narhçı Hasan Efendi ise yukarıda değinildiği üzere katledilecektir²⁶⁵.

Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın katli, Kasım Ağa'nın siyasi hayatındaki dönüm noktalarından birini teşkil eder. Nitekim Sultan İbrahim Kasım Ağa'yı da diğerleri gibi katletmek niyetindedir. Ancak bu sırada Kasım Ağa'nın yakın dostu olup Sultan İbrahim'in üzerinde nüfuzu olan Cinci Hoca Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'e ricada bulunarak Kasım Ağa'yı önce Gelibolu'ya sürgün ettirecek, kısa süre sonra da affedilmesini sağlayacaktır: "Ol ecilden Hoca Efendi dahi padişah mi'marı katl murad ettikte rica vü tahlis edip Gelibolu'ya nefy ile kurtarıp ba'dehû şefâ'at ile hânesine götürtmüştü. Ve "Hel cezâü'l- ihsâni ille'l- ihsan"²⁶⁶ mîsdâkınca tarafdarlığında kusûr etmedi"²⁶⁷.

Naima, "Hikâye-i Mimar Kasım Ağa" başlığı altında Cinci Hoca ile Kasım Ağa'nın dostluğunun sebebini de gözler önüne serer. Buna göre Cinci Hoca'nın Kasım Ağa'nın affedilmesini sağlamasının nedeni Hoca'nın kariyerinin ilk günlerinde Kasım Ağa'nın kendisine yaptığı bir iyiliğe dayanır. Cinci Hoca'nın ilk kez müderris olarak atandığı

²⁶³ N. Sağlam (2021). Osmanlı Döneminde Sıradışı Bir Kazasker: Hüseyin Efendi ve Yapılan Temlikler. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, (2), s. 615; A. Özcan, 1998, **a.g.k.**, s. 541-542.

²⁶⁴ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 4, s. 985.

²⁶⁵ S. Topçu, 2019. **a.g.k.**, s. 201. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Narhçı Hasan Efendi'yi fitne çıkaran zararlı bir kimse olarak anar. Bkz. İ. Özgül, 2010, **a.g.k.**, s. 362.

²⁶⁶ Rahman, 55/60.

²⁶⁷ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 4, s. 1025.

sırada cübbe ve diğer lazım olan şeyler için Kasım Ağa'dan borç istemesi üzerine Kasım Ağa, 100 altını Cinci Hoca'ya hibe olsun diye gönderir. Ancak Cinci Hoca müderrislik payesi alıp sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya teşekkür etmek için yanına gitmek istediğinde sadrazam kendisini kabul etmeyerek “bu tanınmamış kimseye müderrislik verip halkın üzerine musallat etmek ne beladır” diyerek içeri girmesine müsaade etmez. Bu sırada Kasım Ağa hemen araya girerek “Behey Sultan'ım! niçin tehevür edersiz, liyâkat dedikleri padişahların ve vüzerânın nazar-ı himmetleridir, kesr-i hâtır ma'kûl değildir. Padişah hazretleri çerâğ etmiş, ma'kûlü siz dahi iltifât ile mecbûrû'l-hâtır etmektir” diyerek sadrazamın hiddetini yatıştırır ve daha sonra Cinci Hoca Hüseyin Efendi'yi sadrazamın yanına getirterek elini öptürüp gönlünü aldırır²⁶⁸.

Cinci Hüseyin Efendi, Kasım Ağa'nın kendisine yaptığı bu iyiliği karşılıksız bırakmamış ve Kasım Ağa'nın hapsedilip mimarbaşılıktan azledilmesiyle Padişah'ın nezdinde zedelenen imajını düzeltme gayretine de girmiştir. Naima tarafından aktarılanlara göre Sultan İbrahim, Kasım Ağa'nın azledilmesinden sonra Mimarbaşılığa atadığı Mustafa Ağa'dan Üsküdar'da Kasım Ağa'nın yaptığı ahıra benzer bir ahır yapmasını ister ve Mimarbaşı Mustafa Ağa Ramazan ayında ahırını tamamlar. Ahır tamamlandıktan sonra Cinci Hoca Hüseyin Efendi padişahın yanına giderek: “acaba bu ahıra ne kadar masraf gitti” diye padişaha sorması üzerine Mimarbaşı Mustafa Ağa 10.500 kuruş masraf ettiğini padişaha bildirir. Bunun üzerine Sultan İbrahim gazaba gelip: “bu ahır eski ahırın yarısı kadardır bu kadar para nereye gitti” sözleriyle derhal Mimar Kasım Ağa'ya haseki yollayıp eski ahırın masraf defterini ister. Kasım Ağa ise ahırını yapalı 10 seneden fazla olduğunu ve hatırlamadığını ancak ahırını yaptığı sırada şehremini olan Hüseyin Efendi'nin ruznâmçesinde masrafların kayıtlı olduğunu bildirir. Söz konusu ruznâmçe defter sûreti getirildiğinde defterde ahırın 3050 kuruş masrafla yazılı olduğunu gören Sultan İbrahim: “Kasım doğru imiş, nâ-hak yere anı azleyledik” diyerek Mustafa Ağa'yı azledip Kasım Ağa'yı tekrar mimarbaşı yapar²⁶⁹.

Kasım Ağa'nın siyasi faaliyetlerinin asıl odağında, kendisi gibi Arnavut olan Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazam yapma çabası ve süreci yer alır. Ancak Mimarbaşı Kasım Ağa'nın H. Zilkade 1061/M. Ekim 1651'de Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdâlığına atanması ile başlayan ve 1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesine kadarki zaman dilimi içerisinde yaşanan siyasi olaylarda adı geçen başka bir Kasım

²⁶⁸ Naima Mustafa Efendi, 2014, c. 4, **a.g.k.**, s. 1025.

²⁶⁹ Naima Mustafa Efendi, 2014, c. 4, **a.g.k.**, s. 1025-1026.

Ağa'nın (Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa) varlığı, birbirleriyle aynı adı ve benzer unvanları taşıyan iki ayrı Kasım Ağa'nın araştırmacılar tarafından birbirine karıştırılmasına ve sonuçta yanıltıcı bilgilerin ileri sürülmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum öncelikle söz konusu tarihsel şahsiyetlerin kimliklerini tespit etmeyi gerekli kılar.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa'dan ayırt edilebilmesi için kendisine "Koca" sıfatının yakıştırıldığı iddiasına yukarıda değinilmişti. Bu noktada adı geçen Kul Kethüdâsı Küçük/Çoban Kasım Ağa'dan kısaca bahsetmek gerekir. Çünkü özellikle Naima'nın Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa hakkında verdiği bilgiler ile Mimarbaşı Kasım Ağa hakkındaki anlatısının benzerliği, söz konusu bilgi karışıklığının temel nedeni olduğu anlaşılmaktadır.

Naima'ya göre, 1651 yılında Çelebi Kethüdâ (Mustafa Ağa)'nın azledilip vezâretle Bosna Eyaleti'ne memur edilmesinden sonra²⁷⁰ yerine kul kethüdâlığına getirilen Küçük Kasım Ağa²⁷¹, Deli Kasım'ın (Mimarbaşı Kasım Ağa) çobanıdır. Küçük Kasım Ağa'nın Kul Kethüdâlığı görevi sırasında Mısır'dan gelen Tarhuncu Ahmed Paşa'yı²⁷² vezir, Mimarbaşı Kasım Ağa'nın damadı Zurnazen Mustafa Paşa'yı ise defterdar olarak atanmasını sağlamak amacıyla olduğunu söyleyen Naima, bunun için ocak halkından aldığı paralarla çorbacılıkları satmaya kalkıştığını ve bu yüzden azledildiğini belirtir ve ayrıca Küçük Kasım Ağa'nın Yanya'lı olduğu bilgisini de verir. Naima'ya göre Küçük Kasım Ağa'nın Tarhuncu'yu sadrazam, Zurnazen'i ise defterdar olarak görmek istemesi, Gürcü Mehmed Paşa'nın işlerin idaresinde gösterdiği acziyet ve devletin masraflarının bu dönemde artmış olmasıyla ilgilidir. Nitekim dönemin Darüssaade Ağa'sı Lala

²⁷⁰ Naima, Çelebi Kethüdâ Mustafa Ağa'yı Bektaş Ağa ve Kara Çavuş Ağa ile birlikte Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenleri arasında zikreder ve kul kethüdâlığından azledilmesinden sonra katlinde Yeniçeri Ağa'sı Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın parmağı olduğunu aktarır. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1752. Bektaş Ağa, Kara Çavuş ve Çelebi Kethüdâ Mustafa Ağa'nın katli için ayrıca bkz. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1343-1349; Kâtib Çelebi, 2016, **a.g.k.**, c. 2, s. 1048.

²⁷¹ Naima Küçük Kasım Ağa'yı "Bağdad ağalığından gelen sâbika zağarcı-başılıktan ma'zul ihtiyar bir adam idi" şeklinde tavsif eder. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1342. Ayrıca bkz. Z, Akkaya, 1957, **a.g.k.**, s. 110; E, Oral, 2000, **a.g.k.**, s. 33.

²⁷² 1648 yılında vezaret rütbesiyle Mısır muhafızlığına atanan Tarhuncu Ahmet Paşa, görevi sırasında hazine hesabında açık çıkması ve zimmetinde para bulundurduğu gerekçesiyle İstanbul'a dönüşünde Gürcü Mehmet Paşa tarafından önce gözetim altına alınmış daha sonra sadrazamın kendisine rakip olarak görmesinden dolayı Yanya Sancağı Beyliği verilerek 1652 yılının başlarında İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Aynı yılın ortalarında ise hükümet işlerinde ve Valide Sultan nezdinde etkili kişi olan Anadolu Kazaskeri Hocaâde Mesud Efendi'nin teşviki ve tavsiyesiyle tam yetki sahibi olmak şartıyla sadarete geçecek, Zurnazen Mustafa Paşa ise Tarhuncu Ahmet Paşa'nın kısa süreli sadaretinde defterdar olarak malî meselelerde kendisine yardım edecektir. E. Özvar (2011). Tarhuncu Ahmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul: TDV Yayınları, s. 20-22.

Süleyman Ağa²⁷³ zaman zaman Valide Sultan, müftü ve kazasker ile bir araya gelerek Gürcü Mehmed Paşa'nın azledilmesi hakkında meşveretlerde bulunmakta ve Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa da Darüssaade Ağa'sının himayesinde söz konusu süreci yakından izlemektedir²⁷⁴. Naima'nın aktardığı bilgilere göre Yanya'ya sürgün edildikten kısa süre sonra firar eden Kul Kethüdâsı Küçük/Çoban Kasım Ağa, Lala Süleyman Ağa'nın tenbîhiyle İstanbul'a dönerek bir süre gizlenecek ve ortaya çıkmak için uygun zamanı bekleyecektir. Nitekim kısa süre sonra Gürcü Mehmed Paşa'nın düşmanlarının artması ve gücünün zayıflamaya başlamasıyla birlikte azledilmesine karar verildiği sırada Küçük Kasım Ağa etrafa para dağıtıp ortaya çıkacak ve Gürcü Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle de yerine Tarhuncu Ahmed Paşa sadarete getirilecektir²⁷⁵. Naima, Tarhuncu'nun sadarete getirilmesinden sonra yaşanan olayların devamında Küçük Kasım Ağa'dan bahsetmezken onun 1657 yılında sekbanbaşı olarak görevine devam ettiğini ancak bu sırada sadrazam olan Köprülü Mehmed Paşa tarafından kendisine verilen Hüdâvendigâr Sancağı'na gitmek için hazırlık yapma fırsatı bile bulamadan aynı gün sadrazamın isteğiyle katledildiğini bildirir²⁷⁶.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın bu süreçteki siyasi konumuna ve faaliyetlerine bakılacak olduğunda; Lala Süleyman Ağa'nın iradesiyle H. Zilkade 1061/M. Ekim 1651 yılında Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdalığına atanmasından yaklaşık iki ay sonra Gürcü Mehmed Paşa aleyhindeki sözleri nedeniyle sadrazam ve Lala Süleyman Ağa'nın iş birliğiyle azledildiği ve siyasetten uzaklaştırıldığı görülür. Ancak bu süreçte Mimarbaşı Kasım Ağa Valide Sultan'ın affıyla siyasi faaliyetlerine tekrar başlayacak ve bu kez Köprülü Mehmed Paşa için arka planda kulis faaliyetlerinde bulunacaktır²⁷⁷. Naima'nın yukarıda verilen Küçük Kasım Ağa anlatısına göre Mimarbaşı Kasım Ağa'nın söz konusu

²⁷³Valide Hatice Turhan Sultan'ın baş ağası olan Lala Süleyman Ağa aynı zamanda Mimarbaşı Kasım Ağa'yı Valide Turhan Sultan'a kethüda olarak atanmasını sağlayan kişidir. H. Şevval 1061/M. Eylül/Ekim 1651'de Darüssaade Ağalığı'na getirilip H. Şaban 1062/M. Temmuz/Ağustos 1652'de azlolunmuştur. Ahmet Resmî Efendi (2000). *Hamiletü'l- Küberâ*. (Haz. Ahmet Nezihi Aykut). İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 55-56.

²⁷⁴ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1379-1380. Naima, Lala Süleyman Ağa'nın aslında Gürcü Mehmed Paşa'yı himâye ettiğini ancak onu himâye yüzünden zarar göreceğini bildiğinden bu durumu gizlediğini söyler. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1381.

²⁷⁵ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1397-1398.

²⁷⁶ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, 1738, 1755. İsazâde Tarihi yazarı, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk yılında kuşatma altındaki Limni'yi kurtarmak için çıktığı Bozcaada seferi esnasında sekbanbaşı olan Kul Kethüdâsı Kasım Ağa'nın savaştan kaçtığı için Yeniçeri Kethüdâsı Yusuf Ağa ile birlikte katledildiğini aktarır. İsazâde, 1996, **a.g.k.**, s. 38; Vecihi de aynı biçimde Kasım Ağa'nın muharebe esnasında serdara muhalefet ettikleri için Mümin Ağa ile birlikte denize atıldığını yazar. Z, Akkaya, 1957, **a.g.k.**, s. 158.

²⁷⁷Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1367, 1373.

süreci arka planda izlediği ve çobanı olan Küçük Kasım Ağa'yı Gürcü Mehmed Paşa'nın azli için yönlendirdiği anlaşılır. Nitekim Küçük Kasım Ağa'nın siyasi faaliyetleri, Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Gürcü Mehmed Paşa ve Lala Süleyman Ağa'nın iradesiyle kethüdalıktan azledilip hapse atılmasından sonraki zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiş olması bu düşünceyi destekler. Ancak dönemin hızla değişen siyasi güç ve dengelerinin aynı hizip içerisinde yer alan tarafları karşı karşıya getirmeye müsait bir zemin oluşturduğunu da burada belirtmek gerekir.

Naima'ya göre Kul Kethüdâsı Küçük/Çoban Kasım Ağa'nın katledilme hadisesinin arka planında Yeniçeri Ocağı'nın nüfuzlu ağalarından olan Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa ile sadrazam Köprülü Mehmed Paşa arasında yaşanan rekabet yatmaktadır. İkili arasındaki rekabette Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa'nın Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın tarafında yer almış olması nedeniyle katledilmesinin Köprülü'nün rakiplerini ortadan kaldırma politikası dahilinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır ki bu noktada Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'nın konumuna, yaşanan olayları ve hizipleri anlamak açısından değinmek gerekir.

Sultan İbrahim devrinden itibaren Yeniçeri Ocağı'nı zamanla nüfuzu altına alan ve dönemin siyasi gelişmelerinde önemli bir figür olan Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, Koca Muslihiddin Ağa'nın damadı olarak 1645 yılında Sekbanbaşılığa, 1651 yılında Kösem Sultan'ın katledilmesi hadisesinden sonra ocak ağalarının tasviye edilmesi sırasında ise Yeniçeri Ağalığı'na tayin edilmiştir²⁷⁸. Hemen hemen herkes tarafından dirayetli, işbilir ve itimat edilen bir kimse olarak bilinen ve "Hacı Bektaş Postnişini" olarak anılan Hüseyin Ağa, ocak içinde gelişen herhangi bir başkaldırı veya devlete karşı gelişen isyanı kontrol altına almaya yetkili tek kişi olarak görülmekte, azil ve tayin gibi işlerde de gerek Padişah'ın gerekse Valide Sultan'ın kendisinin görüşlerini aldığı bir kimse olarak kabul edilmektedir²⁷⁹. Fakat Köprülü Mehmed Paşa'nın tam yetki ile göreve gelmesi ve bu çerçevede uygulamaya koyduğu icraatları, Hüseyin Ağa'nın Yeniçeri Ocağı ve saray nezdindeki nüfuzu ve konumunu tehdit etmektedir. Nitekim Köprülü'nün sadaretinin başında düzenlediği Bozcaada Seferi'nde muharebeden kaçan Yeniçerilerden birçoğunu katlettirmesi, Hüseyin Ağa'yı harekete geçirecek ve derhal sadrazamın azledilmesi için Padişah IV. Mehmed'in yanına giderek Köprülü'nün artan nüfuzunu kırmaya

²⁷⁸ Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa da bu sırada Yeniçeri Kethüdalığına getirilmiştir. E, Oral, 2000, **a.g.k.**, s. 33.

²⁷⁹ A. Refik (1980a). Osmanlı Devleti'nde Ocak Ağaları Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 9, s. 41.

çalışacaktır. Kendisine rakip olarak gördüğü Köprülü'nün icraatlarını Padişah'a şikayet ederken Müftü Bolevî Efendi²⁸⁰ ile de irtibata geçen Hüseyin Ağa'nın bu girişimi, Bolevî Efendi'nin Köprülü'yü savunması ve muharebeden kaçan askerlerin kılıçtan geçirilmesinin doğru olduğunu söylemesiyle sonuçsuz kalacaktır. Hüseyin Ağa bununla yetinmeyerek bu kez Yeniçeri Ocağı'nın güvenilir adamlarından Baki Çelebi'yi Müftü'ye göndererek Köprülü'ye sahip çıkılmaması gerektiğini iletir. Ancak Baki Çelebi'nin Müftü ile buluştuğu sırada Hüseyin Ağa'nın vefat ettiği haberinin gelmesiyle birlikte Köprülü Mehmed Paşa durumu şükür secdesiyle karşılayıp sadaretini tehdit eden önemli bir engeli aşmış olarak icraatlarına devam edecektir²⁸¹.

Hüseyin Ağa'nın tüm bu hareketleri karşısında Köprülü'nün tutumuna bakılacak olursa, esasında Köprülü de Hüseyin Ağa gibi kendisine karşı olan düşmanlıkların ve tehditlerin başından beri farkındadır. Nitekim dönemin kaynaklarının da ittifakla belirttiği şekilde, Köprülü'nün daha sadarete gelmeden önce kurduğu istihbarat ve casusluk ağı sayesinde hem Saray hem de Yeniçeri Ocağı içerisindeki gelişmeleri yakından izlediği bilinmektedir²⁸². Bu çerçevede Köprülü, kendisine rakip olarak gördüğü Abaza Hasan Paşa ve Deli Hüseyin Paşa'yı istihbâri hamleler ile önce merkezden uzaklaştırmaya

²⁸⁰ 1656 yılında Anadolu Kazaskerliği ve Evkaf Nazırlığı görevine getirilen Bolevî Mustsfa Efendi, 1657'de sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından önce Rumeli Kazaskerliği'ne ardından da şeyhülislamlığa getirilmiştir. Köprülü'nün yakın adamlarından olduğu anlaşılan Bolevî Mustafa Efendi, daha sonra aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu görevinden alınacaktır. M. İpşirli (2020). Bolevî Mustafa Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul: TDV Yayınları, s. 295-296.

²⁸¹ Ahmet Refik, Osmanlı Tarihi'nde bir döneme damgasını vuran Köprülüler Devrini başlatan asıl neden olarak Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın vefatını gösterir. A, Refik, 1980b, a.g.k., s. 63-66.

²⁸² Köprülü'nün henüz sadarete gelmeden önce kurduğu bu casusluk ağı Naima'da aktarılan Mimarbaşı Kasım Ağa ile sadrazam Süleyman Paşa (Sadareti: 19 Ağustos 1655-28 Şubat 1656) arasındaki konuşmada geçen sadrazamın ifadeleri üzerinden de okunabilmektedir: “Devletlü Vâlîde Sultan hazretlerine mensûb Mi'mar Kasım Ağa ki Köprülü Mehmed Paşa'yı ta'rif ve sadârete takdîm etmeğe sebep olan kimsedir. Evâ'il-i hâlde Üsküdar'a geçip Süleyman Paşa Sarayı'nda gecelerle yatıp sohbet dostu olmakla nakledermiş ki, hukûk-ı sâbıkaya ri'âyeten bir gün tenhasında “Behey Devletlü! Ortalığın hâli ma'lûm, iş görmeğe bir hoşça şurû' etseniz” dedim. “Ben de hayrette kaldım ne işleyeyim bilmem” dedi. “Ocak ağalarından Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa'yı kola alıp, Bodur Süleyman'ı kul kethüdâsı ile filânı Yeniçeri efendisi edip taklîl-i neferât ve zabt-ı mahlûlâna şurû' ile ve sipah ocağına kezâlik münâsib zâbit koyup, Parmaksız Hüseyin'i taşra yolla. Sâ'ir ocakları dahi taklîl ile tashîh edici adamlar ve nice umûr-ı nâfi'a ta'lim eder” deyü ser-kâra getirecek on adam kadar yâd eyledim. İzhar-ı acz edip, “Behey Kasım Ağa! Bu adamlar iş bildiğini ben de bilirim lâkin bu mansıpların her biri bir ejder ağzındadır. Azle kudretim yoktur, hâmlerinden havf ederim. Ve bu ta'rif ettiğin adamlardan ve sâ'ir müste'id-i rütbe olanlardan birini tenhaya çağırıp mükâlemeye kâdir değilim. Hâlâ hizmetimde kâr-sâzânın câsusları vardır, anlar tarafından ahvâl duyulup filhâl bir bühtân ile beni belâya uğratırlar. Etrafımda beni mahsûr eden câsuslar dâ'imâ ol dediğin adamları yanımda zem ü kadh edip kabâ'ihini söylerler, bu sûrette nice takrîb edeyim...” Naima Mustafa Efendi, 2014, a.g.k., c. 6, s. 1646-1647.

çalışmış ardından Padişah ve ulemanın da desteğiyle rakiplerini ortadan kaldırmayı başarmıştır²⁸³.

Köprülü, Hüseyin Ağa'nın saray ve ocak nezdindeki nüfuz ve itibarının farkında olarak başlarda kendisiyle iyi geçinmeye çalışmış ve ocak içerisinde gelişecek herhangi bir ayaklanmaya karşı Hüseyin Ağa'nın kuvvetinden de faydalanabilmiştir. Örneğin sadrazamın ocak içerisindeki casusları sayesinde sipahilerin ayaklanma hazırlığında olduğunu öğrendiğinde²⁸⁴ ilk olarak Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi²⁸⁵'den kendisi adına desteğini içeren yazılı kağıdı aldıktan sonra Hüseyin Ağa'nın yanına giderek olası bir ayaklanmada Yeniçerilerin âsilere destek olmaması konusunda onu ikna etmiştir. Esasen Köprülü, Hüseyin Ağa'nın her an için kendisinin azli ve idamını isteyebilecek güçte olduğunu ve Yeniçerilerin de ayaklanmak için kendisinin tek bir işaretine baktığının farkındadır. Fakat Hüseyin Ağa'nın ani vefatıyla birlikte tüm bu olasılıklar ortadan kalkacak ve olayların sonunda Köprülü, Hüseyin Ağa'nın yakın adamları olarak kendisine casusluk yaptıklarını düşündüğü maktul Tarhuncu Ahmed Paşa'nın kethüdâsı Mü'min Ağa ile Sekbanbaşı olan Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa'yı katlettirerek iktidarını devam ettirecektir²⁸⁶.

Sonuç olarak Naima'nın Kul Kethüdâsı Küçük Kasım Ağa hakkındaki tüm bu anlatısı, Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazam yapma çabası özelindeki

²⁸³ A. Yüksel ve M. G. Daş Darıcı (2023). Osmanlı İstihbarat Ağında Hareketlilik: Köprülüler Devri. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8, Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan, s. 2461-2465.

²⁸⁴ Naima, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk günlerinde meydana gelen sipahi ayaklanmasında Küçük/Çoban Kasım Ağa'nın parmağı olduğunu söyler. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1755.

²⁸⁵ 1595'te İstanbul'da doğan Bahaî Mehmed Efendi, ilmiye kökenli bir aileden gelmektedir. Baba tarafından Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin, anne tarafından ise Ebussûud Efendi'nin torunudur. Soyunun Bahâeddin Nakşibend'e dayanması sebebiyle Şeyhülislam ve aynı zamanda şair Zekeriyâzâde Yahya Efendi tarafından kendisine Bahâî mahlası verilmiştir. İlmiye mensubu ailelere tanınan imtiyazlardan yararlanarak genç yaşta medreselere müderris tayin edilmiş ardından kadılık mesleğine geçerek 1631-1645 yılları arasında Edirne ve İstanbul dahil çeşitli kadılıklarda bulundu. 1646'da Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin yerine Anadolu Kazaskeri, 1647'de ise Rumeli Kazaskeri olmuştur. 1649'da şeyhülislamlığa getirilen Bahâî Mehmed Efendi, 1650'de azledilmiş ve yerine kendisine düşmanlık besleyen Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi getirilmiştir. Bu sırada Midilli'ye sürgün edilen Bahâî Efendi, yakın dostu Siyavuş Paşa'nın yardımıyla İstanbul'a dönmüş ve amcazâdesi Ebû Said Mehmed Efendi'nin azlini müteakip ikinci kez şeyhülislamlığa getirilmiştir. İkinci meşihâtı devrinin siyasi olayları ile mücadele içinde geçmiş, 1654'te vefat etmiştir. Bahâî Efendi'nin en önemli yanı şairliğidir. Zekeriyâzâde Yahya Efendi'ye duyduğu sevgi ve saygı dolayısıyla şiirde onun etkisi altında kalmıştır. 900 beyitlik divânında IV. Murad ile Kemankuş Kara Mustafa dışında hiçbir padişah ve devlet adamına kaside yazmamıştır. Sert mizaçlı olduğu ve döneminde etkin olan ocak ağalarını önemsemeyip isteklerine karşı koyduğu belirtilmektedir. M. İpşirli ve M. İ. Uzun (1991). Bahâî Mehmed Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, s. 463-464; H. Tolasa (1979). Şeyhülislam Bahâî Efendi Divanı'ndan Seçmeler. İstanbul: Tercüman Gazetesi, s. 15, 20-21; H. N. Özkasap, 2004, **a.g.k.**, s. 2; V. Turğut, 2024a, **a.g.k.**, s. 237, 264, 269.

²⁸⁶ A. Yüksel ve M. G. Daş Darıcı, 2023, **a.g.k.**, s. 2467, 2481; Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1755.

anlatısıyla hem ismen hem zamansal hem de tematik olarak oldukça benzer yanlar içerir. Nitekim Köprülü Memed Paşa gibi Tarhuncu Ahmed Paşa da Arnavut kökenli olup 17. Yüzyılın ıslahatçı sadrazamları arasındadır ve arkasında kendisini sadarete getirmeye çalışan bir Kasım Ağa vardır. Zamansal olarak bakıldığında ise Küçük Kasım Ağa'nın 1651 yılındaki Kul Kethüdâlığı'na atanması ile 1657 yılında sekbanbaşı olarak vefat ettiği zaman aralığı ve siyasi faaliyetleri, Mimarbaşı olarak bilinen Kasım Ağa'nın 1651 yılında Valide Turhan Sultan'ın kethüdâlığına atanması ve 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirileceği zamana kadar geçen süreçteki siyasi faaliyetleri ile aynı zamana denk düşmektedir. Bununla beraber Mimarbaşı Kasım Ağa'nın da Küçük Kasım Ağa gibi Yeniçeri Kethüdası ve Sekbanbaşı olarak görev yapmış olması ve kaynaklarda bu unvanlarla da adının geçmesi, araştırmacılar tarafından iki ayrı tarihsel şahsiyetin birbirinden ayırt edilmesini zorlaştıran diğer bir sebep olmuştur²⁸⁷. Tüm bunların yanında Evliya Çelebi'nin Küçük Kasım Ağa hakkında Babaeski'de yer alan bir köprünün onun eseri olduğuna dair aktardığı bilgide Küçük Kasım Ağa'yı Kul Kethüdası Çoban Veli/Deli Kasım Ağa şeklinde sunması ise bilgi karışıklığının diğer bir sebebini teşkil etmiştir ki aşağıda bu konuya ayrıca değinilecektir. Ancak Naima tarafından aktarılan, Küçük Kasım Ağa'nın Deli Kasım'ın (Mimarbaşı Kasım Ağa) çobanı olması ile onun Köprülü'nün düşmanı olan Yeniçeri Ağası Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın adamı olması bilgilerinden hareketle, Küçük Kasım Ağa'nın başlarda Mimarbaşı Kasım Ağa ile yakın ilişki içerisinde olup Gürcü Mehmed Paşa aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu ancak onun azledilmesi ve ardından Tarhuncu'nun da vefatıyla birlikte gelişen süreçte Mimarbaşı Kasım Ağa ve ekibinin Köprülü için faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütmeleri dolayısıyla konumunu koruyamayarak 1657 yılında Köprülü Mehmed Paşa tarafından katledildiği kesin olarak anlaşılmaktadır. Aynı süreçte Mimarbaşı Kasım Ağa'nın ise 1651 yılında Valide Sultan tarafından affedildikten sonra Gürcü Mehmed Paşa aleyhinde Tarhuncu'yu desteklediği ancak Tarhuncu'nun sadarete geldikten sonra sıkı politikalar izlemesi ve varlıklı kimselerden “imdad-ı hazine” adı altında para talep etmesi²⁸⁸ sonucu kendisine karşı oluşan muhalefetin artmasıyla azledilip 1653'te idam

²⁸⁷ Halil İnalçık kaynak belirtmeksizin Mimarbaşı Kasım Ağa'nın bir ara Kul Kethüdâlığı gibi askerî-siyasî bir mevkide bulunduğunu söyler. İnalçık'ın verdiği bu bilgi doğru olmakla beraber kaynak göstermediğinden dolayı Mimarbaşı Kasım Ağa'yı 'sehven' Küçük Kasım Ağa ile karıştırmış olabileceği akla gelir. H, İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 77. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Yeniçeri Kethüdâlığı için bkz. Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 2, s. 702.

²⁸⁸ Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadarete geldiği sırada ilk olarak Kasım Ağa'nın oğlu Ali Ağa'dan para talep ettiğine yukarıda değinilmişti.

edilmesinden²⁸⁹ sonra Köprülü için arka planda yakın olduğu siyasi kişilerle kulis faaliyetlerine başladığı ve Yeniçeri Ağa'sı Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa'nın vefatının ardından Köprülü Mehmed Paşa'nın liderliğinde oluşan iktidarın etrafında kendi konumunu koruduğu söylenebilir.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın kuşkusuz en önemli yakın dostlarından birisi Osmanlı tarihinde 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktidara geçen ve devletin içinde bulunduğu olumsuz şartları bertaraf etme noktasında başarılı olmuş bir sadrazam olan Köprülü Mehmet Paşadır. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın uzun soluklu mücadele ve desteğiyle 1656 yılında sadarete tayin edilen Köprülü Mehmed Paşa, yaptığı ıslahat ve düzenlemeler ile Osmanlı tarihine damgasını vurmuş önemli kişiliklerin başında gelir. Adını eşinin memleketi olan Amasya'ya bağlı Köprü (Vezirköprü) Kasabası'ndan alan ve 1575 yılında Arnavutluk'un Berat Sancağı'na bağlı Rudnik Köyü'nde doğan Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'a geldikten sonra uzun yıllar Saray'da kalarak eğitim görmüş ve 1623 yılında Matbâh-ı Âmire'de Hassa aşçıları arasında görevlendirilmiştir²⁹⁰. Bu sırada Hasodalı Boşnak Hüsrev Ağa'nın silahdârlığı zamanında Enderûn'da hazine odasına terfi etmiş ancak geçimsizliği veya kendisini sevmeyenler tarafından süvari bölüklerinden birisine getirilmiştir²⁹¹. Taşraya çıkarıldığı bu dönemde Amasya'ya giderek Seyyid Yusuf'un kızı Ayşe Hanım'la evlenen Mehmed Paşa, hâmisî Hüsrev Ağa'nın Yeniçeri Ağalığı zamanında kendisine intisâp ederek hizmetinde bulunmuş ve onun sadâreti zamanında (6 Nisan 1628-25 Ekim 1631) hazinedârı olmuştur²⁹². Sadrazam Hüsrev Paşa'nın ölümünden sonra tekrar Amasya'ya dönen Mehmed Paşa, bu sırada bazı voyvodalık görevlerinde bulunarak 1634'te sekiz ay kadar Amasya Sancakbeyiliği yapmış ve İstanbul'a döndükten sonra İhtisap Ağalığı, Tophâne Nâzırlığı, Sipahi Ağalığı ve Cebecibaşılık görevlerine tayin edilmiştir. 1638'de IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Çorum Sancakbeyi olarak katılan Mehmed Paşa, kuşatma sırasında yararlılıklar göstermiş ve bu sırada sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya intisâp ederek Rikâb-ı Hümayûn Kethüdâlığı ve mirâhurluk görevlerine tayin edildikten bir müddet sonra tekrar Amasya Sancağı'na dönerek burada görevine devam etmiştir²⁹³. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın

²⁸⁹ E, Özvar, 2011, a.g.k., s. 21-22.

²⁹⁰ M. T. Gökbilgin (1977). Köprülüler. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. c. 6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 892-893; V. Çubuk (1988). *Köprülüler*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 3.

²⁹¹ İ, H, Uzunçarşılı, 2003, a.g.k., c. 3, s. 414-415.

²⁹² M. İlgürel (2002b). Köprülü Mehmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul: TDV Yayınları, s. 258; M, T, Gökbilgin, 1977, a.g.k., s. 893.

²⁹³ M, T, Gökbilgin, 1977, a.g.k., s. 893; V, Çubuk, 1988, a.g.k., s. 3; İsâzâde, 1996, a.g.k., s. 71.

1644'te katli ve Mimarbaşı Kasım Ağa'nın azledilmesinden müteessir olan Köprülü Mehmed Paşa, görevinden azledilerek²⁹⁴ sadrazam Sultanzâde Mehmed Paşa tarafından vezirlik ile Trabzon Valiliği'ne tayin edilmiştir²⁹⁵. Hemşerisi ve yakın dostu Mimarbaşı Kasım Ağa'nın yardımıyla Ma'arra²⁹⁶ Beyi olan Mehmed Paşa, H. Receb 1057/M. Ağustos 1647'de Şam Eyaleti mütesellimi ve beylerbeyi kaymakamı olduğu²⁹⁷ sırada isyan eden Sivas valisi Varvar Ali Paşa'nın isyanını²⁹⁸ bastırmak için Karaman Beylerbeyi sıfatıyla Ali Paşa kuvvetleriyle çarpışmış ancak Çankırı yakınlarında yapılan savaşta yenilerek esir düşmüştür²⁹⁹. Durumu Mimarbaşı Kasım Ağa vasıtasıyla İbşir Paşa'ya bildiren Mehmed Paşa, İbşir Paşa'nın kendi kuvvetleriyle yardıma gelmesi sonucu öldürülmek üzere iken kurtarılmıştır³⁰⁰.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın H. Zilkade 1061/M. Ekim 1651 yılında Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdalığına atanması Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretine giden süreçte önemli bir noktadır. Kasım Ağa, bundan sonra her fırsatta Köprülü'nün adını öne çıkaracak ve kendi hayatı pahasına onu iktidara getirmek için mücadelesini sürdürecektir. Nitekim Valide Sultan'ın Kasım Ağa ile devlet işlerini görüştüğü bir sırada Kasım Ağa'ya sadârette olan Siyavuş Paşa'nın azledilmesi halinde Gürcü Mehmed Paşa'nın sadârete layık olup olmadığını sorduğunda, ikili arasındaki konuşmada Kasım Ağa'nın Gürcü Mehmed Paşa hakkındaki olumsuz sözlerinin³⁰¹ duyulması kethüdalıktan azline sebep olacak ve katli dahi istenecektir. Naima, ilk etapta Valide Sultan ile Kasım Ağa'yı kethüdalığa getiren Darüssaade Ağa'sı Lala Süleyman Ağa'nın esasen Siyavuş Paşa yerine Gürcü Mehmed Paşa'yı sadârete getirme niyetinde olduklarını ancak bu niyetlerini Kasım Ağa'dan gizlediklerini aktarır. Nitekim Kasım Ağa'nın Gürcü Paşa hakkındaki olumsuz görüşlerine rağmen Valide Sultan ve Darüssaade Ağa'sı Padişah'tan Gürcü

²⁹⁴ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, C. 4, s. 568.

²⁹⁵ M, İlgürel, 2002b, **a.g.k.**, s. 258.

²⁹⁶ Suriye'nin kuzeybatısında bulunan bir şehir. I. Demirkent (2003). Maarretünnu'mân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, İstanbul: TDV Yayınları, s. 274-276.

²⁹⁷ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 4, s. 571.

²⁹⁸ Varvar Ali Paşa ve isyanı için ayrıca bkz. A. Önal (2018). Varvar Ali Paşa ve İsyanı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 39, 1-36.

²⁹⁹ M, T, Gökbilgin, 1977, **a.g.k.**, s. 893; M, İlgürel, 2002b, **a.g.k.**, s. 258;

³⁰⁰ M, T, Gökbilgin, 1977, **a.g.k.**, s. 893; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 4, s. 572.

³⁰¹ Naima'da aktarılanlara göre Valide Sultan Kasım Ağa'ya Gürcü Paşa'yı sorduğunda Kasım Ağa: "Devletli Sultanım! Gürcü Mehmed Paşa bâdiyü'r- re'y bir ebleh adamdır. Bu hizmet-i azîmenin uhdesinden gelemiz. Eğer anı vezir ederseniz Siyavuş Paşa hezâr mertebe andan reşid ve makamında durması makuldür. Yok eğer azl olunmak murâdınız ise bari Siyavuş'tan reşid bir sâhib-i re'y-i sedid kimesneyi etmek makuldür" sözleriyle temkinli hareket etmiş ve ilk etapta Köprülü'nün ismini vermemiş olsa da söz konusu konuşmanın Siyavuş Paşa ve Gürcü Paşa tarafından duyulmasıyla Kasım Ağa'nın niyeti ortaya çıkmıştır. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1367.

Mehmed Paşa adına izin alıp onu sadârete getirmişlerdir³⁰². Naima, Kasım Ağa'nın niyetinin Gürcü Paşa ve Darüssaade Ağa'sı tarafından öğrenilmesiyle Kasım Ağa'ya soğuk davranıp azledilmesi için fırsat kolladıklarını söyler. Bu sırada Valide Sultan ise sadâret konusunda Kasım Ağa ile bir araya gelerek ondan fikirlerini sormaya devam etmektedir. Bu görüşmelerden birinde Valide Sultan Kasım Ağa'ya:

“Kasım Ağa! Devletin irâdı az masrafı çok, bu hal neye müncer olacaktır? Gürcü Paşa'dan dahi bir hizmet vücuda gelmedi” demesi üzerine Kasım Ağa: “ Devletlü Sultanım! Merhum Hüsrev Paşa hazinedârlığından çıkma Köprülü Mehmed Paşa vardır. Veziriazam olmak mümkün ise kemâyenbağî bu işin uhdesinden o gelir. Gayri bir ferd bu maslahat-ı müşkilenin hakkından geleceğini bilmem” sözleriyle açıkça Köprülü'yü tavsiye etmiş ancak Valide Sultan'ın, Köprülü'nün henüz halk tarafından tanınmadığını ve bu yüzden mührün ona verilmesinin doğru olmayacağını dile getirmesiyle Kasım Ağa Valide Sultan'a bunun çözümü için Köprülü'nün önce kubbe vezirliğine getirilmesini tavsiye etmiştir³⁰³. Kasım Ağa'nın tavsiyesine uyan Valide Sultan durumu Padişah'a bildirmiş ve Darüssaade Ağa'sı ile konuyu görüşen Sultan IV. Mehmed'in emriyle Köprülü kubbe vezirliğine getirilmiştir³⁰⁴. Bu sırada Padişah'a Köprülü hakkında bilgi toplayacağını bildiren Darüssaade Ağa'sı ise durumu Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'ya iletmiş ve yalnızca bir hafta vezirlikte kalabilen Köprülü Mehmed Paşa, kendisini çekemeyen sadrazamın iradesiyle vezirlikten alınarak Köstendil Sancağı'na gönderilmiştir³⁰⁵. Köprülü'nün uzaklaştırılmasıyla birlikte Valide Sultan'ın yanına giden sadrazam ve Darüssaade Ağa'sı:

“Behey Sultanım! Halk beyninde kethüdanız Kasım Ağa mührü Köprülü Mehmed Paşa için alıvermek zımnında Sultanıma beş yüz kîse akçe vermiş deyü söylenip mühr-i şerifi mezâda vermiş deyü şüyû' bulmuş, lisâna düşmeniz makul değildir, istediğinizin birini kethüda edip Kasım Ağa'yı birkaç gün teb'îd edin şu bî-ma'na avâzeler yatsın” sözleriyle Valide Sultan'ı ikna etmişler ve Kasım Ağa'yı kethüdalıktan azlettirip hapse attırmışlardır. Naima, sadrazam ve Darüssaade Ağa'sının Kasım Ağa'yı katlettirme niyetinde olduklarını ancak Valide Sultan'dan korktukları için buna cesaret

³⁰² Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1367-1368. Katip Çelebi, Gürcü Mehmed Paşa'nın H. 15 Zilkade/M. 30 Ekim 1651'de sadârete atandığını söyler. Katip Çelebi, 2016, **a.g.k.**, c. 2, s. 1049. İnalçık'ın sadrazamlar listesinde Gürcü Mehmed Paşa 27 Eylül 1651 tarihinde sadârete getirilmiştir. H, İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 71.

³⁰³ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1372.

³⁰⁴ V, Çubuk, 1988, **a.g.k.**, s. 4; M, İlgürel, 2002b, **a.g.k.**, s. 258; İ, H, Uzunçarşılı, 2003, **a.g.k.**, c. 3, s. 416.

³⁰⁵ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1373; M, T, Gökbilgin, 1977, **a.g.k.**, s. 893.

edemediklerini aktarır. Nitekim bir müddet sonra affedilen Kasım Ağa Kıbrıs'a sürülecektir³⁰⁶.

Köstendil'e gönderildikten sonra buradaki görevinden de alınan ve tekrar Amasya'ya dönen Köprülü, bir süre sonra sadârete getirilen İbşir Mustafa Paşa ile Kütahya'da buluşmuş ve kendisine Trablus-Şam valiliği³⁰⁷ verilmişse de bu sırada Kara Murad Paşa sadârete getirildiğinden Köprülü görev yerine varamadan tekrar Amasya'ya çekilmiştir³⁰⁸. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Köprülü'yü sadârete getirmek adına ikinci siyasi teşebbüsü Sadrazam Süleyman Paşa'nın sadâreti zamanında³⁰⁹ gerçekleşecektir. Naima, Kasım Ağa'nın sadrazamın Üsküdar'daki sarayında buluşup kendisine devlet işleriyle alakalı tavsiyelerde bulunduğu sırada Köprülü'yü çağırıp kendisine görev verilmesini teklif ettiğini ancak sadrazam tarafından bu teklifin reddedildiğini söyler³¹⁰. Süleyman Paşa, Kasım Ağa'nın Köprülü lehine tavsiyesini reddetmesinin nedeni olarak uzun süreden beri yaşanan malî sıkıntıları ve piyasadaki değeri düşük akçelerin her kesimden insanları düşürdüğü zor şartları göstererek bu şartlarda zaten şöhreti henüz ikmâle ermeyen ve her gittiği yerde geçimsizlikle tanınmış olan Köprülü'yü iş başına getirmenin uygun olmayacağını dile getirmekteydi. Yaşlı ve güçsüz Süleyman Paşa'nın kötü idaresinin, devletin içinde bulunduğu sıkıntıları düzeltmeye çare olamayacağının anlaşılması üzerine sadâret mührü derhal Girit serdârı Gazî Hüseyin Paşa'ya gönderilmiş³¹¹ ve acele İstanbul'a gelmesi bildirilmişti³¹². Nitekim istifa eden Süleyman

³⁰⁶ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 5, s. 1373; Abdurrahman Abdi Paşa, 2008, **a.g.k.**, s. 43; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, 2003, **a.g.k.**, s. 109.

³⁰⁷ N, K, Turkal, 2012, **a.g.k.**, s. 7.

³⁰⁸ V, Çubuk, 1988, **a.g.k.**, s. 6; M, T, Gökbilgin, 1977, **a.g.k.**, s. 893; M, İlgürel, 2002b, **a.g.k.**, s. 258. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Köprülü'nün Köstendil'e sürüldükten sonra Trabzon Valiliği, bir hafta sonra ise Kefe Beylerbeyiliği ile görevlendirildiğini söyler. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 4, s. 576.

³⁰⁹ Sadâreti tarihi: 19 Ağustos 1655-28 Şubat 1656. H, İncalcık, 2020, **a.g.k.**, s. 71.

³¹⁰ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1646.

³¹¹ 1645 yılında Mısır'a gönderilen Darüssaâde Ağa'sı Sünbül Ağa'nın gemisinin Girit'i üs olarak kullanan Malta korsanları tarafından yağma edilmesi sonucunda başlayan ve yaklaşık 25 yıl süren Girit Kuşatması'nda Hanya'nın teslim alınmasına karşılık sonraki yıllarda Venedik'in Boğazlar ve Ege adalarında hakimiyet kurmaya başlaması bu dönemde ekonomik ve siyasi yönden devleti oldukça güç duruma düşüren başlıca bir mesele haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz. E. Gürsoy (2004). *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*. İstanbul: Tatav Yayınları. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Girit Seferi esnasında Teselya Ovası'nda yetiştirilen buğdayı bu yarımada bulunan Golos Limanı'ndan Girit Kalesi'ne taşınması görevini uhdesine aldığı görülmektedir. Bu bağlamda İstanbul kilesiyle 3.000 kile ağırlığında satın alınan buğdayın Girit Kalesi'nde yaklaşık bir sene beklemesinden dolayı "gadre uğrayan" Kasım Ağa'nın sorunun çözümü için Sultan'a arzuhal yazdığı anlaşılmaktadır. BOA,{DVNSMHM. d. 91/342. Bundan başka yine Girit kuşatması sırasında kale surlarının tahribinde görevlendirilmek üzere Kayseri'den 200 lağımcının da Mimarbaşı Kasım Ağa tarafından kale sefer yerine gönderildiği kaydedilmiştir (H. 13 Cemazeyilevvel 1059/M. 25 Mayıs 1649). BOA, TS. MA. e 1130/50.

³¹² H, İncalcık, 2020, **a.g.k.**, s. 314-315.

Paşa'nın askere verdiği mevâciplerin yetersiz oluşu ve akçelerin değerinin düşük oluşu sonucu esnaf, zayıf akçeleri kabul etmiyor ve sonuçta çarşıda asker ile esnaf arasındaki kavgalar gittikçe büyüyordu. Bu sırada Girit'te devam eden savaştan dönen ve aylardır maaşlarını alamayan Yeniçeriler duruma isyan ederek ilk önce Ağa-kapısına giderek şikayetlerini dile getirmişlerdir³¹³. Ancak Kul Kethüdası Osman Ağa'nın kendilerini kovmasıyla kışlarına dönen Yeniçeriler diğer askerler ve sipahilerle birlikte birleşerek 2 Mart 1656 günü Etmeydanı'na³¹⁴ gelerek ayak divânı istediklerini saraya iletmışler ancak bu süreçte kusurlu görülen bazı ocak ağalarının değiştirilmesine ve isyandan vazgeçilmesinin kendilerine iletilmesine rağmen isyancılar vazgeçmeyerek 4 Mart günü bu kez Atmeydanı'na geçmiş ve bu sırada arabuluculuk için gelen Kara Abdullah Ağa'yı öldürerek Sultan IV. Mehmed'i ayak divanına çağırılmışlardır. Soğukçeşme'deki Alay Köşkü'ne gelen padişaha isteklerini aktaran askerler, uzun süredir maaş alamadıklarını, ocak içerisindeki birtakım kimselerin yolsuzluklarını ve kendilerine ayarı düşük akçeler verilmesinden bahsederek tüm bu işlere sebep olan Enderûn ve Birûn ağalarından 30 kadar kişinin ismini vermiş ve hepsinin idamlarını istemişlerdir³¹⁵. Bu sırada padişahın yanında bulunan Zurnazen Mustafa Paşa padişaha söz konusu kişilerin mallarının müsadere edilip sürgüne gönderilmelerini teklif etmiş ise isyancılar tarafından Zurnazen de suçlu kişiler arasında gösterilmiştir. Sonuçta padişahın emriyle Dârüssaâde Ağası Behram Ağa, Kapı Ağası Bosnalı Çalık Ahmed Ağa ve İbrâhim Ağa idam ettirilerek cesetleri isyancılara teslim edilmiş ve daha sonra isyancıların talep ettikleri kişiler de yakalanarak öldürüldükten sonra cesetleri Atmeydanı'nda bulunan Çınar Ağacına asılmıştır³¹⁶. İsyanın sonunda ise askerlerin istekleri belli ölçüde yerine getirilmiş ve maaşları değeri düşük akçeler yerine kuruş olarak çıkmıştır. Böylece asiler ele geçirilemeyen diğer kişilerin daha sonra katledilmesi şartıyla dağılmışlardır. Osmanlı tarihinde Çınar Vakası olarak isimlendirilen bu hadisede³¹⁷ henüz İstanbul'a gelemeyen Gazi Hüseyin Paşa'yı azlettirip kısa süreli olarak sadârete geçen Zurnazen, isyan eden

³¹³ M. M. Aktepe (1993). Çınar Vakası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, s. 302.

³¹⁴ Aksaray semtinde İstanbul Üniversitesi'nin arka tarafında yer alan Yeniçeri kışlalarının bulunduğu yer. A. Özcan (1995). Etmeydanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul: TDV Yayınları, s. 497-498.

³¹⁵ İ. H. Uzunçarşılı (1988c). Osmanlı Tarihi. c. 3, 1. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 247-248; M. M. Aktepe, 1993, **a.g.k.**, s. 312.

³¹⁶ M. M. Aktepe, 1993, **a.g.k.**, s. 312; H. İnalçık, 2020, **a.g.k.**, s. 318.

³¹⁷ Olayların gün gün anlatımı için ayrıca bkz. H. D. Andreasyan ve F. Ç. Derin (1957). Çınar Vakası (Eremya Çelebi Kömürcüyan' Göre). *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 3, 57-83.

askerin: “Bizi sadrazam olmak için mi isyan ettirdin” sözlerinin ardından yalnızca dört saat makamda kalabilmiş ve azledilerek Erzurum Valiliği’ne gönderilmiştir³¹⁸.

İbşir Mustafa Paşa ve sadrazam Süleyman Paşa’nın sadâretinde beklediği şansı bulamayan Köprülü Mehmed Paşa ise bu kez sadârete tayin edilen Boynueğri Mehmed Paşa’nın İstanbul’a gelişinde onu Eskişehir’de karşılayacak ve devlet işleriyle alakalı kendisine tavsiyeler vererek merkeze yaklaşmaya çalışacaktır³¹⁹. Uzun süredir mazul olan Köprülü’nün amacı sadrazamdan yeni bir görev istemektir. Nitekim bu buluşmada sadrazam kendisine bir miktar para vermiş ve Köprülü, yeni atanan sadrazamın yardımıyla İstanbul Bayezid’de bir konakta oturarak kendisinden görevlendirme beklemeye başlamıştır³²⁰. Bu sırada kılık değiştirerek gizlice yakın dostu Kasım Ağa ile buluşan Köprülü, kendisini sadârete getirecek ekibin diğer üyeleri Reisülküttâb Şâmizâde Mehmed Efendi ve saray hocası olan Mehmed Efendi ile tanışacaktır. Kasım Ağa, Saray Hocası Mehmed Efendi ve Baltacı Karakaş’a Köprülü’yü methederek onu devleti içinde bulunduğu durumdan selâmete çıkarabilecek kişi olarak Hazinedâr Solak Mehmed Ağa vasıtasıyla Valide Sultan’a duyurmalarına çalışıyordu. Bu süreçte Sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa’nın kethüdası Ahmed Ağa’nın, sadrazamın devlet işlerinin idâresini yapamadığını anladıktan sonra Kasım Ağa’nın tarafına geçmiş olması Kasım Ağa ve ekibinin işlerini kolaylaştırmıştır³²¹. Nitekim Kasım Ağa ve ekibi belirli bir plan dahilinde Ahmed Ağa’yı yaşanan gelişmeler hakkında Boynueğri Mehmed Paşa’ya yanlış bilgilendirmeler yapması için görevlendirmişlerdir. Bu esnada Venedikliler’in Bozcaada ve Limni’yi almaları ve ardından Çanakkale Boğazı’nı kapatmaları ise Sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa için işlerin daha da kötüye gitmesine neden olacaktı³²². Sadrazamın karşı karşıya kaldığı bu güçlüğü fırsata çeviren Kasım Ağa ve arkadaşları durumun aciliyetini Valide Sultan’a bildirerek Köprülü Mehmed Paşa’nın sadârete getirilmesi konusunda baskılarını arttırmışlardır³²³. Ancak bu esnada Boynueğri Mehmed Paşa’yı destekleyen Silahdâr Mustafa Ağa’nın Köprülü Mehmed Paşa için Valide Sultan’a yapılan baskıyı duyması ve durumu hemen sadrazama bildirerek kendisine Köprülü’yü uzaklaştırması telkininde bulunması üzerine Boynueğri Mehmed Paşa,

³¹⁸ A, Özcan, 2020b, a.g.k., s. 347.

³¹⁹ Naima Mustafa Efendi, 2014, a.g.k., c. 6, s. 1697.

³²⁰ M. Kunt (1973). Naima, Köprülü and The Grand Vezirate. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1, s. 58.

³²¹ Naima Mustafa Efendi, 2014, a.g.k., c. 6, s. 1697-1698; V, Çubuk, 1988, a.g.k., s. 7.

³²² Venedik’in Bozcaada ve Limni’yi almaları üzerine yönetim ve halk arasında yaşanan korku ve tedirginliğin tasviri için bkz. H. A. Arslantürk ve M. Kocaaslan (2014). *Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul: Risâle-i Kürd Hatîb*. İstanbul: Okur Akademi, s. 34.

³²³ V, Çubuk, 1988, a.g.k., s. 7-8; E, Oral, 2000, a.g.k., s. 50-51.

Köprülü'yü Trablus-Şam Valiliği'ne tayin ederek hemen yola çıkmasını emretmiştir³²⁴. Görev yerine gitmekte yavaş davranan Köprülü Mehmed Paşa ise bu süreçte aracılarla Valide Sultan'a haberler gönderip bazı şartların kabulü halinde devletin içine düştüğü sıkıntılı durumu bertaraf edebileceğini iletmekteydi. Bu arada sadrazamın esasen Köprülü'yü öldürüp ortadan kaldırma niyetinde olduğunu anlayan Kasım Ağa ve arkadaşları ise ince bir plan dahilinde hareket ediyorlardı. Bu plana göre sadrazamın destekçisi Silahdâr Mustafa Ağa derhal Şam Valiliği'ne gönderilmiş ve o sırada valilik görevindeki Haseki Mehmed Paşa'ya ise Hatt-ı Hümayûnla acele İstanbul'a gelmesi söylenerek Köprülü yerine Haseki Mehmed Paşa'nın sadrazam yapılacağı yönünde bir algı oluşturularak bu durum sadrazam ve saray dışında olan herkese inandırılmıştır. Nitekim bu süreçte gerek Enderûn gerekse Hasoda Ağaları Köprülü Mehmed Paşa'yı istemeyip Haseki Mehmed Paşa veya Kara Mustafa Paşa'yı sadârete aday görmekteydiler³²⁵. Köprülü Mehmed Paşa'yı sadârete getirmek için tüm engellerin farkında olan Kasım Ağa ve ekibi bu arada Yeniçeri Ağalığı'na Köprülü Mehmed Paşa tarafında olan Söhrab Mehmed Ağa'yı tayin ettirerek Köprülü aleyhine gelişecek olası bir ayaklanmanın da önüne geçmişlerdir³²⁶. Nihayet Yeniçeri Ağası'nın değiştirildiği gün baltacılarından birisi Köprülü Mehmed Paşa'yı yanına alarak gizlice saraya götürmüş ve Valide Sultan'ın huzuruna çıkarmıştır. Valide Sultan ile görüşen Köprülü, bazı şartlar sunarak kabul edildiği takdirde hizmete başlayacağını dile getirmiştir³²⁷. Köprülü bu şartların ne olduğunu soran Valide Sultan'a:

“Devletlü Padişahım! Evvelâ huzur-ı hümayûna her ne telhis edersem tenfîz olunup hilâfı buyurulmaya. Sâniyenen ednâdan a'lâya varınca menâsıb u merâtib ve sâ'ir tevcihât hususunda kat'â bir taraftan sevk ve şefâ'atle bu kullarına ibrâm buyurulmaya ki Devlet-i Pâdişâhî'ye enfa' olan ricali istihdam kâbil ola. Zîrâ 'El- âfâtü tetevelledü mine'-ş- şefâ'at'³²⁸ mefhumunca cümle ihtilalin sebebi şefâ'at-i nâ-ma'küledir. Sâlisen vüzerâ ve vükelâdan birini ya malına râğbeten veyahut hüsn-i i'tikâdına binâ'en garîm ü şerik makâmına vaz' edip bu kullarının istiklâlîne halel verilmeye. Râbi'an bu kulları hakkında ashâb-ı ağrâz olan münâfikîne ruhsat-ı kelâm verilmeye. Zîrâ cümle âlem devletten hisse-mend olmak ister. Âlemi cümleten ırzâ kâbil değildir. Ol cihetten bu makam sahibine hussâd u husâma katı çoktur. Hücûm-ı nâsı kat' ve fesâdî def' etmeğe zem ü mesâvî kapısını sedd etmekten gayri çâre yoktur. Bu dört şurûta ri'âyet ile müsâ'ade buyurulursa

³²⁴ V, Çubuk, 1988, **a.g.k.**, s. 8.

³²⁵ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1699;

³²⁶ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1700.

³²⁷ V, Çubuk, 1988, **a.g.k.**, s. 10.

³²⁸ Afetler şefâ'atlerden (kayırmalardan) doğar.

avn-ı Hak ile ve du'ânız berekâtıyla hizmet-i vezâret uhdesinden gelmek mümkündür” diyerek şartlarını açıkça ifade etmiştir.

Valide Sultan'ın şartlarını onaylamasıyla birlikte ertesi günü Cuma namazından iki saat önce sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa Sultan IV. Mehmed'in huzuruna davet edilip bazı kusurları öne sürülerek sadâret mührü kendisinden alınmış ve H. 25 zilkade 1066/M. 14 Eylül 1656 günü Cuma namazı esnasında Köprülü Mehmed Paşa davet edilerek uzun bir mücadelenin ardından mühür kendisine verilerek Padişâhın duasıyla sadrazam tayin edilmiştir³²⁹.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadârete gelmesinden sonra kaynaklarda Kasım Ağa hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Kasım Ağa'nın damadı Bektaş Ağa'nın katledilmesinde başrol oynayan Boyacı Hasan Ağa'nın Kasım Ağa ve yakın adamları vasıtasıyla görevinden azlettilirip mallarının müsadere edilmesinden sonra idam edilmesinde Kasım Ağa'nın etkili olduğunu ancak onun Boyacı Hasan Ağa'ya yaptıklarının cezasını daha sonra sadârete getirdiği Köprülü Mehmed Paşa'dan gördüğünü yazar³³⁰. Hüseyin Hüsameddin'in verdiği bu bilgi Kasım Ağa'nın öldürülmüş olabileceği ihtimalini akla getirirse de aşağıda değinileceği üzere onun Molla Hüsrev Mahallesi'ndeki evinde sakin iken vefat ettiğine dair kayıt, şimdilik bu ihtimali geçersiz kılar.

2.7. Ticari Faaliyetleri

Kasım Ağa'nın ticarete konu olan bazı faaliyetleri İstanbul Kadı Sicilleri'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıtlar ortaklık, alım-satım gibi konuları içermektedir.

H. 13 Muharrem 1051/M. 24 Nisan 1641 tarihli arşiv belgesinde Kasım Ağa'nın Mustafa Ağa bin Haydar Ağa'ya ait olan İstanbul Sarınasuh Mahallesi'ndeki ev ve arsadaki hissesini satın aldığı kaydedilmiştir. Belgede kaydedildiği şekliyle Yeniçeri Ocağı'na mensup Kasım Ağa bin Abdüddaim'in Mustafa Ağa bin Haydar Ağa ile kardeşi Muhammed Ağa'nın müştereken sahip oldukları arsa üzerindeki üç katlı toplam yedi odalı, iki sofa, mahzen, kiler, tuvalet, ahır, su kuyusu ve bahçesinde meyveli ağaçları havî

³²⁹ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 6, s. 1700-1701; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa (1995). *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin*. (Haz. Dr. Abdülkadir Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 3; M, T, Gökbilgin, 1977, **a.g.k.**, s. 893; V, Çubuk, 1988, **a.g.k.**, s. 10-11; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 4, s. 579; İsâzâde, 1996, **a.g.k.**, s. 30. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Köprülü Mehmed Paşa'nın Trablus-Şam Valisi olduğu sırada sadârete getirildiğini yazar. N, K, Turkal, 2012, **a.g.k.**, s. 69.

³³⁰ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 8, s. 600.

konağın yarı hissesini 7.000 riyalî kuruşa satın aldığı anlaşılmaktadır. Satın alma işlemi Mustafa Ağa bin Haydar Ağa'nın vekili İlyas Çelebi bin Mehmed ile Kasım Ağa'nın vekili Kasım Subaşı bin Abdülmennan tarafından tasdik edilerek gerçekleştirilmiştir³³¹. H. 2 Şevval 1072/M. 21 Mayıs 1662 tarihli bir kayıta Beytül- mâl emini olan Hasan Efendi ile Kasım Ağa'nın ortak olduğu ve Kahire'den dönerken Lazkiye İskeleyi'nde vefat eden Yusuf b. Muslu'nun gemisindeki terekesini zabt ettikleri ve daha sonra Yusuf b. Muslu'nun muhallefâtını almaya gelen vârisleri ile aralarında çıkan anlaşmazlığın sulh yoluyla çözüme kavuşturulduğu kaydedilmiştir. Kasım Ağa'nın vefatından önce azâd ettiği anlaşılan kölesi Kenan b. Abdullah davanın şahitleri arasındadır:

“Vilâyet-i Anadolu'da medîne-i Ankara'da Hacı Arab mahallesi sâkinlerinden tüccâr tâifesinden olup bundan akdem Mısır-ı Kâhire'de Tais Reis nâm zimmi sefinesiyle gelir iken Lazkiye demekle ma'rûf iskelede fevt olan Yusuf b. Muslu'nun li-ebeveyn ammi ve hasren verâseti olan Ömer b. Yusuf tarafından husûs-ı câ'i'z-zikre vekil olup vekâleti yedinde olan nakl-i şer'î hüccetiyle sâbite olan Halil Bey b. Mehmed meclis-i şer' de Antalya'da sâbıkâ Beytül-mâl Emîni olan Hasan Efendi'nin şeriki olup zikri âti muhallefâtı kabz eden Kasım Ağa tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekil olup vekâleti el-Hâc Ali b. Veli ve İbrahim Bey b. Malkoç şehâdetleri ile şer'an sâbite olan işbu râfi'u'l-kitâb el-Hâc Eyüb b. Abdullah mahzarında bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm edip zikri mürûr eden Lazkiye iskelesinde mezbûr Yusuf fevt olup ba'dehû sefîne-i mezkûre Antalya iskelesine geldikde sefîne-i mezkûrede olan muhallefâtından Antalya'da kassâm olan (...) Efendi yirmi iki bin yedi yüz kırk altı akçelik on iki çuval kestane ve sâir terekesini tahrîr eyledikten sonra merkûm Kasım Ağa emâneti hasebiyle tereke-i mezbûreyi ahz u kabz etmekle yedimde olan defter-i kassâm-ı mezkûr nâtik olduğu üzere emîn-i mezbûru makbûz olan terekeyi vekil-i mezbûr el-Hâc Eyüb'den da'vâ ve taleb eylediğimde ol dahi inkâr ve ben dahi müdde'âmı muvâcehesinde isbât sadedinde iken beynimizde münâza'ât-ı kesîre vâkı'a olmuş idi. El-hâletü-hâzihî beynimizde muslihûn tavassut edip da'vâ-yı mezbûreden benimle vekil-i mezbûr el-Hâc Eyüb on bir bin akçe üzerine inşâ-i akd-i sulh eyledikde ben dahi sulh-ı mezbûru bi'l-vekâle kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı merkûm on bir bin akçeyi vekil-i merkûm el-Hâc Hüseyin Eyüb yedinden tamamen alıp kabz eyleyip bâkî on bir bin yedi yüz kırk altı akçeden bi'l-vekâle mezbûrân Hasan Efendi'nin ve Kasım Ağa'nın zimmetlerini ibrâ ve ıskât eyledim dedikde gibbe't-tasdikî'ş-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sânî min-Şevvali'l-mükerrem li-sene isnâ ve seb'in ve elf. Şuhûdü'l-hâl: el-Hâc Yusuf b. Abdi, Hüseyin Bey b. Malkoç, Kenan b. Abdullah, el-Hâc Veli b. Mahmud, Rasûl b. Rıdvan”³³².

Yukarıdaki kayıt; Kasım Ağa ile ortağı Hasan Efendi'nin vefat eden tüccar Yusuf b. Muslu'nun Lazkiye iskelesindeki gemisinde bulunan terekesini Beytül- mâle

³³¹ BOA, TS. MA. e 1242/12. Ayrıca bkz. Ek: 4.

³³² C. Yılmaz (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 427.

geçirdiğine dair davayı haber vermektedir. Toplam 22.746 akçe değerinde 12 çuval kestane ve sair eşyaları haiz tereke, Antalya'da Kassam/Beytü'l-mâl Emmini olan Hasan Efendi tarafından deftere kaydedilmiştir. Ancak söz konusu tereke, defterde Kasım Ağa'nın üzerine emanet olarak kayıtlıdır. Davada Kasım Ağa'nın vekili olarak el-Hac Eyüb b. Abdullah'ın yer aldığı, vefat eden Yusuf b. Muslu'nun amcası ve mirasçısının ise Ömer b. Yusuf olup miras ile ilgili vekâletin Halil Bey b. Mehmed'e verildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu terekeyi Halil Bey b. Mehmed'in Kasım Ağa'nın vekili el-Hac Eyüp'ten talep etmesiyle aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine arabulucular devreye girerek 11.000 akçeyi sulh bedeli olarak Halil Bey b. Mehmed'e vermişlerdir. Mezkur bedelin Halil Bey b. Mehmed tarafından kabul edilmesi ile sonuçlanan davada kalan 11.746 akçenin de Kasım Ağa ile beytül'l-mâl emini Hasan Efendi'nin zimmetlerinden silindiği ve söz konusu terekede herhangi bir emanetlerinin kalmadığı anlaşılmaktadır. Burada dikkati çeken husus ise davada Kasım Ağa'nın vekili olarak el-Hac Eyüb b. Abdullah'ın yer almasıdır. Bu durum Kasım Ağa'nın bu tarihte hayatta olmadığını düşündürmektedir. Nitekim aşağıda verilecek olan H. 17 Şevval 1072/M. 5 Haziran 1662 tarihli kayıta Kasım Ağa'dan merhum şeklinde bahsedildiğinden onun bu tarihten önce vefat ettiği anlaşılmaktadır.

H. 17 Şevval 1072/M. 5 Haziran 1662 tarihli kayıta Kasım Ağa'nın vefatından önce Kazer isimli bir Ermeni ile olan mudârebe ortaklığının yanında yine Seyyid Hasan ve Zafir Reis isimli bir zımmî ile aralarındaki gemi hissesi ile alakalı borç ve alacaklarının Kasım Ağa'nın azatlı kölesi olan Kenan b. Abdullah'a ait olmadığı hususu Kasım Ağa'nın yeğeni ve vârisi olan Hasan b. Sinan tarafından tasdik ettirilmiştir:

“Mahmiye-i İstanbul'da Monla Hüsrev mahallesinde sâkin iken vefât eden merhûm Kasım Ağa'nın abd-i mu'takı olan Kenan b. Abdullah meclis-i şer'de merhûm-ı mezbûrun karındaşı oğlu ve hasran vârisi olup işbu kitâbın sahibi fahrû'l-erbâb Hasan Efendi b. Sinan mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mevlâm merhûm-ı mezbûrun hayatında gâib ani'l-meclis Kazer nâm Ermeni'ye bi-tarîkı'l-mudârabeti's-şer'îye bir def 'a altı bin ve bir def 'a dahi bin riyâlî gurus verip ol dahi yedinden kabz ve i'mâl eylediğinden sonra mevlâm mezbûr hayatında zimmî-i mezbûrdan asl-ı mâl olan yedi bin gurus ve iki bin gurus dahi fâidesini ki cem'an zimmî-i mezbûr Kazer'den ahz eylediği dokuz bin riyâlî gurusda benim alâka ve medhalim olmayıp mevlâm merhûm-ı mezbûrun mâlıdır ve dahi Galata'ya tâbi' kasaba-i Tophâne'de Çukur Cum'a mahallesinde sâkin es-Seyyid Hasan ile beynimizde olan sefinenin nısf-ı şâyî'i ve sefine-i mezbûrede olan dört aded tuc ve dört aded enikli topları mevlâm merhûm-ı mezbûrun mülkü olup benim

alâka ve medhalim yokdur ve dahi Galata'ya tâbi' Yeniköy'de mütemekkin Zafir Reis nâm zimmi ile beynimizde olan sefinenin nısf-ı şâyi'i ve içinde olan iki tuç ve iki enikli topları mevlâm merhûm-ı mezbûrun mâlîdır benim alâka ve medhalim yokdur ve dahi mevlâm merhûm-ı mezbûrun yevm-i vefâtına dek zimem-i nâsdan ve benim yedimden ahz u kabz eylediği ma'lûmü'l-mikdâr akçelerin cümlesi mevlâm merhûm-ı mezbûrun mâlîdır, benim alâka ve medhalim yokdur dedikde mukırr-ı mezbûru kelimât-ı muharreresinde mûmâileyh Hasan Efendi bi'l-muvâcehe tasdik ve bi'l-müşâfehe tahkik etmeğin mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâbi' aşer min-Şevvali'l-mükerrem li-sene isneyn ve seb'in ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Ebussûd Efendi b. Osman el-müderriş, Mehmed Efendi kâtib-i şehzâde, Boşnak Mustafa Bey b. Receb, Mustafa Çelebi b. Ali, Handan Bey b. Abdullah, Hazînedâr Mustafa Efendi"³³³.

Metinde Kasım Ağa'nın hayatta iken Kazer isimli bir gayrimüslim ile yapmış olduğu mudârebede kendisine verdiği 7.000 kuruşu 2.000 kuruş kâr ile geri aldığı anlatılmakta, devamında ise Kasım Ağa'nın es-Seyyid Hasan ve Zafir Reis adlı gayrimüslim ile aralarındaki gemi hissedarlığından bahsedilmektedir. Kenan b. Abdullah, söz konusu ticarî faaliyetlerde elde edilen kârla ve Kasım Ağa'nın hissedar olduğu gemideki mallarla alakasının olmadığını ikrar etmiştir. Buradan Kasım Ağa'nın hayatta iken yapmış olduğu söz konusu ticareti Kenan b. Abdullah aracılığı ile yaptığı anlaşılıyor. Ancak Kasım Ağa'nın vefatıyla birlikte vârisi olan yeğeni Hasan b. Sinan'ın Kasım Ağa'nın mirasını üzerine alacak şekilde tüm mal varlığını hukukî olarak sicile kaydettirmiştir. Nitekim Kenan b. Abdullah da söz konusu mallarla ilgili olarak medhali olmadığını ve hepsinin Kasım Ağa'nın mülkü olduğunu mahkemede beyan etmiştir. Davada bahsedilen mudârebe ortaklığı; taraflardan birinin sermayesiyle diğer tarafın sermayeyi işletmesi yoluyla elde edilen kârın paylaşılması esasına dayanan bir ticari ortaklığı ifade eder³³⁴. Şirket-i mudârebe olarak adlandırılan bu ticaret "mudârebe-i mutlaka" ve "mudârebe-i mukayyet" olmak üzere iki türlü yapılmaktadır. İlkinde zaman, mekan veya müşteri gibi hususlar herhangi bir kayda/şarta bağlanmamakta, ikincisinde ise söz konusu şartların ve sermayenin nasıl işletilmesi gerektiği taraflar arasında önceden belirlenerek kayıt altına alınmaktadır³³⁵.

³³³ C. Yılmaz (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/ M. 1661-1663)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 490-491.

³³⁴ C. Kallek (2020). Mudârebe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul: TDV Yayınları, s. 358.

³³⁵ M, Z. Pakalın, 1993, **a.g.k.**, c. 2, s. 563.

Oldukça zengin olduğu H. 1 Muharrem/M. 25 Aralık 1650 tarihli bir arşiv belgesi üzerinden anlaşılan Kasım Ağa'nın Keresteci Ali Bey'e kereste satın almak için peşin olarak verdiği 40.000 akçeye karşılık muhatabıyla imzaladığı senede göre Ali Bey'in uhdesinde bulunan 1.000 altın değerindeki resm-i taban geliri, 10.000 akçe tutarındaki Sinop, diğer 10.000 akçesini ise 1.000 adet battal Rumeli altını gelirlerinin teminat olarak gösterildiği anlaşılmaktadır³³⁶.

2.8. Ölümü ve Mezarı

Kasım Ağa'nın ölüm tarihi olarak araştırmacıların büyük bölümünün H. 1070 M.1659/1660 yılını kabul ettikleri görülür³³⁷. İzzet Kumbaracılar, H. 1071 M.1660/1661 tarihinde Mustafa Ağa'nın mimarbaşı olmasından hareketle Kasım Ağa'nın bu tarihte ölmüş olabileceğini varsayar³³⁸.

Kadı Sicilleri'nde Kasım Ağa'nın 1660 yılından sonraki muhtelif tarihlerde merhum olarak anıldığı görülmektedir. H. 17 Şevval 1072/M. 5 Haziran 1662 tarihli bir kayıta, Kasım Ağa'nın İstanbul Molla Hüsrev Mahallesi'nde yer alan evinde vefat ettiği aktarılmaktadır³³⁹. Aynı sicilde yer alan bir başka kayıta ise Kasım Ağa'nın ortağı ve vekili olan Hasan Efendi ile birlikte, Antalya İskelesi'ne gelen bir gemideki tüccar terekesinin kabzedilmesi hususunda bir anlaşmazlık yaşandığı görülür. Söz konusu davaya Kasım Ağa yerine vekilinin katılması, mahkemenin görüldüğü tarih olan H. 2 Şevval 1072/M. 21 Mayıs 1662'de Kasım Ağa'nın hayatta olmadığını düşündürür³⁴⁰. Yine H. 1073 Ramazan/M. Nisan/Mayıs 1663 tarihli bir başka kayıta da Kasım Ağa müteveffa şeklinde anılmaktadır³⁴¹. Bu durumda Kasım Ağa'nın ölüm tarihi 1662 veya bu tarihlere yakın bir tarih olarak kabul edilmelidir³⁴².

³³⁶ BOA, TS. MA. e 1126/16.

³³⁷ M, Süreyya, 1996, **a.g.k.**, c. 3, s. 872; F, Babinger, 1924, **a.g.k.**, s. 31-41; A, Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 147; L, A, Mayer, 1956, **a.g.k.**, s. 114. İzzet Kumbaracılar, H. 1071 M.1660/1661 tarihinde Mustafa Ağa'nın mimarbaşı olmasından hareketle Kasım Ağa'nın da bu tarihte ölmüş olabileceğini varsayar. İ, Kumbaracılar, 1937, **a.g.k.**, s. 60.

³³⁸ İ, Kumbaracılar, 1937, **a.g.k.**, s. 60.

³³⁹ C. Yılmaz (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1663)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 490.

³⁴⁰ C. Yılmaz (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1663)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 427.

³⁴¹ C. Yılmaz (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 857-858, 868.

³⁴² Mustafa Nuri Paşa, tarih belirtmeksizin Yeni Cami mimarı olarak gösterdiği Kasım Ağa'nın Camii'nin inşası sırasında meyhaneler yapılmasına ruhsat verdiği için katledildiğini yazarsa da yukarıdaki veriler bu bilginin yanlışlığını ortaya koyar. Mustafa Nuri Paşa (1980). *Netayicü'l- Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. (Sad. Prof. Dr. Neşet Çağatay). c. 3-4. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 147.

Kasım Ağa'nın bugün İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda 1. Sokak 1. Ada'da girişin hemen solunda bulunan mezarı, Behçetî İsmail Hakkı el-Üsküdârî tarafından 1929 yılında tamamlanan el yazma eserde, Miskinler Zaviyesi caddesi ile Şehitlik Mescidi civarında gösterilir³⁴³. Kadı Sicilleri'nde görülen bir kayıta Kasım Ağa adlı kişinin H. 1024/M. 1615/1616 tarihinde Üsküdar'da Miskinler Zaviyesi yakınında bulunan 16 dönüm tarlayı vakfedip zâviye fukarasına şart ve tayin ettiği kaydedilmektedir³⁴⁴. Söz konusu Miskinler Zaviyesi, cüzzamlı hastaları barındırmak için Yavuz Sultan Selim tarafından Karacaahmet Mezarlığı'nın ortasında, Karacaahmet Türbesi'nin önünden Haydarpaşa'ya giden yolun solunda kalan bir yerde inşa edilmiş ve 1934 senesine kadar ayakta kalabilmiştir³⁴⁵. Kasım Ağa'nın mezarı ile Miskinler Zâviyesi'nin olduğu yerin birbirine yakın oluşu, Kasım Ağa'nın söz konusu zâviyeye olan ilgisini ve mezar yerinin bilinçli bir tercih olduğunu düşündürmekle beraber vakfiyesinde buna dair herhangi bir atfın olmaması bu ihtimali zayıf düşürür. Yine de Miskinler Zaviyesi'ne dair ileride çıkması mümkün olan vakıf kayıtlarının, burada adı geçen Kasım Ağa'nın hangi Kasım Ağa olduğunu göstermesi umulur.

Kasım Ağa'nın mezar kitâbesinde yazan metin şöyledir:

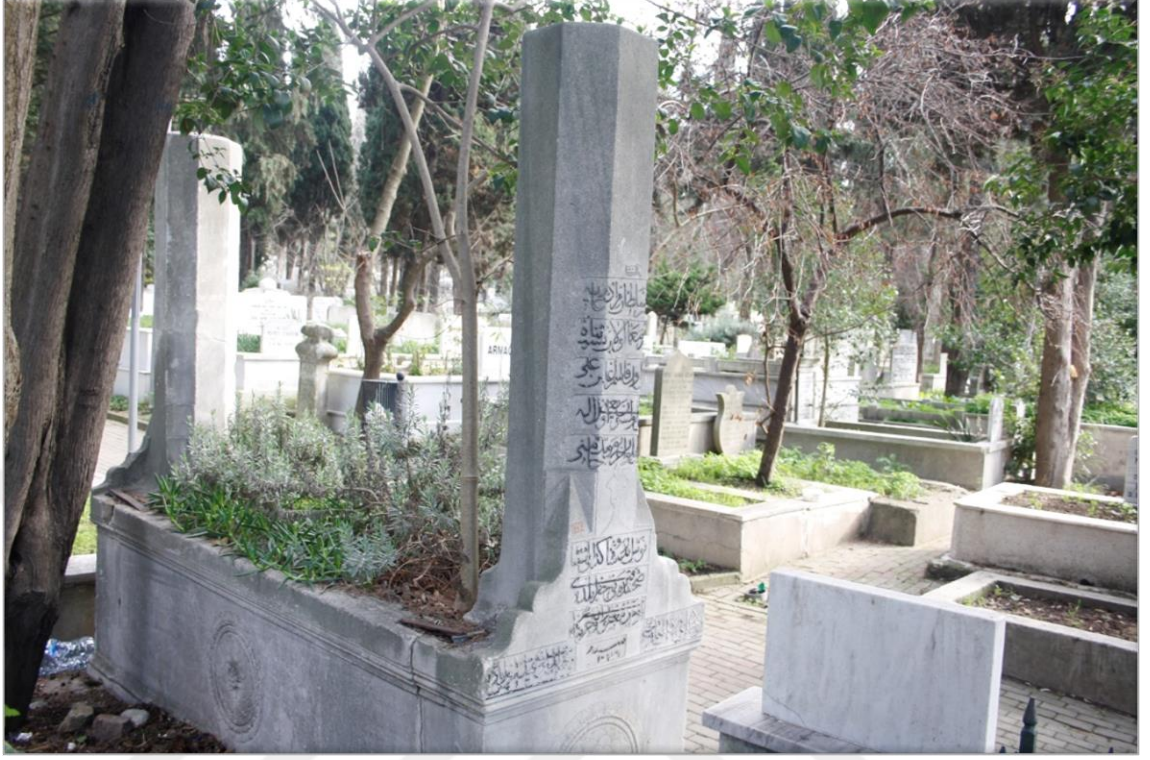
Hazret-i Sultân Murâd-ı Gazîye
Ol ser-i mi'mâr olan püşt (ü) penâh
Yâni ol Kasım Ağa ibni Ali
Dileriz olsun muîni ol İlâh
Çün bilür âhır bu mevtin câmını
Nûş eder şâh u gedâ bî iştibâh
Sihhatinde kabrini hafr eyledi
Umarız mağfur ola cürmü günâh
Vehbiyâ de merkadin târihini

³⁴³S, Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 776.

³⁴⁴C. Yılmaz (2019). İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207/M. 1790-1793), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 786.

³⁴⁵N. Yıldırım (2020). Miskinler Tekkesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 30. İstanbul: TDV Yayınları, s. 186. Ayrıca bkz. A. G. Başaran (2001). *Osmanlı Mimarisi İçin Kaynak: Hâdikatü'l Cevâmî*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 358. Ünver, Miskinler Zaviyesi'ni Kasım Ağa'nın mezarının hemen arkasında gösterir. S, Ünver, 2011, **a.g.k.**, s. 32, 108.

Cennetü'l me'vâ kıla ol pâdişâh Sene 1036³⁴⁶.

Resim 3: Kasım Ağa'nın Mezarı

³⁴⁶ S, Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 777-778; Mimar Kemalettin'in 1934 yılında yayınlanan makalesinde Kasım Ağa'nın mezarının fotoğrafı da yer almaktadır. A, Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 147.

Resim 4: Kasım Ağa'nın Mezarı

Resim 5: Kasım Ağa'nın Mezarı

Resim 6: Kasım Ağa'nın Mezarı

2.9. Eserleri

Hassa Mimarbaşılarının ana görevlerinden birisi Saray sınırları içerisinde yer alan her türlü inşa faaliyetlerinden sorumlu olmak olduğundan Kasım Ağa'nın mimarbaşı olduğu dönemlerde saray içerisinde ve saray dışında inşa edilen veya onarılan eserlerin ona ait olması kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir³⁴⁷. Kasım Ağa'nın kesin olarak inşa ettiği bilinen ve günümüze ulaşmayan eserleri arasında Sultan IV. Murad döneminde Üsküdar'da inşa ettiği ahırlar³⁴⁸ ile yine vakfiyesinde belirtilen ve 1641 yılından önce İstanbul'da inşa ettiği Darülhadis Medresesi yer alır³⁴⁹. Söz konusu medrese, Kasım Ağa'nın 1641 tarihli vakfiyesinde detaylı olarak tarif edilmiştir:

“Bir taraftan Zeynelabidin Efendi vakfı ve bir taraftan Ahmed Paşazâde vakfı ve iki taraftan tarîk-i ‘âmm ile mahdûd tûlen ve ‘arzen be-hesâb mezbûr üç bin sekiz yüz zirâ‘ ‘arsa üzerinde mebni olup her biri dâhiliye ve hâriciyesinde büyü-tü ‘adideyi ve cenîe ve pür-mâ‘i ve ahûru hâvi yedi bâb müte‘ehhilin menzillerini ve bunlardan ma‘âda hudûd-ı mezbûre dâhilinde ol ‘arsa üzerinde on dört bâb tahtâni müte‘ehhilin odalarını ve yine hudûd-ı mezkûre dâhilinde ol ‘arsa üzerinde on bâb bünyân-ı mersûsa kubbeli kârgir odaları ve bir ders-hâne ve bir su kuyusunu ve musluk ve kenifleri muhtevi darü’l-hadis”³⁵⁰

Şehzadebaşı'nda Hoşkadem Mescidi ile Ankaravî Medresesi'nin yakınında inşa edilen medrese, kuruluş yıllarında genel medrese türleri içerisinde olup 1692 yılında Hariç Medrese olarak tesis edilmiştir³⁵¹.

Kasım Ağa'nın günümüze ulaşmayan diğer bir eseri ise Sultan İbrahim için İstavroz Bahçesi'nde inşa ettiği köşktür. Köşkün inşası sırasında kullanılan kerestelerden dolayı Mora muhafazası sırasında vefat eden Kamlak Siyavuş Ağa'nın Kasım Ağa'ya olan borcundan dolayı alacağı bulunan 3645 riyalî kuruşun, vârislerinden alınıp kendisine verilmesi için Kasım Ağa'dan kanıt istenmesine mebni Mimarbaşı Kasım Ağa'nın

³⁴⁷ S, Eyice, 2001, **a.g.k.**, s. 40.

³⁴⁸ S, Eyice. 2001, **a.g.k.**, s. 540.

³⁴⁹ XX. Yüzyılında başlarında ahşap bir durumda olan 12 odalı medresenin birkaç kez tamir görmüş olduğu, 1918 yılında ise harap bir durumda olup barınak olarak kullanıldığı belirtilmektedir. 1792 yılında 10 odalı olarak kaydedilen medresenin 12 talebesi, 1869'da ise 17 talebesi olup bir kişiyi mezun verdiği aktarılmaktadır. 1914 yılında harap bir durumda olduğu halde hala faal olan medresede 20 talebenin kaldığı ve medresenin bu haliyle Darülhilafe kadrosuna alındığı söylenmektedir. M. Kütükoğlu (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 30,158-159. Ayrıca bkz. M. Kütükoğlu (1977). 1869'da Faal İstanbul Medreseleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 7-8, s. 357.

³⁵⁰ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG.KK), Vakf-ı Cedid Defterleri (VKF. Cd.), 62. (Zilkade 1050 H./Mart 1641 M.), s. 7a.

³⁵¹ A. Ateş (2022b). Şehzadebaşı'nda Mimar Kasım Ağa Dârülhadisi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31, (2), s. 1401.

Siyavuş Ağa imzalı temessük ve iki şahit göstererek alacağını tahsil ettiği anlaşılmaktadır (H. 11 Recep 1059/M. 21 Temmuz 1649)³⁵².

Kasım Ağa'nın inşa ettiği düşünülen diğer yapılar arasında Sultan İbrahim tarafından Ayasofya'nın köşesinde yaptırılan sebil, H. 1051 M. 1641/1642 yılında Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı medrese, türbe, çeşme, sebil ile yine 1636 yılında Galata'da kiliseden dönüştürülen Cami ile Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul dışında Sivas yakınında yaptırmış olduğu külliyesi, Kasım Ağa'nın dostlarından olan Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin memleketi Safranbolu'daki han ve hamamı ile İstanbul'da H. 1054/M 1644/1645 ve 1055 M. 1645/1646'da yaptırmış olduğu sarayının Mimarbaşı Kasım Ağa'nın eserleri olabileceği belirtilmektedir. Bunlardan başka Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde İstanbul'da pek çok çeşmenin inşa edildiği ve bunların mimarbaşının izni ile yapılabileceğinden söz konusu birçok çeşmede de Kasım Ağa'nın payı olabileceği belirtilmektedir³⁵³.

2.9.1. Yeni Cami Külliyesi

İstanbul Eminönü'nde inşa edilen Yeni Cami, bir liman camii olarak iki aşamalı bir inşa sürecinden geçmiştir. Sultan III. Murad'ın (1574-1595) uzun yıllar gözdesi olan Arnavut kökenli Safiye Sultan³⁵⁴, Valide Nurbanu Sultan ile aralarındaki iktidar mücadelesi çerçevesinde rakiplerinin ölmesi sonucunda gücünü pekiştirmek ve iktidarını temsil etmek adına Eminönü'nde bir camii yapılmasını istemiştir. Camii'nin inşasından önce bölgede olan Yahudilere ait evler istimlak çerçevesinde satın alındıktan sonra burada yaşayan halkın bir kısmı Hasköy'e yerleştirilmiş ve ardından Mimarbaşı Davud Ağa tarafından 1597 yılında temel atılarak caminin inşasına başlanmıştır. Kazıklar üzerine blok taşlar yerleştirilerek duvarların yerden bir miktar yükseltildiği ancak temellerin henüz tamamlanmadığı sırada Mimarbaşı Davud Ağa'nın 1598'de vefatıyla yerine Dalgıç Ahmet Ağa mimarbaşılığa tayin edilmiştir. 1603 yılında caminin temelleri ilk pencerelere kadar yükseldiği sırada III. Mehmed'in vefatı sonrası Safiye Sultan eski saraya gönderilince caminin inşaatı da yarım kalmıştır³⁵⁵. Safiye Sultan'ın ölümünden sonra ağır masraflara sebep olup inşaatı durdurulan Yeni Camî, etrafının mezbelelik hale gelmesi

³⁵² BOA, TS. MA. e 1081/32.

³⁵³ S, Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 799-804.

³⁵⁴ Safiye Sultan'ın kökeni için bkz. F. Emecen (2003). Mehmet III. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28, İstanbul: TDV Yayınları, s. 407.

³⁵⁵ K. Yıldız (2017). *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar Toplum ve Ekonomi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 161-165; A. Vefa Çobanoğlu (2013). Yeni Cami Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul: TDV Yayınları, s. 439-442.

ve çevresi tekrar Yahudi mahalleleri ile dolmasından dolayı “Zulmiye” olarak anılmaya başlanmıştır³⁵⁶. Ardan yıllar geçtikten sonra 1660 yılında çıkan İstanbul yangını ile gittikçe hasara uğrayan Yeni Camî, Mimarbaşı Mustafa Ağa’nın tavsiyesi ve Valide Hatice Turhan Sultan’ın emriyle duvarlardan bir sıra taş sökülerek tekrar yapımına başlanmış ve bundan sonra adı “Adliye” olarak anılmaya başlanmıştır³⁵⁷. Bu aşamada Bina Emîni olarak atanan İbrahim Ağa’nın nezâretinde keşif yapılarak camî çevresinde yer alan evler tekrar istimlâk edilmiş ve külliyeinin planlandığı alanda arsaları bulunan vakıflar Turhan Sultan’ın diğer bölgelerde bulunan vakıflarıyla takas edilerek inşaat için yeterli alan açılması sağlanmıştır. Söz konusu alan genişletilmesiyle birlikte Camî, Hünkâr Kasrı, dârülkurrâ, sebil, çeşme, türbe, çifte çarşı ve sıbyan mektebi ile birlikte Mimarbaşı Mustafa Ağa’nın nihayetlendirdiği bir proje olarak 1665 yılında tamamlanmıştır³⁵⁸.

Merkezi plana sahip camînin klasik Osmanlı mimarisinin revaklı ve avlulu şemasını takip eden tasarımı, dikine düzenlenen dikdörtgen planlı harim ortada dört kollu ayakların üzerine sivri kemerlere oturan bir kubbe ile örtülmüş ve kubbe dört yöne doğru yarım kubbelerle genişletilmiştir. Yapı malzemesi olarak kesme küfekî taşı, mermer ve tuğlanın kullanıldığı caminin avlusuna üç ayrı kapıdan girilerek ulaşılmaktadır³⁵⁹. Her biri üç şerefeli ve üst kısımları yaldızlı minareleri olan camînin başlangıçta beş kapısı olduğu ancak daha sonra sur üzerinde yeni bir kapı daha açılarak burada bir gözcü bulundurulduğu belirtilmektedir³⁶⁰. Kare planlı avlunun ortasında sekizgen planlı kubbeli ve cepheleri kabartma süslerle bezeli mermer bir şadırvan yer alır³⁶¹. Camî’nin mihrap tarafına eklenen ve alt kıyıyı Sirkeci’ye bağlayan bir tonozlu geçidin üzerine yapılan Hünkâr Kasrı’nın büyük taçkapısından geniş bir rampa ile L şeklindeki sofaya ulaşılmaktadır. Biri Sultan’a diğeri ise Valide Sultan’a ayrılan iki odaya sahip sofanın kısa kolundan cami içindeki Hünkâr Mahfili’ne ulaşılmaktadır³⁶². Mahfilin revak kemeri ortasında iki yanında pencereleri olan bir kapı yer alır. Kapı önündeki kafesli oymalar ve rozetler ve pencere çerçevelerindeki işlemelerin Mimar İbrahim tarafından yapıldığı

³⁵⁶ H. A. Arslantürk ve M. Kocaaslan, 2014, **a.g.k.**, s. 40; Ş. Tekindağ (1975). XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28-29, s. 171; K, Yıldız, 2017, **a.g.k.**, s. 165.

³⁵⁷ A. S. Ülgen (1942). Yenicami. *Vakıflar Dergisi*, 2, s. 389.

³⁵⁸ Ş. Tekindağ, 1975, **a.g.k.**, s. 172; K, Yıldız, 2017, **a.g.k.**, s. 165.

³⁵⁹ A, V, Çobanoğlu, 2013, **a.g.k.**, s. 439.

³⁶⁰ Ş. Tekindağ, 1975, **a.g.k.**, s. 174.

³⁶¹ B. Ünsal (1950). Türk Mimarisinin Şaheserlerinden Yeni Cami. *Mimarlık Dergisi*, 4, s. 25; D, Kuban, 2007, **a.g.k.**, s. 374.

³⁶² D, Kuban, 2007, **a.g.k.**, s. 374.

belirtilmektedir³⁶³. Yapıldığı dönemde Valide Çarşısı/Yeni Çarşı isimleriyle anılan ve L şeklinde dizilmiş dükkanlardan oluşan Mısır çarşısı³⁶⁴, kısa kolu kuzeyde olup uzun kolu kısa kolunun batı ucundan güneye doğru uzanmaktadır. Eskiden iki bölümlü olan dükkanların arasındaki duvar daha sonra kaldırılarak tek mekan haline getirilen çarşıda, her iki uçta yer alan karşılıklı kapıların dışında ortada birer kapı daha bulunmaktadır. 1688 ve 1691 yıllarında çıkan yangınlarda ciddi zarar gören Mısır Çarşısı 1940'lı yıllarda yapılan tamirle bugünkü durumuna getirilmiştir³⁶⁵. Camî hariminden uzakta kalan ve aynı tarihte camî müstemilatı olarak inşa edilen büyük hazneli çeşmenin dışarıya doğru taşan kısmında sebil yer almaktadır. Çeşme hazinesi ve sebilin üstü saçaklı ve kurşun kaplı bir çatı ile örtülmüştür. Sebilin üzerinde yer alan kitâbenin tarih beyti şöyledir:

“Anın itmânın görüp tarih için

Dedi Hâtif Kâne hayren fi sebil

1074”³⁶⁶

Camî ile Mısır çarşısının arasında yer alan kare planlı türbe, büyük bir hacimle batı yönünde bir çıkıntıdan oluşmaktadır. Türbe Valide Hatice Turhan Sultan adına yapılmış olsa da daha sonra IV. Mehmed ve ailesinin birçok üyesi bu türbeye gömülmüştür. Türbede mavi yeşil ve kırmızı renklerde çini ve kalem işi bezemeler önemli bir yer tutar³⁶⁷. Turhan Sultan tarafından devrin meşhur hocalarından Vanî Mehmed Efendi'nin³⁶⁸ ders vermesi için yaptırılan dârülkurrâ, daha sonra türbenin batısında kalan çıkıntısına birleştirilmiş ve Havatin Türbesi olarak adlandırılmıştır. Nitekim buraya daha sonra Turhan Sultan'ın kızı Meryem Hatun gömülmüştür. Yapının planı kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. Dârülkurrâ'ya daha sonra eklenen Havatin Türbesi'nin yapılışı

³⁶³ K. Altan (1937b). Yeni Cami Mahfili ve Mimar Hezarfen İbrahim. *Arkitekt*, 7, (12), s. 345.

³⁶⁴ Mısır, Yemen ve Hindistan'dan gelen pamuk, şeker ve baharat gibi malların Mısır vasıtasıyla gelmesi dolayısıyla çarşı Mısır Çarşısı olarak adlandırılmıştır. İ. H. Uzunçarşılı, 2003, **a.g.k.**, s. 555.

³⁶⁵ A, V, Çobanoğlu, 2013, **a.g.k.**, s. 441.

³⁶⁶ Ş. Tekindağ, 1975, **a.g.k.**, s. 176; A, S, Ülgen, 1942, **a.g.k.**, s. 395.

³⁶⁷ Z. Nayır, 1975, **a.g.k.**, s. 159-160.

³⁶⁸ Van'ın Hoşap kasabasında dünyaya gelen ve ilk tahsiline Van'da başladıktan sonra Tebriz, Gence ve Karabağ'da eğitimine devam eden Vanî Mehmed Efendi, daha sonra Erzurum'a geçmiş ve Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliği sırasında takdirini kazanarak onun sadrazamlığı sırasında (1661) davetine binaen Sultan IV. Mehmed ile tanışmış ve kısa sürede Padişah'ın yakın ilgisini kazanmıştır. 1665 yılında Yeni Camî vaizliği ve padişah hocalığı görevine getirilen Vanî Mehmed Efendi, 1683 yılındaki Viyana Kuşatması'na ordu vaizi olarak katılmıştır. Ancak kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle IV. Mehmed istemeyerek de olsa onu görevinden uzaklaştırmış ve Bursa'ya sürgün etmek zorunda kalmıştır. Kendisini müteessir eden sürgün olayından az müddet sonra 1685 yılında vefat eden Vanî Mehmed Efendi, IV. Mehmed döneminin (1648-1687) dinî ve siyasî olaylarında etkili olmuş kişilerin başında gelmektedir. Bazı kütüphane katalogları ve bibliyografik eserlerde 1592'de vefat eden Vankulu Mehmed Efendi ile karıştırılan Vanî Mehmed Efendi hakkında Uşşâkîzâde'nin *Hadâyiku'l-hakâyık fi Tekmileti's-Şekâyık Zeyli* adlı eserinde detaylı bilgiler verilmiştir E. Pazarbaşı (2003). Mehmed Efendi, Vanî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28. İstanbul: TDV Yayınları, s. 458-459.

esnasında kuzey duvarının batı köşesindeki pencere kapı haline getirilerek sıvaları yenilenmiştir. Camî'nin dış avlu duvarının türbe yanındaki büyük kapısı üstünde yer alan ve sofa, dersane ve tuvaletten oluşan sıbyan mektebi daha sonra yol genişletme çalışmaları nedeniyle yıkılmıştır³⁶⁹.

İki aşamalı bir inşaat sürecinden geçen Yeni Camî'de Mimarbaşı Kasım Ağa'nın payı olduğu birçok araştırmacı tarafından belirtilmektedir. Nitekim Kasım Ağa'nın Yeni Camî'nin ilk inşaatı sırasında bina emini olarak atandığına yukarıda değinilmişti. Araştırmacılar arasında A. Kemalettin, kaynak göstermeksizin Yeni Camî'nin vakfiye tarihinden alınmış bir yazıda Kasım Ağa'nın yardımcısı olan Mustafa Ağa ile birlikte çalıştığını söyler. Ayrıca Bağdat Kasrı'nın içi ile Yeni Cami mahfilindeki bir odanın ve Çinili Cami'nin genel plan tertibi ile Yeni Cami'nin etrafını saran müstemilatın benzerliğine vurgu yaparak üç eserin de aynı mimar elinden çıkmış olabileceğini düşünür³⁷⁰. Mimar Kemal Altan ise Kasım Ağa'nın Yeni Cami'nin tamamlanma senelerinde Mimar Hezarfen İbrahim Ağa ile birlikte çalıştığını ancak Kasım Ağa'nın vefatı ile caminin İbrahim Ağa tarafından tamamlandığını söyler³⁷¹. 1979 yılında yayınlanan bir eserde Kasım Ağa Yeni Cami mimarı olarak gösterilmektedir³⁷². Gündüz Özdeş ise Mısır Çarşısı'nın yapımına Kasım Ağa'nın başladığını ve diğer binalarda Meremmetçi Mustafa Ağa ile çalıştığını söyler³⁷³.

2.9.2. Çinili Külliyesi

Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan tarafından Üsküdar Nuhkuyusu'nda yaptırılan Çinili Külliyesi, avlu içinde yer alan tek kubbeli Cami, medrese, şadırvan, sebil ile dışarıda yer alan sıbyan mektebi, çeşme ve çifte hamamdan oluşmaktadır³⁷⁴. Külliye'nin mimarının Kasım Ağa olduğu birçok araştırmacı tarafından zikredilmiştir³⁷⁵. Yaklaşık 2000 eğimli bir arazi üzerine inşa edilen külliye IV. Murad ve Sultan İbrahim dönemlerinde inşa edilen tek selâtin camisi ve külliyesi konumundadır. Bugün külliye'nin kuzey tarafı Çinili Hamam Sokağı, doğusu Çavuşdere Caddesi, güneyi ise Çinili Mescid

³⁶⁹ Z, Nayır, 1975, **a.g.k.**, s. 160-161, 163.

³⁷⁰ A, Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 147.

³⁷¹ K. Altan (1938). Klasik Tarzından Sonraki Mimari Eserlerimiz. *Arkitekt*, 8, s. 239.

³⁷² M. O. Bayrak (1979). *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*. İstanbul: Aksüt Matbaası, s. 229-230.

³⁷³ G. Özdeş (1953). *Türk Çarşıları*. Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, s. 35.

³⁷⁴ G. Erol (1993). Çinili Camii Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8. İstanbul: TDV Yayınları, s. 335.

³⁷⁵ G, Erol, 1993, **a.g.k.**, s. 335; G. Yalçiner (1997). Kasım Ağa. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: YEM Yayınları, s. 965; Z, Nayır, 1975, **a.g.k.**, s. 179; O. Aslanapa (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 344.

Sokağı adıyla geçmektedir. Külliye'nin geniş avlusu içerisinde güneydoğu tarafında Cami ile birlikte medrese, hazire ve su havuzu, kuzeydoğu tarafında ise şadırvan yer almaktadır. Avlunun dışında ise Çinili Hamam Sokağı üzerinde Sıbyan Mektebi ile batısında hamam, mektebin kuzey avlu duvarı üzerinde ise çeşme yer alır. Avlu'nun güney tarafında duvara bitişik olan su havuzu ise geç döneme aittir. Aynı bölgede medrese ile su havuzu arasında bir de hazire yer almaktadır³⁷⁶.

Yazıtlarda geçen ifadelerle göre külliye'nin H. 1050 M. 1640/1641 yılında inşa edildiği öğrenilmektedir. Söz konusu ifadelerde medresenin anılmamış olması yapının sonradan külliye'ye dahil edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bazı belgelerde külliye'nin ayrıca bir imâretinden söz edilmekte ancak imâretin günümüze ulaşmadığı belirtilmektedir³⁷⁷. Cami'nin dış kısmı dört duvar üzerine yerleştirilmiş bir kubbe ile sade bir görünüm arzeder. Minber, taş oyma ile işlenmiş olup cami içindeki duvarlar renkli çinilerle işlenmiştir³⁷⁸.

Caminin kapısı üzerinde ve avlu giriş kapısı üzerindeki yazıtlarda:

“Hemîşe hazret-i vâlâ cenâb Vâledi Sultan
Mâder-i Sultân İbrahim Han”

Ana giriş kapısı üzerindeki yazıtta ise Şair Himmet'in üç beyitlik bir tarih düşürmesi yer almaktadır:

“Hemîşe hazret-i vâlâ cenâb-ı Vâlide Sultan
Hulûs üzre li-vechillâh hayrât etmedir şânı
Yapıp bu câmii ana nice emlâk vakfetti
Muvaffak etti hayrâta anı tevîk-i Rabbânî
Tamâm olunca dedi Himmetâ târîhini hâtif
Bu câmi'de olan tâat ola makhbûl-i Sübhânî”³⁷⁹

Cami'nin avlu kapısı üzerindeki kitabede ise şair Fevzi Efendi'nin düştüğü tarih yer alır:

“Mâder-i Sultân İbrahim Hân
Hazret-i sultân-ı ekrem Vâlide
Bu binâ-yı Hakk'ı yaptı hayr için
Tâ ola beyt-i ibâdet âbide
Dav'et ola beş vakitte rahmete

³⁷⁶ M. Kocaaslan (2016). *Kösem Sultan Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*. 2. Baskı. İstanbul: Okur Kitaplığı, s. 156-157.

³⁷⁷ M, Kocaaslan, 2016, **a.g.k.**, s. 160.

³⁷⁸ A, Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 150.

³⁷⁹ M, Kocaaslan, 2016, **a.g.k.**, s. 157-158; A, G, Başaran, 2001, **a.g.k.**, s. 271.

Menzîl ola âbide vü zâhide
Yaptı mektep çeşme hamâm ü sebîl
Kim ana Hak lutf hem ihsân ede
Ehl-i hayrî bunda tâat edeni
Dâhil et yâ Rabb cinân-ı hâlîde
Fevziyâ lafzen ve ma'nen târîhi
Oldu bin ellide hayrû'l- vâlîde³⁸⁰

Resim 7: Çinili Cami Dış Görünüş

³⁸⁰ A, G, Başaran, 2001, **a.g.k.** s. 271-272; N. Taylan (2015). *Vâlîde Mâhpeyker Kösem Sultan ve Dönemi*. İstanbul: Ekim Yayınları, s. 157; M, Kocaaslan, 2016, **a.g.k.**, s. 158-160.

Resim 8: Çinili Cami Ana Giriş Kapısı

Fevkâni olarak inşa edilen mektebin üstünde derslane, altında ise avlu duvarına inşa edilen çeşmenin su haznesi bulunmaktadır. Mektebin batı ve güney cephelerinde iki, doğu ve kuzey cephelerinde ise söveleri küfekî taşı ile yapılmış demir şebekeli pencereler bulunmaktadır. Bunlardan ayrı yuvarlak tuğla kemerli birer tane daha aydınlık penceresi vardır. Taş bir merdivenle çıkılan dershanenin kapısı tahtadan olup söveleri küfekîdir. Kare planlı olan dershanenin içerisinde bir ocak ve kuzey ve doğu pencereleri yanında birer tane niş bulunur. Kubbesi kurşunla kaplanmış olan dershanenin bacası yüksek ve tuğla ile örülmüştür³⁸¹.

³⁸¹ E. Güneş (1967). *İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri*. Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, s. 38-39.

Resim 9: Günümüzde ‘Çinili Çocuk Kütüphanesi’ Olarak Kullanılan Sıbyan Mektebi Girişi

Resim 10: Günümüzde ‘Çinili Çocuk Kütüphanesi’ Olarak Kullanılan Sıbyan Mektebi’nin Yandan Görünüşü

Mektebin avlu duvarının köşesinde yer alan çeşme kesme taştan olup klasik üsluptadır. İnşa kitabesine göre H. 1052/M. 1642 senesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitâbe sivri kemerli bir niş üzerine yerleştirilmiş ve dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Ayna taşı

mermerden yapılmış ve ortasında kabartma bir rozet bulunmaktadır. Teknesi kırık olan çeşmenin lülesi de mevcut değildir³⁸².

Çeşme kitâbesinde:

“Fevziyâ mazhar-ı feyz oldu su

Membâ-ı feyz oldu tarih ol zaman

1052³⁸³

Resim 11: Valide Sultan Çeşmesi

³⁸² G, Erol, 1993, **a.g.k.**, s. 336.

³⁸³ İ. H. Tanışık (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 266.

Resim 12: Valide Sultan eşmesi Detay

Cami avlusunun güneydoğu köşesinde ve L şeklinde sıralanan hücrelerden oluşan medrese yüksek bir platform üzerine kurulmuştur. Hücrelerin kesiştiği yerde bulunan oda diğerlerinden daha büyük olup hücreler kubbeli biçimdedir. Ocak ve dolap nişleriyle donatılan hücrelerin dışa açılan birer kapısı ve penceresi bulunmaktadır³⁸⁴. Toplam 12 odası bulunan medresenin önünde bulunan saçaklı revak günümüze ulaşmamıştır³⁸⁵.

³⁸⁴ G. Erol (1988). Çinili Cami ve Külliyesi. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, (3), s. 38.

³⁸⁵ A. Tüney (1964). *Çinili Cami ve Külliyesi*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, s. 7.

Resim 13: Çinili Cami Avlusunda Yer Alan Medrese

Resim 14: Çinili Cami Avlusunda Yer Alan Medrese Duvarındaki Motifler

Medresenin sağında küçük bir hazine³⁸⁶ ile onun yanında dikdörtgen şeklinde bir havuz yer almaktadır. Avlu girişinin hemen solunda yapılan musalla taşı iki ayaklı düz üstlü bir masa şeklinde olup ayakları ters biçimde konmuş iki baklavalı sütun başının ortaları demir çemberlerle birleştirilmiştir. Avlunun batı köşesinde ise tuvaletler yer almaktadır³⁸⁷.

³⁸⁶Necmettin Emre, hazirede yer alan lahitler ile Kasım Ağa'nın mezarının inşa tarzı ve stili arasındaki benzerliğe dikkat çeker. N, Emre, 1937, **a.g.k.**, s. 11.

³⁸⁷ A, Tüney, 1964, **a.g.k.**, s. 9.

Resim 15: Çinili Cami Avlusunda Yer Alan Mezar

Resim 16: Çinili Medrese Arkasında Yer Alan Hazire

Külliyenin en büyük yapısı olan kuzeybatıda yer alan çift hamam klasik Osmanlı hamam mimarisine uygun olarak soyunma-ılıklik ve sıcaklık düzeninde yapılmıştır. Girişi Çinili Hamam Sokağı üzerinde yer alan kadınlar bölümü, doğu yönünde yer alan erkekler bölümüne oranla daha büyüktür. Halvet kısmı kadınlar bölümünde sekizgen planlı orta mekâna açılan dört eyvan ve dört köşe hücreden oluşurken erkekler bölümünde tek bir kubbe altında toplanmıştır³⁸⁸.

Resim 17: Çinili Hamam Dış Görünüşü

Avlunun güneydoğusunda yer alan şadırvan mermerden yapılmış olup sekizgen bir plan şemasına sahiptir. Kubbesi ahşap olan şadırvanın içi beyaz zemin üzerinde mavi ve kırmızı renkli kalem işleri ile tezyin edilmiştir³⁸⁹.

³⁸⁸ G, Erol, 1988, **a.g.k.**, s. 40.

³⁸⁹ A, Tüney, 1964, **a.g.k.**, s. 8.

Resim 18: Avlu İçerisinde Yer Alan Şadırvan

2.9.3. Bayrampaşa Külliyesi

İstanbul'daki Bayrampaşa semtine adı verilen Bayram Paşa, 1635 yılında Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi esnasında Sadaret Kaymakamlığı'nda bulunurken selefi Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine veziriazamlığa getirilmiştir. Yeniçeri Kethüdâsı iken Sultan I. Ahmed'in kızı Handan Sultan ile evlenen Bayram Paşa, sadrazam olduktan sonra serdâr-ı ekrem olarak gittiği bölgelerde birtakım imar faaliyetlerinde bulunmuştur³⁹⁰. Yeniçeri Ocağı'nda Kul Kethüdâsı olduğu sırada tekâüd edilip H. 1024/M.1615/1616'da vefat eden Lâdikli Kurd Ağa'nın oğlu olan Bayram Paşa, İstanbul'da doğup Amasya'da büyümuştür³⁹¹. Memleketi olan Amasya'daki su sıkıntısını gidermek için şehre su getirmiş ve şehirde bir de mevlevihâne inşa ettirmiştir. Daha sonra Niğde'deki harap durumda olan han ve dükkanları onartan Bayram Paşa, Kayseri'de bir mevlevihâne, Adana Tarsus'ta ise bir kervansaray inşâ ettirmiştir. H. 6 Rebiülahir 1048/M. 17 Ağustos 1638 günü Urfa yakınlarında iken vefat eden Bayram Paşa, Sadaret Kaymakamlığı'nda bulunduğu sırada İstanbul surlarını onartmış ve surların dibindeki evleri istimlak edip yıktırarak şehre yeni bir görünüm kazandırmaya çalışmıştır³⁹².

Bayram Paşa'nın yaptırdığı asıl önemli yapı H. 1044 M. 1634/1635 yılında Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında inşa ettirdiği İstanbul Fatih'teki külliyesidir³⁹³. Haseki'de Kiçi Hatun Mahallesi'nde Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nin güneyinde inşa edilen Bayram Paşa Külliyesi; türbe, sebil, çeşme, tekke, hazire, sıbyan mektebi, medrese ve dükkanlardan oluşmaktadır. Külliye içine caminin dahil edilmemesi, bölgede yeterince caminin oluşuna bağlanmaktadır. Zeynîyye tarikatına bağlı olan Bayram Paşa, dine bağlılık özelliklerini yansıtan tekke, türbe, sebil ve çeşme yapılarını külliyeyle dahil ederken medrese ve dükkanları da eğitim ve ticaret faaliyetlerini düşünerek külliyeyle dahil ettirmiştir³⁹⁴.

Haseki Sokağında yer alan medrese girişi, aşağıdaki Haseki Caddesinin eğiminden dolayı yukarıda kalmış ve doğu yönünde bir alt yapı üzerinde yükseltilmiştir. Kare planlı avluyu çevreleyen sivri kemerli ve pendentifli kubbelerin örttüğü 16 birimden oluşan revakların

³⁹⁰ Y. Halaçoğlu (1992). Bayram Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: TDV Yayınları, s. 266-267.

³⁹¹ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 4. s. 531, 558.

³⁹² Y. Halaçoğlu, 1992, **a.g.k.**, s. 266-267; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 2022, **a.g.k.**, c. 4, s. 565.

³⁹³ Z. Nayır, 1975, **a.g.k.**, s. 175; İ. Kumbarcılar (1938). *İstanbul Sebilleri*. İstanbul: Devlet Basımevi, s. 23.

³⁹⁴ Z. Nayır (1988). İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi. *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 401.

arkasında yer alan 14 adet hücre ve dershaneden oluşan medresenin plan şemasının kökeni Orhan Bey (1324-1362) zamanına kadar uzanır. Kare planlı olan derslane iki katlı pencere düzeniyle aydınlatılmıştır. Revaklara açılan kapıdan ulaşılabilen derslane hücrelerinin her birinin bir ocağı, dolap nişleri ve dışarıya açılan pencereleri bulunmaktadır³⁹⁵.

Medrese yan duvarı, altındaki dükkanların tonozları üzerinde ve medresenin bulunduğu katı alt kattan ayıran ince bir kornişle saçak arasında, tek katlı pencere dizisinin ritmik düzeniyle hareketlenen bir yüzeydir. Caddenin üzerinde kaldığı için ancak bir kısmı görülebilen derslane yüksek ve ileri taşan kütlesiyle ağırlık kazanmaktadır. Yüksekliğiyle dikkat çeken derslane kütlesi revak ve hücre dizilimi açısından dengeli bir kademelenme içindedir. Doğu yönündeki medrese hücreleri altında yer alan dükkanlar dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü bölmeler ile diğer alt yapı örneklerinde olduğu gibi vakfa gelir sağlayan dükkanlar olarak kullanılmıştır³⁹⁶.

Resim 19: Bayram Paşa Medresesi ve Altta Yer Alan Dükkanlar

³⁹⁵ B. Tanman (1994). Bayram Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 101; Z, Nayır, 1975, **a.g.k.**, s. 176.

³⁹⁶ Z, Nayır, 1988, **a.g.k.**, s. 403-404; B, Tanman, 1994, **a.g.k.**, s. 101.

XVIII. yüzyıl başlarında Bayramîliğin Himmetî koluna bağlı olan Tekke, aynı yüzyılın sonunda Halvetîliğin Sünbülî koluna, XIX. Yüzyılın ortalarında ise Kadirîliğe bağlanan Bayram Paşa Tekkesi, son devirdeki postnişinlerden Şeyh Ahmed Müştak Efendi'nin (ö. 1881) lakabına nispetle “Baba Efendi Tekkesi” olarak da anılır. Faal olduğu dönemlerde Veysel Kareni'ye ait olduğu rivayet edilen bir arakiye³⁹⁷ ile Hz. Peygamber'e ait olduğuna inanılan bir pabucu muhafaza etmesinden dolayı “Paşmak-ı Şerif Tekkesi” olarak da adlandırılmıştır³⁹⁸.

Resim 20: Bayram Paşa Tekkesi

³⁹⁷ Tepesi basık kubbeyle kapanmış kesik koni biçiminde yün veya tiftikten yapılan bir tür başlık. B. Tanman (1991). Arakiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, s. 266.

³⁹⁸ B, Tanman, 1994, **a.g.k.**, s. 101.

Tekke, Sekizgen planlı mescid-semâhaneyle birlikte L biçimindeki hücrelerin bir ucuna bitişik tekke dershanesi ve dershaneden bir koridorla ayrılan şeyh odasından oluşmaktadır. Dervişlerin barındığı hücreler dışarıya kapalı, avluya açık olarak tasarlanmakla beraber köşelere konumlanan hücrelerde pencereler dışarıya açılmıştır. Hücrelerin duvarlarında nişler bulunmakta olup şeyh odasında büyük bir ocak yer alır. L biçimli hücrelere yakın biçimde ayrı olarak yerleştirilmiş sekizgen planlı Semâhanenin kible yönünde bir mihrap yerleştirilmiş olup prizmatik alt yapıda iki katlı pencere düzeni bulunmaktadır³⁹⁹.

Resim 21: Semâhane/Tevhidhane

³⁹⁹ Z, Nayır, 1988, **a.g.k.**, s. 405.

Resim 22: Semâhane/Tevhidhane Girişi ve Çilehâneye Açılan Kapı

Tekke avlusunda yer alan hazirede tekkenin şeyhleri ve mensupları gömülüdür. Bazı mezar taşlarında yıldız kabartmalar dikkat çekicidir. Avluda yer alan şadırvan ise beyaz mermerden yontulmuş olup sekizgen hazne ile sekiz adet daire kesitli baklava başlıklı sütun ve kurşun kaplı ahşap bir çatıdan meydana gelir. Avluda yer alan kuyu da aynı şekilde beyaz mermerden bileziği ile kare planlı bir tabana yerleştirilmiştir⁴⁰⁰.

Resim 23: Bayram Paşa Türbesi ve Hazire

⁴⁰⁰ B, Tanman, 1994, **a.g.k.**, s. 103.

Resim 24: Avlu İçerisinde Bulunan Su kuyusu

Resim 25: Avlu İçerisinde Bulunan Şadırvan

İçerisinde kızıyla birlikte gömülü olan Bayram Paşa Türbesi giriş duvarları hariç üç kenarı ortasında büyük kenarların üçte biri genişlikte olan eyvanlarla genişletilen kare biçimindedir. Kuzeydoğudaki eyvana sekizgen plandan dışa açılan beş kenarı su verilmeye uygun pencere ve tezgâhla donatılan sebil birleştirilerek hayır sahibiyle yapı arasındaki ilişki yansıtılmıştır⁴⁰¹. Türk İslam Mimarisi'nin ünlü sivil mimari tasarım örneği olan ve en erken dönemlerden itibaren medrese, hamam ve dinî yapılara uygulanan Bayram Paşa Türbe plan şemasının diğer bir örneği Bağdat ve Revan Köşkleri ile Sepetçiler Kasrı tasarımına benzerlikleri dikkat çekicidir⁴⁰². Türbe girişinin önünde yer alan revak, duvarının eğikliğinden dolayı yamuk biçimlidir. İki sıra pencere ile aydınlatılan türbe girişindeki ahşap direkli revak XVIII. Yüzyılda yenilenerek barok üslupta kalem işi ile süslenmiş olmakla beraber türbe içerisindeki kalem işi süslemeler devrinden kalmıştır⁴⁰³.

Resim 26: Bayram Paşa Türbesi

⁴⁰¹ Z, Nayır, 1988, **a.g.k.**, s. 406.

⁴⁰² B. Tanman (1992). Bayram Paşa Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: TDV Yayınları, s. 268; Z, Nayır, 1988, **a.g.k.**, s. 405.

⁴⁰³ B, Tanman, 1992, **a.g.k.**, s. 268.

Resim 27: Bayram Paşa Türbesi Girişi (Panaromik Çekim)

Resim 29: Bayram Paşa Türbesi İç Mekân (Panaromik Çekim)-1

Resim 28: Bayram Paşa Türbesi İç Mekân (Panaromik Çekim)-2

Sivri kemerlerle taçlandırılan sebilin saçak silmesinin altında bulunan kitâbe H. 1044/M. 1634/1635 tarihini vermektedir. Sivri kemerlerin aynaları geometrik yıldız motifli mermer şebekelerden yapılmış ve kemerlerin arasındaki alanlar rûmî kabartmalarla doldurulmuştur⁴⁰⁴.

Resim 30: Bayram Paşa Sebili ve Çeşmesi

⁴⁰⁴ B, Tanman, 1992, **a.g.k.**, s. 268.

Resim 31: Bayram Paşa Sebili

Sebilin hemen yanında türbe duvarı içine yerleştirilen çeşme, sivri kemerli bir niş içinde olup duvarda izi görülen saçak bugün yok olmuştur. Kaval silmeli bir çerçeve içine alınan sivri kemerli niş ve kırık kaş kemerli ayna taşı ile klasik üslubu yansıtan çeşmenin ahşap bir saçakla donatıldığı duvardaki izlerden belli olmaktadır⁴⁰⁵.

⁴⁰⁵ B, Tanman, 1994, **a.g.k.**, s. 103.

Resim 32: Bayram Paşa Çeşmesi

Medrese dış avlusunda yer alan ve günümüze ulaşmayan Sıbyan Mektebi'nin ahşap çatılı olduğu ve sonraki devirlerde iki katlı muallim meşrutası ile genişletildiği belirtilmektedir⁴⁰⁶.

2.9.4. Bağdat Köşkü

Topkapı Sarayının dördüncü avlusunda yer alan ve Asmabahçe veya Lale Bahçesi adı verilen yerde bulunan köşkler, Padişahların dinlenme ve gezinti yerleri olarak özenle inşa edilmişlerdir. Osmanlı Padişahları resmi devlet işlerinden geriye kalan zamanlarını bu

⁴⁰⁶ Z, Nayır, 1988, **a.g.k.**, s. 407; B, Tanman, 1992, **a.g.k.**, s. 268.

köşklerde geçirir, köşkların revaklarında taht şeklinde yapılmış oturma yerlerinden aşağı bahçelerde yapılan gösterileri izler, bazen gözdeleleriyle birlikte köşke çekilir, yemek yer, kitap okuyup müzik dinleyerek istirahat ederlerdi. Bugün Has Oda yakınında yer alan Revan Köşkü ile Bağdat Köşkü ve Sünnet Odası'nın yerinde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılmış olan bir köşk, hamam ve bir oda bulunmaktaydı. 1633 yılında çıkan bir yangından sonra hasara uğrayan bu köşkların yeniden inşasına girişilmiş ve söz konusu köşkların yerine Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanında Revan Köşkü ile Bağdat Köşkü, Sultan İbrahim zamanında (1640-1648) ise eski yerinde duran ve hasara uğramış olan Sünnet Odası yenilenerek yanında bir de İftâriye Kameriyesi inşa edilmiştir⁴⁰⁷.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, “Zafernâme”⁴⁰⁸ adlı eserinde Bağdat ve Revan Köşklarının Mimarbaşı Kasım Ağa'nın gayretleriyle yapıldığını ve bir senede tamamlandığını belirtir⁴⁰⁹. Karaçelebizâde, “Ravzatü'l Ebrâr” adlı eserinde Bağdat Köşkü'nün yapım tarihini H. Şevval 1048/M. Şubat/Mart 1639 olarak verir⁴¹⁰.

Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi dönüşünde Topkapı Sarayı'na girerken yeniçeriler tarafından coşkuyla karşılandığı ve bir gece Yalı Köşkü'nde kaldıktan sonra Has Oda'ya geçip saray içinde bina olunan köşkları temaşa ettiğı bir menzılname türü eserde aktarılmaktadır. Burada bahsedilen köşklar Bağdat ve Revan Köşkü olmalıdır. Müellif eserinde bu köşklar için ayrıca mimarını takdir eden bir beyit de aktarmıştır:

“Yalıköşkü'ne yanaşılıp izzet ile köşkte bu gice harem-i humâyûnlarıyla karar buyuruldu. ...bâdehü sa'adet ü şevket ü mehâbetle orta kapudan içertüye teşrif buyurulduğı gibi yeniçeriler bî-kıyâs tûfengler boşaldup 'azîm şenlikler olup şehir-yârî-yi a'zam rahş-ı humâyûnundan inmeyüp mübarek atıyla tâ Hasoda'nın içine duhul buyuruldu. Harem-i humâyûnları tarafından bî-hadd ü bî-kıyâs der-cevâhir mübarek başına nîsar ve bî-şümâr dirhem ve dinar mübarek ayaklarına îsâr kılındı. Hezâr server ü ferâh ile yeniden binâ olunan bî-nazîr köşkları temaşa buyurup 'izzet-i

⁴⁰⁷ G. Necipoğlu (2021). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar*. 3. Baskı (Çev. Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 237-243; M. A. Eyüboğlu (1986). *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem)*. İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, s. 15.

⁴⁰⁸ IV. Murat'ın 1635 yılında çıktığı Revan seferinden başlayarak Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İran ile Kasr-ı Şirin barış anlaşmasını imzalamasından sonra İstanbul'a döndüğü 1640 tarihine kadar olan olayları ihtiva eden Zafernâme, Kara Mustafa Paşa'nın Revan ve Bağdat zaferlerini ihtiva eden bir eser kaleme almasını istemesi üzerine Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi tarafından 1652 yılında te'lif edilmiştir. N. Yıldırım (2005). *Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdat)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. XXVII.

⁴⁰⁹ N. Yıldırım, 2005, **a.g.k.**, s. 56. Naima da aynı şekilde sefere gidilirken Padişah'ın emriyle yapıldığı ve bir sende tamamlandığını yazar. Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 3, s. 907.

⁴¹⁰ İ. Özgül, 2010, **a.g.k.**, s. 340.

tâmm ile karar buyurdılar. Hakka ki bir bünyâd-ı metîn ve kasr pür-tezyîn ve müferreh ve cihân bîn zemîninde olmaduğı mukarrerdir.

“Herankes dîd, în tâk-ı ref’ü’l- kadr-i râ’nâ-râ,

Be gûyed sad hezârân aferin, üstâd-ı bennâ-râ”⁴¹¹

Eşit ölçekte sekiz köşe üzerine kurulu olan Bağdat Köşkü’nün üstü kubbeli olup geniş saçaklarıyla sütunlu revak kısımlarının üstünü örter vaziyettedir. Dış yüzünün duvar etekleri levha ile renkli mozaiklerle kaplı olup üst kısımlar, iç duvar ile kemerler ve kubbe eteklerine kadar çini işlemelidir. Duvar ortasında ise mavi zemin üzerine beyaz renkli yazı ile çini işlemeli bir kitâbe vardır⁴¹². Çini üzerine yazılan uzun kitâbede tarih yoktur ve besmele ile başlayıp Ayet’el Kürsî ve Al-i İmrân sûresinden ayetleri içerir. Köşkün kapısı üzerinde ise şu beyitler yazılmıştır:

“Küşâde bad be devlet hemîşe in dergâh

Bi hakki Eşhedü en lâ ilâhe illallah”⁴¹³.

Köşkün pencere, kapı ve hücre kanatları abanoz sedef kakmalıdır. Köşkün çıkıntı kısımları balkon halindedir. Tavanlar ahşap olup ince nakışlarla işlenmiş kabartma şeklindedir. Duvarların üç köşesinde üç adet methal olup bir köşesinde üzeri yıldızlı bakırdan bir ocak vardır. Büyük hacimli olan ocakla beraber kullanılan mangal, odanın ısıtılması ve havalandırması için kullanılmaktadır. Kubbe altı ise kabartma sıva ile nakışlı olup ziynet işlemelidir⁴¹⁴. Köşkün bitişiğinde ve ocağın arkasında yer alan ve kahve ocağı olan bir oda vardır ve kapısının üzerinde, köşkün giriş kapısı üzerinde yazılı beyitler tekrarlanmıştır. Köşkün önünde büyük kısmı hırka-i saadet dairesine bitişik olan geniş bir meydanlık olup ayrıca fiskiyeli bir de havuzu vardır⁴¹⁵.

Sedat Eldem, Topkapı Sarayı’nın Haliç’e bakan kısmında yer alan ve 1591 tarihinde Mimarbaşı Davud Ağa tarafından inşa edilen Yalı Köşkü’nün Bağdat ve Revan Köşkü’ne bir nevi modellik yaptığı ve iki köşkün de benzer yanlarından bahsetmektedir⁴¹⁶.

⁴¹¹ S. Çolak, 2015. **a.g.k.**, s. 115.

⁴¹² A, Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 150.

⁴¹³ “Devlette iken bu yer her zaman rüzgâra açıktır, Hakkıyla Eşhedü en lâ ilâhe illallah”. A. Şeref (1911). Topkapı Saray-ı Hümayûnu. *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 7, s. 413; E. H. Ayverdi (1960). Bağdat Köşkü. *İstanbul Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, s. 1808

⁴¹⁴ A, Kemalettin, 1934, **a.g.k.**, s. 150; M, A, Eyüboğlu, 1986, **a.g.k.**, s. 56.

⁴¹⁵ A, Şeref, 1911, **a.g.k.**, s. 413-414.

⁴¹⁶ S. H. Eldem (1969). *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, c. 1, s. 179.

2.9.5. Revan Köşkü

Bağdat Köşkü'nün yanında Hırka-i Saadet dairesinin kuzeydoğusunda kalan Revan Köşkü Sultan IV. Murad'ın 1635 yılındaki Revan Seferi dönüşünde inşa edilmiştir⁴¹⁷. Revan Köşkü, Bağdat Köşkü'nün yerleşimine nazaran sarayın genel bütünlüğüne bağlı bir görünümde konumlanmıştır⁴¹⁸. Bağdat Köşkü ile birbirine benzemekle beraber boyutları farklıdır. Revan Köşkü Hırka-i Saadet revakı önünde inşa edildiğinden plan serbestçe uygulanamamıştır. Köşkü söz konusu revaka bağlamak mecburiyetinden dolayı fasatlarının bir kısmı direklik arkasına yapılmış olduğundan bazı duvar köşeleri kararsız bir vaziyettedir. Bu tür noksanlıklar köşkün kurulduğu yerden kaynaklanmıştır. Köşkün planı sekiz köşe olup üç eyvanı vardır. Üç metre yükseklikteki tamamen mermerden yapılmış olan bir kaide duvarı üzerine oturtulan köşkün bu kısmı oldukça sade bir görünüm verirken asıl köşk, alt pencerelere kadar renkli bordürlerle kitâbeler halindeki beyaz mermerden çini levhalarla kaplanmıştır⁴¹⁹.

Köşkün kubbesi tezhipli olup boya ve altın suyu ile işlenmiştir. Kubbenin üç çıkıntısının tavanı deri üzerine nakışlıdır⁴²⁰. Sekiz köşeli kaide üzerine oturtulan kubbenin sathı içerisinden açılan dört penceresi, geleneksel kubbe şeklinden tamamen farklıdır. Kubbenin en önemli özelliği ise ahşap Bursa kemerleri üzerine doğrudan oturtulmuş olmasıdır. Pencerelerin fazlalığının yanında boşluk kalan kısımların azlığı ve taşıyıcı kemerlerin olmayışı yeni bir mimari stilin başladığını göstermektedir⁴²¹. Köşkün girişinin sol tarafında yuvarlak bir merdiven olup güneydoğu cephesinde yer alan bodrum kattaki iki kapısı Lale Bahçesine açılır. Güneydoğu terasındaki ahşap bir çatıdan oluşan kameriyesi ise padişahın kahve içtiği yer olmalıdır. Yıldızlı bakırdan olan kahve ocağının kitâbesi burmalı bir çerçeve içerisindedir. Köşkün içi kubbe seviyesine kadar tamamen çini kaplama olup duvarlara sedef ve fildişi kakmalı gömme dolaplar yerleştirilmiştir⁴²². Sarık Odası olarak da adlandırılan Revan Köşkü'nün içerisinde tavanı basık bir küçük oda bulunur. Köşkün içerisinde padişahlara sunulan yazma ve kıymetli nadir eserler

⁴¹⁷ Jeab Baptiste Tavernier (2007). 17. Yüzyılda Topkapı Sarayı. (Ed. Necdet Sakaoğlu. Çev. Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 136; H. F. Diker (2008). Revan Köşkü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 35. İstanbul: TDV Yayınları, s. 29.

⁴¹⁸ H. F. Diker (2000). *Topkapı Sarayı'nda Revan ve Bağdat Köşkleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 44.

⁴¹⁹ S, E, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 267-290.

⁴²⁰ A, Şeref, **a.g.k.**, s. 417.

⁴²¹ S, E, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 290-291.

⁴²² H, F, Diker, 2008, **a.g.k.**, s. 29; S, E, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 294.

bulunan bir kitaplık da vardır⁴²³. Revan Köşkü, devşirme kökenli farklı türde renkli mermerlerin kullanıldığı İstanbul'daki tek yapıdır. Akdeniz ve Ege denizi havzası içerisinde yer alan ve antik dönemden kalma mermerlerin yoğun olarak kullanıldığı köşkün süsleme üslubu kendisini diğer köşklere ayıran önemli bir unsur olarak Osmanlı mimarisinin renkli bir görünümünü oluşturur⁴²⁴.

Şair Cevri İbrahim Çelebi'nin düşürdüğü tarih:

“Cenâb-ı Hazret-i Sultan Murâd-ı âsumân-mesned
Ki der-gâhı olur cây-ı şeref şâhân-ı zî-şâna
Sa'âdetle bu kasr-ı dil-küşâya eyledi bünyâd
N'ola hem-pâye olsa kadr ile taht-ı Süleymâna
Açılsun tab'-i pâki gül gibi dâyim
Cemâl ile Sarây-ı Amire dönsün gülistâna
Bu Nüzhet-gâh-ı zîbânun didi târihini Cevri
Zihnî kasr-ı hümayûn u bülend-eyvân-ı şâhâne

Sene: 1046⁴²⁵

2.9.6. İftariye Kameriyesi

1640 yılında inşa edilen İftariye Kameriyesi, Bağdat Köşkü ile Sünnet Odası arasındaki set üzerinde terastan ayrı olarak dört büyük taş konsol üzerine çıkıntı biçiminde oluşturulmuş ve üzerine bir taht yerleştirilmiştir⁴²⁶. Dört köşesinde dört ince sütun üzerine bakırdan yapılan kameriye'nin üzeri tonoz biçiminde bir örtü ile tamamlanmış ve altın yaldızlı bir alemle sonuçlandırılmıştır⁴²⁷. Örtü topuz halinde sivrilen saçaklı sekiz dilimli bir tekne kubbe biçimindedir. Kubbenin içi rûmî tezyinler ve yazılarla süslenmiştir⁴²⁸. Kabartma yazılarda geçen duaların Cinci Hoca Hüseyin tarafından Sultan İbrahim'e yapılan bazı dualar olduğu tahmin edilmektedir. Kubbe içerisindeki kitâbede şu satırlar yer almaktadır:

“Çün mübarek idi İftariye cây-ı dil güşâ
Neş'edâr olmuş cihânın her birinden pür sefâ
Padişâhân-ı Selef böyle nişimen görmedi
Hazreti Sultan İbrahim'e virdi çün Hüdâ⁴²⁹

⁴²³ A, Şeref, **a.g.k.**, s. 418.

⁴²⁴ Z. Boleken (2018). Topkapı Sarayı Revan Köşkü'nde Kullanılan Devşirme Malzemelerin Yeniden Değerlendirilmesi. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 7, s. 49-66.

⁴²⁵ H. Ayan (1981). *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, s. 287.

⁴²⁶ S, H, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 329.

⁴²⁷ M, Ağaoğlu, E, Albayrak, 2018, **a.g.k.**, s. 65.

⁴²⁸ S, H, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 329.

⁴²⁹ M, Ağaoğlu, E, Albayrak, 2018, **a.g.k.**, s. 66.

2.9.7. Sepetçiler Köşkü

1643 senesinde Sultan İbrahim'in emriyle esaslı biçimde yeniden inşa edilen Sepetçiler Köşkü, Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde deniz surlarının üstünde inşa edilmiştir. Yapı, birisi açık birisi de kapalı olan iki kısımdan oluşur⁴³⁰. Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında onarılarak yenilenen köşk⁴³¹, kendisinden önce inşa edilen Yalı Köşkü ile aynı sahil kıyısında yer alır. Sepetçiler Köşkü'nün yer aldığı alanda daha önce bir köşkün var olduğu XVI. yüzyılın sonlarında hazırlanan masraf defterlerinde görülmektedir⁴³². Nitekim Naima, köşkün esasından genişletilerek yapıldığını ve H. Şaban 1052/M. Ekim/Kasım 1643'te altı ay içinde tamamlandığını söyler⁴³³.

Odun kapısı ile Yalı Köşkü kapısı arasında bulunan ve ismini Sultan İbrahim'in himaye ettiği Sepetçiler esnafından alan köşk⁴³⁴, Sultan I. Mahmud zamanında (1730-1754) onarılarak yenilenmiş ve XIX. Yüzyılın başlarında şimdiki haline getirilmiştir⁴³⁵. Köşkün üst bölümünde on sekiz yıldan fazla şeyhülislamlık yapmış olan şair Yahya Efendi tarafından düşülen tarihin yer aldığı kitâbe, Semavi Eyice tarafından aslına uygun biçimde yeniden aktarılmıştır:

“Hazret-i Sultân İbrahim âli himmetin
Kasr-ı kadrin dâimâ vâlâ ede Rabb-ı celîl
Emr ü fermâniyle yapıldı bu bünyân-ı refî'
Bî nâzîr ü bî adîl ü bî şebîh ü bî misil
Eyleyüp Yahyâ duâlar dedi târihin anın
Kasr-ı vâlâyı mübârek ede ol Rabb-ı cemîl

1053”⁴³⁶

Kayıkhanesinde saltanat kayıklarının korunduğu, divanhanesinde ise saz alemlerinin tertiplendiği söylenen köşkün, harem halkının donanma merasimlerini izlemesi için yapıldığı söylenmektedir⁴³⁷. Köşk, ana hatlarıyla üç çıkmalı, kubbeli kare mekana bitişik olan giriş bölümü ile tek çıkma halinde dikdörtgen bir yapıdadır. 1739 tarihli onarımına

⁴³⁰ S, H, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 335.

⁴³¹ G, Yalçın, 1997, **a.g.k.**, s. 965.

⁴³² T. Erzincan (2009). Sepetçiler Kasrı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36. İstanbul: TDV Yayınları, s. 538; Masraf defterlerinin ayrıntısı için bkz. G, Necipoğlu, 2021, **a.g.k.**, s. 290, 298-299.

⁴³³ Naima Mustafa Efendi, 2014, **a.g.k.**, c. 4, s. 973. Ayrıca bkz. S, Topçu, 2019, **a.g.k.**, 196.

⁴³⁴ Köşke verilen isim hakkındaki rivayet için bkz. Eremya Çelebi Kömürcüyan (1988). *XVII. Asırda İstanbul Tarihi*. 2. Baskı. (Çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Kevork Pamukciyan). İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 107.

⁴³⁵ Köşkün muhtelif tarihlerde içinde bulunan eşyaları ve yenilenen kısımlarını gösteren liste ve defterler için bkz. S, H, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 339-349.

⁴³⁶ S, Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 798.

⁴³⁷ T, Erzincan, 2009, **a.g.k.**, s. 538; Goodwin, köşkün Kasım Ağa tarafından Sultan İbrahim'e yazlık saray olarak inşa edildiğini söyler. G, Goodwin, 2012, **a.g.k.**, s. 447.

ait belgelerde tanımlanan şekliyle; Divanhanenin Yalı Köşkü'ne bakan kısmına inşa edilen bir maksure ile kubbeli bir büyük oda, denize ve bahçeye nazır sofalar, dışarıda bir taht-ı hümâyûn, abdest odası ile ağa odası, tuvalet ve Darüssaade Odası olarak tanımlanmaktadır⁴³⁸. Kıyı duvarlarının yüksek tonozları üzerine oturtulan köşkün bir de terası vardır⁴³⁹. Son zamanlarda Gülhane Tıbbiye Mektebi'nin ecza deposu olarak kullanılan Sepetçiler Köşkü, 1960'larda restore edilerek yenilenmiş, 1980 yılında yapılan restorasyondan sonra ise köşkün alt katı restoran, üst katı ise Uluslararası Basın Merkezi olarak hizmet etmeye devam etmiştir⁴⁴⁰. Sepetçiler Köşkü, erken tarihli birçok gravür ve resimde görülmektedir⁴⁴¹.

2.9.8. Valide Hanı

Mahpeyker Kösem Sultan tarafından Sultan IV. Murad'ın saltanat yılları içerisinde ve Kasım Ağa'nın mimarbaşı olduğu yıllarda yaptırılan Valide Hanı, İstanbul'un Fatih semtinde Bayezit'e çıkan yokuş boyunca devam ederek İbrahim Paşa Camî'ne kadar geniş bir alana yayılır⁴⁴². Valide Kösem Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı Çinili Camî'nin vakfından olan⁴⁴³ ve daha önce yıkılan Cerrahpaşa Sarayı'nın yerinde yapılan Valide Hanı devrinin en büyük hanlarından olup üzerine inşa edilen arazinin topoğrafyasından kaynaklanan eğimli ve dar bir avluya açılan bir girişe sahiptir. Girişteki avlunun ardından atölye, depo ve hücrelerle kuşatılmış daha büyük ana avluya geçilir. Hanın üst katı uzun ve geniş koridorlara sahiptir. Avlunun ortasında ve üst katta bir mescit bulunmaktadır⁴⁴⁴. Üçüncü avlu çevresinde rampayla inilen bodrum katında ahırlar bulunduğu belirtilmektedir⁴⁴⁵ "Mescid-i İrâniyân" ismiyle bilinen fevkanî ahşap mescid 1950'li yıllarda çıkan yangında tamamen harap olduktan kısa süre sonra İranlılar tarafından yeniden yaptırılmıştır⁴⁴⁶. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi H. Zilhicce 1062/M. Kasım/Aralık 1652 yılında çıkan bir yangında Han'ın diğer yapılarla birlikte yandığını söyler⁴⁴⁷.

⁴³⁸ T, Erzincan, 2009, **a.g.k.**, s. 538.

⁴³⁹ G, Goodwin, 2012, **a.g.k.**, s. 447.

⁴⁴⁰ T, Erzincan, 2009, **a.g.k.**, s. 539.

⁴⁴¹ Gravür ve resimler için bkz., S, H, Eldem, 1969, **a.g.k.**, s. 335-347.

⁴⁴² S. Eyice (1992). Büyük Valide Hanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, s. 516.

⁴⁴³ A, G, Başaran, 2001, **a.g.k.**, s. 272.

⁴⁴⁴ G, Goodwin, 2012, s. 452; M. İlgürel (1996). Kösem Sultan'ın Bir Vakfiyesi. *Tarih Dergisi*, 16, (21), s. 84.

⁴⁴⁵ Z, Nayır, 1975, **a.g.k.**, s. 232.

⁴⁴⁶ S, Eyice, 1992, **a.g.k.**, s. 517.

⁴⁴⁷ Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, 2003, **a.g.k.**, s. 144.

Han'ın bir köşesinde bulunan Bizans çağından kalma kare planlı kule hanla birleştirilip içine kubbeli bir oda yapılmıştır. Han'ın içerisindeki odalarda XVII. Yüzyılda İstanbul'a gelen yabancılar olmak üzere ağırlıklı olarak İran ve Azerîler kalmaktaydı. Toplam 210 odası olduğu belirtilen hanın alt kat odaları beşik tonozlu, üst kattaki odalar kubbeli, revaklar ise tonozludur. Kesme taş ve tuğladan yapılan dükkanlı cephe üzerindeki kapı üstünde köşkü andıran bir çıkma bulunmaktadır⁴⁴⁸.

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda yaşanan deprem ve yangınlar sonucu aslî halini kaybeden Valide Hanı, devride oldukça popüler bir mekan olup Valide Hanı basın tarihi bakımından önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim İranlıların ilk kaçak Kur'ân-ı Kerîm baskılarını burada bulunan basımevlerinde yapmalarından başka İstanbul'da ilk resimli dinî kitap ve levhaların da burada basıldığı aktarılır⁴⁴⁹. Günümüzde Han'ın içerisinde yer alan farklı müdahaleler ve işlevler esas yapıyı ayrıntılı biçimde araştırmayı olanaksız kılmaktadır⁴⁵⁰.

2.9.9. Odalar Cami

Orjinali Aziz Nikolas Kilisesi ismiyle IX. Yüzyıl'da Bizans Manastırı olarak inşa edilmiş ve daha sonra bir Latin Kilisesi halini alan ancak 1640 yılında sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından Camî'ye çevrilen yapı, yakınında bulunan Yeniçeri Odalarına nispetle Odalar Camîi ismiyle anılmıştır⁴⁵¹.

Günümüzde İstanbul Fatih'te Müftü sokak ve Kasım Odaları sokakları arasında kalan yapı, VII. Yüzyıla doğru yüksek bir mahzenin üzerinde inşa edilmiştir. M. 1203-1204 yıllarında çıkan iki yangında harap olan kilise 1261'den sonra Bizans'ın tekrar şehre hakimiyeti ile diğer kiliselerle birlikte restore edilerek yenilenmiştir. 1475'te Gedik Ahmed Paşa'nın donanmasıyla birlikte Kırım'daki Kefe'yi fethederek Ermeni ve Ceneviz Katoliklerinden oluşan halkını İstanbul'a göç ettirmiş ve göçmenlerin bir kısmını yapının olduğu bölgede göç ettirilen halkın diğer bir kısmı ise Boğaziçi'nde Kefeliköyü'nde iskan edilmişti⁴⁵². Yapının bulunduğu yerin hemen yakınında yer alan ve muhtemelen aynı Bizans Manastır kompleksinin diğer parçası olan bir kilise daha vardır. Fatih Sultan Mehmed döneminde 1460 yılında Sekbanbaşı Kasım bin Abdullah vakfına bağlı olarak

⁴⁴⁸ S. Eyice, 1992, **a.g.k.**, s. 516-517.

⁴⁴⁹ S. Eyice, 1992, **a.g.k.**, s. 517.

⁴⁵⁰ Z. Nayır, 1975, **a.g.k.**, s. 231.

⁴⁵¹ Demenico Hierosolimitano (2017). *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*. (Çev. Esma Selçuk Demir). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s. 139.

⁴⁵² S. Eyice (1994). Odalar Camii veya Tarihi İstanbul'da Tarihi Bir Eserin Yok Oluşu. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12. s. 2-3.

camiiye çevrilen bu yapı, yakınında yer alan Kasım Günani Camii ile karıştırılmaması için Perakendeci Kasım Ağa Camii olarak adlandırılmış ancak vakıf kaydında Kasım Ağa Camii olarak kaydedilmiştir⁴⁵³.

2.9.10. Sultan I. Mustafa Türbesi

Ayasofya'nın güneybatı köşesinin dışında inşa edilmiş olan Ayasofya Vaftizhanesi, daha önce Bursa'da Osman Gazi ile Orhan Gazi'nin defnedildikleri yer gibi Osmanlı döneminde türbe haline getirilmiş bir Bizans yapısıdır. Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in defnedildiği yapının aslî olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemekle beraber büyük Ayasofya'nın inşa tarihine yakın veya ondan daha eski bir tarihte yapıldığı düşünülmektedir⁴⁵⁴. Bizans kaynaklarına göre Ayasofya Kilisesi'ndeki iki vaftizhaneden biri olan kubbeli yapı Ayasofya'nın camiiye dönüştürülmesinden sonra iki yüzyıl boyunca kandil yağlarının depolandığı bir yer olarak kullanılmıştır. 1639 yılında Sultan I. Mustafa'nın vefat ettiği sırada İstanbul'daki selâtin türbelerinde yer olmaması nedeniyle naaşı bir süre bekletildikten sonra Evliya Çelebi'nin babası Derviş Mehmed Zillî/Zilevî'nin tavsiyesiyle o güne kadar yağhane olarak kullanılan binanın içine gömülmesine karar verilmiş ancak binanın içinde toprak bulunmadığından Hasbahçe'den toprak getirilerek mezarı örtülmüştür:

“Mâbed-i kadîm Ayasofya-i mübârekeye muttasıl bir kubbe-i refî'ada defn idüb mezbûr kubbeyi bir alay mâl sarf ve harç ile meremmet ü tezyîn eylediler⁴⁵⁵.

Sultan I. Mustafa'nın vefatından sonra 1648'de tahttan indirilip öldürülen Sultan İbrahim de daha sonra buraya gömülmüştür. Eyice'nin tespitlerine göre türbenin içinde bulunan 18 kişi içerisinde yattığı kesin olarak bilinen kişiler; Sultan IV. Murad'ın kızı İsmihan Kaya Sultan, I. Ahmed'in kızı sadrazam Bayram Paşa'nın zevcesi Hanzâde Sultan ile diğer kızı 1660'ta ölen Âtike Sultan, Sultan İbrâhim'in oğlu 1669'da ölen Şehzade Selim ile IV. Mehmed'in 1679'da ölen oğlu Şehzade Selim ve Sultan II. Ahmed'in 1714'te ölen oğlu Şehzade İbrâhim'dir⁴⁵⁶.

⁴⁵³ M. Sav (2013). İstanbul Fatih'teki Kasım Ağa Mescidi'nin Tarihçesi ve 1976-77 Restorasyon Çalışmasının Değerlendirilmesi. *Vakıflar Dergisi*, 39, s. 42-44.

⁴⁵⁴ S. Eyice (2015). Ayasofya Vaftizhanesi: Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in Türbesi Olan Yapı. *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyyatı I-Türk Tarih Kurumu'nda Yayınlanmış Çalışmaları*. (Der. Sema Doğan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 871-876.

⁴⁵⁵ S. Eyice (2000). İbrâhim Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21. İstanbul: TDV Yayınları, s. 357; A. Sağır, 2000, **a.g.k.**, Tarih-i Al-i Osman bölümü, s. 14.

⁴⁵⁶ S. Eyice, 2000, **a.g.k.**, s. 358.

1639’da Kasım Ağa’nın mimarbaşılığı döneminde türbe haline getirilen yapıda bazı değişiklikler yapılmış ve buna göre yeni bir kapı açılarak asıl giriş olan yer pencere haline sokulmuştur. İç duvarlar Kur’an ve cüzlerin konulacağı dolapların yapılması için oyulmuş ve sıvanarak üzerlerine nakışlar yapılmıştır. Bu sırada Vaftizhanenin içinde ortada duran büyük bir taş kütesi olan vaftiz teknesi kuzey duvarından teknenin boyutu kadar açılan bir genişlikten dışarıya çıkarılmış ve daha sonra açılan kısım tamamen örtülerek onarılmıştır⁴⁵⁷. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında muhtemelen 1766 yılındaki depremin ardından girişin önüne kemerli bir sundurma ile bir türbedâr odası eklenmiş yahut daha önce var olan bu kısımlar yenilenmiştir. Türbenin girişi kuzeydoğu köşesinden açılan bir kapı ile sağlanmıştır⁴⁵⁸.

2.9.11. Babaeski Köprüsü

Kırklareli’nin Babaeski kasabasında yer alan köprü hakkında Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler, Mimarbaşı Kasım Ağa ile Kul Kethüdâsı Çoban/Küçük Kasım Ağa hakkında farklı bilgilerin ileri sürülmesine ve köprünün kimin eseri olduğu konusunda belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Köprünün inşa edildiği dönemde hayatta olan Evliya Çelebi, mezkûr köprünün Sultan IV. Murad zamanında yapıldığını ve Çoban Deli Kasım Ağa’nın hayrâtı olduğunu söyleyerek H. 1043/M. 1633/1634 tarihli köprü kitâbesinin ilk ve son satırlarını da verir ve Çoban Kasım hakkında şu bilgileri aktarır:

“Adı gecen Çoban Kasım Ağa Köprüsü yedi göz ibret verici köprüdür. Bu Çoban Kasım Ağa bu köprü mahallinde koyun güderken Cenâb-ı Bâri kendine İslam nasip etmiştir. Günlerin geçmesiyle Dergâh-ı Âli Yeniçeri Ocağı’nda Kul Kethüdâsı olup Sultan IV. Murad’ın hapsinde iken “ahdim olsun bu girdaptan kurtulursam koyun güttüğüm yerde bir köprü yapayım!” diye ahdetmiştir. Kurtulduktan sonra “Kerem sahipleri sözlerinde dururlar” mazmunu üzere 400 Rum kesesi masraf edip bu büyük köprüyü inşa etmiştir, ama gerçekten de binde bir gibi bir sanatlı süslü köprüdür ki sağlamlıkta sanki Vişgrad Köprüsü’dür. Her gözü akarsu üzerinde birer ebem kuşağı gibi gösterişli kemerlerdir. Samahi güftesi ile tarihi budur,

Cenâb-ı Hazret-i Sultan Murâd-ı Cem-azamet

Murâdı uzre Hudâ ede sâyesin memdûd

Samâhi cânıma hâtifden erdi bu tarih

Ola bu cisri karîn-i kabûl-i Rabb-i Vedûd

Sene 1043”⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ S, Eyice, 2015, **a.g.k.**, s. 881.

⁴⁵⁸ S, Eyice, 2000, **a.g.k.**, s. 358.

⁴⁵⁹ Evliya Çelebi (2006). *Seyahatnâme*. (Haz. Seyit Ali Kahraman-vd.). 3/2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 626-627.

Eyice, Naima'nın Küçük Kasım Ağa hakkındaki verdiği bilgiler ile Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiyi karşılaştırarak köprünün mimarı ile Küçük Kasım Ağa ve Mimarbaşı olan Kasım Ağa hakkında bazı çıkarımlarda bulunur. Buna göre; Evliya Çelebi Küçük/Çoban Kasım Ağa'yı 1634 yılında kul kethüdası olarak gösterirken, Naima Küçük Kasım Ağa'yı 1651 yılında kul kethüdası olarak aktarır. Bununla birlikte Eyice, köprünün kitâbesinde Sultan Murad'ın övüldüğü ve köprünün isim verilmeden bir kulu tarafından yapıldığı bilgisinden hareketle Evliya Çelebi'deki bilginin yanlış anlaşıldığını ve köprünün Mimar Kasım'ın eseri olduğu iddiasının sağlam esaslara dayanmadığını da dile getirir⁴⁶⁰. Çulpan ise eserinde köprü kitâbesinin tamamını şu satırlarla aktarır:

“Cenâb-ı hazret-i Sultan Murâd-ı cem-azamet
İbadı üzre Hüdâ ide sayesin memdûd
Çün itdi azm-i cihâd ol Şeh-i hümayûn-baht
Yanınca asker-i bî had cünûd-i nâ mahdud
Bu cisri bir kulu yolunda itdi pâ-y endâz
Derûn-i dilden idüb ol Şeh-e nisâr-o dürûd
Çün itdi hüsn kabuliyle hatırın tatyip
Anınla eyledi kasd-ı takrüb-i Ma'bûd
Sımah-ı canıma hâfiften irdi bu tarih
Ola bu cisri karin-i kabul-i Rabb-i vedûd

1043”⁴⁶¹

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Sultan IV. Murad'ın H. 1 Şevval 1043/M. 31 Mart 1634 yılındaki Edirne Seferi'nden bahsederken Şevval'in 21. Günü (20 Nisan 1634) ordunun Halkalı'dan hareketle bazı menzilleri geçtikten sonra sırasıyla Baba'ya (Babaeski), sonra Havsa'ya ve Sazlıdere'ye gelip burada bir gün av faaliyetinde bulunduğunu ve Kasım Ağa'nın padişaha ziyafet verdiğini söyler. Bu sırada ordunun Edirne Sarayı'na yakın bir yerde Tunca Nehri'nin kenarında otağını kurduğundan ve iki büyük köprünün inşa edildiğinden bahsederek söz konusu köprülerin Tunca Nehri civarında Saraya yakın bir yerde olduğunu aktarır:

“Ba'dehû Baba'ya ve ba'dehû Havsa, ba'dehû Sazlıdere, bir gün murgân şikârları olup ve Kâsım Ağa, sa'âdetlü Pâdişâh hazretlerin ziyâfet ederler...
'Âdil, Gâzî Pâdişâh, 'azametlü Sultân Murâd Hân Şehr-i Edirne'ye duhûl edüp, otak [u] bârgâhlarında taht-ı saadetlerinde karâr etdiler. Ve otağı hümayûna karîb, enhâr-ı Tunca üzere

⁴⁶⁰S, Eyice, 1979, **a.g.k.**, s. 802-803. Ayrıca bkz. S. Eyice (1991). Babaeski Köprüsü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, s. 372-373.

⁴⁶¹C. Çulpan (1975). *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 171.

keresteler hâzır idi; iki kebîr köprü bina etdiler. Asker halkı şehre varup gelmeğe yakın; Saray Sahrâsı'ndan çarşular ve câmi'ler karîb idi. Nemâz-gâh Sahrâsı'ndan Şehr-i Edirne bir mesâfe kat'ı lâzım idi; askere ıztırâb idi. Köprü peydâ oldukda, a'lâ vü ednâ sebeb olana hayr du'âlar ederlerdi. Ve bir köprü, otakdan Has-bağçe'ye duhûl eder; Harem-i muhterem'e karîb idi”⁴⁶².

Kasım Ağa'nın mezartaşında yazan ifadelerde Sultan Murad'ın mimarbaşısı olduğunun belirtilmesinin yanında H. 1032 M. 1622/1623⁴⁶³, H. 1038/M. Ağustos/Eylül 1628⁴⁶⁴ ve H. 2 Recep 1044/M. 22 Aralık 1634⁴⁶⁵ yıllarında da mimarbaşı olmasından hareketle köprünün Çoban Deli Kasım'ın eseri değil “Deli Kasım” olarak anılan Mimarbaşı Kasım Ağa'nın eseri olduğu kabul edilmelidir⁴⁶⁶. Nitekim yukarıda Küçük/Çoban Kasım Ağa'nın Mimarbaşı Kasım Ağa'nın çobanı olduğuna ve 1651 ile 1657 yılları arasındaki siyasi faaliyetleri dolayısıyla Mimarbaşı Kasım Ağa ile karıştırıldığına değinilmişti.

72 metre uzunluğunda ve yaklaşık altı metre genişliğinde olan köprü yedi gözlü olup bir tanesi toprak altında kalmıştır. Kesme taştan yapılmış olan köprünün korkulukları da taştan olup ortasında kitâbe köşkü bulunmaktadır. Sivri kemerin içine ve iki tarafında rozetler ve lala kabartmalı beş beyitlik mermer kitâbe yerleştirilmiştir. Kitâbe köşkünün önünde kavukları andıran bir çift başlık bulunur⁴⁶⁷.

2.9.12. Kasabashi Köprüsü

Kasım Ağa'nın inşa ettiği ve günümüze ulaşan diğer bir eseri ise Arnavutluk'taki Kasabashi Köprüsü'dür. Osum Nehri üzerinde inşa edilen üç gözlü köprü Arnavutluk Berat'ına bağlı Çördova'da yer almaktadır⁴⁶⁸.

2.9.13. Eğrican Köprüsü

Kasım Ağa'nın Gümölcine'ye bağlı Eğrican'da inşa ettiği yedi kemerli ve 150 zirâ uzunluğundaki köprü vakfiyesinde belirtilmiştir:

⁴⁶² Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, 2003, **a.g.k.**, c. 2, s. 998-999.

⁴⁶³ F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 13; A, V, Çobanoğlu, 1987, **a.g.k.**, s. 11; M, Süreyya, 1996, **a.g.k.**, c. 3, s. 872.

⁴⁶⁴ C. Yılmaz (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 553.

⁴⁶⁵ BOA. MAD. 5589. s. 39; F, Afyoncu, 2001, **a.g.k.**, s. 15. Afyoncu, Kasım Ağa'nın H. 2 Recep 1044/M. 22 Aralık 1634'ten önce mimarbaşı tayin edilmiş olabileceğini düşünür ki yukarıdaki veriler de bu görüşü destekler.

⁴⁶⁶ Av sırasında Sultan Murad'a ziyafet veren Kasım Ağa, yukarıda değinildiği üzere 1651'de Zağarcıbaşılik'tan Kul Kethüdalığı'na atanan Küçük Kasım Ağa'yı akla getirse de Eyice'nin de belirttiği gibi aradaki zaman farkından dolayı buna ihtimal verilmez.

⁴⁶⁷ S, Eyice, 1991a, **a.g.k.**, s. 373; C. Çulpan (1968). Köprüler'de Tarih Köşkleri. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2, s. 27.

⁴⁶⁸ A, Ateş, 2022a, **a.g.k.**, s. 147.

“Vilâyet-i mezbûrede kasaba-i Gümülcine Kazâsına tâbî‘ Eğrican nâm karyede kendi malım ile müceddeden binâ eylediğim yedi kemerli ve be-zirâ‘i‘l-bennâ yüz elli zirâ‘ tûlû köprümü...⁴⁶⁹.

2.9.14. Taştekneler Çeşmesi

İstanbul Fatih’te Haseki caddesi üzerindeki Kiçi Hatun Camîi’nin hemen yanında yer almaktadır. Ünver’in Süleymaniye Kütüphanesine bağışladığı defterler arasında yer alan 108 numaralı defterde çeşme hakkında kısa bir bilgi bulunur. Buna göre asıl adı Kasım Ağa Çeşmesi olan yapının Taş Mektep önünde olduğu ve arkasında çıkan bir ağaç nedeniyle yıktırıldığı kaydedilmiştir. Hicri 1170/M. 1756/1757 tarihli kitabesinin de bu sırada alındığı fakat kitâbenin şu an nerede olduğu bilinmemektedir. Söz konusu defterde çeşmenin Süheyl Ünver tarafından karakalem çizimi de yer almaktadır⁴⁷⁰.

Resim 33: Haseki’de Kasım Ağa / İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi (Aktaran, Caner Cangül 2008)⁴⁷¹

⁴⁶⁹ VGMA. D.619, s. 149.

⁴⁷⁰ E. N. Arslanoğlu (2019). *Ahmet Süheyl Ünver’in Süleymaniye Kütüphanesi’ne Bağışladığı Defterlerde İstanbul Notları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, s. 43.

⁴⁷¹ Yapı 2023 yılında restorasyon kapsamına alınmıştır. Bkz. <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/news/kasim-aga-sibyan-mektebi-restore-ediliyor/4715>.

Resim 34: Taştekneler/ Kasım Ağa Çeşmesi (Aktaran F. Yasin Köroğlu, 2020)⁴⁷²

Resim 35: Taştekneler/Kasım Ağa Çeşmesi Günümüz Hali (Restorasyonda)

⁴⁷² <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/tastekneler-cesmesi/>

Resim 37: Taştekneler/Kasım Ağa Çeşmesi Karakalem Çizimi⁴⁷³

Resim 36: İbrahim Paşa/Kasım Ağa Sıbyan Mektebi Günümüz Hali (Restorasyonda)

⁴⁷³ Süleymaniye Süheyl Ünver Koleksiyonu, Defter, *Gezinti*, 00108. Aktaran E. N. Arslanoğlu, 2019, a.g.k., s. 43.

Osmanlı Arşivinde yer alan H. 3 Rebiülahir 1175/M. 1 Kasım 1761 tarihli bir belgede, Kasım Ağa'nın hayattayken yaptırdığı ve evladına şart koştuğu bir çeşmenin tevliyetinin, vakıf mütevellisinin ölümüyle bir berat ile yenilendiği görülmektedir⁴⁷⁴.

Çeşmenin kitabe tarihinin Mimarbaşı Kasım Ağa'nın ölümünden sonraki bir tarihi göstermesi, çeşmenin ilk inşasından sonra tamir görüp yenilendiğini düşündürür. 1892 tarihli bir arşiv belgesinde Sıbyan Mektebi'nin daha önce yangın görüp harap olduğundan ve mektebin arsasının yıllarca bostan olarak kullanıldığından bahsedilmektedir. Mektep, İbrahim Paşa ve Kasım Ağa Mektebi olarak anılmaktadır:

“Haseki civârında Keçi Hatun mahallesinde mukaddemâ vukû' bulan harikde muhterik olan İbrahim Paşa ve Kâsım Ağa mektepleri 'arsalarını Petro nâm Bağçevan ittisâlinde bulunan arsasına her nasılsa kulb ile şimdiye kadar Bostan şeklinde kullanılmakta iken bu defa bir İrani'ye satmak teşebbüsünde bulunduğu ve böyle mekteb arsalarının fûruhtu ise asla câ'iz olamayacağından bahisle ferâğ ve intikâl mu'âmele-i resmîyesi icrâ olunmaksızın mezkûr mektebler arsalarının zikr olunan bağçeden tefrik olunması zımında iktizâ edenlere tenbihât icrâsı lüzumunun...”⁴⁷⁵.

2.9.15. Diğer Çeşmeler

Kasım Ağa'nın memleketi olan Arnavutluk'un Berat şehrinde yaptırdığı çeşmelerden iki tanesini Evliya Çelebi bildirir. H. 1054/M. 1644/1645 tarihli çeşmelerden birinin kitâbesini kaydeden Evliya Çelebi diğer çeşmenin yerinin Saraçhanebaşı'nda olduğunu söyler:

“Cümle (---) aded çeşme-i teşnegân-ı atşândır. Evvelâ cümleden Uzkurlu hammâmının kapusu önünde yol aşırı İslâmbol'da mi'mâr-ı sultân Kâsım Ağa çeşmesi-nin târîhidir:

Kasım Ağa reîs-i mi'mârân

Yaptı bir hayr kim gören ide reşk

Hak kabûl eyleye çün oldu tamâm

Bin elli dört içinde çeşme-i senk

1054

Bu târîh çeşme üzere bir kıt'a lâciverdî kâşî üzere beyâz celî hatt ile tahrîr olunmuşdur. Andan Sarrâchâne başındaki çeşme dahi yine Kâsım Ağa'nın olup yine bu merkûm târîh kâşî üzere tenmîk olunmuşdur”⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴BOA, C. BLD. 14-695. Ayrıca bkz. Ek: 1.

⁴⁷⁵BOA, MF. İBT. 28-115; Mektebin arsasına yapılan müdahalenin engellenmesi hakkında bkz. BOA. MF. MKT. 397-62; Arsanın senet tetkiki ve ferağ muamelesi hakkında bkz. BOA. MF. MKT. 136-58.

⁴⁷⁶Evliya Çelebi (2003). *Seyahatnâme*. 8, (Haz. Seyit Ali Kahraman-vd.), 8, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 301.

Kasım Ağa'nın vakfiyesinden elde edilen bilgilere göre Belgrad/Berat'ta yedi⁴⁷⁷, Gırmeş/Grameç'te iki⁴⁷⁸, Günzel'de iki ve yine Berat'ta altı adet⁴⁷⁹ çeşme inşa ettiği anlaşılmaktadır.

Kasım Ağa'nın eseri olduğu düşünülen bir diğer çeşme ise, Üsküdar'daki Çinili Hamam Sokağı'nın köşesinde kalan ve halen Kasım Ağa Sokağı olarak isimlendirilen yerde bulunan çeşmedir⁴⁸⁰. Yine İstanbul Fatih Mahmutpaşa'da yer alan Hacı Köçek Camî'nin avlu kapısına yakın inşa edilen çeşmenin ilk bânisinin Kasım Ağa olduğu ancak geçirdiği yangından sonra yok olmuşken Baş musahip Sever Ağa tarafından H. 1289/M. 1872/1873 tarihinde yenilendiği belirtilmektedir. Çeşmenin ilk inşasına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır⁴⁸¹.

⁴⁷⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 9b; VGMA. D.619, s. 149.

⁴⁷⁸ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 11a-b.

⁴⁷⁹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 21a-b; VGMA. D.619, s. 150-151.

⁴⁸⁰ N, Emre, 1937, **a.g.k.**, s. 11.

⁴⁸¹ İ, H, Tanışık, **a.g.k.**, c. 1, s. 282; <https://kulturenvanteri.com/yer/kasim-aga-cesmesi/>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KASIM AĞA EVKÂFI

Vakıf kelimesi anlam olarak durmak, durdurmak, hapsetmek veya alıkoymak manasında olup herhangi bir malı-mülkü kişinin mülkiyetinden çıkartıp insanların istifadesine sunmak olarak tarif edilmektedir. Buna göre şahsi mülkiyetten vakıf yoluyla çıkarılan herhangi bir mal ya da mülk artık ne kişiye ne de devlete ait olmayıp insanların istifadesine sunulmuş olarak hükmi şahsiyete sahip bir konuma erişmektedir⁴⁸². Köprülü, vakıf müessesesinin daha çok Osmanlı Devleti zamanında tekâmül etmiş olsa da dini, sosyal, iktisadi ve kültürel boyutuyla İslam menşeli olarak doğduğunu ve İslam hukukçuları tarafından sistemleştirilerek asırlar boyunca varlığını devam ettirdiğini ifade eder⁴⁸³. Devletin kökenlerini irdeleyerek, vakfın “adalet dairesi” içerisinde zikredilen ve hükümdarda adaletten sonra olması gereken en önemli özellik olan cömertlik ilkesinin karşılığı olduğunu belirten Turgut, mülk kavramının; ev, dükkân, arazi gibi vakıf olmayıp doğrudan doğruya bir şahsa ait olan yer ya da yapıları ifade ettiği gibi “el-adl esasü’l-mülk” tabirinde olduğu üzere devleti ve ülkeyi de mana olarak içinde barındırdığını, ikinci manasından dolayı mülk sahibine malik/melik dendiğini ve bunların hükümdarların en bilindik unvanları olduğunu belirtir. Bir şeyin vakıf olmadan önce özel mülk hâline gelebilmesi için hükümdar tarafından temlik edilmesi gereklidir. Kamuya yani devlete ait olan bir malın vakfedilememesinin sebebi, aslında vakıf kabilinden olan bir kurumsal yapıya ait olan şeyin yeniden vakfedilemeyeceği gerçeğidir. Hükümdarın bu şekilde bir erk paylaşımına giderek sosyal devletin mahallî uygulama noktaları olarak vakıfları kullandığını gösteren Turgut, Kur’an-ı Kerim’deki “İnsan özgür bırakılacağını mı sanır?” ayetinin, kadim dönemde kutsanan kelime ve sloganın neden vakıf olduğunun en açık delili olduğunu söyler. Böyle bir anlayışta, bütün mesleklerde olduğu gibi bir meslek olarak kabul edilmesi gereken hükümdarlığın da babadan oğula geçmesi tabii olmuştur. Bir işe ehil olmak o işe vâkıf olmak demektir ve el, başta evlat olmak üzere en gedikli olana verilir⁴⁸⁴.

⁴⁸² V. Turgut (2020). Başlangıcından Cumhuriyet’e Eski Dünya Düzeninden Yeni Dünya Düzenine Vakıflar. *Vakıfbank Tarihi 1954-2019*. (Ed. Enis Şahin). İstanbul: Değişim Yayınları, s. 15; A. Akgündüz (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 7-9.

⁴⁸³ Detaylı bilgi için bkz. M. F. Köprülü (1942). Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi*, 2, s. 3-32.

⁴⁸⁴ V. Turgut, 2020, **a.g.k.**, s. 15; A. Bağdemir (2009). “Adalet Mülkün Temelidir’ Özdeyişi Üzerine”, *Turkish Studies*, 5, (4/3), s. 283-296.

Osmanlı sosyo-iktisadi sistemi içinde vakıfların üstlendiği rolü, Devlet-i Âliyye-i Ebed-Müddet tabirine bağlayarak vakfın, sistemin temelini oluşturduğunu anlatan M. Genç, devletin ekonomiyi kontrol altında tutmak için geliştirdiği provizyonizm, fiskalizm ve tradisyonalizm ilkelerini, Batı’da gelişmeye başlayan kapitalizm anlayışına rağmen son ana kadar uygulamaktan vazgeçmediğinin altını çizer. Reaya kesimi ile ilgili olarak hedeflenen sosyo-ekonomik yapı, uygulanan çift-hane sisteminden, esnafların birbirleri aleyhine zenginleşmesinin önüne geçmek üzere belli bir kâr haddini koyan lonca sistemine kadar tamamı paylaşımcı bir anlayışla kurulan toplumsal dengenin görüldüğü bir yapıydı. Toplum, yöneten-yönetilen veya askerî-reaya şeklinde ikiye ayrılmış olup, askerîlerin sahip oldukları hiyerarşiye uygun olarak kendilerine tahsis edilen devlete ait vergi kaynaklarından hasıl olan gelirlerini, devletin toplumsal dengenin bozulmaması için bağlı bulunduğu müsadere prensibini bildiklerinden vakıflara yönlendirdikleri anlaşılmaktadır. Vakıflarla yapılan sosyal yatırımların devlet eliyle yapılmamasının sebebi, suistimallere açık, verimsiz bir komünal rejime kapı açmadan, özel menfaat motifini canlı tutmaktır. Devlet, vakfın işleyişinin şartlara uygun olup olmadığına nezâret etmekten başka bir müdahalede bulunmazdı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı’da dilencilik yaygın bir şekilde görülürken, Osmanlı topraklarında vakıf sistemi sayesinde sokaklarda dilenenlere nadiren rastlanırdı⁴⁸⁵.

Genel olarak Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle oluşturulan vakıflar ilk bakışta kâr amacı taşımayan kuruluşlar olarak tarif edilse de esas itibarıyla vakfedilen şeylerin işletilmesi yoluyla elde edilen kârın kamunun/insanların hayrına tahsis edilmesi söz konusudur⁴⁸⁶. Bu anlamda elde edilen kâr, “akar/akarat” terimiyle vakfın iktisadi gücünü, “hayır/hayrat” terimi ise vakfın doğrudan amacı olan kamuya/insanlara olan hizmeti ve yararını ifade etmektedir⁴⁸⁷.

Herhangi bir vakfın kurulması için öncelikle vakıf kurucusunun vakfetmek istediği menkul ya da gayrimenkul mallarını irade beyanı yoluyla mahkeme tarafından tescil ettirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede söz konusu vakfın kurucu veya kurucularına “vâkıf”, vakfedilmek istenen şeye “mevkuf”, mevkufun istifade edenlere “mevkuf-un aleyh”, ilgili vakfın amacı, mal varlığı ve işleyiş esasları gibi konuları ifade eden vakıf

⁴⁸⁵ V. Turğut, 2020, **a.g.k.**, s. 18-19; M. Genç (2014). Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, s. 9-18.

⁴⁸⁶ V. Turğut, 2020, **a.g.k.**, s. 15.

⁴⁸⁷ B. Yediyıldız (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 42. İstanbul: TDV Yayınları, s. 479.

senedine ise “vakfiye” denmektedir⁴⁸⁸. Vakfiyeler, muhtevası itibariyle yazıldıkları zamanın dini, iktisadi, sosyal ve kültürel tarihini aksettirmesi nedeniyle oldukça önemli tarihsel metinlerdir⁴⁸⁹. Hacim itibariyle değişkenlik gösteren vakfiye metinleri, vakfın kurucusunun sosyo-ekonomik konumuna, vakfın gerçekleştirmek istediği amacın genişliğine, vakfa tahsis edilen mal varlığının azlık ve çokluğuna göre bazen bir sayfada bazen ise yüzlerce sayfayı bulan defter ve ciltler halinde oluşturulmaktadır. Nitekim Padişah, vezir veya zengin mal varlıklarına sahip kişilere ait vakfiye metinleri kitap biçimindeki defterlere kaydedilmişlerdir⁴⁹⁰.

Vakfiyeler üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime ile başlayan ilk bölümde Allah’a hamd edilip peygambere övgüler sunulduktan sonra dua cümleleriyle⁴⁹¹ vâkıfın ismi, unvanları ve hayır işlerine verdiği önem aktarılır. Asıl metinde ise, vakfedilen menkul veya gayrimenkullerin neler olduğu, sınırları ve kapsamı belirtildikten sonra vakfın yönetim esasları ve denetlenmesi, tüm bu işlerle görevlendirilen kişilere verilecek ücretler ve bu kişilerin göreve tayin edilip azledilmesi gibi hususlar açık biçimde anlatılır. Son bölümde ise, vakfın sıhhat ve lüzumuyla ilgili Hanefî mezhebine uygun olarak gerçekleştirilen muamelelerle beraber, vâkıf tarafından belirlenerek oluşturulmuş olan vakfiyenin şartlarını değiştirmeye ve ilgili vakfı bozmaya teşebbüs edeceklerle karşı beddua cümleleri yazılıp, şahitlerin isimleri kaydedildikten sonra kadı tarafından tescil edilen vakfiye metni, şer’i sicillere kaydedilmekte ve böylece söz konusu vakıf/vakfiye hukuki bir geçerlilik kazanmaktadır⁴⁹².

Vakfiyelerde vakfeden ile tescil aşamasında vâkıf tarafından atanan mütevellî arasında görünen niza’, vakıflarla ilgili İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve takipçileri arasındaki görüş farklılıklarından ileri gelir. Bu görüş farklılıklarının izalesi açısından meydana gelen niza’, vakfî tescil eden hâkimin İmam Muhammed Şeybânî’nin görüşü lehine karar vermesiyle ortadan kaldırılır. Ebu Hanîfe, bir kişinin vakfettiği malı satabileceği ya da mirasçılara bırakabileceği fikrini benimser. İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed’e göre ise hükmî bir şahsiyete sahip olan vakıf malların mülkiyeti Allah’a ait olup kamuya dairedir.

⁴⁸⁸ M, Z, Pakalın, 1983, a.g.k., c. 3, s. 577; N. Öztürk (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 19-20.

⁴⁸⁹ O. G. Özgüdenli (2012). Vakfiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 42. İstanbul: TDV Yayınları, s. 466.

⁴⁹⁰ N, Öztürk, 1995, a.g.k., s. 22.

⁴⁹¹ Her vakfiyenin giriş kısmında dünya hayatının geçici olup iyilik yapmanın önemine ve vakıf yoluyla yapılan hizmetin kişinin günahlarının affına ve hayr duaları ile anılmasına vesile olacağına vurgu yapılarak vakıf kurmak teşvik edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İ. Ateş (1983). Vakfiyelerde Dua ve Beddualar. *Vakıflar Dergisi*, 17, s. 5-54.

⁴⁹² O, G, Özgüdenli, 2012, a.g.k., s. 466.

Kadı Şureyh de vakıf mallarının satılabileceğine hükmetmiştir. Şafiiler, ayn'ı tüketilmeden kendisinden yararlanılabilen mal olarak tarif ettikleri vakfın, gayesi hayır olan bir teberru çeşidi olduğunu düşünürler. Hanbeliler de Şafiiler gibi vakfı aslın habsi ve semerenin tesbili şeklinde tarif ederler. Malikiler ise vakfı, mülkiyeti vakfedende kalmak üzere bir aynı habsetmek ve gelirlerini bir hayır cihetine teberru etmek olarak tanımlar. Şii mezheplerden Zeydîlerin vakıf anlayışı da Şafilere yakındır. Caferîlerin vakıf anlayışı Malikîlere benzer⁴⁹³.

3.1. Kasım Ağa Vakfiyesi'nin Mütevellileri ve Evlâdı

Mimarbaşı Kasım Ağa, yaptırdığı hayratı için H. Evâhir-i Zilkâde 1050/M. Mart 1641 tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesinde “el-Hac Kasım Ağa ibn-i Ali” şeklinde kayıtlıdır. İstanbul'daki Molla Hüsrev Mahallesi'nde ikamet ettiğinin anlaşıldığı aynı belgede kendisi ifa ettiği mimarbaşılık görevi dolayısıyla “iftihârü'l-havass ve'l-mukarrabîn muhtar-i ashabi'l-îzz ve't-temkîn âmir-i ebnîyyeti'l-cûd ve'l-ihsan makbulu's-sudûr ve'l-erkân kıdvetü'l-azâm ve'l-eâli menbâi'l-mekâirim ve'l-meâlî” şeklinde tavsif edilir⁴⁹⁴. Belgede Kasım Ağa hayır sahibi, saygın, seçkin vefâlı, cömert, iyilik sahibi, iyi ahlaklı ve bina âmiri olarak anılır⁴⁹⁵. Kasım Ağa, Kasas Sûresi'ndeki “ahsin kemâ ahsenallahü ileyke (Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun/iyilik yap)” ayetini düstûr edinip gaflete düşmeyerek Nahl Sûresi'ndeki “ma-indekûm yenfedû ve mâ-indallahî bâkî (Sizde olanlar tükenir, Allah katında olanlar ise bakidir)”⁴⁹⁶ ayeti ve Resulullah Muhammed (S.A.V)'in “izâ mâte ibn-i Adem inkıta'a amelühu ilâ an-selesîn ilmûn yentefî'u bihî ve veledûn salih yed'u lehû ve sadakatün câriyetun fî sebîlillah (İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlâd)” hadisindeki müjdesine sığınarak çağının kadim anlayışını vakfiyesinde gözler önüne serer. Bu dönemin anlayışı, hazırlanan bütün vakfiyelerin bir rüknü olarak aşağı-yukarı aynı şekilde verilir. Kasım Ağa, vakfının mütevellisi (yöneticisi) olarak kardeşi Sinan [üddin Yusuf]'un oğlu Hasan'ı nasbetmiştir. Tevliyet Hasan Çelebi'den sonra Hasan Çelebi'nin evladına meşruttur⁴⁹⁷. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın babası Ali (Mimar?)'nin eşi yani Kasım Ağa'nın annesinin,

⁴⁹³ V. Turğut, 2020, **a.g.k.**, s. 19; A, Akgündüz, 1988, **a.g.k.**, s. 50-51, 84-91.

⁴⁹⁴ TKG. KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 3b; VGMA. D.619, s. 147.

⁴⁹⁵ TKG. KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 4b; A, Ateş, 2024, **a.g.k.**, s. 116.

⁴⁹⁶ Kasas 28/77; Nahl 16/96.

⁴⁹⁷ TKG. KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 4a-b, 20a-b, 22a; A, Ateş, 2024, **a.g.k.**, s. 117.

çocuklarından birine Sinan adını koymasının yanısıra kendi öz kardeşinin de oğluna aynı ismi koyması, bu iki kardeşin babalarının isminin Sinan olduğu konusunda sağlam bir fikir vermektedir. Bu kişinin, XVI. yüzyıla damgasını vuran ünlü Osmanlı mimarı Koca Sinan veya onun gibi devletin önemli kademelerinde görev alan bir şahsiyet olduğu dahi düşünülebilir. Burada bahsi geçen Kasım Ağa'nın dayısının oğlu Sinan Ağa ve evladı, mütevellî nasb edilen Kasım Ağa'nın kardeşi Sinan oğlu Hasan Çelebi'nin evladının inkırazı durumunda vakfın mütevellisi olarak tayin edilmişlerdir. Vakfın kurucusu Kasım Ağa, tevliyeti hayatta oldukça kendisine, kendisinden sonra kardeşinin oğlu ve aynı zamanda damadı Hasan Çelebi'ye (Narhçı Hasan Efendi) ve evladına, onun neslinin inkırazı durumunda ise dayısının oğlu Sinan Ağa ve evladına şart koşulmuştur. Yukarıda da değinildiği üzere Kasım Ağa'nın kızları ve onlarla evli olup siyasi vakalarda oldukça etkin görünen damatları da olduğu halde vakfının tevliyetini kardeşi Sinan'ın oğlu Narhçı Hasan Efendi'ye bırakmasının yanısıra İsmail Çelebi oğlu Mustafa Çelebi'yi de "oğlu makamı"nda görerek evlad edinmesi ve kendisine günde iki akçe vazifeyle kitâbet cihetini tevcih etmesi, Mimarbaşı'nın sulbî oğlunun vakfiyeyi tanzim ettirmeden ve kendi vefatından evvel vefat ettiğini düşündürür.

Kasım Ağa'nın kardeşinin oğlu Narhçı Hasan Çelebi, Kasım Ağa'nın kızıyla evlenmiş ve bu evliliğinden Kasım adında bir oğluyla Afife ve Rukiye adlı kızları dünyaya gelmiştir. Bu çocukların tamamı, vakıf mütevellisi olarak sırasıyla görev yapmışlardır. Kasım Ağa'nın İstanbul'daki Darülhadis Evkâfı'nın tevliyet tedavüllerine dair kayıtlara bakıldığında; Kasım'ın 1710, oğlu İbrahim'in ise 1718 yılında vebadan vefat etmesi sebebiyle yerine önce Afife Hatun (25 Şevval 1128/12 Ekim 1716), ondan sonra ise kızkardeşi Rukiye Hatun (22 Cemaziyelevvel 1147/20 Ekim 1734) vakfın mütevellisi olmuşlardır. Bu bilgileri, Devlet Arşivleri'nde mahfuz kayıtlarla da teyit etmek mümkün olmakla beraber, vakıf tevliyetlerinin devir tarihleri farklılık arzeder. Buna göre, vakfın tevliyetinin H. 23 Cemaziyelevvel 1141/M. 25 Aralık 1728'de Hasan Efendi'nin kızı Afife Hatun'un vefatıyla kızkardeşi Rukiye Hatun'a geçtiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde vakfın Nâzırı Serbostancıyan-ı Hassa Hüseyin Ağa, Hâdika-i Hassa müfettişi ise Şeyhzâde Hüseyin Efendidir⁴⁹⁸. Rukiye'nin vefatından sonra sırasıyla Mustafa ile yaptığı evlilikten doğan büyük oğlu Mehmed, (26 Safer 1156/17 Nisan 1743), küçük oğlu Ahmed (Zilhicce 1159/Aralık-Ocak 1746-47), kızı Fatma (13 Safer 1166/20 Aralık 1752) vakfın

⁴⁹⁸ BOA, C. MF. 12/572; VGMA, Ser-Mimar-i Hassa Hacı Kasım Ağa Vakfı Tevliyeti'nin Kuyud-ı Müteditavilesi.

yöneticiliğini ifâ etmişlerdir. Fatma'nın vefatından sonra ağabeyi Mehmed'in kızı Hafize (3 Cemaziyevvel 1189/2 Temmuz 1775), Hafize'den sonra amcası Ahmed'in oğlu Mustafa Efendi (29 Cemaziyelahir 1206/23 Şubat 1792), onun vefatıyla Ahmed'in kızı Nefise Hatun (22 Cemaziyevvel 1209/15 Aralık 1794) başa geçmiş ancak kendi isteğiyle bir yıl sonra kardeşi Selim Halife'ye terketmiştir (15 Rebiülahir 1210/29 Ekim 1795). Selim Halife'nin vefatından sonra yeniden mütevellie olan Nefise Hatun 21 Ramazan 1224/30 Ekim 1809'da vefatına kadar bu görevini sürdürmüş kendisinden sonra Mehmed'in kızı Ayşe mütevellie olmuş, onun da 15 Ramazan 1230/21 Ağustos 1815'te vefatıyla Mehmed Sadık'ın oğlu Mehmed Arif ve Ahmed Bey'in çocukları Hüseyin Bey ve Rukiye Hanım vakıf yöneticileri olarak tayin edilmişlerdir⁴⁹⁹.

Bu bilgileri de Devlet Arşivleri'nde mahfuz bulunan evrakla teyit etmek mümkündür. Söz konusu belgelere göre; Kasım Ağa'nın Darülhadis Vakfı tevliyetinin H. 29 Cemaziyelahir 1206/M. 23 Şubat 1792 tarihinde evlattan Mustafa bin Ahmed'e tevcih edildiği, buna dair beratta mütevellie için günde 10 akçe cihet tayin edildiği ve mütevellie Mustafa'dan başka Hafize bint-i Mehmed adlı vakıf evladının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Hafize Hanım'ın belirtilen tarihten üç yıl evvel vakfın mütevelliesi olduğu ancak Mustafa'nın kendisinin vakıf şartlarına göre bu göreve daha müstehak olduğuna dair itirazı üzerine görevin kendisine tevcih edildiği görülmektedir⁵⁰⁰.

Yukarıda da değinildiği üzere, Serbostancı-i Hassa nezâretindeki Mimar Kasım Ağa ve Narhî Hasan Efendi Evkafı tevliyet cihetinin, vakıf evladı arasında H. 28 Safer 1210/M. 13 Eylül 1795 tarihinde nizâ konusu olduğu görülür. Mütevellie Ahmed oğlu Mustafa'nın vefat etmesi ile tevliyet H. 20 Rebiülahir 1210/M. 3 Kasım 1795 tarihinde kardeşi Nefise Hatun'a verilmiştir⁵⁰¹. Evkaf evladından Ahmed'in çocukları İbrahim, Selim ve mütevellie Nefise Hatun'un bu görevlerini aksatarak vakfa "hıyânetleri" aşikâr olduğundan tevliyetin mahkeme kararıyla yine vakıf evladından Mehmed Sadık'a tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen Mehmed Sadık'ın mütevellie kaymakamı ve müfettişi sıfatıyla üçüncü batından vakıf evladı Hüseyin/Hasan Ağa oğlu Mehmed Ağa şeklinde kaydedilmiş olduğu H. 20 Rebiülahir 1210/M. 3 Kasım 1795 tarihli i'lamda, evkafta görevli bazı vakıf evladıyla mürtezikanın isimleri de zikredilmektedir. H. 5 Muharrem 1207/M. 23 Ağustos 1792'den itibaren vakıf evladı arasında niza'nın ortaya çıkmasında

⁴⁹⁹ VGMA, Ser-Mimar-i Hassa Hacı Kasım Ağa Vakfı Tevliyeti'nin Kuyud-ı Mütedavilesi.

⁵⁰⁰ BOA, AE. SSLM. III. 173/10303.

⁵⁰¹ BOA, AE. SSLM. III 386/22289; C. MF. 25/1231.

evkâfın mütevellisi olan Ahmed oğlu Mustafa'nın vefatından sonra yerine geçen kardeşi Nefise Hatun'un tevliyet görevini yerine getirmeyerek bu görevi diğer kardeşi Selim'e bıraktığı ancak Selim'in de bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmediği gibi resmî olarak vakıf evladı olduğunu henüz sabitleştirmedikten dolayı o dönemde Rumeli Kazaskeri olan Veliyyüddin Efendizâde Mehmed Emin Efendi huzurunda evkâfı teftiş eden Mehmed Sâdık, vakıf evladından Mehmed Said Efendi ibn Abdülgani, Narhî Hasan Efendi Vakfı mürtezikasından olup, Mahmud Paşa Cami Şerifi'nde Cuma şeyhi olarak görev yapan Hasan oğlu Hüseyin Efendi, Süleymaniye Cami'nde Yevm-i İsneyn⁵⁰² Şeyhi olarak vazifeli olan Mehmed Sadık Efendi ibn-i Hüseyin/Hasan, Mimar Kasım Medresesi'nde hücrenişin olan Molla Mustafa, Seyyid Mehmed Efendi ibn-i Osman, Kırımî Hafız Hüseyin Efendi ibn-i Abdülfettah, Molla Ömer bin Mehmed, Molla Mehmed bin Mustafa, Molla Hüseyin bin Mehmed, Molla Mustafa bin Hamza, Molla Ali bin Mustafa ve bevab Molla Feyzullah bin Mehmed şهادetleriyle tevliyetin Mehmed Sadık'a tevcih edildiği anlaşılmaktadır⁵⁰³. Bununla beraber Ahmed oğlu Selim'in daha sonra vakıf tevliyetini yeniden üzerine aldığı ve bu görevindeyken H. 27 Şaban 1216/M. 2 Ocak 1802'de vefat edince tevliyetin kardeşi Nefise Hatun'a tevcih edildiği görülmektedir⁵⁰⁴. H. 15 Ramazan 1230/M. 21 Ağustos 1815'te günde 10 akçe vazife ile mütevelliyeye kaydedilen evlad-ı vakıftan Mehmed'in kızı Ayşe'nin vefatıyla boş kalan cihetinin eşit bir şekilde Mehmed Sadık oğlu Mehmed Arif, Hüseyin Bey ve Ahmed Bey'in kızı Rukiye Hanım'a tevcih edilir. Bunlardan Mehmed Arif'in 25 Rebiülevvel 1235/M. 11 Ocak 1820'de Hadikâ-i Hassa Müfettişi Hafız İsmail Paşazâde Seyyid Mehmed Necip Efendi i'lâmıyla tevliyeti uhdesine aldığı anlaşılmaktadır⁵⁰⁵. Mimar Kasım Ağa Evkâfı'nın vazife cihetlerinin sonraki dönemlerde de vakıf evlatlarınca icra edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Ser-Mimârân-ı Hassa Hacı Kasım Ağa'nın Darulhadis Vakfı Kâtibi Ahmed Halife'nin H. 26 Rebiülevvel 1166/M. 31 Ocak 1753 tarihinde ölümüyle vazifesi oğulları Selim ve Mustafa'ya tevcih edilmiştir⁵⁰⁶. H. 7

⁵⁰² Pazartesi demek olup, o günde cemaate vaaz vererek duaları Hz. Peygamber'in ruhuna hediye eden şeyh. Haftanın ikinci günü kabul edilen Pazartesi (Salı Akşamı) ve beşinci günü olan Perşembe günleri (Cuma akşamı) Hz. Peygamber'in "Pazartesi ve perşembe günleri cennet kapıları açılır. Din kardeşi ile aralarında düşmanlık bulunan kişi dışında Allah'a şirk koşmayan her kulun günahları bağışlanır" şeklindeki hadisine nazaran en azından 1000 yıllık bu adetin Osmanlı dünyasında da yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu günlerde toplanılan yerlere Salı ve Cuma denmesinin sebebi, "önce karanlık vardı, Allah'ın ol emriyle ışık u nur ortaya çıktı" anlayışına mebni akşamların gündüzlerden önce sayılmasındandır.

⁵⁰³ BOA, AE. SSLM. III 386/22289.

⁵⁰⁴ BOA, C. MF. 23/1134.

⁵⁰⁵ BOA, C. MF. 63/3116.

⁵⁰⁶ BOA, AE. SMHD. I. 213/16857.

Cemaziyelevvel 1206/M. 2 Ocak 1792’de vakıf evladından Ahmed Halife’nin çocukları Selim ve Mustafa kitâbet cihetini müştereken yerine getirirken, kardeşi Selim lehine bu görevinden ferâgat eden Mustafa, babasından sonra vakfın tevliyetini üzerine almıştır⁵⁰⁷. H. 4 Recep 1210/M. 14 Ocak 1796 tarihinde ise Selim’in kitâbet görevini Mehmed oğlu İbrahim ile beraber ifâ ettiği ve kendi hissesine düşen iki buçuk akçelik cihetten kendi rızasıyla İbrahim lehine vazgeçtiği görülmektedir⁵⁰⁸.

25 Rebiülevvel 1235/11 Ocak 1820’de Rukiye Hanım, 11 Cemaziyelevvel 1236/14 Şubat 1821’de ise Mehmed Arif Bey vefat etmiş, 30 Safer 1252/16 Haziran 1846’ye kadar görevi tek başına yürütmeye başlayan Hüseyin Bey’in de vefat etmesiyle tevliyet Mehmed Arif’in çocukları Ali, Fatmatü’z-Zehra ve Ayşe; Rukiye Hanım’ın çocukları Mehmed Rifat, Mehmed Nuri ve Ayşe Esmâ ile Hüseyin Bey’in çocukları Mir Mehmed, Mir Hasan, Molla Mir Mustafa Kamil ve vakıf evladından olup mülkiye kalemi hulefâsı olarak görev yapan Mir Seyyid Halil Efendi’ye müştereken intikal etmiştir. 23 Rebiülahir 1294/7 Mayıs 1877’de vakıf evladından Fatma Zehra, Mehmed Sabit ve Hasan Bey vakıf yöneticileri olarak tayin edilmişler, onların da vefatıyla vakfın tevliyeti 20 Cemaziyelahir 1331/27 Mayıs 1913’e Mahmud Nezir, Ali Rıza, Şevki, Ziya, Saliha’nın çocukları Nazife, Atiye, Melek, Cemile, Rukiye, Naife, Ulviye Hiybeti, Aliye ve Emine Hanımlara geçmiştir. 1930 Kasım’ının 4’ünde vakıf evladı olarak Es’ad Şerif Mehmed Ali, Neşet, Mustafa, Nazife, Said, Es’ad, Hüsnü, Halet, Havva, Ruhsar, Sıdika, Naciye, Behice, Feriha ve Bedrifem’in adı geçmekte ve adı geçenlerin 1941 Kasım’ın 21’inde yapılan tahkikat neticesinde vefat ettikleri anlaşıldığından mülhak Hacı Kasım Ağa Vakfı’nın tevliyeti 10 yıldan fazla açıkta kalmış olmasına mebnî İdare Meclisi’nin 11.12.1974 tarihli ve 486-472 sayılı kararıyla Mazbut Vakıflar arasına alınmıştır.

Vakfiye, dönemin Şeyhülislamı Hoca Sadeddin Efendi’nin torunu, Es’ad Efendi’nin oğlu Ebû Saîd Mehmed Efendi tarafından tescil edilmiştir. Hoca Sadeddin’in diğer oğulları Mehmed Efendi ve Es’ad Efendi de ailenin daha önce çıkardığı şeyhülislamlardandır. Esad Efendi’nin oğlu Ebû Saîd Mehmed Efendi ve torunu Ebûsaîdzâde Feyzullah Efendi, Osmanlı Devleti’ne şeyhülislam olmuş kişiler arasında zikredilmelidir. Bunlardan Es’ad Efendi’nin Genç Osman’ın kayınpederi olduğu bilinir. Ebussuûd Efendi⁵⁰⁹,nin Ahmed,

⁵⁰⁷ BOA, C. MF. 30/1481.

⁵⁰⁸ BOA, C. MF. 155/7740.

⁵⁰⁹ Ebussuûd Efendi hakkında bkz. Eugenia Kermeli (2015). Ebussuud Efendi. *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, 7, Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600). (Ed. D. Thomas-J. Chesworth), Leiden-Boston: Brill, s. 715-723; Pehlul Düzenli (2005). Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında Osmanlı Sünniliği, *Marife*, 5, (3), s. 259-286; A. Demir (2006).

Mehmed, Mahmud ve Mustafa adlı çocuklarından, Anadolu ve Rumili kazaskerliği görevlerini yürüten Mustafa Efendi'nin kızı, mülâzımlığını (asistan öğrenci) Ebussuûd Efendi'den alan Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Abdülaziz Efendi ile yapmış ve bu evlilikten doğan Bahaî Mehmed Efendi, Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinin en karışık olduğu dönemlerden birinde şeyhülislam olmuştur⁵¹⁰.

Vakfiyenin şâhidleri arasında yer alan Sultan Mehmed Han Cami vaizi mefhârü'l-meşâyihî'l-kirâm Şeyh Veli Efendi, aynı zamanda Kasım Ağa Darülhadişi'nin muhaddislik vazifesine de tayin edilmiştir. Vakfın diğer şâhidleri Bursa Mukatâcısı zahrû'l-erbâbi'l-kalem Ebubekir Efendi, Hüseyin oğlu Hacı Ahmed Ağa, Mehmed oğlu Hüseyin Ağa, Bali oğlu Behram Ağa, Yusuf Ağa oğlu Mustafa Ağa, Kâtiboğlu Mustafa Çelebi ve Abdullah Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa oğlu Hacı Ahmed Ağa'dır⁵¹¹. Şâhidler arasında en dikkat çeken ise Kasım Ağa'nın kardeşinin oğlu ve aynı zamanda damadı olup vakfiyenin tanzimi sırasında Muhasebeci ve Arpa Emini olarak görev yapan mefhârü'l-erbâbü'l-kalem Hasan Efendi'dir. Narhî Hasan Efendi ismiyle meşhur olan bu kişi İstanbul'daki Mahmud Paşa Cami Şerifi'nde görevli olan vâize günde altı akçe vazife tayin etmiş ve bu vakfın tevliyetini de oğlu Kasım'a şart etmiştir. Oğlu Kasım'ın 1128 yılında vefatıyla vakfın tevliyeti Kasım Ağa Evkâfı'nın tevliyet silsilesiyle tamamen aynı

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu, İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 21-40; Colin İmber (2004). *Şeriatın Kanuna: Ebussuûd ve Osmanlı'da İslamî Hukuk*. (Çev. Murteza Bedir). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 13-14; A. Demir (2004). *Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı Hukukundaki Yeri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Uriel Heyd (1983). Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat. (Çev. Selahattin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, s. 633-652; Reşat Öngören (1991). Şeriatın Kestiği Parmak: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1. (1), s. 123-140; A. Kılıcı (1998). İskilip'teki Vakıflar ve Ebussuûd Efendi Vakfı, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler. (Sempozyum: 23-25 Mayıs 1997)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., s. 77-108; S. Savaş (2000). XVI. Asırda Safevîler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler. *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri: 07-09 Nisan 1999*, (Haz. Alaaddin Aköz vd.). Konya: Selçuk Üniversitesi, s. 183-198; F. Unan (1991). XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçerisinde Ebussuûd Efendi Ailesi *Türk Yurdu*, 9, (50), s. 25-29. Ebussuûd Efendi ve babası Şeyh Yavsî'nin evkâfı için bkz. VGMA, D. 571, s. 266/94; VGMA, D. 629, s. 629/441; VGMA, D. 633, s. 286/101; VGMA, D. 747, s. 319-321/228-229.

⁵¹⁰ A. Akgündüz (1994). Ebussuûd Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 10. İstanbul: TDV Yayınları, s. 365-371; Ş. Turan (1998). Hoca Sâdeddin Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 18. İstanbul: TDV Yayınları, s. 196-198; M. İpşirli-M. M. Uzun, 1991, a.g.k., s. 463-464; M. M. Aktepe (1995). Esad Efendi, Hocazâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 11. İstanbul: TDV Yayınları, s. 340-341; M. İpşirli (2003). Mehmed Efendi, Hocazâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 28. İstanbul: TDV Yayınları, s. 452-453; M. İpşirli (1994). Ebûsâid Mehmed Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 10. İstanbul: TDV Yayınları, s. 281; M. İpşirli (1995). Feyzullah Efendi, Ebû Saîdzâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 12. İstanbul: TDV Yayınları, s. 526; A. Daş (2003). Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, s. 165-207.

⁵¹¹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 25b; A. Ateş, 2024, a.g.k., s. 116-117; VGMA. D.619, s. 152.

şekilde ilerlemiş olup bu vakfa ait şahsiyet kayıtlarından Ahmed Efendi'nin Ruûs Mutasarrıfı olarak kaydedildiği müşâhade edilmektedir. Yine aynı belgeden yukarıda adı zikredilen Mir Hüseyin Efendi'nin babası Ahmed Ağa'nın Bostancıbaşı, kendisinin ise Silahşorân-i Hassa ve Enderûn-i Hümâyûn Kılâr-i Hassası'ndan muhreç (ihraç) edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁵¹².

3.2. Vakfedilen Hayrat ve Akarat

Vakfiyeden anlaşıldığına göre İstanbul'daki Kadıçeşmesi yakınlarındaki Karakız Mahallesi'nde sınırları muayyen⁵¹³ arsa üzerinde 25 odayı hâvi bir bina⁵¹⁴; yine İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan Büyük Karaman Mahallesi'nde sınırları muayyen⁵¹⁵ 17'si çift katlı (fevkânî) ve 12'si tek katlı (tahtânî) odaları hâvi han binasını⁵¹⁶, bu hanın doğusunda hana bitişik olarak üçüncü katında 4, ikinci katında 5 bab oda ve alt katında bir ahır ile aralarındaki su kuyusu ve han kapısına muttasıl iki taraflı 6 bab kemer dükkanı⁵¹⁷ bina ettiren Kasım Ağa, aynı mahalledeki Semerciler Çarşısı'nda bulunan sınırları açıkça belirtilmiş⁵¹⁸ arsa üzerinde yeni bina ettiği bir buzhane ve beş semerci dükkanını vakıf akarı olarak kaydettirmiştir⁵¹⁹.

Kasım Ağa, sayılan bu akarattan başka, mezkûr Karaman Mahallesi'nde sınırları açıklanmış arsa⁵²⁰ üzerindeki 14 bab kemerli dükkanını⁵²¹, Molla Hüsrev Mahallesi'nde dahilî ve haricî, içinde Kasım Ağa'nın da meskûn bulunduğu çok katlı ve tek katlı evler,

⁵¹² VGMA, Ser-Mimar-i Hassa Hacı Kasım Ağa Vakfı Tevliyeti'nin Kuyud-ı Müteditavilesi.

⁵¹³ “Bir taraftan bazen merhum Abdülkerim Efendi vereseşi mülkleri ve bazen merhum Samsunizâde Vakfı ve bir taraftan mescid-i şerif haremi ve bir taraftan tarık-i âmm ile mahdud arsasının Hameyn- i Şerifeyn Vakfı'na senevî 700 akçe mukataası olup tûlen ve arzen be-hesab-ı-satranç 3829.5 bin sekiz zira arsa”. Bkz. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 4b-5a; VGMA. D.619, s. 148.

⁵¹⁴ VGMA. D.619, s. 148.

⁵¹⁵ “Bir taraftan merhum Ferruh Kethüda Vakfı ve bir taraftan Fatma Hatun Vakfı ve bir taraftan umumî yol ile mahdud arsasının Ayasofya-i Kebir Vakfı'na senevî 360 akçe mukataası olup en ve boyu aynı hesap üzere 1350 zira olan arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 5a;

⁵¹⁶ “Kendi malım ile bina ve ihdas eylediğim on yedi bab fevkânî ve on iki bab tahtânî odaları muhtevî olan hanımın mülk binasını”. VGMA. D.619, s. 148. Ateş, burada geçen “hanımın mülk binasını” ifadesini ‘sehven’ Kasım Ağa'nın hanımı/eşi olarak okumasından hareketle Kasım Ağa'nın varlıklı bir eşi olduğu sonucuna varır. A, Ateş, 2024, **a.g.k.**, s. 122; A, Ateş, 2022a, **a.g.k.**, s. 112, 136. Ancak burada kastedilen Kasım Ağa'nın bina ettiği kendi hanıdır. Nitekim ne vakfiyede ne de diğer kaynaklarda Kasım Ağa'nın eşiyle ilgili bu tür bir bilgiye rastlanmaz.

⁵¹⁷ VGMA. D.619, s. 148.

⁵¹⁸ “Bir taraftan Murat Beşe bin Abdullah mülkü, bir taraftan Mehmed Beşe bin Abdullah mülkü ve iki taraftan ana yol ile sınırlı, eni ve boyu 390 zirâ olan arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 5b.

⁵¹⁹ VGMA. D.619, s. 148.

⁵²⁰ “Bir taraftan Kasım Ağa Vakfı, bir taraftan Ayasofya Vakfı, bir taraftan anayol ile mahdud, eni ve boyu toplam 276 zirâ arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 5a.

⁵²¹ VGMA. D.619, s. 148.

sofalar, ahır, tuvalet ve kuyuları hâvî menziline (konağını)⁵²² ve sınırları belli bahçesini⁵²³, yine Molla Hüsrev’de Kasım Ağa’nın sâkini olduğu mülk, sınırları tayin edilmiş arsa üzerinde⁵²⁴ kendi bina ettiği iki çok katlı ve dokuz tek katlı müteehhilin (evli) odaları⁵²⁵, Hoşkadem Mahallesi’ndeki arsa üzerinde⁵²⁶ her biri dahilî ve haricinde çok sayıda ev, bir güzel bahçe, su kuyusu ve ahır hâvi yedi bab müteehhil (evli) menzillerini (konağını), 14 bab (kapı) tek katlı evlilere mahsus konağı, sağlam yapılı (kurşun) kubbe ile örtülü 10 bab kârgir (taş) oda, bir derslane, bir su kuyusu, bir musluk ve tuvaletleri havî dârülhadisi⁵²⁷, Çenciler Sûk’unda sınırları muayyen⁵²⁸ arsa üzerinde birbirine bitişik biri kapı üzerinde, diğer iki bölümü taşhane üzerinde olan üç bab çok katlı odaları hâvî binayı⁵²⁹, Cibâli Kapısı dışındaki sınırları muayyen⁵³⁰ arsa üzerinde dahilî ve haricî evleri muhtevi yalısını⁵³¹, bu yalının yakınlarındaki arsa üzerinde⁵³² üç katlı ve 23 odalı mülkünü⁵³³, Eğrikapı Mahallesi’ndeki arsa üzerinde beş odalı mülk⁵³⁴, Sarı Demirci Mahallesi’ndeki arsa üzerinde⁵³⁵ bir çift at değirmeni, Unkapanı içindeki Attar el-Hac Mehmed Mahallesi’ndeki arsa⁵³⁶ üzerinde beş adet at değirmeni⁵³⁷, Üsküdar’daki

⁵²² “Bir tarafı Ruznamçeci İbrahim Efendi Vakfı, bir tarafı Pertev Paşa Vakfı, bir tarafı Etmekçizâde Ahmed Paşa Vakfı ve bir tarafı çıkmaz sokak ile sınırlı”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 6a; VGMA. D.619, s. 148.

⁵²³ “Bir yönüyle Hoca Hatun Vakfı ve bir yönüyle çıkmaz sokak ile mahdud”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 6b.

⁵²⁴ “Bir tarafı Etmekçizâde Ahmed Paşa Vakfı, bir tarafı çıkmaz sokak, bir tarafı ana yol ile mahdud toplam 1540 zirâ arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 6b.

⁵²⁵ VGMA. D.619, s. 148.

⁵²⁶ “Bir tarafı Zeynülâbidin Efendi Vakfı, bir tarafı Ahmed Paşazâde Vakfı ve iki taraftan anayol ile mahdud, eni ve boyu 3800 zirâ olan arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 6b-7a.

⁵²⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 7a; VGMA. D.619, s. 148.

⁵²⁸ “Bir tarafı Hisar duvarı, bir tarafı Hoca Efendi taşhanesi, bir tarafı Tuz Kulesi olarak bilinen hisar, bir tarafı anayolla mahdud, Aya-Sofya-i Kebir Vakfı’na senevî 90 akçe mukataalı boyu 28, eni 14 zirâ olmak üzere toplamda 392 zirâ arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 7a-b.

⁵²⁹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 7a-b; VGMA. D.619, s. 148.

⁵³⁰ “Bir tarafı Sebzezhâne Kâtibi Mahmud Efendi mülkü, bir tarafı Mirat Ermeni mülkü, bir tarafı deniz ve bir tarafı ana yol ile mahdud, boyu 51-eni 13,5 zirâ olmak üzere toplam 680 zirâ arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 7b; VGMA. D.619, s. 148.

⁵³¹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 7b, 8a.

⁵³² “Bir tarafı Mirat Ermeni mülkü ve diğer tarafı anayol ile sınırlı, boyu 47 ve eni 9.5 zirâ olan toplam 447 zirâ”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 8a.

⁵³³ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 8a; VGMA. D.619, s. 148.

⁵³⁴ Bir tarafı Hüseyin Efendi Mescidi, bir tarafı Besan adlı Efrenc/Fransız mülkü, bir tarafı Orhan Veled Etraka adlı Efrenc mülkü, bir tarafı anayol ile mahdud, boyu 41,5-eni 15 olmak üzere toplam 220 zirâ alan üzerinde kurulmuştur. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 8a VGMA. D.619, s. 148.

⁵³⁵ “Bir tarafı Koyunzâde Mehmed Efendi mülkü, bir tarafı Halebî Hacı Mehmed mülkü, bir tarafı Yahudihane, bir tarafı çıkmaz sokak ile mahdud, eni ve boyu toplam 635 zirâ arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 8b.

⁵³⁶ “Bir tarafı Rıdvan Ağa bin Abdülmennan mülkü, bir tarafı Perviz Çavuş ibn-i Abdüddeyyan mülkü ve bir tarafı anayol ile mahdud, boyu 40-eni 35 zirâ olmak üzere toplam 1000 zirâ arsa”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 8b.

⁵³⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 8b; VGMA. D.619, s. 148.

Karamürsel Nahiyesi'nde kâin Kavak İskelesi civarında sınırları muayyen bir alanda⁵³⁸ bulunan bir bab ekmekçi dükkânı, bir bab fırın, bir bab mahzen ve bir bab dükkân ile bu dükkânların yakınındaki iki kıt'a bahçesini ve diğer bir ağaçlı bahçesini⁵³⁹, Yoros/Beykoz Kazası'na tâbî Kanlıcak/Kanlıca kasabasındaki ağaçlı bahçe ve bu bahçeye bitişik suyuolları, dolap kuyusu, tarla ve bostanını⁵⁴⁰, Rumeli Vilayeti'ndeki (Arnavutluk) Arnavud Belgrad/Berat'ta vâkıf tarafından satın alınan hamam, Kasım Ağa tarafından imar edilen yedi adet çeşme⁵⁴¹, Berat'taki Düşenk Karyesi'nde çiftlik ve zeytin bahçesi ve kışla⁵⁴², İlbasan/Elbasan Sancağı'ndaki İşbat Kazası'nda kâin Debreve'deki çiftlik⁵⁴³, bir bab değirmen⁵⁴⁴, Jajari Köyü'ndeki çiftlikler ve arazi⁵⁴⁵, Düşenk'teki çiftlik⁵⁴⁶, Avlonya Sancağı'ndaki Temurunce Nahiyesi'nde Kasım Ağa'nın doğum yeri olan Gırmeş/Grameç'te bulunan, kendi malıyla inşa edilen cami-i şerif, imaret, hamam, kent dışında inşa edilen han, iki çeşme ve musluklar ve bunlar için galleye verilmek üzere ayırdığı 140.000 akçeyi⁵⁴⁷ Gümölcine Kazası'na bağlı Eğrican karyesinde inşa ettirdiği yedi kemerli, 150 zirâ uzunluğundaki köprü ve iki taraftan kaldırımları, Eğrican Köprüsü yakınındaki dükkânlar, mahkeme odası ve hanı muhtevî Ali Kuşçu Vakfı'na senevi 300 akçe mukâtâlî çarşısını⁵⁴⁸, İlbasan/Elbasan Kazası'na bağlı Cevre adlı derbendde Kasım Ağa tarafından talebelerin kullanımına mebni inşa edilen hanı vakfetmiştir⁵⁴⁹.

3.3. Vakfın Gelir ve Giderleri

Vakfiyeye göre, Kasım Ağa'nın İstanbul'daki evkafının mütevelliliğine atanan yeğeni Hasan Çelebi'ye günde beş akçe verilmesi şarta bağlanmıştır. Hasan Çelebi'nin evladına günlük 15 akçe ücretle vazife tayin olunup, aralarında yıllık taksim ve tevzi edecekleri, neslinin inkırazı durumunda ise vakıf tarafından zabtolunması da vakfiyede zikredilen

⁵³⁸ “Bir tarafı Hüseyin Beşe ibn-i el-Hac Yusuf tarlası, bir tarafı anayol ile mahdud”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 8b, 9a; VGMA. D.619, s. 148.

⁵³⁹ “Bir tarafı Mısırlı Hasan Bey'in tarlası, bir tarafı Hasan Efendi tarlası, bir tarafı sahil ve bir tarafı ana yol ile mahdud”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 9a; VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁴⁰ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 9a-b; VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁴¹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 9b; VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁴² TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 9b; VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁴³ “Bir tarafı Drin Nehri, bir tarafı yol, bir tarafı Deraut adlı köy, Kuzgun Yevesi (Yuvası) adlı bölge ve Drin Nehri ile sonlanan arazi”. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 10a.

⁵⁴⁴ VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁴⁵ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 10a; VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁴⁶ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 10b.

⁵⁴⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 11a-b. Vakıf akçe %15 ile istirbâha verilecektir.

⁵⁴⁸ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 12a-b.

⁵⁴⁹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 12b.

şartlar arasındadır⁵⁵⁰. Kasım Ağa'nın evlatlığı/oğulluğu olan İsmail Çelebi oğlu Muarrif/Arif Mustafa Çelebi, vakfın kâtibi olup, bu görevi ölene kadar uhdesinde bulundurması ve buna mukabil kendisine günde iki akçe vazife/cihet tayin edilmesi de vakfın şartları arasında zikredilir. Onun vefatından sonra, azadlı köleleri ve kölelerinin neslinden gelip, kitâbet işine uygun, liyakatli ve kitâbet sanatında fâik/seçkin olan bir kişi görevlendirilecek, utekânın evladının inkırazı durumunda ise Kadı tarafından görevlendirilecek erbab-ı kitabetten biri, bu vazifeyi yerine getirecektir. İkinci kâtib olan Osman Çelebi'ye günde iki akçe⁵⁵¹, hâfız-ı kütübe günde iki akçe, vakfın câbisi olarak atanan İlyas oğlu Mustafa'ya günde dört akçe, mutemetlik cihetini ifâ eden Ahmed'e günde beş, meremmetçi/tamirci Neccar/Demirci Yusuf'a günde iki akçe şart edilmiştir⁵⁵². Molla Hüsrev Mahallesi'nde Mimar Kasım Ağa'nın meskûn bulunduğu konak, hayatta olduğu müddetçe Kasım Ağa'nın tasarrufunda olup, vefatından sonra vakfın suyolu nâzırına şart edilmiş ve bu görevi mukabilinde kendisine ayrıca 20 akçe tayin edilmiştir. Bu ücretin beş akçesi tamir ve onarım işlerine harcanıp, geri kalan 15 akçesinin ise vakfa sarfolunması şart edilmiştir⁵⁵³. Eğer konağın sakini olmazsa, vakıf mütevellisi tarafından ecr-i misliyle (eşdeğer olanlarla karşılaştırılarak) kiraya verilmesi şartlar arasında zikredilen hususlardandır⁵⁵⁴. Cami ve hamamın vazife cihetlerinin Kasım Ağa'nın akrabasından müstehak kimseler varken aherden/dışarıdan başka kimseye verilmemesi de vakıf şartlarındandır⁵⁵⁵. Amasya'da Sultan Bayezid Han Cami'nde umumi dersler/ders-i âmm, Hasbahçe'de bostancılara mahsus dokuz bab odaya odun ve Aşağı Oda olarak adlandırılan mezkur vakfın yemek/ta'amîyye vakfına Bostancıbaşı'nın nâzır olup, günde iki akçe vazifeyle mutasarrıf olması⁵⁵⁶; vazifeler yerine getirildikten sonra baki kalan gelirin Kasım Ağa'nın meskûn olduğu konağı, Kasım Ağa Darülhadişi, Cami-i Şerif ve yakınında bulunan bina, vakfedilen musluk ve Kadınlar Çeşmesi, Günzel'de iki çeşme, Opar, Derbend ve Eğrican'daki hanlar, Eğrican'daki köprü ve kaldırımlar, Berat'taki altı çeşme, değirmen ve hamamlara ihtiyaç olduğunda sarf olunması hususu şartlar arasındadır⁵⁵⁷. Söz konusu mevacib/maaş ve masraflardan artan gelir, hayatta oldukça Kasım Ağa'nın tasarrufunda olup, çeşitli masraflar için harcanması, vefatından

⁵⁵⁰ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 19b, 20a.

⁵⁵¹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 20a.

⁵⁵² TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 20b; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁵³ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 19a-b; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁵⁴ VGMA. D.619, s. 150-151.

⁵⁵⁵ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 21a; VGMA. D.619, s. 150-151.

⁵⁵⁶ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 19b; VGMA. D.619, s. 150-151.

⁵⁵⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 21a-b; VGMA. D.619, s. 150-151.

sonra ise geçim sıkıntısı çekilmemesi için 1000 kuruş riyalin vakıf yedinde olmak üzere, kese içinde mütevellî elinde zabt olunması, bundan ziyade baki kalan gelirin, Hasan Çelebi'nin evladına ve evlad-ı evladına, nesilden nesile meşrut olup, oğullarına tevzi ve taksim edilmesi istenmiştir⁵⁵⁸. Dobrovo kasabası yakınında sınırları muayyen olup⁵⁵⁹, Bayezid adlı kimseden 7000 kuruşa satın alınan altı göz su değirmenlerinin⁵⁶⁰ gelirini ve Avlonya Sancağı'ndaki Temurunce Nahiyesi'ne bağlı Grameç'te inşa ettiği cami-i şerif, imaret, hamam, ve şehir dışındaki han, iki çeşme ve muslukların gelirinden istiğlâl olunmak/gallelendirmek için ayrılan 140.000 akçenin her yıl ihmal edilmeden onu on bir buçuk (% 15) hesabıyla “rehn-i kavî” ve “kefil-i milli” ya da ikisinden biri ile istiğlâl olunup, hâsıl olacak olan 21.000 akçenin Grameç'teki caminin imam, hatip ve müezzin ücretleriyle caminin mum, zeytinyağı ve hasır ihtiyacına, hamamının odun bedeli, tellak ve külhancı cihetlerine⁵⁶¹ sarfedilmesi, söz konusu 140.000 akçeye Grameç Cami cemaatinden gönüllülerin nezaret etmesi şarta bağlanmıştır⁵⁶². Gümölcine'deki Eğrican Köyü'nde inşa edilen yedi kemerli, 150 zirâ uzunluğundaki köprü ve kaldırımları, köprü yakınındaki dükkânlar, muhkem oda ve hanı kapsayan arsanın Ali Kuşçu Vakfı'na senevî 300 akçe olan mukataası da vakfın gider kalemleri arasındadır⁵⁶³. İlbasan/Elbasan kazasına bağlı Cevre Derbendi'nde talebeler için ayrılan han vs evkaf ile İstanbul'da istirbah olunmak için ayrılan 5000 riyal kuruşun Hasbahçe'deki 9 bab bostancı odasının odun masrafı için⁵⁶⁴, Kanlıcak/Kanlıca kasabasında evkaf, Hasbahçe'de Aşağı Oda olarak bilinen 9 bab bostancı odasının başhasekisine, % 15 ile istirbah olunan 500 kuruşun oda ahalisinin buğdayları⁵⁶⁵, mühimmat ve Cuma gecelerinde oda halkının zerde, pilav⁵⁶⁶ ve öteberi masrafına sarf olunması⁵⁶⁷, Bostancı odalarında namaz vaktini bildiren müezzinlere, Darülhadis Vakfı'ndan, Çenciler Sokağı'nda olan Taşhane'den günlük altı akçe karşılığında vazife tayin edilmesi karşılığında müezzinin, cemaat ile birlikte Hasbahçe'de beş vakit, üçer İhlas-ı Şerif ve birer Feth-i Şerif okuyup, sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmesi şart edilmiştir⁵⁶⁸. İstanbul'un Karaman Mahallesi'nde Kasım

⁵⁵⁸ VGMA. D.619, s. 150-151.

⁵⁵⁹ “Bir tarafı Harun Nehri, bir tarafı Sultan Süleyman Han Vakfı ve iki tarafı anayol ile mahdud”.

⁵⁶⁰ VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁶¹ VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁶² TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 12a-b.

⁵⁶³ VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁶⁴ VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁶⁵ VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁶⁶ VGMA. D.619, s. 149.

⁵⁶⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 13a-b.

⁵⁶⁸ VGMA. D.619, s. 150.

Ağa'nın kendi odaları içinde bina ettiği kuyu ve çamaşırhanenin hizmetlisi olan âbkeşe günlük iki akçe, Kâbe-i Mükerrreme'de, Makam-ı Hanefî'de görevli altı müezzine, Makam-ı Şâfi'deki beş müezzine, Makam-ı Malikî'deki iki müezzine ve Makam-ı Hanbelî'de görevli iki müezzine yıllık 100 kuruş riyal verilmesi⁵⁶⁹, Medine-i Münevvere'deki müezzinlere ve müsebbihlere yıllık yüzer kuruş riyal gönderilmesi⁵⁷⁰, bu cihetleri bahsedilen yerlere iletmesi için İstanbul'dan görevlendirilen hacıya senede beş kuruş verilmesi de vakıf şartları arasındadır⁵⁷¹. İstanbul'daki Kasım Ağa Dârülhadisi'nde tefsir, hadis ve benzeri aklî ve naklî ilimler konusunda marifetli muhaddise günde 20 akçe⁵⁷², haftanın birinci ve beşinci gününde iki gün boyunca, hazır olan bir öğrenciye ilim öğretilip, bu konuda başarılı olan kişiye (muîd), dârülhadiste ders-i amm verip, cumartesi, pazartesi ve çarşamba günleri medresedeki öğrencilere ve dışarıdan gelen kişilere, ders anlatıp öğretmesi ve araştırma yapması karşılığında günlük 15 akçe verilmesi⁵⁷³, her odadan birer öğrenciye beşinci günde derslere hazır olup, her sabah namazdan sonra toplanarak birer Feth-i Şerif okuduktan sonra sevabını Hz. Peygamber ve sahabelere göndermesi karşılığında günde iki akçe verilmesi⁵⁷⁴, Mücevvid (Kur'an'ı doğru ve güzel okuyan) ve ehl-i Kur'an birinin Darü'l-kurra şeyhi olup, Cumartesi, Pazartesi ve Çarşamba günleri 10 öğrenciye, Kur'an talimi yapması mukabilinde kendisine günde 10, öğrencilerine ise birer akçe verilmesi⁵⁷⁵, bevab, âbkeş (muslukçu), (kapıcı) ve ferraş (süpürgeci) görevlerini ifa eden kişiye günde iki akçe verilmesi⁵⁷⁶, muhaddislik cihetinin Şeyh Veli Efendi'ye ait olması, vefatından sonra bu görevin onun en kıymetli öğrencisine ve ondan sonra da onun yetiştirdiği en layık öğrencisine verilmesi, İstanbul'daki İbrahim Paşa Cami şeyhlerinden ilim ehli faziletli birinin Cum'a vaazını yerine getirmesi ve nasihat etmesi karşılığında günde 10 akçe verilmesi⁵⁷⁷, İbrahim Paşa Cami'nde müderrislik ve vaizlik cihetinin hayatta oldukça İsa Efendi'ye şart olup⁵⁷⁸, bu görevin vefatından sonra Dârü'l-hadis'in ders meclisine mülazım olan öğrencisinden aklî ve naklî ilimler konusunda âlim, dakik ve ders verme

⁵⁶⁹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 18b.

⁵⁷⁰ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 19a.

⁵⁷¹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 19a; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁷² TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 14a.

⁵⁷³ Bu vazifeye hayatta oldukça Şeyh İsa Efendi tayin edilmiş, vefatından sonra yetiştirdiği öğrencilerinden en layık olan bir mülazımına şart edilmiştir. TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 14a-b.

⁵⁷⁴ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 14b, 15a; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁷⁵ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 15a; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁷⁶ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 15a; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁷⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 15b; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁷⁸ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 16a; VGMA. D.619, s. 150.

konusunda en uygun olan kişiye verilmesi, vakfedilen kitapların dışarıya verilmeyerek sadece Dârü'l-hadis öğrencilerinin kullanımına sunulması⁵⁷⁹, her yıl aşure gününde pişirilen aşurenin fakir-fukaraya dağıtılması ve sadaka verilmesi⁵⁸⁰, bütün cihazların dağıtılmasından sonra artan gelirin, Kasım Ağa'nın diğer yapılarıyla birlikte, Dârü'l-hadisi'ne sarf olunması da vakfın şartları arasında yer alır.

Kasım Ağa'nın Arnavutluk'un Grameş şehrindeki külliyesine dair vakıf şartlarına bakıldığında, imamet ve hitabet cihazına günde 10 akçe verilmesi şart edilmiş⁵⁸¹, ayrıca her gün sabah namazından sonra bir Yasin Sûresi tilavet etmesi mukabilinde günde bir akçe, ikindi namazından sonra bir Nebe Sûresi⁵⁸² okuması karşılığında bir akçe ve yatsı namazından sonra Mülk Sûresi'ni tilavet edip hepsinin sevabını Resulullah Hz. Muhammed'in ruh-ı şeriflerine göndermesi mukabilinde bir akçe daha tayin edilmiştir⁵⁸³. Namaz vaktinin ilamı ve ezan için musıkî ilminde bilgili, sala verip benzeri hizmetleri gerektiği şekilde yerine getiren müezzine günde beş akçe, bunun yan ısıra muarriplik de müezzine verilmiş olup Hz. Muhammed, dört halife, gaziler sultanı ve yeryüzünün padişahı için hayır duası etmesi karşılığında günlük iki akçe verilecektir⁵⁸⁴, gerektiğinde müezzine şart olan devirhanlık cihazına günde bir cüz tilâvet etmesi karşılığında bir akçe şart edilmiştir⁵⁸⁵. Temizlik hizmetlerinde kuvvetli, hareketli, temiz bir kimse kayyim-i ferraş/süpürgeci olup, camiye vaktinde açıp-kapatmak, temizlemek, mum ve kandilini yakmak gibi görevleri karşılığında kendisine üç akçe verilmesi, mum, zeytinyağı ve hasır için senevî 1080 akçe⁵⁸⁶, hamamın külhanına senevî 5000 akçelik odun verilmesi, hamamcının yerliden ücret almayıp, hariçten gelenden ücret alması, tellak ve külhancı için günde 2,5 akçeden toplam beş akçe tayin edilmiştir⁵⁸⁷. Karaman-ı Kebir Mahallesi'ndeki odalar içinde bulunan kuyu ve çamaşırhanenin âbkeşine günde iki akçe verilmesi şart koşulmuştur⁵⁸⁸.

Mimarbaşı Kasım Ağa vakfın tüm harcamalarının yapılmasından sonra bâki kalan gallesine (gelir fazlasına) hayatta olduğu müddetçe kendisi mutasarrıf olmayı dilemiş, bu fazladan 1.000 kıt'a Riyal kuruşun vakfa yedek olmak üzere mütevellî yedinde keselenip

⁵⁷⁹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 14b; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁸⁰ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 15b; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁸¹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 16b.

⁵⁸² TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 16b, 17a.

⁵⁸³ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 17a-b; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁸⁴ VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁸⁵ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 17b-18a; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁸⁶ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 18a; VGMA. D.619, s. 150-151.

⁵⁸⁷ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 18a-b; VGMA. D.619, s. 150.

⁵⁸⁸ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 18b; VGMA. D.619, s. 150.

zabtedilmesi ve ihtiyaç halinde vakfa sarfolunmasını şart etmiş, bundan fazlası her ne kalırsa “evladına ve evlad-ı evladına batnen ba’de batnin ve fer’an gıbbe aslin (nesilden nesile soy inkıraza uğrayana kadar)” aralarında taksim olunmasına hükmetmiştir⁵⁸⁹. Neslinin inkırazı durumunda müteveli tayin ettiği Hasan Çelebi, gelir fazlasına mutasarrıf olup kendisinden sonra nesl-i münkariz oluncaya değin evladı, eğer inkıraz söz konusu olursa Kasım Ağa’nın dayısının oğlu Sinan Ağa’nın evladı, onun da neslinin kesilirse Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvere müezzinleri mutasarrıf olacaklardır.

3.4. Vakfa Yapılan Müdahaleler

Mimar Kasım Ağa’nın Rumeli’deki vakıf çiftliklerine zaman zaman dışarıdan müdahalelerin olduğu ve bu sebepten vakfin ve vakıf reayasının “gadre uğradığı” görülmektedir. Örneğin; Mimar Kasım Ağa’nın İstanbul’daki Darü’l-Hadis ile Medine-i Münevvere fukarası için vakfettiği Paşa Sancağı’na bağlı Opar kazasındaki Forza adlı çiftliklerde bulunan koyunlardan alınan vergiler hususunda ortaya çıkan anlaşmazlıktan dolayı yazılmış olan ferman, H. 7 Zilhicce 1142/M. 23 Haziran 1730 tarihinde vakfin müteveli kaymakamının Mimar Kasım Ağa neslinden Ahmed adlı birisinin olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu belgelerde çiftliklerde yaşayan reayanın her türlü tekâlif-i örfiyyeden müsellemler tutulmasına rağmen miri canibinden Sipahioğlu ve etrafındaki vergi tahsildarlarının vakıf reayalarından 300 kuruştan fazla para topladığı gibi resm-i ağnam adı altında her koyundan birer ikişer para almaları sebebiyle müteveli kaymakamı Ahmed tarafından yapılan şikayet neticesinde, Rumeli valisi ve Opar Kadısı’na yazılan hükümde “üslub-ı sâbık” üzere çiftliklerde bulunan koyunlardan mirî adına her bir koyundan bir akçe alındıktan sonra, geriye kalanın vakıf için zabtedilmesine ihtimam gösterilmesi buyurulmuştur⁵⁹⁰.

H. 29 Muharrem 1174/M. 10 Eylül 1760’ta vakıf mukâatalarından Jajari’deki bazı eşyaları Süleyman Bey, Karabelli Halil Ağa, Şemsi Bey, Yusuf Ağa, Mehmed Çoban vesair kişilerin haksız yere kabzettikleri ve vakıf reayasını rencide ettikleri hususu da şikâyet konu olmuştur⁵⁹¹. Hacı Kasım Ağa Vakfı evlâdından müteveliye Fatma bint-i Mustafa, Paşa Sancağı’na bağlı Opar Kazası İlbasan ve Avlonya Sancağı’ndaki vakıf çiftlikleri H.

⁵⁸⁹ TKG.KK. VKF. Cd. 62, (TADB. TTD. V.C. 7), v. 22a.

⁵⁹⁰ BOA, AE. SAMD. III. 86/8580; BOA, C. EV. 645/32502.

⁵⁹¹ BOA, C. MF. 103/2149.

6 Ramazan 1181/M. 26 Ocak 1768'de âherden yapılan tecâvüzâtta şikayetle, durumu Rumeli Valisi ve çiftliklerin bulunduğu nâhiye kadılarına bildirmiş ve bu konuda vuku bulan taarruzun men edilmesi için gerekli işlemlerin yapılmasına dair ferman, vakıf mütevellisi olarak kaydedilen diğer vakıf evladı Afife Hatun bint-i Hasan'ın yedine verilmiştir⁵⁹².

H. 29 Rebiülahir 1190/M. 17 Haziran 1776 tarihinde de Mimar el Hac Kasım Ağa'nın İstanbul'daki Darü'l-hadis Evkafı müsakkafatından Karamürsel'deki Kavak İskeleyi'nde bulunan fırın, bakkal dükkânı, mahzen, bahçe ve tarlaya fuzuli müdahale ve taarruzların olduğu görülür. Bu sırada vakfın mütevellisi olan Hafize Hatun'un vekili olan evlad-ı vakıftan vakıf kâtibi Mustafa Efendi, Hacı Süleyman Ağa Vakfı'nın mütevellisi Mehmed Sa'îd Ağa'nın zikrolunan vakıf akarâtına haksız yere müdahalede bulunduğundan şikayet ettiği, buna karşılık Mehmed Sa'îd Ağa'nın söz konusu yerlerin H. 1148 senesi itibariyle yaklaşık 42 seneden beri Süleyman Ağa Vakfı müsakkafatından olarak tasarrufunda bulunduğunu beyan ettiği ve neticede Kadı İbrahim Efendi'nin Süleyman Ağa Vakfı mütevellisini müdahaleden men ettiği anlaşılmaktadır⁵⁹³.

Öte yandan, H. 10 Zilhicce 1206/M. 30 Temmuz 1792 tarihindeki bir başka vak'ada dışarıdan müdahalenin kanıtlanamadığı gibi, iddia sahibi olan alacaklının iddiasının asılsız olduğunun yapılan tahkikattan anlaşıldığı görülür. İ'lam'a göre, Kasım Ağa Vakfı mülhakatından İlbasan'a tâbî Kozara, Gores, Salha, Firaz, Tula ve Halahan çiftliklerinin vergi gelirlerinden 4100 kuruş alacağı olan İbrahim Ağa, bu alacağının merhum Kurd Ahmed Paşa Silahdarı Mehmed Ağa tarafından tahsil edilmesinden dolayı mahkemeye başvurmuş, mahkeme heyetinden Abdullah Efendi ve Hacı İbrahim'in mahallinde yaptıkları tahkikatta İbrahim Ağa'nın iddiasını delillendiremediği gibi adı geçen çiftlik ahalisinin edasıyla mükellef oldukları öşrü, bu konuda görevli bulunan Seyyid Ahmed'e teslim ettiklerine dair temessük ibraz ettikleri anlaşılmaktadır⁵⁹⁴. Burada adı geçen Seyyid Ahmed'in Mimar Kasım Ağa Darülhadişi'nde günde 15 akçe vazife ile ders-i âmm okuturken H. 1115 senesi Hac fârizası sırasında vefat etmesinden dolayı vazifesini, oğlu Abdullah Efendi'ye tevcih edildiği tespit edilebilmektedir⁵⁹⁵.

Mimar Kasım Ağa Vakfı'yla ilgili usulsüz işlemler sadece dışarıdan müdahalelerden ibaret kalmamış, vakıf mütevellilerinden de buna benzer fiiller zuhur etmiştir. Vakıf

⁵⁹² BOA, C .MF. 121/6047.

⁵⁹³ BOA, C. EV. 254/12933.

⁵⁹⁴ BOA, AE. SSLM. III. 220/12870.

⁵⁹⁵ BOA, C. MF. 46/2277.

mütevellilerinden Şevki Bey tevliyetten başka vakıf şartları hilâfına nezâret görevini de cebren üzerine alıp gallesini Rasim Bey'i de alet ederek ele geçirmeye çalışmış ve bundan dolayı tevliyetten de azledilmiştir (H. Recep 1317/M. Şubat/Mart 1890/R. Teşrin-i Evvel 1315/M. Ekim/Kasım 1899)⁵⁹⁶.

3.5. Vakıf Mürtezikâsı

Kasım Ağa Vakfı'nda görev yapan mürtezikanın atamalarına dair Osmanlı Arşivleri'ne yansıyan bazı kayıtlardan da bahsetmek gerekir. Örneğin; Demirci kazasında bulunan Mimar Kasım Ağa Cami'nde müezzinlik görevini H. Cemaziyelahir 1106/M. Ocak/Şubat 1695 tarihinden itibaren yürüttüğü anlaşılan Hüseyin'in bu görevini, Sultan II. Mustafa'nın tahta cülûs etmesi sebebiyle H. 24 Şaban 1115/M. 2 Ocak 1704 tarihinde tecdid-i berat ile devam ettirdiği ve bu vazifesine karşılık vakfiyede belirtilen şartlar uyarınca günde beş akçelik ücretini Kerşenk mukataası eminden almasına hükmedildiği görülmektedir⁵⁹⁷.

Yine, H. 18 Rebiülahir 1112/M. 2 Ekim 1700 tarihinde Mimar Kasım Ağa Vakfı'ndan 15 akçe vazifeye mutasarrıf olan İbrahim Paşa-yı Atik Cami Cuma Vaizi Şeyhi Mehmed'in ölümüyle boş kalan vazifesinin Hafız Mustafa'ya verildiği anlaşılmaktadır⁵⁹⁸. Murtaza oğlu Abdullah Efendi de H. 8 Muharrem 1181/M. 6 Haziran 1767 tarihinde Çarşamba vaizliği görevine, Şeyhülislam Mevlana Velîyüddin Efendi'nin işaretiyle yevmî 10 akçe ücretle atanmıştır⁵⁹⁹.

H. 29 Şevval 1197/M. 27 Eylül 1783'te Mimar Kasım Ağa Evkâfı'nda Kütüphane Emîni (Hafız-ı Kütüb) olarak çalışan Mustafa oğlu Hüseyin, bu görevini kendi rızasıyla Abdüllatif oğlu Osman'a bırakmış ve Osman bu görevini vefat ettiği H. 10 Safer 1234/M. 9 Aralık 1818'e kadar sürdürmüştür⁶⁰⁰. H. 10 Safer 1234/M. 9 Aralık 1818 tarihinde Hafız-ı Kebir Hüseyin'in işaretiyle günde beş akçeyle hafız-ı kütüb cihetine mutasarrıf olduğu halde vefat eden Abdüllatif oğlu Osman Halife'nin yerine Şeyh Numan oğlu Şeyh Mahmud Rızaüddin atanmıştır⁶⁰¹.

H. 10 Şevval 1206/M. 1 Haziran 1792'de Kasım Ağa Vakfı'nın günde iki akçelik kitâbet cihetinin Hacı Hüseyin'in oğlu Salih Halife ve İsmail Efendi'nin oğlu Salih oğlu Ahmed

⁵⁹⁶ BOA, DH. MKT. 2265/110.

⁵⁹⁷ BOA, AE. SAMD. III. 25/2415; BOA, AE. SMST. II 25/2479.

⁵⁹⁸ BOA, AE. SMST. II. 16/1510.

⁵⁹⁹ BOA, C. EV. 637/32114.

⁶⁰⁰ BOA, C. MF. 151/7523.

⁶⁰¹ BOA, C. MF. 146/7283.

Halife'nin üzerinde olduğu ve bunlardan çocuksuz olarak vefat etmesinden dolayı vazifenin Hacı Hasan oğlu Mustafa'ya tevcih edildiği anlaşılmaktadır⁶⁰². Kasım Ağa Vakfı'na bağlı olarak meremmet kitâbeti vazifesini günde iki akçe mukabilinde mutasarrıf olan Salih oğlu Ahmed Halife'nin H. 10 Şevval 1209/M. 30 Nisan 1795'te çocuksuz olarak vefat etmesinden dolayı vazifesinin Ali oğlu Hacı Hasan'a tevcih edildiğine dair belgeden, bu tarz vakıf görevlerinin de genel olarak babadan oğula verildiği sonucunu çıkarmak mümkündür⁶⁰³.

H. 4 Ramazan 1209/M. 25 Mart 1795'te Hacı Kasım Ağa Evkâfı mutemedi Ruşen Mehmed Efendi'nin vefatıyla vazifesinin oğlu Mehmed'e tevcih edildiği anlaşılmaktadır⁶⁰⁴. H. 10 Şaban 1238/M. 22 Nisan 1823'te berâtı kaybolan İbrahim oğlu Mehmed İzzet'in mûtemedlik cihetine dair berâtı tecdid edilmiştir⁶⁰⁵. Evkaf Nezâreti'nin teşkilinden sonra mülhak vakıflar arasına alınan Mimar Kasım Ağa Medresesi'nin H. 30 Ramazan 1317/M. 1 Şubat 1900 ve R. 19 Kanun-ı Sâni 1315/31 Ocak 1900 tarihinde tamire muhtaç olmasından dolayı ihtiyaç duyulan 19 Mecidî kuruş hesabıyla 6.000 kuruşun vakıf bütçesinden karşılanmasına yönelik karar alındıysa da bu tamirin yapılamadığı, medresenin günümüze ulaşmamış olmasından anlaşılmaktadır⁶⁰⁶.

⁶⁰² BOA, C. MF. 111/5511.

⁶⁰³ BOA, AE. SSLM. III. 217/12731. Bu konuda bkz. V, Turgut, 2020, **a.g.k.**, s. 17.

⁶⁰⁴ BOA, C. MF. 175/8734.

⁶⁰⁵ BOA, C. MF. 90/4472.

⁶⁰⁶ BOA, BEO. 1451/108775.

SONUÇ

17. yüzyılın mimarbaşlarından Kasım Ağa'nın hayatının anlatıldığı bu çalışmada, hayatı mimarlık ve siyaset ile iç içe geçmiş bir mimarbaşı portresi sunulmaya çalışılmıştır. Daha önce yapılan araştırmalarda Kasım Ağa'nın kendisi ve hayatı hakkında sunulan bilgilerin eksik ve yetersiz olduğu görülmüştür. Bu çalışmada mevcut kaynaklar tekrar gözden geçirildikten sonra bilhassa daha önce kullanılmamış birinci el kaynaklardan elde edilen veriler, Kasım Ağa hakkında var olan bilgi eksikliklerinin giderilmesini sağlamıştır. Özellikle arşiv belgeleri ve şer'iyye sicilleri üzerinde yapılan taramalar ve dönemin temel kronik eserlerinde geçen bilgilerin birlikte ele alınması sonucu Kasım Ağa'nın doğum tarihi, aile üyeleri ve kökeni, Osmanlı Sarayı'na geliş süreci ve hizmetleri, siyasi faaliyetleri, ticari faaliyetleri, mimari eserleri, ölümü, mezarı ve vakıfları hakkında bilgiler verilmiştir.

Yaklaşık yüz yıllık ömrü içerisinde önce Amasyalı Sadi Çelebi'nin yanında daha sonra ise Osmanlı Sarayı Bostancı Ocağı'nda başlayan hizmet sürecini Yeniçeri Ocağı ve Hassa Mimarlar Ocağı'nda devam ettiren Kasım Ağa, askerî görevlerinin haricinde Bina Eminliği, Voyvodalık, Mimarbaşılık ve Valide Kethüdalığı görevlerinde bulunmuştur. Kasım Ağa'nın yakın çevresini oluşturan önemli isimlerin kimlikleri ve Kasım Ağa ile olan akrabalık ve dostluk bağlarının kaynağının araştırılması ise bu çalışmanın bir diğer odak noktası olmuştur. Bu bağlamda Kasım Ağa'nın yeğeni ve damadı Narhçı Hasan Efendi ile diğer damatları Bektaş Ağa ve Zurnazen Mustafa Paşa ile olan ilişkisi ve yine Kasım Ağa'nın uzun uğraşları ve gayretleri sonucu sadrazam olmayı başaran yakın dostu Köprülü Mehmet Paşa ekseninde gelişen siyasi faaliyetlerinin niteliği saptanmıştır. Buna göre Mimarbaşı Kasım Ağa'nın kendisi ile birlikte aile fertlerini oluşturan kişilerin devlet kademelerinde etkin bir şekilde yer aldıkları ve dönemin siyasi gelişmelerinde başrol üstlendikleri görülmüştür.

Kasım Ağa'nın Yeniçeri Ocağı ile olan bağlantısı ise arşiv taraması sonucu elde edilen bir belge üzerinden kesin olarak tespit edilmiştir. İstanbul'da kurduğu bir çeşme vakfının tevcih beratı olarak düzenlenen söz konusu belgede "Sekbanbaşı Deli Kasım Ağa" olarak kaydedilen mimarbaşı Kasım Ağa'nın ismi, belgede anıldığı şekliyle dönemin kronik eserlerinde de geçmektedir. Nitekim Sekbanbaşı unvanının yanında Yeniçeri Kethüdası unvanıyla da adının geçmesi kendisinin Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş olması dolayısıyla siyasi faaliyetlerinin de arka planını yansıtmaktadır. Siyasi faaliyetleri daha çok Sultan

İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde yoğunlaşsa da daha erken dönemlerde de “Deli Kasım” ismiyle dönemin kaynaklarında yer edindiği görülmüştür. 1651’de Valide Turhan Sultan’ın kethüdalığına atanmasından itibaren yoğunlaştırdığı siyasi faaliyetlerini, 1656’da Köprülü Mehmed Paşa’nın sadârete gelişiyle nihayete erdirmiş olduğu, bu tarihten ölümüne kadarki zaman aralığında kaynaklarda adına rastlanmamış olmasından anlaşılmaktadır. Aynı süreçte kaynaklara yansıdığı şekliyle Kul Kethüdası ve Sekbanbaşı Küçük Kasım Ağa’nın Mimarbaşı Kasım Ağa ile benzer faaliyetleri, iki ayrı tarihsel şahsiyetin birbirine karıştırılmasına neden olduğu anlaşılmıştır. Ancak dönemin siyasi olayları içerisinde Mimarbaşı Kasım Ağa’dan farklı olarak Küçük Kasım Ağa’nın Köprülü Mehmed Paşa’nın karşısında konumlanan siyasi aktörlerin tarafında yer aldığı ve 1657’de katledildiği görülmektedir. Babaeski’de yer alan köprünün Küçük Kasım Ağa’nın eseri olduğu yönündeki Evliya Çelebi’nin vermiş olduğu bilgi ise köprünün yapımı sırasında Koca Kasım Ağa’nın Mimarbaşı olduğu ve söz konusu tarihte Küçük Kasım Ağa’nın kaynaklarda adının geçmemiş olması göz önünde bulundurularak yapının Mimarbaşı Kasım Ağa’nın eseri olarak kabul edilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Sonuç olarak uzun müddet gerek ocak içerisinde gerekse mimarbaşı olarak saray içerisinde gelişen olayları yakından izleme imkanı bulan Kasım Ağa, bürokrasinin tam merkezinde konumlanarak dönemin siyasi olaylarını yönlendirebilmiştir. Onun hayatı boyunca askerî ve siyasî birçok farklı görevlerde bulunmasına rağmen ömrünün sonlarına dek mimarlık mesleğini sürdürdüğü Hassa Mimarlar Ocağı’na bağlı son görevinden anlaşılmaktadır. Mimarî eserleri arasında dönemin anıtsal yapıları arasında yer alan Eminönü’ndeki Yeni Cami’nin ilk inşasında Bina Emni olarak görev yapması ve caminin tamamlanmasındaki katkılarının yanında Üsküdar’daki Çinili Külliyesi ile Fatih Haseki’deki Bayram Paşa Külliyesi, onun dikkat çeken eserleri olarak kabul edilmektedir. Sivil mimarî alanında yapmış olduğu başta Topkapı Sarayı’ndaki Bağdat ve Revan Köşkleri olmak üzere İstanbul ve memleketi Arnavutluk’ta yer alan köprü ve çeşmeler, onun diğer mimarlık ürünlerini teşkil etmiştir.

1641 yılında tescil edilen vakfiyesinde hayır sahibi, saygın, seçkin, vefâlı, cömert, iyilik sahibi, iyi ahlaklı ve Bina Emni olarak anılan Kasım Ağa’nın oldukça zengin olduğu ve İstanbul, Avlonya ve Gümölcine’de yer alan hayrâtına gelir olarak bağışladığı zengin vakıflarından anlaşılmaktadır. İstanbul Kadı Sicilleri’nde yer alan kayıtlarda ise vefatından önce azat ettiği anlaşılan Kenan bin Abdullah isimli bir kölesi olduğu ve ticari faaliyetlerini onunla yürüttüğü görülmüştür. 1662 veya bu yıllara yakın bir tarihte vefat

eden Mimarbaşı Koca Kasım Ağa'nın sağlığında yaptırmış olduğu anlaşılan mezarı günümüzde İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda 1. Sokak 1. Ada'da girişin hemen solunda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

TS. MA. e. 1073/10, 1126/9, 779/26, 7002/8, 794/27, 1042/36, 1130/50, 1081-32, 1130/50, 1126/16, 1081/32, 1126/65, 1242/12.

TS. MA. d. 10142, 8298, 14/695.

C. BLD. 14/695.

C. MF. 140/6989, 12/572, 25/1231, 23/1134, 63/3116, 30/1481, 155/7740, 103/2149, 121/6047, 46/2277, 151/7523, 146/7283, 111/5511, 175/8734, 90/4472.

MAD. 5589, 3626, 6248, 7205, 5589.

AE. SSLM. III. 173/10303, 386/22289, 386/22289, 220/12870, 217/12731.

MF. MKT. 136-58, 397-62.

MF. İBT. 28/115.

AE. SAMD. III. 86/8580, 25/2415.

AE. SMHD. I. 213/16857.

AE. SMST. II. 25/2479, 16/1510.

C. EV. 645/32502, 254/12933, 637/32114.

A. RSK. 1506.

A.{DVNSMHM. d. 91/32.

HR. MKT. 609/78.

KK. 259.

DH. MKT. 2265/110.

BEO. 1451/108775.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (**TKG.KK**), Vakf-ı Cedit Defterleri (VKF. Cd.), 62. (Zilkade 1050 H./Mart 1641 M.)

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Vakf-ı Cedit (**TADB. TTD. V.C.**), 7.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (**VGMA**), D. 571, 619, 629, 633, 747.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (**VGMA**), Ser-Mimar-ı Hassa Hacı Kasım Ağa Vakfı Tevliyeti'nin Kuyud-ı Mütedavilesi.

II. Şer'iyye Sicilleri

İstanbul Kadı Sicilleri (2010). İstanbul Mahkemesi, 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). (Ed. Coşkun Yılmaz), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

İstanbul Kadı Sicilleri (2011). Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia), 37 Numaralı Sicil (H. 1047/M. 1637-1638), (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

İstanbul Kadı Sicilleri (2019). Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626). (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

İstanbul Kadı Sicilleri (2019). İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/ M. 1661-1663), (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

İstanbul Kadı Sicilleri (2019). Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207/M. 1790-1793), (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

İstanbul Kadı Sicilleri (2019). Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/M. 1608-1626), (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

III. Kaynak Eserler

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin (1928). *Amasya Tarihi*. c. 4, İstanbul: Necm-i İstikbal İstanbul Matbaası.

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin (2022). *Amasya Tarihi*. c. 4, 8, (Haz. Doç. Dr. Hicabi Gülgen), Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

Abdurrahman Abdi Paşa (2008). *Vekâyinâme*. (Haz. Dr. Fahri Ç. Derin). İstanbul: Çamlıca Basım.

Ahmed Bin Ya'kub (2016). *Ahmed Bin Yakub Tarihi*. (Haz. Buğra Atsız). İstanbul: Post Yayınları.

Ahmed Resmî Efendi (2000). *Hamîletü'l- Küberâ*. (Haz. Ahmet Nezihi Aykut). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, (1976). *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar - Ünlülerin Mezarları*, (Haz. Bedii Nuri Şehsuvaroğlu), İstanbul: Yenilik Basımevi.

- Cafer Efendi (2005). *Risale-i Mimariye*. (Haz. İbrahim Aydın Yüksel), İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Defterdâr Sarı Mehmed Paşa (1995). *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin*. (Haz. Dr. Abdülkadir Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Evliya Çelebi (2003). *Seyahatnâme*. 8, (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006). *Seyahatnâme*. 3/2, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006). *Seyahatnâme*. 5/1, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2008). *Seyahatnâme*. 1/2, (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Beyzâde Tarihi*. c. 3, (Haz. Şevki Nezihi Aykut). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İsâzâde (1996). *İsâzâde Tarihi*. (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (2003). *Ravzatü'l- Ebrâr Zeyli Tahlil ve Metin* (Haz. Nevzat Kaya). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Katip Çelebi (2016). *Fezleke*. c. 2, (Haz. Zeynep Aycibin), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*. c. 2-3, (Haz. Nuri Akbayan- Seyit Ali Kahraman) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa (1980). *Netayicü'l- Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. (Sad. Prof. Dr. Neşet Çağatay). c. 3-4. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Naima Mustafa Efendi (1968). *Naima Tarihi*. (Çev. Zuhuri Danışman). c. 4, İstanbul: Bahar Matbaası.
- Naima Mustafa Efendi (2014). *Tarih-i Na'ima*, (Haz. M. İpşirli), c. 3-6, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî*. c. 2, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi (2003). *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*. c. 1-2, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara: TTK Yayınları.

IV.Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Afyoncu, E. (1999). *XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları. Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*. İzmir: Beta Basım Yayın, s. 207-216.
- Afyoncu, F. (2001). *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Afyoncu, E. ve Demir, U. (2016). *Turhan Sultan*. 2. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ağaoğlu, M. ve Albayrak, E. (2018). *Mimarbaşı Kasım Ağa ve İstanbul*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akalın, Ş. (1958). Mimar Dalgıç Ahmet Paşa. *Arkitekt*, 11 (13), s. 17-80.
- Akgündüz, A. (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akgündüz, A. (1994). Ebussuûd Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 10. İstanbul: TDV Yayınları, s. 365-371.
- Akkaya Z. (1957). *Vecihi Devri ve Eseri*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Aktepe, M. M. (1979). Kemankuş Kara Mustafa Paşa. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. c. 8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 730-732.
- Aktepe, M. M. (1993). Çınar Vakası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 8. İstanbul: TDV Yayınları, s. 301-302.
- Aktepe, M. M. (1995). Esad Efendi, Hocaîade. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 11. İstanbul: TDV Yayınları, s. 340-341.
- Akyıldız, A. (2010). Şehremini. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 38. İstanbul: TDV Yayınları, s. 459-461.
- Altan, K. (1935). Mimar Davud. *Arkitekt*, 5, (11-12), s. 339-342.
- Altan, K. (1937a). Mimar Mehmet Tahir. *Arkitekt*, 7, (7), s. 193-195.
- Altan, K. (1937b). Yeni Cami Mahfili ve Mimar Hezarfen İbrahim. *Arkitekt*, 7, (12), s. 344-345.
- Altan, K. (1938). Klasik Tarzından Sonraki Mimari Eserlerimiz. *Arkitekt*, 8, s. 238-240.
- Altan, C. M. (1962). Osmanogullarının İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kaynaklarındaki Tezatlar. *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (14-24 Ekim 1959): Kongreye Sunulan Tebliğler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 17-25.

- Altınay, A. R. (1931). Mimar Sinan: Hazine-i Evrak Vesikalarına Nazaran Sinan. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1, (5), s. 1-29.
- Altınay, A. R. (1932). Mimar Davud. *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 8, (1), s. 1-16.
- Altınay, A. R. (1924). *Alimler ve Sanatkarlar*. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Altınay, A. R. (1936). *Türk Mimarları*. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Andreasyan, H. D. ve Derin, F. Ç. (1957). Çınar Vakası (Eremya Çelebi Kömürcüyan'a Göre). *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 3, s. 57-83.
- Arseven, C. E. (1936). *L'Art turc, depuis son origine jusqu'à nos jours*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Arslanoğlu, E. N. (2019). *Ahmet Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesi'ne Bağışladığı Defterlerde İstanbul Notları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslantürk, H. A. ve Kocaaslan, M. (2014). *Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul: Risâle-i Kürd Hatîb*. İstanbul: Okur Akademi.
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ateş, İ. (1983). Vakfiyelerde Dua ve Beddualar. *Vakıflar Dergisi*, 17, s. 5-54.
- Ateş, A. (2022a). *17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ateş, A. (2022b). Şehzadebaşı'nda Mimar Kasım Ağa Dârülhadisi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31, (2), s. 1395-1413.
- Ateş, A. (2024). Mimarbaşı Kasım Ağa ve Vakfı Üzerine. *Art-Sanat Dergisi*, 26, s. 103-135.
- Ayan, H. (1981). *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Aykun, M. (2004). *Abdurrahman Hibrî Efendi-Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Aykut N. (2011). 4. Murad'ın Revan Seferi Menzilnamesi. *Tarih Dergisi*, 34, s. 183-246.
- Ayverdi, E. H. (1960). Bağdat Köşkü. *İstanbul Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, s. 1804-1808.

- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Azamat, N. (1997). Hamza Bâli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul: TDV Yayınları, s. 503-505.
- Babinger, F. (1924). *Quellen zur osmanischen Künstlergeschichte. Jahrbuch der asiatischen Kunst (JAK), Erster Band, Biermann-Geroge (Ed.), Leipzig*, s. 31-41.
- Bağdemir, A. (2009). “Adalet Mülkün Temelidir” Özdeyişi Üzerine”, *Turkish Studies*, 5, (4/3), s. 283-296.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. *Vakıflar Dergisi*. 2, s. 279-386.
- Barkan, Ö. L. (1963). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 23, (1-2). s. 239-296.
- Barkan, Ö. L. (1972). *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557) I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Başaran, A. G. (2001). *Osmanlı Mimarisi İçin Kaynak: Hâdikatü’l Cevâmî*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayrak, M. O. (1979). *İstanbul’da Gömülü Meşhur Adamlar*. İstanbul: Aksüt Matbaası.
- Bayram, M. (1990). Narhçı Hasan Çelebi’nin “Mesalihü’l- Müslimin ve Menafiü’l Müminin” Adlı Eseri ve Ali Emiri Efendi’nin Eser Hakkındaki Notları. *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990) Bildiri Özetleri*. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 68-69.
- Baysun, M. C. (1977). Kösem Sultan. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 915-923.
- Boleken, Z. (2018). Topkapı Sarayı Revan Köşkü’nde Kullanılan Devşirme Malzemelerin Yeniden Değerlendirilmesi. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 7, s. 49-66.
- Canatar, M. (2022). Kethüdâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 25. İstanbul: TDV Yayınları, s. 332-334.
- Çağman, F. (1988). Mimar Sinan Dönemi’nde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilatı. *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 73-77.

- Çobanoğlu, A. V. (1987). *Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çobanoğlu, A. V. (2013). Yeni Cami Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, s. 439-442.
- Çolak, S. (2015). *IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnâmesi*. İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Çubuk, V. (1988). *Köprülüler*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çulpan, C. (1968). Köprüler'de Tarih Köşkleri. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2, s. 24-35.
- Çulpan, C. (1975). *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Daş, A. (2003). Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, s. 165-207.
- Demir, A. (2004). *Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı Hukukundaki Yeri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, A. (2006). *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Demirkent, I. (2003). Maarretünnu'mân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, İstanbul: TDV Yayınları, s. 274-276.
- Develi, H. ve Fırat, S. (2002). *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l- Bünyan-Tezkiretü'l- Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*. İstanbul: Koçbank Yayınları.
- Diker, H.F. (2000). *Topkapı Sarayı'nda Revan ve Bağdat Köşkleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Diker, H. F. (2008). Revan Köşkü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 35. İstanbul: TDV Yayınları, s. 29-30.
- Dinç, B. (2005). *Peçevi Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Doğan, M. (2016). *Osmanlı Devleti'nde İçişlerinin Yönetimi: Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*. Ankara: Türk İdarî Araştırmalar Vakfı.
- Dündar, A. (1999a). Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları. *Dini Araştırmalar*, 2 (5), s. 159-176.
- Dündar, A. (1999b). *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı.

- Dündar, A. (2014). Osmanlı Vakıflarında Vakıf Mimarları ve Meremmetçiler. *Vakıf ve Toplum*, 1, (2), s. 50-57.
- Düzenli, P. (2005). Şeyhülislam Ebusssûd Efendi Fetvaları Işığında Osmanlı Sünniliği, *Marife*, 5, (3), s. 259-286.
- Düzenli, H.İ. (2009a). Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye’de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7, (13), s. 11-50.
- Düzenli, H.İ. (2009b). *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risale-İ Mimariye Üzerinden 16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi*. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Eldem, S.H. (1969). *Köşkler ve Kasırlar*. c. 1, İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi.
- Emecen, F. (2003). Mehmet III. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28, İstanbul: TDV Yayınları, s. 407-413.
- Emre, N. (1937). Türk Mimarları. *Arkitekt*, 1, (73), s. 11-13.
- Erdenen, O. (1965). Eski Yapılarımızda Plan Meselesi. *Mimarlık Dergisi*, 3, (26), s. 19-23.
- Erdenen O. (1966). Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları. *Mimarlık*, 4, (1), s. 15-18.
- Erdenen, O. (1967). Osmanlılarda Mimarlık Teşkilatı. *Hayat Tarih Mecmuası*, 2 (12), s. 47-50.
- Erdoğan, M. (1953). Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 3 (5-6), s. 95-122.
- Erdoğan, M. (1954). 18. Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkarı: Hassa Baş Mimarı Mehmet Tahir Ağa, Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri. *Tarih Dergisi*, 7 (10), s. 157-180
- Erdoğan, M. (1955). Mimar Davud Ağa’nın Hayatı ve Eserleri. *Türkiyat Mecmuası*, c.12, s. 179-204.
- Erdoğan, M. (1962). *Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmet Ağa*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı.
- Erol, G. (1993). Çinili Camii Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8. İstanbul: TDV Yayınları, s. 335-337.
- Erzincan, T. (2009). Sepetçiler Kasrı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36. İstanbul: TDV Yayınları, s. 538-539.
- Esemenli D. (1993). Dalgıç Ahmed Ağa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, s. 431-432.

- Eyice, S. (1979). Mimar Kasım Hakkında. *Belleten*, 43 (172), s. 767-808.
- Eyice, S. (1991a). Babaeski Köprüsü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, s. 372-373.
- Eyice, S. (1991b). Bağdat Köşkü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: TDV Yayınları, s. 444-446.
- Eyice, S. (1992). Büyük Valide Hanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, s. 516-517.
- Eyice, S. (1994). Odalar Camii veya Tarihi İstanbul'da Tarihi Bir Eserin Yok Oluşu. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12. s. 2-8.
- Eyice, S. (1996). Mezarlıklar ve Hazireler. *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 123-134.
- Eyice, S. (2000). İbrâhim Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21. İstanbul: TDV Yayınları, s. 357-358.
- Eyice, S. (2001). Kasım Ağa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 24. İstanbul: TDV Yayınları, s. 539-540.
- Eyice, S. (2015). Ayasofya Vaftizhanesi: Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in Türbesi Olan Yapı. *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyyatı I-Türk Tarih Kurumu'nda Yayınlanmış Çalışmaları*. (Der. Sema Doğan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 871-927.
- Eyüboğlu, M. A. (1986). *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem)*. İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları.
- Genç, M. (2014). Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, s. 9-18.
- Goodwin, G. (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gökbilgin, M. T. (1977). Köprülüler. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. c. 6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 892-908.
- Gökyay, O.Ş. (1976). Risale-i Mimariye - Mimar Mehmed Ağa – Eserleri, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 113-215.
- Gölpınarlı, A. (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Güneş, E. (1967). *İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri*. Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Gürsoy, E. (2004). *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*. İstanbul: Tatav Yayınları.

- Halaçoğlu, Y. (1992). Bayram Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: TDV Yayınları, s. 266-267.
- Hersek, C. M. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarlar ve Yapı Esnafı. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 4, (1), s. 42-48.
- Heyd, U. (1983). Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat. (Çev. Selahattin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, s. 633-652.
- Hierosolimitano, D. (2017). *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*. (Çev. Esmâ Selçuk Demir). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İlgürel, M. (1996). Kösem Sultan'ın Bir Vakfiyesi. *Tarih Dergisi*, 16, (21), s. 83-94.
- İlgürel, M. (2002a). Kösem Sultan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul: TDV Yayınları, s. 273-275.
- İlgürel, M. (2002b). Köprülü Mehmet Paşa. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul: TDV Yayınları, s. 258-260.
- İmber, C. (2004). *Şeriattan Kanuna: Ebussuûd ve Osmanlı'da İslamî Hukuk*. (Çev. Murteza Bedir). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar I*. 9. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2020). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar II Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*. 9. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnan, A. (2021). *Mimar Koca Sinan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpşirli, M.ve Uzun, M. İ. (1991). Bahâî Mehmed Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, s. 463-464.
- İpşirli, M. (1994). Ebûsaid Mehmed Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 10. İstanbul: TDV Yayınları, s. 281.
- İpşirli, M. (1995). Feyzullah Efendi, Ebû Saîdzâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 12. İstanbul: TDV Yayınları, s. 526.
- İpşirli, M. (2003). Mehmed Efendi, Hocaîzâde. . *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 28. İstanbul: TDV Yayınları, s. 452-453.
- İpşirli M. (2009). Sunullah Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları, s. 530-532.
- İpşirli, M. (2020). Bolevî Mustafa Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul: TDV Yayınları, s. 295-296.

- İşbilir, Ö. (2006). Nasuh Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 32, İstanbul: TDV Yayınları, s. 426-428.
- Jeab Baptiste Tavernier (2007). 17. Yüzyılda Topkapı Sarayı. (Ed. Necdet Sakaoğlu. Çev. Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kahraman, H. (2019). *Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları*. Yüksek Lisans Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kafesçioğlu, Ç. (2004). Ortaçağ ve Modernite Arasında: Hassa Mimarlar Ocağı ve Osmanlı Mimarı. *Mimar.ist*, 13, s. 96-98.
- Kal'a, A. (1995). Esnaf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 11. İstanbul: TDV Yayınları, s. 423-430.
- Kale, G. (2009). Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-i Mimariye, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (13), s. 405-423.
- Kallek, C. (2020). Mudârebe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul: TDV Yayınları, s. 358-362.
- Kaya, K. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Ö. (2020). *Osmanlı Dünyası: Mekanlar ve Portreler*. 2. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap.
- Kayayurt, Z. (2005). *Peçevi Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kemalettin, A. (1934). Mimar Koca Kasım Ali. *Mimar- Aylık Yapı Sanatı, Şehircilik ve Tezini Sanatlar Mecmuası*, 4, s. 147-150.
- Kermeli, E. (2015). Ebussuud Efendi. *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, 7, (Ed. D. Thomas-J. Chesworth), Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600). Leiden-Boston: Brill, s. 715-723.
- Keskin, M. Ç. (2016). Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi. *Osmanlı Araştırmaları*, 48, s. 1-37.
- Keskin, M. Ç. (2023). 'Üstâd ibni Üstâd': Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 32, s. 347-365.
- Kılıcı, A. (1998). İskilip'teki Vakıflar ve Ebussuûd Efendi Vakfı, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler*. (Sempozyum: 23-25 Mayıs 1997). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., s. 77-108.

- Kocaaslan, M. (2016). *Kösem Sultan Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*. 2. Baskı. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Konyalı, İ. H. (1948). *Mimar Koca Sinan: Vakfiyeleri-Hayır Eserleri-Hayatı-Padişaha Vekâleti-Azadlık Kağıdı-Alım Satım Hüccetleri*. İstanbul: Yayımlayan Nihat Topçubaşı.
- Konyalı, İ. H. (1953). *Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik)*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Neşriyatı.
- Kömürcüyan, E. Ç. (1988). *XVII. Asırda İstanbul Tarihi*. 2. Baskı. (Çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Kevork Pamukciyan). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Köprülü, M. F. (1931). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I*, İstanbul: Evkâf Matbaası, s. 165-298.
- Köprülü, M. F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi*, 2, s. 1-35.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Kumbaracılar, İ. (1937). Türk Mimarları, *Arkitekt*, 7 (2), s. 59-60.
- Kumbaracılar, İ. (1938). *İstanbul Sebilleri*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Kumrular, Ö. (2015). *Kösem Sultan: İktidar, Hırs, Entrika*. 1. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kunt, M. (1973). Naima, Köprülü and The Grand Vezirate. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1, s. 57-64.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Kurşun, Z. (2017). Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, s. 290-306.
- Küçük, C. (1992). Bina Emni. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, s. 179.
- Küçükkaya, A. G. (1987). *Mimarbaşı Sedefkar Mehmet Ağa'nın Yaşamı ve Türk Osmanlı Mimarisine Katkısı*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kühnel, E. (1927). *Khodja Qâsim*. *Künstlerlexikon*. XX, (Ed. Thieme-Becker). Leipzig, s. 248.
- Kütükoğlu, M. (1977). 1869'da Faal İstanbul Medreseleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, s. 277-392.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

- Kütükoğlu, M. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 30,158-159.
- Lokmacı, S. (2015). *Solak-Zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Martal, A. (1988). XVI. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Su-Yolculuk. *Belleten*, 52, (205), s. 1585-1654.
- Mayer, L. A. (1956). *Islamic Architects and Their Works*. Geneve: Albert Kundig.
- Meriç, R.M. (1957). Beyazıd Camii Mimarı: II. Sultan Bayezıd Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Beyazıd Camii İle Alakalı Hususlar Sanatkarlar ve Eserleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 2, s. 5-76.
- Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (1988). (Ed. Sadi Bayram), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Morkoç, S.B. (2009). Sinan Historiyografisine Global Bir Bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (13), s. 81-92.
- Mülayim, S. (2009). Sinan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları. s. 224-227.
- Nayır, Z. (1988). İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi. *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 397-410.
- Necipoğlu, G. (2017). *Sinan çağı*. 2. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2021). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar*. 3. Baskı (Çev. Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Olivier, G. A. (1800). *Voyage Dans L'Empire Ottoman, L'Egypte Et La Perse*. Paris: Chez H. Agasse.
- Oral, E. (2000). *Mehmed Halife Tarih-i Gılmâni*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Orgun, M. Z. (1941). Mimar Dalgıç Ahmet, *Arkitekt*, 11, s. 59-62.
- Orgun, Z. (1938). Hassa Mimarları. *Arkitekt*, 12, s. 333-342.
- Orhonlu, C. (1981). Şehir Mimarları. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. C. 2, (2). s. 1-30.
- Önal, A. (2018). Varvar Ali Paşa ve İsyanı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 39, 1-36.
- Öngören, R. (1991). Şeriatın Kestiği Parmak: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1. (1), s. 123-140.
- Öz, T. (1944). *Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye*. İstanbul: Arkitekt Yayınları.

- Özcan, A. (1992). Bostancı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, s. 308-309.
- Özcan, A. (1993). Çorbacı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, s. 369-370.
- Özcan, A. (1994). Deli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul: TDV Yayınları, s. 132-135.
- Özcan, A. (1995). Etmeydanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul: TDV Yayınları, s. 497-498.
- Özcan, A. (1998). Hüseyin Efendi Cinci Hoca. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul: TDV Yayınları, s. 541-543.
- Özcan, A. (2009). Sekban. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul: TDV Yayınları, s. 326-328.
- Özcan, A. (2020a). *Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*. 3. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap.
- Özcan, A. (2020b). Mustafa Paşa, Zurnâzen. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul: TDV Yayınları, s. 346-348.
- Özcan, A. (2022). Kemankeş Mustafa Paşa. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25, İstanbul: TDV Yayınları, s. 248-250.
- Özdeş, G. (1953). *Türk Çarşıları*. Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Özgüdenli, O. G. (2012). Vakfiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 42. İstanbul: TDV Yayınları, s. 465-467.
- Özgül, İ. (2010). *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l- Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkasap, H. N. (2004). *Tarih-i Nihâdi (152b-233a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özvar E. (2011). Tarhuncu Ahmed Paşa. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul: TDV Yayınları, s. 20-22.
- Özvar, E. (2013). Voyvoda. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul: TDV Yayınları s. 129-131.

- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*. c. 1, 3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1997). Kasım Agha. *The Encyclopaedia of Islam*, c. 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 719-720.
- Pazarbaşı, E. (2003). Mehmed Efendi, Vanî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28. İstanbul: TDV Yayınları, s. 458-459.
- Refik, A. (1924). *Alimler ve Sanatkârlar*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Refik A. (1931). Mimar Sinan: Hazine-i evrak vesikalarına nazaran Sinan. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1, (5), s. 1-29.
- Refik, A. (1932). Mimar Davud, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 8, (1), s. 1-16.
- Refik, A. (1937). Türk Mimarları. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Refik, A. (1977). Türk Mimarları. (Haz. Zeki Sönmez). İstanbul: Sander Yayınları.
- Refik, A. (1980a). Osmanlı Devleti'nde Ocak Ağaları Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, (9), s. 41-46.
- Refik, A. (1980b). Osmanlı Devleti'nde Ocak Ağaları, IV. Mehmed Devri'nin En Nüfuzlu Adamı: Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, (10), s. 63-66.
- Refik, A. (1981). Valide Camilerinden: Yeni Cami. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 17, (2), s. 49-54.
- Refik, A. (2000). *Kadınlar Saltanatı*. c. 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Refik, A. (2011). *Tarihi Simalar Tesâvir-i Rical* (Yay. Yücel Demirel-Ziver Öktem), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ricaud, P. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*. (Çev. Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sağırılı, A. (2000). *Mehmed B. Mehmed Er- Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr' ve Târih-i Al-i Osmanı (Metinleri ve Tahlili)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlam, N. (2021). Osmanlı Döneminde Sıradışı Bir Kazasker: Hüseyin Efendi ve Yapılan Temlikler. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), s. 608-636.
- Sakaoğlu, N. (1994). Hassa Mimarlar Ocağı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: TDV Yayınları, s. 12-13.

- Sav, M. (2013). İstanbul Fatih'teki Kasım Ağa Mescidi'nin Tarihçesi ve 1976-77 Restorasyon Çalışmasının Değerlendirilmesi. *Vakıflar Dergisi*, 39, s. 41-62.
- Savaş, S. (2000). XVI. Asırda Safeviler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler. *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri*: 07-09 Nisan 1999, (Haz. Alaaddin Aköz vd.). Konya: Selçuk Üniversitesi, s. 183-198.
- Sökhan, C. (1966). *Mimar Kasım Ağa*, Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Sönmez, Z. (1988). Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı. *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sönmez, Z. (1999). Osmanlı Mimari'sinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri. *Osmanlı Ansiklopedisi*. c. 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 148-189.
- Şenocak, L.T. (2009). *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*. (Çev. Ayla Ortaç). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şenyurt, O. (2008). Geç Osmanlı İnşaat Ortamı'nda Bina Eminliği. *Ortadoğu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25, (2), s. 151-169.
- Şeref, A. (1911). Topkapı Saray-ı Hümayûnu. *Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası*, 7, s. 393-421.
- Şimşek, H. (2005). *Peçevi Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (1988). (Ed. Sadi Bayram), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Tanışık, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri I-II*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Tanman, M. B. (1991). Arakiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, s. 266-267.
- Tanman, M. B. (1992). Bayram Paşa Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, c. 5, s. 267-268.
- Tanman, M. B. (1994). Bayram Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 101-103.
- Tanyeli, U. (2020). *Mimar Sinan Tarihsel ve Muhayyel*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Taylan, N. (2015). *Vâlide Mâhpeyker Kösem Sultan ve Dönemi*. İstanbul: Ekim Yayınları.
- Tekindağ, Ş. (1975). XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28-29, s. 167-192.
- Tolasa, H. (1979). Şeyhülislam Bahâî Efendi Divanı'ndan Seçmeler. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Topçu, S. (2019). *Edirneli Ağazade Örfi Mahmud'un Mefhumü't- Tevarih Adlı Eserinin II. Cildi Transkripsiyonu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Turan, Ş. (1963). Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, (1), s. 159-200.
- Turan, Ş. (1998). Hoca Sâdeddin Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 18. İstanbul: TDV Yayınları, s. 196-198.
- Turan, Ş. (2020). Mimarbaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, c. 30. s. 90-91.
- Turğut, V. (2016a). Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakı'na Dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 47, s. 1-38.
- Turğut, V. (2016b). Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*. 2, (3), s. 55-89.
- Turğut, V. (2016c). Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair. *Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, 46, s. 403-432.
- Turğut, V. (2017a). Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, 3, (5), s. 1-98.
- Turğut, V. (2017b). Menteşe Bey'in İsmi, Menşei ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 49, s. 25-55.
- Turğut, V. (2020). Başlangıcından Cumhuriyet'e Eski Dünya Düzeninden Yeni Dünya Düzenine Vakıflar. *Vakıfbank Tarihi 1954-2019*. (Ed. Enis Şahin). İstanbul: Değişim Yayınları, s. 15-51.
- Turğut, V. (2021). Renklerin Efendileri: XII. Yüzyıl Anadolu'sunun Tasavvuf Dünyasına Prosopografik Bir Yaklaşım. *Osmanlı Araştırmaları*, 57, s. 35-80.
- Turğut, V. (2023). Lefke'de (Osmaneli) Yörgüç Paşa Oğlu İsa Bey ve Rüstem Paşa. *Sakarya Nehri'nin İncisi Osmaneli (Lefke): Tarih-Kültür-Mimari-Coğrafya*. (Ed. İlhami Yurdakul ve Ali Okumuş). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, s. 169-181.

- Turğut, V. (2024a). Bab-Seb'a/Yedi Kapı: Devlet-i Âliyye'nin ve Yeniçeri Ocağı'nın Kuruluşunda Tasavvufi Zümreler. *Beylikten Cihan Devleti'ne Osmanlılar*. c. 2, Ankara: TÜBA Yayınları, s. 203-287.
- Turğut, V. (2024b). Kır/Kayırhanlı Enverî/Aydınoğulları'nın Osmanlılaşma Süreci ve Vakıfları Üzerine. *Aydın'ın Fethi ve Aydın Bey*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, s. 53-133.
- Turkal, N. K. (2012). *Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa Zeyl-i Fezleke*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tümer, Ş. (2012). *Mimar Davud Ağa'nın Hayatı, Eserleri ve Üslup Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüney, A. (1964). *Çinili Cami ve Külliyesi*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Unan, F. (1991). XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçerisinde Ebussuûd Efendi Ailesi *Türk Yurdu*, 9, (50), s. 25-29.
- Uysal, S. B. (2004). *Tarih-i Nihâdî (80b-152a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1959). Hacı İvaz Paşa'ya Dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 10 (14), s. 25-38.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1986). Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri. *Belgeler Dergisi*, 11 (15), s. 23-76.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988a). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İ. H. Uzunçarşılı (1988b). *Osmanlı Devleti Teşkilatı'ndan Kapıkulu Ocakları*. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İ. H. Uzunçarşılı (1988c). *Osmanlı Tarihi*. c. 3. 1. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İ. H. Uzunçarşılı (2003). *Osmanlı Tarihi*. 6. Baskı, c. 3. 2. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunok, T. (1966). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarbaşılık Müessesesi - XVI. Asır*. Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Ülgen, A. S. (1942). Yenicami. *Vakıflar Dergisi*, 2, s. 387-397.

- Ünal Ü. (2018). *Niyazi Ahmet Banoğlu'nun Eserleri'nde İstanbul Folkloru*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, B. (1950). Türk Mimarisinin Şaheserlerinden Yeni Cami. *Mimarlık Dergisi*, 4, s. 24-27.
- Ünsal, B. (1963). Topkapı Sarayı Arşivi'nde Bulunan Mimari Planlar Üzerine. *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 1*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 168-197.
- Ünver, S. (2011). *Karaca Ahmednâme*. (Haz. Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, Yasin Beyaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- Yalçiner, G. (1997). Kasım Ağa. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: YEM Yayınları, s. 965.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 42. İstanbul: TDV Yayınları, s. 479-486.
- Yerasimos, S. (2005). 15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi. *Afife Batur'a Armağan*, (Ed. Aygül Ağır ve ark.)İstanbul: Literatür Yayıncılık, s. 37-62.
- Yerlikaya, İ. (1999). Tanzimattan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri. *Osmanlı Andiklopedisi*, c. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 130-144.
- Yıldırım, N. (2005). *Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdat)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, N. (2020). Miskinler Tekkesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 30. İstanbul: TDV Yayınları, s. 185-186.
- Yıldız, K. (2017). *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar Toplum ve Ekonomi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yılmazyaşar, H. (2017). *Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, E. (2012). *Osmanlı Devri Darü'l- Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı.
- Yücel Y. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetâb – Kitâbu Mesâlihi'l- Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'minîn – Hırzû'l- Mülûk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yücel Y. (1992). *Es'ar Defteri (1640 Tarihli)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yüksel, A. ve Gökçen Daş Darıcı, M. (2023). Osmanlı İstihbarat Ağında Hareketlilik: Köprülüler Devri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (8), Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan, s. 2450-2496.

Web Kaynakları

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/tastekneler-cesmesi> [Erişim tarihi: 2024]

<https://www.fatih.bel.tr/tr/main/news/kasim-aga-sibyan-mektebi-restore-ediliyor/4715>

[Erişim tarihi: 2024]

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/tastekneler-cesmesi/> [Erişim tarihi: 2024]

<https://kulturenvanteri.com/yer/kasim-aga-cesmesi/> [Erişim tarihi: 2025]

<https://www.youtube.com/watch?v=4GLAFIRxEqM> [Erişim tarihi: 2025]

EKLER

Ek 1: Hayrat ve Akarat

Hayrat	Türü/Nev'i	Akarat	Türü/Nev'i/Hududu
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	140.000 akçe	Nükud
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Kadıçeşme'deki Karakız Mahallesi'nde 25 odalı bina	Bir tarafı Abdülkerim Efendi varisleri mülkü, bir tarafı merhum Samsunîzâde Vakfı mülkü, bir tarafı mescid-i şerif binası ve bir tarafı ana yol ile sınırlı, eni ve boyu 3829,5 zirâ arsa üzerindeki bina
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Fatih'te Karaman-i Kebir Mahallesi'ndeki Han	Bir tarafı Ferruh Kethuda Vakfı, bir tarafı Fatma Hatun Vakfı ve bir tarafı ana yol ile sınırlı, eni ve boyu 350 zirâ olan arsa üzerinde bina ve 17 bölümlü fevkanî, 12 bölümlü tahtanî odaları olan han binası
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Fatih'te Karaman-i Kebir Mahallesi'ndeki bina	Adı geçen hanın güneyinde eni 30, boyu 13 zirâ arsa üzerinde üçüncü katta 4, orta katta 5 oda ve alt katta bir ahır bulunan bina
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Dükkanlar	Hanın kapısına bitişik iki tarfata altı kemerli dükkan
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Buzhane ve Semerci dükkanları	Karaman'daki Semerciler Sokağı'nda bir tarafı Murat Beşe bin Abdullah mülkü, bir tarafı Mehmed Beşe bin Abdullah mülkü ve iki tarafı ana yol ile sınırlı, eni ve boyu 390 zirâ olan arsa üzerinde.

Ek 1: Hayrat ve Akarat (Devam)

İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Dükkanlar	Karaman'da bir tarafı Kasım Ağa Vakfı, bir tarafı Aya-Sofya Vakfı, bir tarafı anayol ile sınırlı, eni ve boyu 276 zirâ olan arsa üzerindeki 14 kemerli dükkân.
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Molla Hüsrev Mahallesi'nde fevkânî mülk binası	Bir tarafı Ruznamçeci İbrahim Efendi Vakfı, bir tarafı Pertev Paşa Vakfı, bir tarafı Ekincizâde Ahmed Paşa Vakfı ve bir tarafı çıkmaz sokak ile sınırlı, fevkanî evler, sofalar, ahır ve kuyuları hâvi, Kasım Ağa'nın oturduğu mülk hane.
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	bahçe	Hoca Hatun Vakfı ve çıkmaz sokak ile sınırlı
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Molla Hüsrev'deki evli odaları	Bir tarafı Kasım Ağa'nın sakini olduğu mülk, birtarafı Ekincizâde Ahmed Paşa Vakfı, bir tarafı çıkmaz sokak ve bir tarafı ana yol ile sınırlı, 1540 zirâ arsa üzerinde iki bölümden oluşan, fevkanî 9bölümlü bina.
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Hoşkadem Mahallesi'nde evli odaları	bir taraftan Zeynülabidin Efendi Vakfı, bir taraftan Ahmed Paşazâde Vakfı ve iki taraftan anayol ile sınırlı, eni ve boyu 3800 zirâ arsa üzerindeki 7 bölümlü ve ahır buluna menzil
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Hoşkadem Mahallesi'nde evli odaları	aynı arsa üzerinde 14 bölümlü tek katlı evli konağı

Ek 1: Hayrat ve Akarat (Devam)

İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Hoşkadem Mahallesi	Aynı arsa üzerinde 10 birimli, kurşun kubbeye örtülü, kârgir bir oda, bir dersane, bir su kuyusu, bir musluk ve abhaneden oluşan dârülhadis
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Çenciler Sokağı'ndaki odaları havi bina	Bir tarafı Hisar duvarı, bir tarafı Hoca Efendi Taşhanesi, bir tarafı Tuz Kalesi olarak bilinen hisar ve bir tarafı anayol ile sınırlı, eni-boyu 14x28 toplam 392 zirâ arsa üzerinde birbirine bitişik fevkani, bir bölümü kapı üzerinde ve iki bölümü taşhane üzerinde olan üç bölümlü odaları hâvi
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Cibâli (Cebeali) Kapısı dışındaki konak	Bir tarafı Sebzeane Kâtibi Mahmud Efendi mülkü, bir tarafı Mirat Ermeni mülkü, bir tarafı deniz kıyısı ve bir tarafı ana yol ile sınırlı 680 zirâ arsa üzerindeki evleri hâvî
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Cibâli (Cebeali) Kapısı dışındaki konak	Bir tarafı Mirat Ermeni, bir tarafı anayol ile sınırlı, eni-boyu 9.5x47 zirâdan toplam 447 zirâ arsa üzerindeki 3 katlı ve 23 odalı mülk
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Eğrikapı Mahallesi'nde mülk ev	Bir tarafı Hüseyin Efendi Mescidi, bir tarafı Besan adlı Efenc mülkü, bir tarafı Orhan Vele Etrak adlı Efenc mülkü, bir tarafı anayol ile sınırlı, toplam 220 zirâ arsa üzerindeki 5 odalı mülk

Ek 1: Hayrat ve Akarat (Devam)

İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Sarı Demirci Mahallesi'nde At değirmeni	Bir tarafı Koyunzâde Mehmed Efendi mülkü, bir tarafı Halebî Hacı Mehmed mülkü, bir tarafı Yahudihane, bir tarafı çıkmaz sokak ile sınırlı, 635 zirâ arsa üzerinde kurulu.
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Unkapanı'ndaki Attar el-Hac Mehmed Mahallesi'nde at değirmeni	Bir tarafı Rıdvan Ağa bin Abdülmennan, bir tarafı Perviz Çavuş bin Abdüddeyyan mülkü, bir tarafı anayol ile sınırlı, toplamda 1000 zirâ arsa üzerinde kurulu
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Karammürsel'de Kavakiskelesi civarında bahçeler, mahzen, dükkân ve iki fırın	Bir tarafı Hüseyin Beşe ibn-i el-Hac Yusuf tarlası, bir tarafı anayol ile sınırlı, bir bölümü ekmekçi dükkânı, bir bölümü fırın, bir bölümü Kasım Ağa mahzeni, bir bölümü Kasım Ağa dükkânı ve bu dükkânların yakınında bulunan iki bahçe ve ağaçlı bahçe.
İstanbul Darü'l-Hadisi	Darülhadis ve imaret	Yoros-Kanlıca'da ağaçlı bahçe, su yolları, kuyu, değirmen, tarla ve bostan	Bir tarafı Zaimzâde bağı, bir tarafı Çaldırcızâde bağı, bir tarafı Piyale Beşe bağı ve iki tarafı anayol ile sınırlı.
Avlonya/Timurince Kazası	Grameş'te Cami-i Şerif ve İmaret	hamam	Arnavud Belgrad/Berat
Avlonya/Timurince Kazası	Grameş'te Cami-i Şerif ve İmaret	yedi çeşme	Berat'ta kasım Ağa tarafından inşa edilmiş.
Avlonya/Timurince Kazası	Grameş'te Cami-i Şerif ve İmaret	Çiftlikler ve zeytinlik	Berat'taki Düşenk Köyü'nde

Ek 1: Hayrat ve Akarat (Devam)

Avlonya/Timurince Kazası	Grameş'te Cami-i Şerif ve İmaret-çeşme ve musluklar	çiftlik ve değirmen	İlbasan/Elbasan Sancağı'ndaki İşbat Kazası'na bağlı Debreve'de, bir tarafı Drin Nehri, bir tarafı yol kenarı, bir tarafı Deraut Köyü ve Kuzgun Yuvası adlı bölge ve Drin Nehri ile sonlanan arazi üzerinde
Avlonya/Timurince Kazası	Grameş'te Cami-i Şerif ve İmaret-çeşme ve musluklar	Çiftlik ve araziler	Jarjari Köyü
Avlonya/Timurince Kazası	Grameş'te Cami-i Şerif ve İmaret-çeşme ve musluklar	hamam, han	Grameş
Avlonya/Timurince Kazası	Grameş'te Cami-i Şerif ve İmaret-çeşme ve musluklar	han	Cevre Derbendi'nde talebelerin kullanımına meşrû.
Gümülcine	Gümülcine Eğrican'da 7 gözlü köprü	-	150 zira uzunluğunda köprü ve iki yanında kaldırımlar
Gümülcine	Gümülcine Eğrican'da 7 gözlü köprü	Dükkan, oda ve han	-

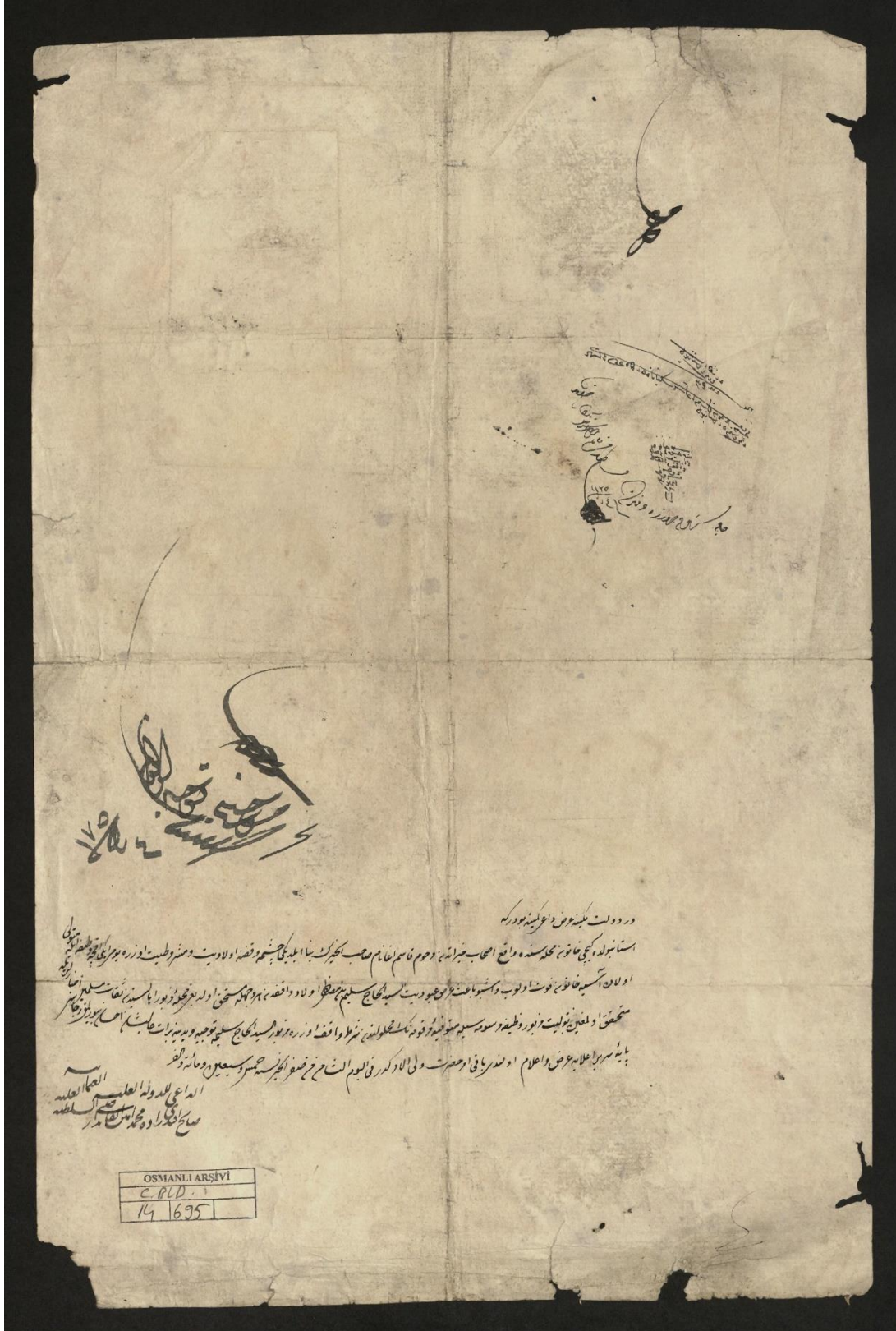
Ek 2: Atama ve Cihetler

Vakıf Görevlisi	Cihet/Vazife	Açıklama
Hasan Çelebi Mütevellî	5 akçe/1800	
Katip Arif Mustafa Çelebi ibn İsmail Çelebi	2 akçe/720	
Katib-i sani Osman Çelebi	2 akçe/720	
Cabi Mustafa ibn İlyas	4 akçe/1440	
Mutemed Ahmed	5 akçe/1800	
Meremmetçi Neccar Yusuf	2 akçe/720	
Molla Hüsrev'deki Konak	20 akçe	Söz konusu ücretin 5 akçesi tamir ve onarım işlerine, kalanı ise vakıf canibine sarf edilecek, konağın sakini olmazsa, vakıf mütevellisi tarafından kiraya verilecek ve elde edilen gelirden Amasya'daki Sultan Bayezid Han Cami'nde ders-i amm hizmeti veren müderris, Hasbahçe'de bostancılara mahsus dokuz birimli odaların odun bahası ve yemeklik parası ile nezaret görevini yürüten bostancıbaşı için günlük 2 akçe vazife verile.
Mütevellî Hasan Çelebi Evladına	5 akçe/1800	Kendi aralarında eşit olarak paylaşacaklardır.
Hafız-ı kütüb	2 akçe/720	
Yedek Para	1000 riyal	İhtiyaç halinde vakıf için harcanacak ve artan para vakıf evladına eşit olarak paylaşılacaktır
İmam, Hatib, Müezzin cihetleri ile mum, zeytinyağı ve hasır ile hamamın odun, tellak ve külhancı cihet ve masrafları	21.000 akçe	Debreve'de Bayezid'den 7000 kuruşa satın alınan altı göz değirmen, Grameş'teki Cami-i Şerif, İmaret, iki musluk ve çeşmeye vakfedilen han ve hamamdan hâsıl olan 140.000 akçenin % 15 hesabı ile istirbahından.
Kira masrafı	300 akçe	Eğrican'da yaptırılan 7 kemerli 150 zira uzunluğundaki köprü için vakfedilen dükkan, oda ve hanın üzerinde bulunduğu arsa için Ali Kuşçu Vakfı'na mukataa.
Talebelere ve Hasbahçe'deki 9 birimli bostancı odalarına buğday, mühimmat, odun ve Cuma günleri zerde ve pilav masrafı vs.	750 riyal kuruş	Vakfedilen 5000 riyal kuruş % 15 ile istirbah olunup, Kanlıcak Kasabası'ndaki Hasbahçe'de bulunan 9 birimli Aşağı Oda'nın Başhasekisi elinde bulunacaktır.
Müezzin	6 akçe/2160	Bostancıbaşı odalarında görevli olup, Hasbahçe'de beş vakit vâkı ruhu için üç ihlas ve bir Fatiha okuması için
Abkeş	2 akçe/720	Karaman-i Kebir Mahallesi'ndeki kuyu ve çamaşırhanede görevli
Kâbe'deki müezzinlere	100 riyal kuruş	Makam-ı Hanefî'den 6, Şâfi'den 5, Mâlikî'de 2 ve Hanbelî'de 2 olmak üzere toplam 15 nefer müezzin.

Ek 2: Atama ve Cihetler (Devam)

Medine-i Münevvere müezzinlerine	100 riyal kuruş	Medine'deki Mescidlerde vazifeli
Hacı	5 kuruş	200 riyali yerine ulaştıran hacı için.
Muhaddis	20 akçe/7200	tefsir, hadis ile aklı ve nakli ilimlerde marifetli biri Şeyh Velî Efendi ve öğrencilerine meşrût.
Ders-i Âmm (muhaddis yardımcısı)	15 akçe/2160	Pazar ve Perşembe günlerinde kendisine öğretilen dersi, Pazartesi, Çarşamba ve Cumartesi günleri öğrencilere ve dışarıdan gelenlere öğreten en başarılı öğrenci arasından seçilir.
Her odadan bir öğrenciye	2 akçe/720	Perşembe günü sabahı Peygamber ve sahabeleri ruhuna Fatiha-i Şerife okumaları mukabilinde.
Darü'l-Kurra Şeyhi	10 akçe/3600	Mücevvîd ve ehl-i Kur'an'dan birinin Pazartesi, Çarşamba ve Cumartesi günleri 10 öğrenciye Kur'an öğretmesi mukabilinde
Talebe	10 akçe/3600	Darü'l-Kurra Şeyhi ile beraber Kur'an talimi yapmaları mukabilinde
Bevvab ve ferraş	2 akçe/720	Darü'l-Hadis'in kapısını açıp-kilitlemek, kuyudan su çekip, temizlik yapmak ve süpürmek mukabilinde
Vaiz	10 akçe/3600	İbrahim Paşa Cami'nde görevli âlim ve fâzıl şeyhlerinden Âsım Efendi ve onun vefatından sonra öğrencilerinden birine meşrût.
İmam, hatib	10 akçe/3600	Grameş Cami'nde görevli bir kişiye meşrut.
imam-hatib	2 akçe/720	Grameş Cami'nde her sabah bir Yasin-i Şerif, İkinci namazından sonra bir Nebe ve Yatsı namazından sonra Mülk sûresi okuması mukabilinde.
Müezzin	5 akçe/1800	Grameş Cami'nde görevli ezan ve sela okumada mahir bir kişi.
müezzin	2 akçe/720	Grameş cami müezzinine meşrut olup, Hz. Muhammed, dört halife ve Osmanlı Sultanı için dua etmesi mukabilinde.
muarrif-müezzin	1 akçe/360	muarriflik görevi müezzine şart olup, günde bir cüz-i şerif okuması mukabilinde.
çarub-ferraş	3 akçe/2160	temizlik hizmetinde mahir, kuvvetli, camiye açıp-kapatmak, temizlemek, mum ve kandilleri yakmakla görevlidir.
mum, zeytinyağı ve hasır	1080 akçe	yıllık masraf
odun	5000 akçe	yıllık olarak hamamın külhanına ödenir.
hamamcı	-	yerliden ücret almayıp, şehir dışından gelenden ücret alacaktır.
tellak	2.5 akçe/900	-
külhancı	2.5 akçe/900	-
Mukataalar	3110 akçe	Çeşitli vakıflara mukataalar

Ek 3: Kasım Ağa/Taştekneler Çeşmesi Vakfının Tevliyeti Hakkında

Der nezâret-i kadı-ı İstanbul

Ber-mûceb-i defter-i hazîne

Vakf-ı çeşme-i merhûm Kasım Ağa ser sekbânân-ı dergâh-ı ‘âli eş-şehr-i Deli Kasım der
İstanbul

Asiye Hatun bint-i Hasan bin Salih ... evlâd-ı vâkıf

An vech-i meşrûh

El-mütevellîye

Yevm 2

Vech-i meşrûh üzere defterde mestûr fermân devletlü Sultânım hazretlerininindir

Fi 4 Rebiulevvel sene 1175

Sahh

Mûcebince tevcîh olunmak buyuruldu

4 R.a sene 1175

Der-devlet-i mekîne ‘arz-ı dâ‘i-i kemîne budur ki

İstanbul’da Kiçi Hatun mahallesinde vâki‘ ashâb-ı hayrâtta merhûm Kâsım Ağa nâm
sâhibü’l-hayrın binâ eylediği çeşme vakfına evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere yevmi iki akçe
vazife ile mütevellî olan Asiye Hatun fevt olup ve işbu bâ‘is-i ‘arz-ı ‘ubûdiyet es-seyyid
El-hac Selim bin Mustafa evlâd-ı vâkıftan her vechle müstehakk olduğu mahalle-i mezbûr
ahâlisinden sekât-ı müslimin ihbârlarıyla mütehakkık olmağın tevliyet-i mezbûr vazife-i
mersûmesiyle müteveffîye-i merkûmenin mahlûlünden şart-ı vâkıf üzere mezbûr Es-
seyyid El-hac Selim’e tevcîh ve yedine berât-ı ‘âlişân ihsân buyurulmak ricâsına pây-e
serîr-i a‘lâya ‘arz ve i‘lâm olundu bâki emr-i hazret-i veliyyü’l-emrindir fi’l-yevmi’s-
sâmin min saferü’l-hayr lisene hamse ve seb‘in ve mi’e ve elf

Ed-dâ‘i li’l-devleti’l-‘aliyyeti’l-‘Osmâniye es-sultânü’l-‘aliyye

Sâlih Efendizâde Mehmed Emin el-kâdı

[illegible]

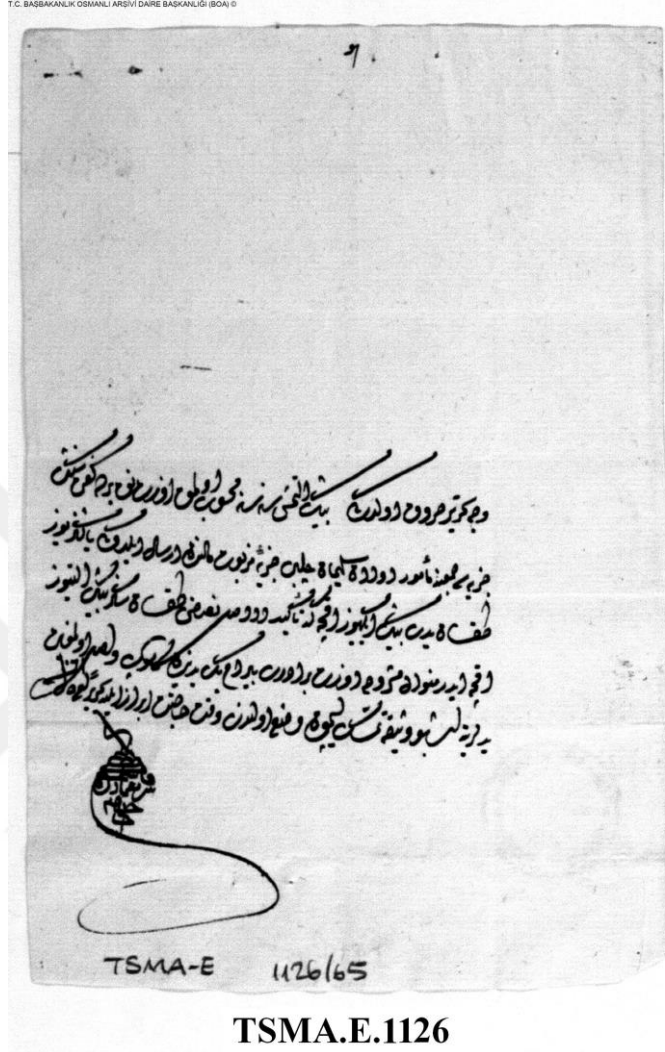
Defter oldur ki Üsküdar bağçesinde olan baltacılar odalarına ber-vechi tahmin ihrâcât olanları beyân ider. Fi 29 Şabân 1049

Yovan maa‘ nakş 746 zirâ‘	Sakf-ı oda 550 zirâ‘	Sakf-ı cedid der-bâlâ-yı bâb 50 zirâ‘	Tırabozan Enderun oda 10 zirâ‘
Cam billür pencere 4 zirâ‘	Cam sırça 8 zirâ‘	Cam billür baca 2 zirâ‘	Raf- elvâh der tarafen oda
Taban ... 3 zirâ‘	Kanadhâ-i berâ-yı oda-yı kebir 6 çift	Bâbhâ 2 adet	Kanadhâ berâ-yı oda-yı kethüdâ 4 çift
Sınur-ı divar 432 zirâ‘	Döşeme 79 zirâ‘	Bahâ-i elvâh-ı kerestân- ı? Berâ-yı arsa-i? piş-i bâb 46 zirâ‘	

Cem‘an 67568 yalnız almış yedi bin beş yüz altmış sekiz akçe olmuştur.

Ser-mi‘mâr-ı hassa Kasım bende-i Âl-i Mehmed

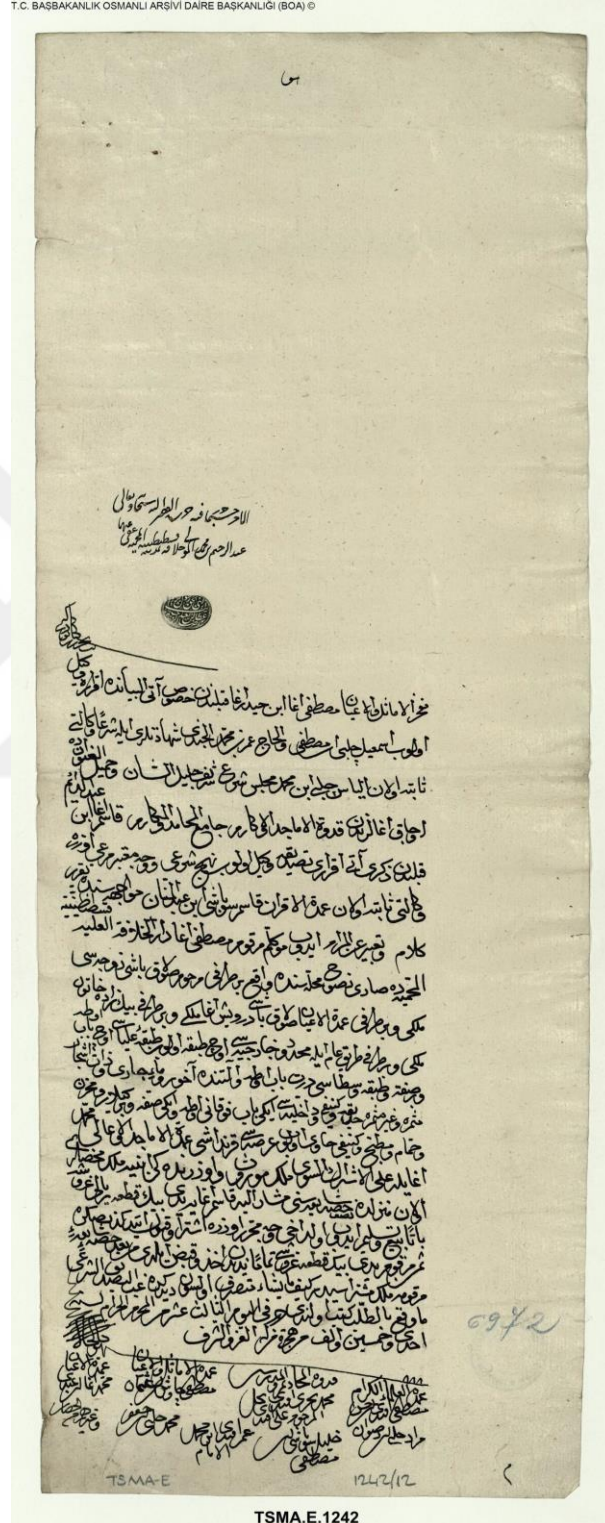
Ek 5: Kasım Ağa'nın Cizye Bedeli Olarak Vakıf Canibine Gönderdiği Meblağa Karşılık Süleyman Çelebi ve Biraderi Bayram Bey'e Temessük Verdiğine Dair Yazı ve İmzası

Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki bin altmış senesine mahsûb olmak üzere Novaberde keferesinin cizyesi cem'ine me'mûr olan Süleyman Çelebi cizye-i mezbûre mâlından irsâl eylediği yalnız yüz doksan yedi bin iki yüz akçe ki te'kidü'l-asl nısfı doksan sekiz bin altı yüz akçe eder minvâl-i meşrûh üzere birâderi Bayrâm Bey yedinden gelip ve ehl olmağın yedlerine işbu vesika-i temessük içün vaz' olundu vakt-i hâcette ibrâz eyleye tahrîren fi 5 Şaban 1061

Ser-mi'mâr-ı hassa Kasım bende-i Âl-i Muhammed/Mehmed halâ

Ek 6: Mustafa Ağa Bin Haydar Ağa'nın Ev ve Arsa Hisselerini Kasım Ağa'ya Satışı Hakkında

El-emrû hasbüma fihi hurire'l- fakir ileyhi subhane ve te'âla Abdurrahim bin Mehmed El-müvellâ hilâfe bi-medîne-i Kostantiniyye El-mahmiyye 'ufiye anhumâ

Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki

Fahru'l-emâsil ve'l-a'yân ve Mustafa Ağa ibn-i Haydar Ağa kabilinden husûs-ı âti'l-beyân da ikrâra vekîl olup İsmail Çelebi ibn-i Mustafa ve el-hâc Ömer bin Muhammed El-cündi şehâdetleri ile şer'ân vekâleti sâbite olan İlyâs Çelebî ibn-i Mehmed meclis-i şer'-i şerîf-i celilü's-şân ve cemîlü'l-'unvân da ocak ağalarından kıdvetu'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'u'l-mehâmid ve'l-mekârim Kâsım Ağa ibn-i Abduddaim kabilinden zikri âti ikrârı tasdîke vekîl olup ber-nehc-i şer'i ve vech-i mu'teber-i mer'i üzere vekâleti sâbite olan 'umdetu'l-akrân Kâsım Subaşı ibn-i Abdülmennân muvâcehesinde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i 'ani'l-merâm idüb müvekkilim merkûme Mustafa Ağa daru'l-hilâfeti'l-'aliyye-i Kostantiniyyeti'l-Muhammediye Sarınasuh Mahallesi'nde vâki' bir tarafı merhûm Solakbaşı zevcesi mülkü ve bir tarafı 'umdetu'l-a'yân Solakbaşı Derviş Ağa mülkü ve bir tarafı Beyzâde hâtûn mülkü ve bir tarafı tarîk-i 'âmm ile mahdûd ve hâriciyyesi üç tabaka olup tabaka-i 'ulyâsı üç bâb oda ve bir sofa ve tabaka-i vustâsı dört bâb oda ve altında ahur ve mâ'i câri ve zât-ı eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire hadîka ve kenifi ve dâhiliyyesi iki bâb fevkânî oda ve iki sofa ve bir kiler ve mahzen ve hammâm ve matbah ve kenifi hâvi olup arsası karındaşı 'umdetu'l-emâcid ve'l-e'âli Muhammed Ağayla 'ale'l-iştirâkû'l-soy mülk-i mevrûs ve üzerinde ki ebniye mülkü mahzaları olan menzilde nisf hisse-i şâyi'asını müşârun-ileyh Kasım Ağa'ya yedi bin kıt'a riyâli gurûşa bâten bey' ve teslîm idüb ol dahi vech-i muharrer üzere iştirâ ve kabûl ettikten sonra semen-i merkûmu yedi bin kıt'a gurûşa temâmen yedinden ahz u kabz eyledi min-ba'd hisse-i şâyi'a-i merkûme mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ-yeşâ tasarruf olsun dedikde gibbe't-tasdîki's-şer' ma-vak'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi's-sâlis 'aşer mine'l-muharremi'l-harâm lisene ihda ve hamsîn ve elf min hicret-i men lehül-izzu ve's-şeref Şühûdu'l-hâl

Umdetu'l-ulemâ'il-kirâm Mustafa Efendi ibn-i Hasan

Kıdvetu'l-mehâmid ve'l-müderriş Mehmed Bahri Efendi El-merhûm Ali Efendi

Umdetu'l-emâsil ve'l-a'yân Mustafa Çavuş bin Osman

Umdetu'l-a'yân Muhammed Ağa ibn-i Abdi

Murâd Çelebi ibn-i Rıdvân

Halîl Subaşı ibn-i Mustafa

Ömer Efendi ibn-i Mehmed El-imâm

Mehmed Çelebi ibn-i Cafer

Ve gayruhumu'l-huzzâr

Ek 7: DEFTER-İ EVKAF-I MİMARBAŞI KASIM AĞA

[1a]

Hasbiyallahu lâ ilâhe sivâhu

Mâ nukellilu bihi tırâz hazihi'l-mecelleü'l-hâliye 'an şevâibü'l-mevâli'i-l-mahalleü'l-fâikü'l-lâika bitenfizi'l-hükkâmü'l-ecille min asl-ı mevâkıf ve meşrû ve ta'yinü'l-mesârif alâü'n-nemati'l-mebsût cerâ küllî ledâ ve tahakkuk cemî'ahu beyne yedâ ve hikmet bisahihi ve lüzûmihi fî husûsihi ve 'umûmihi âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimme el-eslâf ve merâ'iyen limâ yecibu merâ'âtihi fî'l-hilmi bilüzûmü'l-evkâf ve enâ ü'l-abdü'l-fakîr ilâ âlâi rabbihi'-s-samed Ebu Sa'îd Muhammed bin Es'ad elkâdı bi'l-'asâkir El-mensûre fî vilâyet-i Rumili el-ma'mûre dâmet bimeyâhî eltâfi el-ilâhi mağmûre 'afâ 'anhu

[Derkenar]

Ya'melu bimâ hevâhu 'inde sübûti fehvâhu nemekahu'l-fakîr Ahmed bin Yusuf el-kâdı bi'asâkiri Rumili El-ma'mûre afâ 'anhumâ

Şer'iiyyu ya'melu bimâ kadâhu ve yekdî bikadâhi nemekahu'l-fakîr Abdurrahim bin Muhammed el-kâdı bi'asâkiri Anadolu el-ma'mûre afâ 'anhumâ

Nukilet an aslihâ Ahmed bin Muhammed el-kâdı li-medîneti Edirne el-mahmiyye el-fakîr ileyh sübhânehu âfâ anhumâ

[1b]

Defterhâne-i âmirede hıfz olunub iktizâ etdikde sûret verilmek buyruldu fî 25 ZA sene 83 Hamd-i bî-pâyân ve şükr-i ferâvân ol vâkıf-ı hâl-i ins ü cân ve mâlik-i mülk-i câvidân cellet hikmetehü ve a'let kelimetehü hazretlerinin dergâh-ı akdes ve bârgâh-ı mukaddeslerine ref' olunur ki nüsha-i insânî ketm-i ademden ibdâ' ve imlâ ve ahsen-i takvîm üzere ihtirâ' ve inşâ idüb mesâlik-i me'âşî ta'lîm ve menâhic-i me'âdî tefhîm eyledi hâlik-i cümle-i cihân oldur râzîk-ı zümre-i en'âm oldur dergahı secdegâh-ı şâhândır kerem hân-ı âmm-ı ihsândır ve vürûd-ı âmîmi'l-vürûd ol sâhib-i makâm-ı mahmûd ve misbâh-ı bezmigâh-ı vücûd ve miftâh-ı

[2a]

Gencine-i sehâ-i vecûd an güzîde-i enbiyâ ve rûsul ve rehnümâ-yı rehrevân-ı sebil-i resûl-i müctebâ Muhammed Mustafa aleyhi efdalu's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât hazretlerinin rûh-ı pür-fütûhlarına îsâr olunur ki ashâb-ı me'âsî enâm yevm-i yu'hazü bi'n-nevâsî ve'l-ikdâm anın (onun) şefâ'ati ve lütf u keremini ricâ iderler ceybi habibi şefî'-i ümem-i hudavend-i herd ü merd vezîr-i ekrem medâr-ı esâs-ı nehm-i tak-ı çerh berendâz-ı kesri

pür-sitân-ı milh ü tahiyyât-ı bî-pâyân ve teslîmât-ı ferâvân ervâh-ı tayyibe-i âl ü evlâd ve ashâbına olsun ki her biri vâkıf-ı hadîs-i şerîf-i “elmer”u yestazillü taht-ı zıllî sadakat olub emvâlini vücûh-ı hayrâta nisâr ve infâk fî sebîlillâhi sâir

[2b]

Ef’âl üzerine îsâr eyledi rıdvânullâhi te’âlâ ‘aleyhim ecma’ın ve alâ men tabeâhüm ile yevmi’d-dîn her birisi çerâğ-ı dîn-i mübîn pertev-i bezmigâh-ı yakîn erbâb-ı ulû’l-elbâba hâfi ve ashâb-ı re’ye mahfî değildir ki bu cihân-ı gaddâr esâs-ı cism-i nizâr gibi nâ-üstivâr ve bu dünyâ-yı mekkâr medâr-ı bevâr dünyâsı nâ-pâyidâr na’imi müşrif-i zevâl mukîmi mu’arrız-ı irtihâldedir mahall-i ikâmet ve sürûr ve mahall-i râhat ve hubûr değildir ki bu dahi zâhir-i rûşen ve bâhir ve mübeyyindir ki libâs-ı hayât-ı insanı bir melâbis ve âr ve câme-i vücûd-ı âlemiyân bir kubbe-i müste’ardır lâ-cereme insân-ı kâmil ve merd-i âkil oldur ki “vemâ halaktü’l-cinne ve’l-inse illâ li-ya’budûn” muktezâsınca hazret-i rabbi’l-ibâda ibâdet

[3a]

Ve tâ’atde kâmil ve bir an andan gâfil olmayub kemâl-i âfiyetde meâl-i âkıbetini re’y-i reşîd ile tedebbür ve haddi ile mahdûd olduğunu tefekkür idüb tahsil-i melekât-ı kudsiyye ve tekmîl-i ma’ârif-i ünsiyye bâbında sarf-ı kudret ve bezl-i takat kılub hîlye-i mehâsin-i a’mâl ile mahalli ve ef’âl-i hasene ile müstafi olub rûz-ı mahşer-i mübeyyine-i behiyye ile mahşûr ve derecât-ı dâri’n-na’ime neyl ile mesrûr ola ve ana oldur ki hâlet-i dehrî hayâl idüb pâ-yand-ı râh Hakk bile ana muhabbeti hayrata sa’y ve gûşes ide tâ ki ol eser vaktinde ola bâliş-i derkâr-ı râhtı binâen alâ zâlik ashâb-ı hayrât ve erbâb-ı müberrâtdan olub mahmiyye-i İstanbul’da Molla Hüsrev Mahallesi’nde sâkin atebe-i aliyye-i sultâniyye ve sūdde-i

[3b]

Seniyye-i hâkâniyyede bilfi’l mi’mâr başı olan iftihârü’l-havâsi ve’l-mukarrebîn muhtâr-ı ashabî’l-izz-i ve’t-temkîn âmir-i ebniye-i- cûd-i ve’l-ihsân makbûlü’s-sudûr-i ve’l-erkân kıdvetü’l-ea’zi-i ve’l-e’âli menbi’il-mekârim-i ve’l-me’âli El-hâc Kasım Ağa ibn-i Ali keteballahü te’âlâ fî sahâifü’l a’mâlihi’l-hasenât ve’t-tecâvez amma sadr-ı anhü mine’z-zünûb ve’l-hatiât vaktâki afîtab-ı ömrün zevâlin ve kâr bâr-ı vücûdun irtihâlin vecebât-ı rabbü’l-eflâk ve mâlikü’l-emlâk cellet azametühu ve ammet kudrethu hazretlerinin ihsân ettiği ni’am-ı cemile ve minen-i cüzile-i bi’kemâl-i mertebe mülâhaza idüb “ahsin-i kemâ ahsanallâhu ileyk” emr-i şerîfinden gaflet üzere olmayub ve mefhûm-ı nazm-ı şerîf

[4a]

“Mâ-indeuüm yenfedu’ vemâ indellâhi bâkin” tab’-ı çalak-ı seri’ül-idrâkine münsak olub ve mazmûn-ı hadîs-i şerîf “izâ mâte ibn-i Adem inkata’ amelehu illa an selasin ilmün yentefî’u bihi ve veledun sâlih yed’û lehü ve sadakati câriyeti fi sebilillâh” müsted’âsınca ashâb-ı hasenât câriye ve erbâb-ı sadakâtı bâkiye silkine münselik olmağla rağbet ve ulûvv-i himmet idüb hâl-i hayât-ı kemâl-ı akl ve sıhhatinde ve cemî’-i malehu ve aliyyesinde tasarruf’ât-ı şer’iyyesini nâfize ve teberru’ât-ı mer’iyyesi câize olduğu hâlde meclis-i şer’-i şerîf-i Ahmedî ve mahfil-i dîn-i münîf-i Muhammedide vakf-ı âti’z-zikr li-ecli’t-tescîl ve’l-itmâm emrû’l-vakf-ı ve’t-tekmîl mütevellî nasb eylediği karındaşı oğlu ‘umdetü’l-a’yân Hasan Çelebi

[4b]

İbn-i Sinan mahzarında bu vechile kelâma ağâz ve bu yüzden nâtika-i sâz-sühen-i pervâz oldular ki devlet-mendân-ı memleket-ârâ ve erkân-ı bekâ’-ı zevk ü sefâ olanlar âkıbet-i bâd-i fenâ ile zîr ü vezir ve sarsar-ı ‘itâb ile hâke berâber olmaları emr-i mukarrer ve bu dünyâ-yı fâniye bir kimesneye bâki kalmadığı mazmûn-ı nazm-ı şerîf “külli men aleyhâ fânin” ve mefhûm-ı âyet-i kerîme “külli nefsin zâikâtül mevt” ile ezhar-i mine’s-şems ve’l-kamer olmağın silk-i mülk-i sahîhimde münselik olan emlâkimden mahmiye-i mezbûrede Kadıçeşmesi kurbunda Karakız Mahallesi’nde vâki’ bir taraftan bazen merhûm Abdülkerim Efendi veresesı mülkleri ve bazen merhûm Samsunîzâde vakfı ve bir taraftan mescid-i şerîf haremi ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd arsasının haremeyn-i şerîfeyn

[5a]

vakfına senevî yedi yüz akçe mukâta‘ası olup tû’len ve ‘arzen be-hesâb-ı şatracı üç bin sekiz yüz yirmi dokuz buçuk zirâ‘ arsa üzerinde binâsı mülküm olmak üzere izn-i mütevellî ve kendi malım ile binâ ve ihdâs eylediğim yirmi beş bâb odaların binâsını ve yine mahmiyye-i mezbûre de Karaman-ı Kebîr’de vâki’ bir taraftan merhûm Ferruh Kethüda Vakfı ve bir taraftan Fâtıma Hatun Vakfı ve bir taraftan tarîk-i ‘âmm ile mahdûd arsasının Ayasofya-i Kebîr Vakfı’na senevî üç yüz altmış akçe mukâta‘ası olup tûlen ve arzen be-hesâb-ı mezbûr bin üç yüz elli zirâ‘ arsa üzerinde binâsı mülküm olmak üzere izn-i mütevellî ve kendi malım ile binâ ve ihdâs eylediğim on yedi bâb fevkânî ve on iki bâb tahtânî odaları muhtevî olan Hân’ın mülk binâsını ve yine hân-ı

[5b]

Mezbûra muttasıl cânib-i şarkîde vâki’ arsasının Ayasofya Vakfı’na senevî dört yüz altmış akçe mukâta‘ası olup tûlen otuz zirâ‘ ve ‘arzen on üç zirâ‘ be-hesâb-ı mezbûr üç

yüz doksan zirâ‘ arsa üzerinde üçüncü tabakada dört bâb orta tabakada beş bâb oda ve tabaka-i süflâ bir ahır ve mâbeynlerinde bir mâ‘i ve yine hanın kapısına muttasıl iki tarafında altı bâb kemer dükkânları ve yine Karaman-ı Kebîr‘de semerciler sûkunda vâki‘ bir taraftan Murâd Beşe ibn-i Abdullah mülkü ve bir taraftan Mehmed Beşe ibn-i Abdullah mülkü ve iki taraftan tarîk-i ‘âmm ile mahdûd arsasının Ayasofya-i Kebîr Vakfı‘na senevi üç yüz akçe mukâta‘ası olup tûlen ve ‘arzen be-hesâb-ı mezbûr üç yüz doksan zirâ‘ arsa üzerinde binâsı mülküm olmak üzere izn-i mütevellî ve ma‘rifete hâkimü’ş-şer‘ ile müceddeden binâ ve imâret

[6a]

Eylediği bir bâb buzhâne ve beş bâb semerci dükkânların mülk binâsını ve yine Karaman-ı Kebîr‘de vâki‘ bir taraftan kendi vakfım ve iki taraftan Ayasofya Vakfı ve bir taraftan tarîk-i ‘âmm ile mahdûd tûlen ve ‘arzen be-hesâb-ı mezbûr iki yüz yetmiş altı zirâ‘ olup Ayasofya-i Kebîr Vakfı‘na senevi altı yüz akçe mukâta‘ası olan arsa üzerinde mebni olan on dört bâb kemer dükkânların mülk binâsını ve zikr olunan Molla Hüsrev Mahallesi‘nde vâki‘ bir taraftan merhûm Ruznâmçeci İbrahim Efendi Vakfı ve bir taraftan Pertev Paşa Vakfı ve bir taraftan Etmekçizâde Ahmed Paşa Vakfı ve bir taraftan tarîk-i hâss ile mahdûd dâhiliye ve hâriciyesi fevkânî ve tahtânî büyü-1 ‘adîdeyi muhtevî ve sofalar ve ahûr ve kuyûlar ve kenîfleri müştemil olup içinde sâkin olduğum mülk menzilimi

[6b]

Cümle tevâbi‘ ve levâhıkı ve kâffe-i hukûk ve tarâ‘iki ve menzil-i mezbûr mukâbelesinde vâki‘ bir taraftan merhûm Cendereci vakfı ve bir taraftan Hoca Hatûn Vakfı ve bir taraftan tarîk-i hâss ile mahdûd olan bir kıta mülk bağçemi ve yine mahalle-i mezbûrede vâki‘ bir taraftan kendi sâkin olduğum menzil-i mezbûr ve bir taraftan Etmekçizâde Ahmed Paşa Vakfı ve bir taraftan tarîk-i hâss ve bir taraftan tarîk-i ‘âmm ile mahdûd ‘arsasının Birinci El-hâcc Hamza Vakfı‘na senevi bin akçe mukâta‘ası olup be-hesâb-ı mezbûr bin beş yüz kırk zirâ‘ arsa üzerinde izn-i mütevellî ve kendi malım ile binâsı mülk olmak üzere binâ ve ihdâs eylediğim iki bâb fevkanî ve dokuz bâb tahtânî müte‘ehhilin odaların mülk binâsını ve Hoşkadem Mahallesi2nde vâki‘

[7a]

Bir taraftan Zeynûlabidin Efendi Vakfı ve bir taraftan Ahmed Paşazâde vakfı ve iki taraftan tarîk-i ‘âmm ile mahdûd tûlen ve ‘arzen be-hesâb-ı mezbûr üç bin sekiz yüz zirâ‘ arsa üzerinde mebni olup her biri dâhiliye ve hâriciyesinde büyü-1 ‘adideyi ve cenîne ve pür-i mâ‘i ve ahûru hâvi yedi bâb müte‘ehhilin menzillerini ve bunlardan ma‘âda hudûd-

1 mezbûre dâhilinde ol arsa üzerinde on dört bâb tahtânî müte'ehhilin odalarını ve yine hudûd-ı mezkûre dâhilinde ol arsa üzerinde on bâb bünyân-ı mersûsa kubbeli kârgir odaları ve bir dershâne ve bir su kuyusunu ve musluk ve kenifleri muhtevî darü'l-hadîsi ve yine çenciler sûkunda vâki' bir taraftan hisâr duvârı ve bir taraftan merhûm Hoca Efendi taşhânesi ve bir taraftan hisâr

[7b]

Kalesi ki tuz kalesi demekle ma'rûf ve bir taraftan tarîk-i 'âmm ile mahdûd olup tûlen yirmi sekiz ve 'arzen on dört be-hesâb-ı mezbûr üç yüz doksan iki zirâ' arsanın Ayasofya-i Kebîr Vakfı'na senevi doksan akçe mukâta'ası olup binâsı mülküm olmak üzere izn-i mütevellî ve kendi malım ile binâ eylediğim birbirine muttasıl üç bab fevkanî bir bâb kapu üstünde ve iki bâb taşhâne üstünde odaların binâsını ve yine mahmiyye-i mezbûre de Cebe Ali kapusu hâricinde vâki' bir tarafı sebze hâne kâtibi Mahmûd Efendi mülkü ve bir tarafı Mirat Ermeni mülkü ve bir tarafı sâhil-i bahr ve bir tarafı tarîk-i 'âmm ile mahdûd tûlen elli bir ve 'arzen on üç buçuk zirâ' be-hesâb-ı mezbûr altı yüz seksen zirâ' 'arsa üzerinde mebni dâhilen ve hâricen büyü-tü 'adideyi müstemil

[8a]

Yalu ta'bîr olunur mülk menzilimi ve yine ol menzil kurbunda vâki' bir taraftan Mirat Ermeni mülkü ve bir taraftan Yusuf Ağa odaları ve bir taraftan sâhil-i bahr ve bir taraftan tarîk-i 'âmm ile mahdûd tûlen kırk yedi ve 'arzen dokuz buçuk zirâ' ki be-hesâb-ı mezbûr dört yüz kırk yedi zirâ' arz-ı hâliye üzerinde mebni birbiri üzerinde üç kat cem'an yirmi üç bâb mülk odalarımı ve yine Eğrikapu dahilinde mahallesinde vâki' bir taraftan Hüseyin Efendi mescidi ve bir taraftan Besyan nâm Efrenc mülkü ve bir taraftan Orhan veled-i Etrak nâm Efrenc mülkü ve bir taraftan tarîk-i 'âmm ile mahdûd tûlen kırk bir buçuk ve 'arzen on beş be-hesâb-ı mezbûr altı yüz yirmi zirâ' üzerinde mebni beş bâb mülk odalarımı ve mahrûse-i

[8b]

Merkûmede Sarı Timurcu Mahallesi'nde vâki' bir tarafı Koyunzâde Mehmed Efendi mülkü ve bir tarafı Halebli Hacı Mehmed mülkü ve bir tarafı Yahudihâne ve bir tarafı tarîk-i hass ile mahdûd tûlen ve 'arzen be-hesâb-ı mezbûr altı yüz otuz beş zirâ' 'arsa üzerinde mebni bir çift at değirmenimi ve yine mahrûse-i mezbûrede vâki' Unkapanı dâhilinde Attâr El-hâcc Mehmed Mahallesi'nde bir taraftan Rıdvan Ağa bin Abdülmennân mülkü ve bir taraftan Perviz Çavuş ibn-i Abduddeyyan mülkü ve tarafeyni tarîk-i 'âmm ile mahdûd tûlen kırk ve 'arzen otuz beş be-hesâb-ı mezbûr bin zirâ' arsa

üzerinde mebni beş aded at değirmeni ve yine medine-i Üsküdar'da Hemâhüllâhu 'ani'l-akdâr muzâfatından nâhiye-i Kara Mürsel'de Kavak İskelesi nâm mevki'de vâki' bir tarafı

[9a]

Hüseyin Beşe ibn-i El-hâcc Yusuf tarlası ve bir tarafı tarîk-i 'âmm ile mahdûd bir bâb mülk Etmekci dükkânımı ve bir bâb mülk etmekci fırınımı ve bir bâb mülk mahzenimi ve bir bâb mülk bakkâl dükkânımı ve zikr olunan dükkânlar kurbunda vâki' bana intima ile tahdîd ve tavsifden müstağni iki kıta'a mülk hadikalarımı ve yine nâhiye-i mezbûrede bir tarafı Mısırlı Hasan Bey mülk tarlası ve bir tarafı Hasan Efendi tarlası ve bir tarafı sâhil-i bahr ve bir tarafı tarîk-i 'âmm ile mahdûd eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi hâvi mülk bağçemi ve Yoros Kazâsı'na tâbi' Kanlıcak nâm kasabada vâki' bir taraftan Za'imzâde Bağı ve bir taraftan bazen Çadircızâde Bağı ve bazen Piyâle Beşe bağı ve iki taraftan tarik-i 'âmm ile mahdûd eşcâr-ı müsmire

[9b]

Ve gayr-ı müsmireyi hâvi mülk bağçe ve zikr olunan bağçeye muttasıl kanavât ve müsennât ile mührez mâ'i câri ve dolap kuyusunu vesâ'ir içinde alât-ı ziraat ve hırsat ve bi'l-cümle bostana lâzım ve mühim eşyâyı muhtevî olan mülk bostanımı ve yine vilâyet-i Rum ilinde Arnavut Belgrad'ında vâki' bana intima ile tahdîd ve tavsifden müstağni halevât-ı müte'addideyi muhtevî mülk-i müşteram olan hamamı ve yine kasaba-i mezbûre de müceddeden binâ ve fi sebilillah icrâ eylediğim yedi aded çeşmelerimi ve yine kasaba-i mezkûreye tâbi Düşenk nâm karye de vâki' keزالik bana intima ile ma'lûmü'l-hudûd ve'l-müştemilât mülk çiftliğimi ve zeytin bağçemi ve kışlalarımı kaffe-i hukuk ve âmme-i levâhikiyle yine vilâyet-i mezbûrede

[10a]

İlbasan Sancağı'nda Eşbat Kazâsı tevâbi'nden înd-i ahâli'd-diyâr Rebrova demekle imtiyâz ve iştihârı olan mevzi'de vâki' bir tarafı Drin demekle ma'rûf nehre andan yol kenarına andan Deraut nâm karye sınırına andan Kuzgun Yuvası nâm mevzi'e andan yine nehr-i merkûme müntehâ arâzi dâhilinde vâki' olup ganiyyen 'ani't-tahdîd ve't-tavsif cemî' mülk çiftliği cümle hudûd ve hukûk-ı şer'iyyesi ile ve hudûd-ı merkûme dâhilinde vâki' bir bâb mülk değirmenimi taşları ve olukları vesâ'ir hukûk ve tarâ'iki ile ve Jajari nâm karyede vâki' keزالik bana intimâ ile gani 'ani't-tahdîd cemî' mülk çiftliklerimi kâffe-i hudûd ve hukûku ile ve yine zikr olunan Düşenk çiftliğine ittisâl

[10b]

Ve bana intimâ ile müstağni-i ‘ani’t-tahdîd ve’t-ta‘rîf ve’t-tebyîn ve’t-tavsîf yedi bin beş yüz guruş mezbûrû’n-na’ta tefvîz idüb ba‘dehu taraf-ı saltanat-ı ‘uzma ve cânib-i hilâfet-i kübrâdan hatt-ı hümayun sa‘âdet makrûn-ı Sultânî ve berlig-i belîğî’t-teblîğ-i hâkânî ile bana temlîk ve tahsis olunup yedime sene seb‘a ve hamsin ve elf Cemâziye’l-evvelisi târihi ile müverrih tuğra-yı garrâ-yı sultânî ile mahalli mülknâme-i hümayun mücellâ verilmekle vakf-ı âti’z-zikr sudûruna değin mülk-i sahîh-i şer‘i ve hakk-ı sarîh-i mer‘iyyem olan cemî‘ arâzi ve koyun kışlasını ve zikr olunan Jajari çiftliğine muttasıl ganiyyet-i ‘ani’t-tavsîf cemi‘ mülk arâzimi ve zikr olunan Rebrova haddi dâhilinde ganiyyet-i

[11a]

Ani’t-tahdîd cemi‘ mülk arâzimi ve yine kasaba-i merkûme kurbunda vâki‘ bir taraftan Harun nehrine ve bir taraftan cennet-mekân Firdevs-i âşiyân merhûm Sultân Süleyman Hân tâbe serâhu Vakfı’na ve iki taraftan tarîk-i ‘âmm ve memerr-i havâs ve ‘avâma müntehi olup ve sakf-ı vâhid altında dâ’ir-i sâbika livâ-i mezbûra mutasarrıf olan ‘umdetü’l-umerâ’il-kirâm zübdetü’l-küberâ’i’l-fihâm Bâyezid Bey nâm kimesneden yedi bin guruşa iştirâ ve kabz eyleyüb ilâ hini’l-vakf yedimde ve kabza-i tasarrufumda olan altı göz su değirmenlerimi cemî‘ tevâbi‘ ve levâhiki ve ‘âmme-i hukûk-ı merâfıkı ile ve yine vilâyet-i mezbûrede Avlonya Sancağı’nda Timurince Nâhiyesi’nde maskat-ı re’sim olan Grameş nâm karyede vâki‘ lede’l-

[11b]

Ahâli ve’l-cirân ma‘lûmü’l-hudûd ve’l-hitan olup kendi mâlım ve ehass-ı menâlim ile müceddeden binâ eylediğim câmi‘i şerîf ve ‘imâret ve hammâm ve duşarıda fî sebilillah binâ eylediğim hân ve icrâ eylediğim iki ‘aded çeşme ve musluklar ve andan istiglâl olunmak için ifrâz eylediği yüz kırk bin nakd râyic-i fi’l-vakt akçemi her sene bilâ-tekâsül velâ’ ihmâl ‘ale’l-vechi’ş-şer‘i inhilâl(ihlâl) onu on bir buçuk hesâbı üzere rehn-i kâvî ve kefil-i melî yahud ikisinden biri ile istiğlâl ve istirbâh olunup câmi‘-i mezbûrun imâm hatibine ve mü’ezzinine ta’yîn olunan vazifeler meşrûtalar ile hâsıl olan ribh ve galleden verile ve kayyımına ta’yîn olunan vazife dahi ribh-i merkûmeden edâ oluna

[12a]

Ve câmi‘-i şerîfin şem‘ ve zeyt ve hasır levâzımı dahi ol ribhden görüle ve ‘imâret-i mezbûrun masrafı dahi ribh-i merkûmdan verile ve hammâm-ı mesfûrû’z-zakire ta’yîn olunan odun baha ve dellâkına ve külhancısına ta’yîn olunan vazifeler ol ribhden verile ve ifrâz olunan yüz kırk bin akçenin üzerine mezkûr olan erbâb-ı vezâ’if ve câmi‘i

mezkûrun cemâ'ati hasbi nâzırun olup istirbâh olundukca cümlesinin ma'rifetiyle istirbâh oluna ve yine vilâyet-i mezbûrede kasaba-i Gümülcine Kazâsına tâbi' Eğrican nâm karye de kendi malım ile müceddeden binâ eylediğim yedi kemerli ve be-zirâ'i'l-bennâ yüz elli zirâ' tûlû köprümü ve iki tarafında olan kaldırımlarımı ve zikr olunan köprü kurbunda vâki

[12b]

Lede'l-ahâli ma'lûm ve sâtı' muhavvata-i kebîre dâhilinde dekâkin ve mahkeme odasını ve hanı muhtevî olup arsasının merhûm Ali Kuşcu Vakfı'na senede üç yüz akçe mukâta'ası olan mülk sükumu ve yine vilâyet-i mezbûrede İlbasan Kazâsı'na tâbi' Cevre nâm derbendde vâki' gani 'ani't-tahdîd ve'l-beyân fî sebilillah ve taleben li-merzâtihî⁶⁰⁷ binâ eylediğim mülk hânımı ve bi'l-cümle hilâl sûtûrda tafsîl-i mezkûre üzere mestûr ve beyân ve zikr ü 'ayân olan emlâk ve nukûd-ı muharrerinin mecmû'ı etyâb-ı emvâli ve e'azzi menâlimden mahmiyye-i mezbûrede istirbâh olunmak için ifrâz ve imtiyâz-ı tâmm ile mümtâz kıldığımız beş bin kıt'a riyâli gurusı-ı kebirimi Hass Bağçenin dokuz bâb bostancı odalarına odun için hasbeten lillahi'l-mülkü's-samed

[13a]

Vakf-ı sahîh-i şer'î mü'ebbed ve habs-ı sarîh-i şer'î muhalled ile vakf ü habs idüb bu vech üzere ta'yîn-i şûrût ve kuyûd ve bu tarz üzere tebyîn-ı masraf-ı ma'hûd eyledim ki; evvelen 'akârât-ı mezkûreden Kanlıcak nâm kasabada vâki' zikri sâbık bağçe ve bostan mahrûse-i mezbûrede hadika-i Sultânî'de dokuz bâb bostancılar odalarında olup aşağı oda demekle ma'rûf olan odanın baş hasekisi kim ise anın yediyle zabt ve müsâkat oluna ve beş yüz gurusı dahi verilmiştir onu on bir buçuk hesâbı üzere 'ale'l-vechi's-şer'î'l-hilâl her sene bilâ tekâsül ve'l-ihmâl i'mâl olup hadikadan hâsıl olan galle ol oda ahâlisinin her sene buğdayları mühimmâtına

[13b]

Ve nakidden hâsıl olan nemâ ve fazla Cum'a gecelerinde ol oda ahâlisinin pilav ve zerde masrafına harc u sarf olup ol hadika ile beş yüz gurûşa ol odanın baş hasekisinden gayri bir ferd müdâhale etmeye ve beş bin riyâli gurûş dokuz bâb oda ahâlisinin odun bahâları için vakf olup ribhi her birinin masrafına sarf oluna ve mezkûr Bostancı odalarında evkat-ı salavatı i'lâm ve izân iden mü'ezzinlere dârû'l-hadis vakfindan Çenciler sûkında olan taşhâneden yevmi altı akçe vazife verile mukâbelesinde mü'ezzinûn-ı mezbûrun hâzır-ı

⁶⁰⁷ Allah'ın rızasını kazanmak için.

cemâ‘at ile eğer bağçe-i hassada makarlarında ve eğer güçlerinde evkât-ı hamsede üçer ihlâs-ı şerifle birer fâtiha-i şerîf tilâvet idüb sevâbını

[14a]

Ruh-ı vâkıfa ihdâ ideler ve bundan mâ‘adâ mestûre ve mezkûre olan sâ‘ir ‘akârât yed-i mütevellî ve ecr-i misilleri ile icâre oluna ve zikr olunan darü’l-hadi de yevmi yirmi akçe vazife ile ‘ilm tefsir ve hadîse kâdir vesâ‘ir ‘ulûm-ı ‘akliye ve nakliyede mâhir-i muhaddis olan kimesneye verilip ol dahi eyyâm-ı üsbû‘dan yevm-i ehad ile yevm-i hamisde iki gün tahdîs ve hâzır olan talebeye bi-tarikü’l-izâh ve’l-ifsâh ta‘lîm-i ‘ilm-i hadîs idüb bâb-ı ifâdeyi küşâde eyleye ve fûnûn-ı şitâde ‘ilm u fazlı gün gibi zâhir ve ta‘lîm-i ‘ulûm-ı nâfi‘aya kudreti rüşen ve bâhir olan bir kimesne dahi zikr olunan darü’l-hadîsde ders-i ‘âmm olup keزالik eyyâm-ı üsbû‘dan yevm-i sebt ve yevm-i isneyn ve yevm-i erba‘ada gerek dâhil-i hücrât

[14b]

Olan talebe ve gerek hâricden tahsîl-i ‘ilm-i usûl ve fûrû‘ ve ta‘lîm-i sâ‘rû’l-fûnûn mine’l-‘akliyyât ve’n-nakliyyât min-eyyi cihetin kân⁶⁰⁸ istifâde için hâzır olan kimesnelere muktezâ-yı zâhir hâl üzere takrîr ve ta‘lîm ve tahkîk ve tefhîm idüb yevmi on beş akçe vazifeye mutasarrıf ola ve yine marrû‘z-zikr darü’l-hadis talebesi için ketb-i nefise vakf ve vaz‘ eyledim lede’l-ihtiyâc mutâla‘a için darü’l-hadisimde sâkin olan talebeye verilip aher yere verilmeye ve sâbıkü’z-zikr darü’l-hadîs odalarından her odada talebeden bir kimesne sâkin ve istifâde için eyyâm-ı hamse-i mezbûrede ta‘yîn olunan derslere hâzır olup ve her sabâh nâmazdan sonra bir yere cem‘ olup müctemi‘an birer feth-i şerîf tilâvet ettikten sonra

[15a]

Sevâbını hazret-i peygamber ve âl ve ashâbı ervâh-ı Tayyibelerine ihdâ idüb her biri yevmi iki şer akçe vazifeye mutasarrıf ola ve yine marrû‘z-zikr darü’l-hadisimde mücevved ve ehl-i Kur’an bir kimesne darü’l-kurrâ şeyhi olup eyyâm-ı üsbû‘dan yevm-i sebt ve isneyn ve erba‘da talebeden on nefer kimesneye ta‘lîm-i hazret-i Kur’an idüb kendi yevmi on ve talebenin her biri dahi yevmi birer akçe ki cem‘an yirmi akçe vazifeye mutasarrıf olalar ve bir kimesne dahi bevâb olup evkât-ı mu‘tâdeye galk ve feth-i ebvâb idüb ve vaz‘ olunan musluğa kuyûdan su çeküb âbkeşlik idüb ve darü’l-hadîsi dâ‘imâ tathîr ve teknîs idüb ferrâşlık hizmetini dahi edâ eyledikten sonra mukâbelesinde yevmi iki

⁶⁰⁸ Hangi şekilde olursa olsun

[15b]

akçe vazifeye mutasarrıf ola ve yine darü'l-hadîsimde beher sene eyyâm-ı 'âşurede mu'tâd üzere 'âşure aşı tabh olunup fukarâya tevzî' ve tasadduk oluna ve zikr olunan darü'l-hadisın muhaddisliği meşâyih-i kirâmdan vâ'izlerin 'umdesi ve nâsıhların zübdesi eş-şeyh Velî Efendi zide takvâhu hayatta oldukça ana meşrûta olup ba'de'l-vefât şeyh-i mezbûrun merkûm darü'l-hadisın dershânesinde meclisine hâzır ve dersine mülâzım olan talebesinden her hangisi 'ilm-i hadise 'alem ve evlâ ve muhaddislik hidmetinin edâsına elyak ve ahrâ ise ana meşrûta ola mahmiyye-i mezbûrede vâki' İbrahim Paşa câmi'-i şerifinde meşâyihinden bir ehl-i 'ilm ehl-i fazl kimesne dahi her Cum'a gün ba'd

[16a]

Edâ-i salatü'l-cum'a va'z ü nasihat idüb hidmeti mukâbelesinde yevmi on akçe vazifeye mutasarrıf ola ve zikr olunan dârü'l-hadîsin ders-i 'âmmılığı ile câmi'-i-i mezbûrun va'ziyyesi fahrü'l-'ulemâ zübdetü's-sulehâ eş-şeyh İsa Efendi'ye hayatda oldukça meşrûta olup ba'de'l-vefât şeyh-i merkûmun mezbûr Darü'l-hadîsin dershânesinde ders meclisine mülâzım olan talebesinden her kangısı 'ulûm-ı 'akliyye ve nakliyyede a'lem ve edak ve ders-i 'âmmılığın hidmetinin edâsına elyak ve ehakk ise ana meşrûta ola ve talebe-i mezkûrinden gayri bir kimesne kâ'inen men kâne eğer muhaddisliğe ve eğer ders-i 'âmmılığa tâlib ve râgıb olursa şart-ı vâkıfa mugâyir ve muhâlif olduğuna binâ'en men' ve def' oluna ve zikr olunan

[16b]

Karye-i Grameş'de bundan akdem mücedden kendi mâlım ile hasbeten lillah vakf idüb halâ içinde ikâmet-i salavat-ı hamse ve Cum'a ve 'ıydeyn olunan câmi'-i şerîf-i bünyânda bir sâlih ve din-i vera'-i hâl ile mevsûf ve mütediyyin-i ehl-i Kur'an latif-i elhân üslûb-ı imâmet ve hitâbette bülend-pâye ve zühd ve diyânetinde fevkü'l-gâye bir kimesne yevmi on akçe vazife ile imâm ve hatib olup imâmet ve hitâbeti mukâbelesinde yevmi on akçe vazifeye mutasarrıf olan ve câmi'-i merkûmede her kim imâm olursa yevmi bir akçe vazîfe ile her gün mihrâbda ba'de-s salâtî'l-fecr bir sûre-i Yasin-i Şerîf tilâvet ve yine bir akçe ile ba'de-s salati'l-'asr bir sûre-i Nebe kıraat ve ba'de-s salati'l-'işâ bir sûre-i mülk tilâvet

[17a]

İdüb sevâblarını hazret-i resûl-i ekrem sallallahü 'aleyhi vesellem rûh-ı şerîflerine ihdâ eyleye ve zikr olunan imâmet ve hitâbet ile sûre-i merkûmenin evkât-ı mestûrede tilâvet ve kıraati câmi'-i mezbûrda imâm olanlara meşrûta olup hidemât-i mezbûre

mukâbelesinde cem'an yevmi on iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve evkât-ı salavatı i'lâm ve izân için 'ilm-i mûsikiden habîr hoş elhân bir kimesne minârede ezân okuyup ve eyyâm-ı Cum'a ve ı'yâdda 'ale'l-vechü'l-ma'rûf beyne'l-enâm selâ virüp vesâ'ir hidemât-i mu'tâdesini kemâyenbağı edâ eyledikten sonra yevmi beş akçe vazifeye mutasarrıf ola ve yine mü'ezzin-i mezkûr câmi'i mezbûrda mu'arrif olup eyyâm-ı Cum'a ve ı'yâdda hazret-i resûl emin ve âl-i ashâb

[17b]

Ve çehâr-yâr-ı güzîn rıdvanallahu te'âlâ 'aleyhim ecma'în ervâh-ı Tayyibelerine ve Sultanü'l-guzât ve'l-mücâhidîn hulledullahu hilâfete hû 'ilâ yevmü'd-dîn pâdişah-ı rûy-i zemîn ve halife-i seyyidü'l-mürselin hazretlerinin devâm-ı 'ömr ü devlet ve kıyâm-ı 'izz u rif'atlarına hayr du'â idüb yevmi iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve zikr olunan mu'arriflik câmi'-i mezbûrda mü'ezzin olanlara meşrûta olup ve bir mücevvid-i Kur'an hoş-avâz 'andelibi'l- lisân camî-i selifi'l-beyânda devr-hân olup mahfilinde salat-ı Cum'a'dan nısf sâ'at mukaddem ezân-ı Cum'a'ya varınca tenzîl-i halîlden 'alâ vechi't-te'enni ve't-tertil bir cüz'-i şerîf kıraat ve itmâm ve tekmîline muvazabet eyleyüb yevmi bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola iktizâ

[18a]

İderse zikr olunan devr-hânlık câmi'-i mezkûrede mü'ezzin olan kimesneye tevcih oluna ve çarûb-i sıfat-ı hizmetinde meyân-ı beste ve kuvvet ve diyânet ile areste derûnu pâk u cüst ü çalâk bir kimesne-i kayyım-ı ferrâş olup zikr olunan câmi'-i dilşâd ve ma'bed-i behişt-asâ-yı vakt u zemânı ile açıp ve kapayub derûn ve birûnunu teknîs ve tathîr ve bilâ sûrate velâ imhâl şem' ve kanâdilini ikâd ve iş'âlde taksirât etmeyüb hizmeti mukâbelesinde yevmi üç akçe vazifeye mutasarrıf ola ve câmî-i sâlifü'l-beyânın her sene şem' ve zeyt ve hasırına bin seksen akçe sarf oluna ve zikr olunan hammâm-ı 'âlî makâm külhanına senede beş bin akçelik odun sarf oluna ve hammâm-ı mezbûrda hammâmıcı

[18b]

Olan kimesne yerlûden akçe almayub hâricden giren kimesneden mu'tâd üzere ücret alına ve yine hammâm-ı mezbûrda dellâklık hizmetine kâdir bir kimesne dellâk olup hizmet-i mu'tâdesi mukâbelesinde yevmi iki buçuk akçe vazifeye mutasarrıf ola ve güçlü ve kuvvetlü ve tuvâna bir kimesne dahi hammâm-ı merkûmun külhanında külhancı olup hizmet-i lâzimesini kemâyenbağı edâ ettikten sonra hizmeti mukâbelesinde yevmi iki buçuk akçe vazifeye mutasarrıf ola ve dahi Karaman-ı Kebîr'de kendi odalarını içinde binâ eylediğim kuyu ve çamaşırhane'nin âb-keşine yevmi iki akçe vazîfe verile ve Ka'be-

i Mükerreme’de makâm-ı Hanefî’de altı mü’ezzine ve makâm-ı Şâfi’de beş mü’ezzine ve makâm-ı Mâlikî’de iki mü’ezzine ve makâm-ı Hanbelî’de iki mü’ezzine senede yüz gurûş riyâl

[19a]

Ve medine-i münevvere sallallahu ‘alâ münevverhânın harem-i muhtereminde olan mü’ezzinlere ve müsebbihlere senede yüzer riyâl gurûş irsâl ve isâl oluna ve darü’s-saltanati’l-‘aliyyede her kim haccâc mübeşşiri olursa beher sene isâl idüb senede beş gurûş verile ve zikr olunan Molla Hüsrev Mahallesi’nde halâ sâkin olduğum menzil-i mevsûf-ı mezbûru hayâtta oldukça kendim mutasarrıf olup bi-emrillahi’l-mülkü’l-‘allâm binâ-yı beniyyem müşrif-i inhidâm olup ‘âzim-i dârü’s-selâm olduğumda ‘atebe-i ‘aliyye-i sultâniyede her kim su nâzırı olursa yevmi yirmi akçe ücretle bi’z-zât kendi sâkin olup ücret-i merkûmeden yevmi beş akçesi menzil-i mezbûrun ta’mîr ve termîmine sarf olunup bâki on beş

[19b]

Akçesi cânib-i vakfa sarf oluna eğer sâkin olmazsa müteveli-i vakf ecr-i misli ile ahire icâr eyleye ve dahi takdîr-i rabbânî terk-i ‘âlem-i fânî eyledikten sonra ancak Amasya’da Sultân Bâyezid Hân Câmi’-i Şerîfi’nde ders-i ‘âmm için olan vakfıma ve hadika-i hassa da bostancılara mahsûs dokuz bâb odalara odun için olan vakfıma ve zikr olunan aşağı odaya ta’âmiyye için olan vakfıma ‘atebe-i ‘aliyyede bostancı başı olan nâzır olup yevmi iki akçe vazifeye mutasarrıf ola ve müteveli-i mezbûr Hasan Çelebi’nin eğer batn-ı evvel de ve eğer batn-ı sânde mevcûd bulunan evlâdına yevmi on beş akçe vazife-i meşrûta olup mutasarrıf olalar ve mâbeynlerinde ‘ale’s-seviye taksim ve tevzî’

[20a]

İdeler ve ba‘de’l-inkırâz asl-ı vakfa zabt olunan ve zikr olunan evkâf-ı barre ve hayrât-ı dâremden mahmiye-i mezbûre evkâfıma yevmi beş akçe vazîfe ile Hasan Çelebi müteveli olup ve yevmi iki akçe vazife ile oğlum makâmında fahr-ı erbâbü’l-ma‘ârif Mustafa Çelebi ibn-i İsmail Çelebi kâtib olup hayatta oldukça ana meşrût ola vefâtından sonra ‘utekâ ve evlâd-ı ‘utekâmdan sezâ ve lâıyk ve sanat-ı kitâbette fâ’ik olanlara meşrûta ola ve bade’l-inkırâz re’y-i hâkimü’ş-şer‘ mufavvaz ola ve yevmi iki akçe vazîfe ile mefhar-ı erbâbü’l-kalem Osman Çelebi kâtib-i sâni olup hayatta oldukça ana meşrût ola ve yevmi iki akçe vazîfe ile bir kimesne hâfız-ı kütüb ola ve yevmi

[20b]

Dört akçe vazîfe ile İlyâs oğlu Mustafa câbi olub hayatta oldukça ana meşrût ola ve yevmi beş akçe vazîfe ile Ahmed vakfıma mu'temed ola ve yevmi iki akçe vazîfe ile Neccâr Yusuf vakfımın meremmetcisi ola ve zikr olunan tevliyet madem ki karındaşım oğlu müşârun-ileyh Hasan Çelebi mesned-i hayatta câlis ve libâs-i sıhhat ve 'âfiyeti lâbistir ana meşrût ola ecel-i câmin-nûş ve 'alâyık-ı dünyâyı bi'l-küllîye ferâmüş eyledikde anın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına batnen ba'de batnin ve fer'ân gıbbe aslin meşrûta ola ve ba'de'l-inkırâz aslah-ı 'utekâya ve ba'de hem aslah evlâd-ı 'utekâya keزالik batnen ba'de batn-ı meşrût olup ba'de'l-inkırâz re'y-i hâkimü'ş-şer'

[21a]

Mufavvaz ola ve zikr olunan câmi' ve hammâmın cihât-i vezâ'ifi keزالik akrabamdan müstehakk kimesneler var iken aherden kimesneye verilmeye ve vezâ'if-i mezkûre bi't-temâm edâ oldunduktan sonra bâki kalan galleden mahmiyye-i mezbûrede hâlen sâkin olduğum menzil ve mevkûf-ı mezbûrdan zikr olunan darü'l-hadisın vesâ'ir 'akârat-ı marrü's-sıfâtın ve vilâyet-i merkûmede vâki' zikr olunan câmi'-i şerîf ve kurbunda vâki' binâ ve vakf eylediğim musluk ve çeşme-i Kevser-nişânın ve marrü'z-zikr Grameş karyesinde Könez nâm mevzi'de vâki' iki 'aded çeşmenin ve Opar Kazâsı'nda ve Duşari'de ve derbend'de ve Eğrican'da olan hanların

[21b]

Ve yine Eğrican'da olan köprünün ve kaldırım ve şatrancıların ve zikr olunan kasaba-i Belgrad'da mevâzi'-i 'adidede olan altı 'aded çeşmelerin ve zikr olunan değirmenlerin ve hammâmların hin-i ihtiyâcda 'imâret ve meremmetlerine sarf olunup lakin itlâf ve isrâfdan hazer olunup hadd-ı insâfdan gûzar olunmaya ve yine ol altı aded çeşmelerden fazla mâ'i câri mu'tâd üzere sâlifü'z-zikr hammâm icrâ oluna ve 'iyâzen billahi te'âla evkâf-ı mezbûra afet irişip noksan âriz olursa bi'l-cümle rakabe olunup kel-evvel 'imâret oluna ve zikr olunan mevâcib-i meşrûha ve mesârif-i merkûme ve meremmât-ı mestûreden sonra bâki kalan galleyi hayatta oldukça kendim mutasarrıf olup derc-i meşiyetimde derc ve keyfemâ'

[22a]

Yeşâ'ü ve yûrid kendi mesârifime sarf u harc eyleyem ba-irâdeti'l-meliki'l-'allâm 'azim-i darü's-selâm olduğumda galle-i merkûmeden bin kıt'a riyâli gurus vakfıma yedek olmak üzere der kise olup müteveli yedinde mazbût ola ki hin-i ihtiyâcda müzâyaka çekilmeyüb bin riyâli gurûş vakfa sarf olunan andan ziyâde her ne bâki kalırsa evlâdıma ve evlâd-ı evlâdıma ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdıma batnen ba'de batnin ve fer'ân gıbbe aslin meşrût

olup beynlerinde ‘ale’s-seviye tevzî‘ ve taksîm edeler ve ba‘de’l-inkırâz karındaşım oğlu mezbûr Hasan Çelebi mutasarrıf olup ba‘de vefâta evlâdı ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdı batnen ba‘de batn ve fer‘ân gıbbe aslin mutasarrıf olup beynlerinde ‘ale’s-seviye tevzî‘ ve taksîm edeler ve ba‘de’l-inkırâz [derkenar] dayım oğlu Sinan Ağanın evlâdı mutasarrıf olup bade’l-inkırâz Mekke-i Mükерeme ve Medine-i Münevvere

[22b]

mü‘ezzinlerine meşrût ola ve vakf-ı mezbûrun tebdîl ve tağyiri ve taklîl ve teksîri ve nazm-ı mesâlihi ve ‘azl ve nasb-ı erbâb-ı vezâ’ifi madem ki murg-ı rûh-ı revânım bu gülşen-i pey bekâda arâm etmekden hâli olmaya merreten ba‘de uhra yedimde olup re’yimi menût ve irâdet ve meşîyyetime merbût ola ve mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı şuhûr-ı a‘vâm ile şart-ı mezkûra ri‘âyet-i müte‘azzire olursa gılel-i mezbûre fukarâ-i müslimine sarf oluna ve bu ‘akârât-ı mezbûreyi fariğan ‘ani’ş-şevâğil ve hâliyeten ‘an-emr-i muhil mütevellî-i merkûm Hasan Çelebiye târih-i kitâbdan altı ay mukaddem teslim ve ol dahi cümlesin kabz ve tesellüm idüb vakfiyyet üzere sâ’ir mütevelliler gibi tasarruf idüb vazîfe-i tevliyet gibi yedi yüz akçe ahz eyledi didikde gıbbe’t-tasdîki’ş-şer‘i fi cemî‘ marıkım

[23a]

Vâkıf garîrû’n-nevâl dâme fi himâyeti’l-meliki’l-müte’âl ahkâm-ı vakfı ahkâm ve ahvâl-i berr ve tesbîli itmâm için aher tarîke ‘atf-ı kelâm idüb vakf-ı nukûd ve ana müteferi‘ olan şürût ve kuyûd ‘inde’l-e’imme’s-selase sahîh olmayub ve ber cihet-i mevkûf arsa üzerinde olan binânın cihet-i aheriye vakfı dahi meşâyih-i kirâm rahmetullahi’l-melikü’l-‘allâm katında gayr-ı câ’iz ve vakf-ı ‘akâr gerçi e’imme-i selase katlarında sahîh ve lakin hazret-i imâm-ı a‘zâm ve hümem-i akdem Ebu Hanîfe Küfi Cüzi hayrû’l-cezâ’i ve Küfi katında gayr-ı lâzım olup ve vâkıf-ı menâfi‘ vakfı nefesine şart etmekle imâm-ı sâlis-i Rabbâni Muhammed ibn-i El-Hasan Eş-Şeybani katında vakf bâtıl olduğuna binâen evkâf-ı mezbûreden rücû‘ eyledim mütevellî-i mezbûr mecmû‘ evkâf-ı mezkûreyi ve vazîfe-i

[23b]

Tevliyet diyü aldığı yedi yüz akçeden ecr-i misilden zâyid olan iki yüz altmış akçeyi bana teslim eylesün didikde mütevellî-i mezbûr ‘Amelehullahu te‘alâ bi-lütfi’l-mevfûr dahi cevâb bâ-savâb virüb eğerçe hâl-i best olunan minvâl üzeredir lakin vakf-ı nukûd hazret-i imâm Züfer aleyhü’r-rahmetü’l-melikü’l-ekberden imâm Ensâri ‘aleyhü’r-rahmetü’l-melikü’l-bâri rivâyeti üzere sahîh ve ‘arsa-i merkûme üzerinde olan binânın cihet-i uhraya

dahi meşâyih-i kirâm ekremehumullahu melikü'l-'allâmdan bazı aher katında câ'iz ve imâm-ı sâni Ebu Yusuf el-imâmü's-samedâni katında şart dahi sahîh ve sıhhat lüzûmundan gayr-ı mefârık olmakla imâm-ı mezbûr 'aleyhü'r-rahmeti rabbi'l-gafûr kavli üzere vakf-ı 'akâr dahi lâzımdır diyü redd ve tesliminden imtinâ' ve mübelliğ-i müdde'i behden beraat zimmetini iddi'â idüb nizâ' etmekle hâkim-i

[24a]

mevki'-i 'alâ-yı kitâb-ı müşkîn-nikâb olan cerr-i mâhir-i bahr-i zâhir câmi'-i ulûmü'l-evâil ve'l-evâhir vârisü'l-izzü ve'l-mecdî kâbiren 'an-kâbir huzûr-ı şerîflerinde mürâfa'a ve fasl u hikme tâleb ve hatm-i ve imzâya râgıb olduklarında hâkim-i mûmâileyh esbeğallâhu ni'me aleyh dahi rivâyet-i mezbûre üzere vakf nukûdun meşâyihden ba'zı âhar kavli üzere binâ ve vakfının sıhhatlerine ve vakf-ı akârın dahi şart-ı mezkûr ile İmâm Ebû Yusuf kavli üzere sıhhat ve lüzûmuna hükm etdikden sonra vâkıf-ı mûmâileyh murâdına bu tarikle vusûl bulmayub merâmı karînü'l-husûl olmayacak 'inân-ı kelâmın semt-i âhere sarf idüb hükm-i mezbûr ile vakf-ı sahîh ve lâzım olub ve vakf-ı nukûd ve binâ dahi sıhhat bulmuşdur lâkin Hazret-i İmâm-ı A'zâm müşârunileyh katında sıhhat-i lüzûmu

[24b]

müstelzem olmamağla bâb-ı rücû' yine mesned olmaz bu kerre vakf-ı nukûd ve binâdan yine rücû' iderin didikde mütevellî-i mezbûre dahi i'âde-i cevâb idüb eğerçi imâm-ı a'zam müşârun-ileyh hazretleri yanında sıhhat lüzûmu müstelzem değildir lakin vakf-ı nukûdun imâm-ı ensâri rivâyeti üzere sıhhatine ve binâ-i vakfının dahi meşâyihden bazı aher kavli üzere cevâzına hükm olunmakla cümle e'imme katlarında dahi vakf-ı sahîh olup sıhhat ise imâm Ebu Yusuf kavli üzere lüzûmu müstelzem ve şürût-ı mezkûr dahi anın kavli-i şerîfi üzere sahîh olmağla imâm-ı mezkûr kavli üzere anların dahi lüzûmuna hükm taleb ederin diyü nizâ idüb hâkim-i mûmâileyh hazretlerine sâniyen murâfa'a olduklarında hâkim-i müşârun-ileh lâzâle beyne'l-enâm

[25a]

müşârun-ileyh hazretleri dahi tarafeynin delîline nazaran ve mubtil-i hayr olmaktan hazer idüb cânib-i vakf-ı evlâ ve taraf-ı hayr-ı uhra olmağla 'âlimen bi'l-hilâfi'l-ma'hûd zikr olunan binâ ve nukûd vakfının lüzûmuna dahi 'ala kavli men yerâhu hükm etmeğin min-ba'd cümle-i evkâf-ı mezbûre sahiha ve lâzıme olup tebdîl ve tağyîrine mecâl-i muhâl ve naks u nakzı adimü'l-ihimâl oldu. "Fe-men beddelehu ba'demâ semi'ahu fe-innemâ ismuhu ale'l-lezine yübeddilunehu innallahe semi'un alîm" ve ecrü'l-vâkıf ale'l-hayyi'l-

cevâdi'l-kerim cerâ-zâlike ve hurrîre fî evâhir-i Zi'l-ka'de sene hamsin ve elf (Evahir-i Zi'l-ka'de 1050) mine'l-hicreti'n-nebeviyye 'aleyhi ekmeli't-tahiyye

[25b]

Şühûdu'l-hâl

Mefahirü'l-meşâyihi'l-kirâm Eş-Şeyh Velî Efendi el-vâ'izü'l-câmi'-i Sultân Mehmed Hân halâ

Zahr-ı erbâbü'l-kalem Ebu Bekir Efendi Burusa mukâtacısı halâ

Mefhar-ı erbâbü'l-kalem Hasan Efendi muhâsebeci ve Arpa Emini halâ

El-hâcc Ahmed Ağa ibn-i Hüseyin

Hüseyin Ağa ibn-i Mehmed

Behrâm Ağa ibn-i Bâli

El-hâcc Ahmed Ağa ibn-i Mustafa Ağa ibn-i Abdullah Ağa

Mustafa Ağa ibn-i Yusuf Ağa

Mustafa Çelebi ibnü'l-kâtib

خجی قند لاله سواہ

ما تعلق طراز هذه المجلة الخالصة من توابد الالوان
الخالصة التي تفيض الحكام والآثار اصل توفيقه
وتعين المعارف على التملك البسط و في كل قدر محض
جميعه بين يد حركات بصيرة ولا زنة في حصة عمومه
عالم بالتحالف بجاري بين الائمة الاسلام و مرآة
لما يجب مراعاته في الحكم بلزوم الاوقات و انا الجليل
الى الله رب العالمين و بعد محمد بن سعد الله العباسي
المنصوره في ولاية روم في العمرة و دامت بها الحيات
الالهة منصوره
عنه

نقد عن اصحابنا
احمد بن محمد الرضائي
عن علي بن ابي حمزة

و قد خذوا مني
زقفاً ربيكم صدقاً
٢٥ راجع

هدى بایان و شکر فراوان اولی اقدس حال از دنیا
و کلامی که جاودان جلالت کلمه و علت کلمه
خبر نرسید که گاه اقدس و بارگاه مقدس برین دفعه
نسخه انسانی که تم عددن ابداع و اعلا و احسن تقویم
اوزن اختراع و انشاء ایدوب سکن حاشی تعلیم
و مناجیح معادی تفهیم ایلبر خالق جلال جهان اولدر
رائق نزه انام اولدر در کبی جود کاه شاندر
کریم خوان علم احساندر و درود عمیم الود اول
صاحب مقام محمود و مصباح برکاه وجود و مفتاح

کنجینه مخا وجود اعنی کزین انبیا و رسل
در بهای مروان بسل رسول مجتبی محمد مصطفی
علیه افضل الصلوات و اکمل النجات خبر نرسید
روح بر حق حربه انبار اولوکر اصحاب معاصی انام
یوم یومذ بالتواصی والاقدام انک شفی و لطف
رجا ایدر لر جیب الی شفیخ امم خداوند هر چه در کرم
مدار اساس هم طاق چرخ بر انداز کسری برسان طبع
و نجات بی بایان و سلمات فراوان ارواح طینه
الاولاد و اصحاب اولسونک هر بری واقف حدیث
شرف المراد بظلال تحت ظل صدقانه اولوب
اموالنی و جوه خیراته نثار و انفاق بربیل اللهی سایر

افعال اودرینه انشا ایلدی رضوانه تعالی علیههم
 اجمعین و علی من تبعهم الی یوم الدین هر برسی چراغ
 دین بسین پرتو بزکاه یقین ارباب اولی ایاختی
 واصحاب رایضی دکلر که بوجدهان غدار اساس
 جسم نزار کیما استوار بودنیای مکار مدار بوار دنیا
 نمایدار نبعی شرف زوال و مفعی معرض اتمال ده در
 قتل اقامت و سرور و فخر احت و جور دکلر که بود
 ظاهر و خشن و باهر و سین در که لبس حیوة انسان بر بلا کس
 عار و جاهد وجود عالمیان بر قیای مستحار و لاجرم
 انسان کامل و مرد عاقل اولد که و ما خلقت لجن و الانس
 الایعبدون مقتضای نسخه حضرت رب العباده عباده

والتقوا

و طاعتی کامل و بر آن اندن عاقل اولوب کمال
 عاقبتی مال عاقبتی رای رشید ایلد بتدر و حد ایلد
 اولد یعنی تفکر ایدوب تحصیل ملکات قرسینه و تجیل
 معارف انسیه بخت صرف قدرت و بذل طایفه قلیه
 حلیه حسن اعمال ایلد محلی و افعال حسنه ایلد مصطفی اولد
 روز مختصر مهین بهیه ایلد مختور و درجات دار النعمین ایلد
 مسرور اولد دانا اولد که حالت هر خیال ایدوب
 پابنده راه حق ایلد اکامجی خیراته سی و کوشش این نامه
 اول اثر و قسطن اولد مالش در کار راحتی بنا علی لک
 اصحابی غیرت و ارباب مبرات دن اولوب محمد استنبول
 ملا خسر و محمد سندن ساکن عتبه علیه سلطانه و تدر

سنة جافانه بالفعل معار باشي اولان افتخار
 الموهل والمقربين فخر اعيان العز والتمكين عامر
 ائمة البور والاحسان مقبول الصدور والاركان
 قدوة الاعظم والاعلى منبع المكارم والمكارم الحاج
 قاسم غا ابر على كسبته تعالى في صياف اعمال الحسنات
 وتجاوزه صدر عنه من الذنوب والخطيات وقتلك
 افعاب عمر كروالن وكار بار وجودك ارتحال وجنا
 رب الافلاك وماكك الاملاك جلت عظمتك وعمت
 قدرته خسر نرك احسان ايتة كن نعم جميل ومن جليل
 كال مرتبة ملاحظ ابدوب احسن كاحسن اية اليك
 امر ترينه من غفلة وزرع اوليوب ونهوم نظم شريف

ما عندكم نفعه ما عندنا باقى طبع جلاك سريع الادراك
 منساق اولوب ومضمون حديث شريف اوامات
 ابر ادم انقطع علمه الا عن ثلث علم ينفع به وولد
 صالح يدعوه وصدقة جارية في سبيل الله مستغاث
 اصحاب حسنة جارية وابواب صدقات باقية سلكه
 منسلك اولمعه رغب وعلمه همت ابدوب حال حيوة
 كال عقل وتحسن جميع ماله على سبيل صدقات شريفة
 نافذة وتبرعات مرغية سي جايه اوله نفع جلاله
 شرع شريف احمدي وفعل دين شريف مخرج وقف
 آتى الذكر لاجل التسجيل ولا تمام امر الوقف والتسجيل
 متوفى نصب ايلدي كى قريشنى اوغلى عمدت لائىنا حسن

این نشان مخزن بود و جمله کلامه آغاز و بپایان ناطقه
سازین بر و از اولدیر که دولتندان مملکت را وارث
بقاع ذوق و صفا اولدیر عاقبت باوفا ایلدیر و بر و
عنا بایله حاکم برابر اولدیر امر مقرر و بوزنای فایده بکینه
باقی فالیدین مضنون نظم بریف کل من علیها فان و معلوم است
که بایه کل نفس ذایقه الموت ایلدیر اظهر الشمس و البقیه الاخرین
سلک ملک صحیح منسلک اولان اطلاق کن مجید بر و
قاضی چندی قریب و قره قمر مجتهدین واقع بر طرفین
بعضا مرحوم عبدالکریم افندروزی ملکری و بعضاً
مرحوم صامسونی زاده قاضی و بر طرفین مسجد بریف حرمی
و بر طرفین طریق عام ایلدیر و در حد سک حرمین سیرین

افند

و قفسه سنوی بدینوز اقی مقاطعه سی اولوب طولا و عرضاً
بحسب شرطی اوج یک کبر و بزرگی مقبوضی ذراع
عرضه اوزن بناسی ملکم اولوق اوزره اذن منوی و کند و ایلد
بنا و احداث ایلدیکم یکدیگر بناسی طرک بناسی وینه
مجهیز بر و در حرم قومان کبر و واقع بر طرفین مرحوم قریح کتخدا و قفسه
و بر طرفین طاهر خاتون قاضی و بر طرفین طریق عام ایلدیر و
در حد سک با صوفیه کبر و قفسه سنوی و بپایان القش اقی
مقاطعه سی اولوب طولا و عرضاً بحسب یک و بزرگی مقبوضی
ذراع عرضه اوزن بناسی ملکم اولوق اوزن اذن منوی و کند
مال ایلد بنا و احداث ایلدیکم اون بدر باب فوقانی و اولون
باب تحتانی او طاری محوی اولان خانه ملک بناسی وینه خان

زبور منصف جانب ترفیق واقع عرصه سک ایاصوفیه وقفه
 سنه در تیر آتش ایضا مقطعی اولوب طولا او تو ذراع عرض
 اون اوج ذراع بحساب ربع راوجیر طیف ان ذراع عرصه اوزن
 اوجی طیف در دست با سوط اوزنه طیف در بشن با سوط و طیفه
 سخلا در اوجی و مابین ربع بر مانی وین خاک قیوسه
 متصل ای طرفین الی بابکم دکانی وینه زمان کبر
 هر چند سوزده واقع بر طرفین مراد بنه ابن عبد الله علی و طرفین
 محمد بنه ابن عبد الله علی و ای طرفین طریق عالم المله و در عرصه
 ایاصوفیه کبر و وقفه سنه راوجیر اوجی مقطعی اولوب طولا
 و عرضا بحساب ربع راوجیر طیف ذراع عرصه اوزن بنا
 کلم اولی اوزن اوزن متولی و عرصه حاکم الشریع المله و ایشاد

۱۰۱

ایلیکم برباب بوز خانه و بش باب میری دکان ترک ملک بناسخی
 وینه زمان کبر واقع بر طرفین کنده وقف و ای طرفین ایضا
 وقفی و بر طرفین طریق عالم المله و طولا و عرضا بحساب
 زبور ایکی یوز تیش الی ذراع اولوب ایاصوفیه کبر و وقفه
 السنه اوجی مقطعی اولوب عرصه اوزن معنی اولان اون است
 بابکم دکان ترک ملک بناسخی و در اوزن ان عرصه کبر
 واقع بر طرفین مرحوم روزا محمدی ابراهیم افند و قفس و طرفین
 پرت پش و قفسی و بر طرفین انکون زاده احمد پش و قفسی
 و بر طرفین طریق خاص المله و داخیه و خارجیه بر طرفین
 و تخانی بیوت عدین بی محوی و صفه کرا و اخرو و قیور
 و کینغلی شش اولوب بچند سکن اوله و هم ملک میری

جله توابع و لواحق و کاغه حقوق و طرائق و منزل زبور
مقایسه کنند واقع بر طرفین مرحوم چندره بی و قاضی و بر طرفین
خواجہ خاتون و قاضی و بر طرفین طریق خاص ایلده حدود اولان
بر قلم ملک باغچی وینہ ملک مرزورہ و واقع بر طرفین کندلی
سکن اولدوغی منزل زبور و بر طرفین انجمن زاج احمد پاشا
و قاضی و بر طرفین طریق خاص و بر طرفین طریق عام ایلده حدود
عمره سنگ رنجی الحاج عزه و قلم سنوی بیک ایلده قلم
اولوبسجک و بر طرفین بیک یوز قرق ذراع عمره اور زین
اوزن متولی و کندر عالم ایلده بای ملک اعلی اوزن بنا
و احداث ایلده بیک اکی باب فوغانی و طوقوز باب تخانی
مناظین و طراک ملک شانی و خوشقدم ملک سنده و قاضی

الاول

بر طرفین زمین العابدین افند و قاضی و بر طرفین احمد پاشا زاج
و قاضی و اکی طرفین طریق عام ایلده حدود طولا و عرض صاحب
مرزوراج بیک سکره ز ذراع عمره اور زین مینی اولوبسجک
داخله و خارج سنم بیت عید بی و جنبه و بیرونی
واخور خاوی بی باب مناظین منزل لکری و بر طرفین ماحدا
حدود مرزورہ داخله اول عمره اور زین اون دست باب
تخانی مناظین اول طریقی وینہ حدود مرزورہ داخله اول عمره
اور زین اون باب بیان مرصود قبله کایکیر اول طریقی
بر در سخانه و بر صوبه سنی و مصلق و کینغری و قاضی
دارالحیثی وینہ جغیر سوق قرض واقع بر طرفین حصار دیوار
و بر طرفین مرحوم خواجہ افندر طاش خانی و بر طرفین حصار

قلبی که طوطی نامی معروف و بر طرفین طوق عالم ایل
محدود اولوب طوطا یگری سکر و عرض اوزن دورت محاسب
مزبور اوج و جوز طوطا یکی ذراع عرض سنک یا صوفیه که قفسه
سنک طوطا اوقی معاطله سی اولوب بنامی ملک اولوق اوزن
اذن متونی و کند عالم ایل بنا ایلدیم بر برین متعل اوج
قوتانی بر باب قیو او سنک و یکی باطلان خانه او سنک
اوط لک بناسنی و سنکجه مزوره ججه علی قیو غایب
واقع بر طرفی سنک خانه کانی محمد افندر ملک و بر طرفی میرا ط
ارمنی ملک و بر طرفی ساحل بحر و بر طرفی طوق عالم ایل محدود و طوطا
اللی بر عرض اوزن اوج و جوق ذراع محاسب مزور التوزکن
ذراع عرض اوزن مینی داخله و خارجا بمرت عبیرتی کی تل

یا

یا تو تعبیر اولنور ملک منزلی دینه اول منزل قریب و واقع
بر طرفین میرا ط ارمنی ملک و بر طرفین یوسف خان اوط لری
و بر طرفین سکا کبر و بر طرفین طوق عالم ایل محدود و طوطا
فرق یدی و عرضا طوقه و جوق ذراع که محاسب مزور و جوق
فرق یدی ذراع ارض خالیه اوزن مینی بر بری اوزن
اوج قات جمعاً یگری اوج باب ملک اوط لری و سنک
قیو داخلنک محاسب و واقع بر طرفین حسین افندر ملک
و بر طرفین مصک نام افندر ملک و بر طرفین اوزخان و له
انظره نام افندر ملک و بر طرفین طوق عالم ایل محدود و طوطا
فرق بر جوق و عرضا اوزن بش محاسب مزور افندر یگری
ذراع اوزن مینی بش باب ملک اوط لری و جوق

مرفوعه صباری تیموری محمد حسن واقع بر طرفی قیون راج
 محمد افندر ملکی و بر طرفی حبیبی حاجی محمد ملکی و بر طرفی بود
 و بر طرفی طریق خاص ایل محمد و طولاً و عرضاً صاحب مریوز
 او تونیش ذراع عرضاً و درین بسنی بر جفت است و در بسنی
 وید مریوز سه مریوز و واقع اود قناتی و اخلند عطا الحاج
 محمد محمد حسن بر طرفه رضوان غایب عبدالمنان ملکی
 و بر طرفه پرویز حاجی بن عبدالدیان ملکی و طرفی
 طریق عام ایل محمد و طولاً و عرضاً او تونیش صاحب ریز
 یک ذراع عرضاً و درین بسنی بش عددات و در بسنی وید
 مدینه اسکدره حاجا الله عن الله در مصفا تندر حاجه
 قره در سکلر قواق اسکدره نام موضع واقع بر طرفی

حین

حین بش ابن الحاج یوسف تارلاسی و بر طرفی
 و بر طرفی طریق طریق عام ایل محمد و برابر ملک آنکه حاجی
 و برابر ملک آنکه حاجی و برابر ملک حاجی و برابر
 ملک بقال حاجی و در او انان دکانلر قریب واقع باک
 آنها ایل محمد و توصیفه در مستغنی ایل محمد ملک حاجی
 وید ناحیه مریوز و بر طرفی مصر علی حسن یک ملک تارلاسی
 و بر طرفی حسن افندر تارلاسی و بر طرفی سحن محمد و بر طرفی
 طریق عام ایل محمد و انجا مریوز و غیر مریوزی حاجی ملک حاجی
 و لورس قصاصه تاج فاکلیتی نام قصه و واقع بر طرفه
 زعم زاج حاجی و بر طرفه بعضا حاجی راج حاجی و بعضا
 پیلر بش حاجی و ایل طرفه طریق عام ایل محمد و انجا مریوز

و غیر متبره فی حاوی ملک باغچه و ذکر اودن با جمیع فصل
قنوات و منات ایله هرز با جا بر و دلاب قیسی و سایر
انجمن آلات زراعت و حراست و بالجد و ستان لازم
و هم اشیا بی محنتی اولان ملک و ستانی و نه و لا
روم ایلمز ارنود بفرادن واقع بکه انما ایله تحریک و تحریف
مستحق خلوت معذور و بی محنت ملک مشترک اولان
جامعی و نه قصید زبور و مجد و انا و فی سبیل الله
اجرا ایلمر کم ری عدد چند لری و نه قصید مذکور و تابع
دو ششک نیم قریه واقع کدک بکه انما ایلمر معلوم محدود
و المثلثات ملک حبشکی و زینون باغچی و قشلا لری
کاف و حقوق و عاده الحوقی ایلم و نه ولایت مزبور و

البحر

ایلمر سنج غرض اشتیاق قضای او اجند و عهد
ایالی الدیار بربر و بیکله امتیاز و اشتیاق اولان
موضع واقع بر طرفی دول دیکله معروف نهر اندک
یول کنار اندر در اعوت نام قریه مسوره اندک قریه
یوهی نام موضع اندر نه نهر قریه قریه اراضی و اخلا
واقع اولوب غنی عن التجدید و الوصف جمیع ملک
جله حدود و حقوق شریعی ایلم و حدود و قریه و اخلا
واقع بر باب ملک و کر منی طاشلری و اولوقلری و سایر
حقوق و طریقی ایلم و رازاری نام قریه واقع کدک
بکه انما ایلمر غنی عن التجدید جمیع ملک حبشکی کاف و حدود
و حقوقی ایلم و نه ذکر اودن و دو ششک ملک انصهار

و بکمال آنها ایستخفی عن القدر و التعریف و البتین و
التوصیف یدربک بشیو غروش زبول لعة نفوس
ایدوب بعد طرف سلطنت غملی و جانب خلافت کبریا
خط هماون سعادت معزونی سلطنت و برلغ بلغ التلیغ
حافاتی ایله بکه عیلت و تخصیص اولنوب یدربک
و فمین و الف جمار الاذلی ای بکی ایلمورخ طغری کرا
سلطنت ایلمجلی ملک نایه هماون بجی و یکله وقف
آنی اندک صدد و نه دکن ملک صبح غرضی و قمر کرم
اولان جمیع ارش و قیون شلاسنی و ذکر اولان
زائرین شکره متصدل غنیة من التوفیق جمیع ملک
اراضی و ذکر اولان برود حد و اخلت غنیة

الذی

عن التحدید جمیع ملک اراضی و ینقصه مرقود قوسین
واقع بر طرفین حرو و نه بر طرفین جنت مکان و دوس
اشیان مرموم سلطان سلیمان خان طاب ثراه و فقه
و یکی طرفین طریق عام و عمر خاص و عواید منتهی اولوب
و مقف واحد التمدد دایر سابق لوا و برره متصرف
اولان عقد الامراء الکرام نریق اکبره الفهم بایزید
بکشا نام کسند دن یدربک غروش اشترا و قبض ایلمو
الی حین الوقف یدربک و فقه تفریق اولان ایلمو کوز صو
دک شلری جمیع توابع و لواحق و عاید حقوق مرافقی
ایله و نه ولایت زبور و اولونیه سنج غنیة یومرنجه
نامه سند مسقط راسم اولان غرض نام قریر و واقع لدی

الایک و غیران معلوم المردود والحق اولوب کندی عالم
واخص ضالم الیله مجتهدا بنا الیکم جامع شریف و عمارت
و حمام و دوشا بیره فی سبیل الله بنا الیکم خان و
اجرا الیکم ایکی عدد چشمه و موصیقله و انچه استغفار
اولمق اچون افراز الیکم یوز قوق بیک نقد رایج
فی الوقت اقمی هر سنه بلا تکامل و لا اہمال علی الوجه الشرعی
اکمال اونی اولن برنجی حسابی اوزن رصن قوی و کفیل
علی یاخو و کیسند بری الیله استعمال و رستریاج
اولنوب جامع مزورک امام و خطیبنه و مؤذنینه تعیین
اولن ان و خطیبه لر مشروطا الیله حاصل اولان رایج و غلام
و بریل و قیمته تعیین اولن ان و خطیبه دافی رایج روقد برادر اولن

و

۱۲

و جامع شریفک شمع و زینت و حیدر لوزی دافی اولن بیک
کوبیل و عمارت مزورک صحنی دافی رایج روقد برادر بریل
و حمام مسغورالکرک تعیین اولن ان اودون بهادر اولن
و خطیبی سنه تعیین اولن ان و خطیبه لر اولن بیک بریل
و افراز اولن ان یوز قوق بیک اقمی تکلف اوزن برادر اولن
ای باب و خطیب و جامع مزورک جامع حسی انطون
اولوب استریاج اولن اقمی جلا سکن موقوفه استریاج
اولن وینه ولایت مزوره هر قصبه ککوطنه قضا سنه تابع
اکریجان نام قورچ کندی عالم الیله مجتهدا بنا الیکم برک برکلو
و بذراع البنا یوز اتلی ذراع طولی کوبری و ایکی طرفند
اولان قالدیرلری و ذکر اولن ان کوبری قریب واقع

لیدرانیالی معلوم و ساطع مخطوبه کبره داخلین دنگاکین و نگا
اوطرستی و خانی ختمی اولوب عرصه سکرم هم علی قوشچی
وقفنه سنه ۱۰۷۰ اوچوز ابقه مقامی اولان ملک سوتقی
وینه ولایت تبریز ح ایلیقان قضا سنه ۱۰۷۰ مورده نام درج
واقع غنی من التجید و البینا فی سبیل الله و طلب طریقه منا
ایله کیم ملک خانی و بالیو خاں سطور تفصیل مذکور ادرش
مسطور و بیان و ذکر و عیان اولان اطلاق و نفوذ و مجری
مجموعی طیب اموال و اعراضا ملکان مجید مزوره ح استرابع
اولمخو ایچون افراز و امینا تمام ایلیمناز علی قوشچی
قطعه ربانی غرض کبری خاں خاص باغچیک طوقز باب
بستنجی اوطرینه اودون ایچون حبیه نه لک الله العبد

نقش

وقف صحیح شرعی مؤید حبس صریح شرعی فقه ایل
وقف حبس ایدوب بوجا اوزن نعین شرط قیود
و بوطر اوزن تبیین معرفت مهود ایلرکه اولاعشار
مذکور دن فاکلچنی نام قصیده واقع ذکر سابق باغچه
و بوستان مجرور تبریز ح حدیده سلطانین طوقز باب
بوستانخیل اوطرین اولوب اشغنی اوطر دیکل معروف
اولان اوطر تک باش اکیسی کیم ایسک ایلر ضبط
و مساقا اولند و بش جوز غرض دفعی و برشدر اونی
اون بر بوجی حبانی اوزن علی الوطرش علی الحلال حسنه
بلا تکامل و لا اهل اعمال اولوب حیرت و حیل اولان
فقه اول اوطر ایسک حیرت بعد ایلر میته

و نقدن حاصل اولان ثا و فضل جمعی که ازین اول اول
 ایا پسک پاد و زرد مهر قندرج و مهر اولوب اول
 حدیقه ایدیش جو غروشه اول اول و تک باش اسکندر خیری
 بر فرد مدخله ایتمه و بش یک یلی غرض طعنه باطل
 ایا پسک اودون بهاری بکون وقف اولوب یکم یک
 مهر قندرج اند و مدکور بوستانخی اولارین اوقات
 صلواتی اعلام و ایدان ایدرمو و نره دار الحکومت و نقدن
 چغیر سو قند اولان طاشماز دن یومی الی و طیفه
 ویریلد متاعلر سنن مؤذن فروروز حاضر جماعت ایل
 اگر باغچه خاقدج مهر لرن و اگر کوچلرن اوقات نعمت
 و اوچر اخلاص شریفه بر فایده شریف تلاوت ایدوب سنان

ن

روح واقعه اید ایلر و بوندم ماعدا مسطور و مذکور
 اولان سیر عفات ید متونی و اجر شکر ایله اجاره اولنه
 و ذکر اولان دار الحکومت یومی یکم ای و طیفه ایل علم
 و حدیقه قادیرو علوم عقیده و تعالیه ماهر حدیث اولان
 ویریلوب اولدانی ایام اسبوعدن یوم حد ایل یوم خمسه
 ایکی کون حدیث و حاضر اولان طلیه بطریق الانضاج و الا
 تعلیم علم حدیث ایدوب با باطنی کشت و طلیه
 و قنون شش ماه علم و فضیله کون کبی طاهر تعلیم علوم
 قدرتی روشن و باهر اولان بر کسند و ذکر اولان اگر
 الحکومت درس علم اولوب کدنگ ایام اسبوعدن
 یوم سمیت و یوم اشین و یوم اربعاده کرک اخل جرات

اولان طلبه و کرامت طبعی تحصیل علم اصول و فروع
و تعلیم سبب الفنون من العقائد و التعلیمات من التوحید
کان استفادہ اچون حاضر اولان کس نہ لزم مقتضای ظاهر
حال اوزر تفریق تعلیم و تحقیق و فهم ایدوب یوزن
اچو و طبعیه متصرف اولر وینه مارالکر دارالحیث طلبه سی
اچون کتب نفیس و وقف و وضع المذم لدرالاحتیاج معلوم
اچون دارالحیثین سکون اولان طلبه ویریلوب آخیره ویریلر
و سابق الذکر دارالحیث او طرلر ندر هر اوطاح طلبدن
برکسند سکون و استفادہ اچون ایام خمسہ یوزن
تعیین اولان درسلره حاضر اولوب و هر صباح نمازین
صکره بربره جمیع اولوب جمعا بر فرج تریف تلاوت ایندکر

فی

نوابی حضرت پیغمبر و اول اصحابی ارواح طیبہ لرینه احد
ایدوب هر بری یوزی اکیشر اچو و طبعیه متصرف اولر وینه
مارالکر دارالحیثین محمود و اهل قرآن برکسند دارالقرآن
شیخی اولوب ایام اسبوعنر یوزن سیرت و اشقین اوج
طلبه دن اون نکر کسند تعلیم حضرت قرآن ایدوب کندی
یوزی اون و طبعیه کسند هر بری و فی یوزی بر اچو که جمعا
یکرمی اچو و طبعیه متصرف اولر و برکسند فی یوز آب
اولوب اوقات معاده ج غلق و فتح ابواب ایدوب
و وضع اولان مصلحه قیودن صوچو پ آب کتک ایدوب
و دارالحیثی دایما نظار و کتبیس ایدوب فراشکند
خدمتی دفر اولدکر ان کسند مغایر سندن یوزی اچو

آنچه وظیفه متصرف اوله وینه دارالمی باشد بهر سینه
 ایام حاشا اوج معمار اوزر عاشرانی طبع اولوب
 قهرایه توزیع و تصدق اولنه و ذکر اونان دارالمی
 محمد علی مشایخ کرامت و اعظم کرامت و ولیم کریم
 زین علی الشیخ ولی افندی زید تقی و حیوین اولد قی
 اکبر و ط اولوب بعد الوفا مشایخ فریور کرم
 دارالمی در سخا سینه سینه حاضر و در سینه طایف
 اولان طایفه سینه حقیقی علم حدیثه اعلم و ادلی
 و محمد ملک خدمتک داسنه البی و احوی ایس که شرط
 اوله و مجید فریور و واقع ابراهیم پاشا جاسر بن
 مشایخ بر اهل علم اهل فضل کسته دخی هر جمه کون بعد

۱۱۱

۱۲
 ادا ادا صلوٰۃ الجمه و غلط و نصیحت یار و برضعتی معایر سینه
 یومی اون فقر و وظیفه متصرف اوله و ذکر اونان دار
 لمدیکت درس عالمکی ایله جامع فریورک و غلطی و غلطی
 زین علی الصلی الشیخ عیسی افندی زید تقی و حیوین اولد قی و ط
 اولوب بعد الوفا مشایخ فریور کرم و ذکر اونان دارالمی
 در سخا سینه درس مجلسه سینه اولان طایفه سینه
 حقیقی علم حدیثه و نقلیه اعلم و ادلی و ذکر اونان
 خدمتک داسنه البی و احوی ایس که شرط اوله
 و طایفه کوریندن غیری بر کسته کاینان کان اگر قی و کله
 و اگر در کله طایفه راغب اولور شرط واقعه غایب
 و قی اولد و غنه بنا وضع و دفع اولنه و ذکر اونان

قرین غر مشرح بوندن اقدم بحمد ذاکندر عالم ایلد حسبه
 لله وقفا ایدوب عیال اکیچین اقامت صلوات خمس و جمعه
 وعیدین اولندان جامع شریف البیانین بر صالحو دین
 و ورع حال ایلر موصوف و معتبرین اهل قرآن لطیف الحان
 اسلوب امامت و خطابتین بلند پایه و زهد و ریاضت
 فوق الفایه بر کسند یوی اولن اقمه و طیفه ایلد امام خطیب
 اولوب امامت و خطباتی معا بکرسندن یوی اولن اقمه
 و طیفه یتصرف اولد و جامع مرقومین هر کیم امام اولور
 یوی بر اقمه و طیفه ایلر هر کون محرابین بعد صلوة الفجر ربور
 یس شریف تلاوت ویند بر اقمه بعد صلوة العصر بر سوت
 نبأ قرآت و بعد صلوة العشا بر سوت ملک تلاوت

ایمده

۱۷
 ایدوب نو ایلرینی حضرت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم
 روح شریفینه اهد ایلد و ذکر اولندان امامت و خطابت
 ایلد سوره مرقومه کت اوقات مسطور و ده تلاوت و قرآنی
 جامع ربور جم امام اولن شریطه و طایفه اولوب خدمات ربور
 معا بکرسندن جمعا یوی اولن اقمه و طیفه یتصرف اولد
 و اوقات صلواتی اعلام و ایدان اقمه علم سوت قید ربور و خوش
 لکان بر کسند ماره اذان اوقوب و ایام جمع و عید
 علی الوجه المعروف بین الانام صلا و ربوب و یر خدمات
 معناه سنی کایب سنی ادا ایلد که نصکره یوی بش اقمه
 و طیفه یتصرف اولد ویند مؤذن مذکور جامع ربور معرف
 اولوب ایام جمع و عید خدمت حضرت رسول امین و آل اوصیا

۷۷
و چنانکه باریکین رضوان الله تعالی علیه جمیع ارواح طیبه
لرین و سلطان العزاة و المجاہدین خلقت خلافت الیوم
الدین پادشاه روی زمین و خلیفہ سید المرسلین
حضر تریک دولتمرد دولت و قیام عز و کبریا
خیر دعا ایدوب یومی اکی اتی و طیفه به متصرف اولد
و ذکر اولدن مع قلمک جامع مزبور مؤذن اولد و کلام
اولوب و بر مجتہ قرآن خوش آواز عند الیسان
جامع سالف البیان و در خوان اولوب محفل صلوة جمعه
نصف ساعت مقدم اذان جمعه و از تجنیز الی حدیث علی
و جراتانی و الترتیل بر جزو شریف قرات و اتمام و تکبیر
مواظبت ایدوب یومی بر اتی و طیفه به متصرف اولد اقصا

المراد

۷۸
ایدب و کز اولدن و در خوانق جامع مذکور مؤذن اولد
کسبه توجیه اولد و چاروب صفت خدمت معین
وقت و دیانت اید اراسته درونی یک و جبریت و حال
بر کسب قیام فراش اولوب کز اولدن جامع دلکش
و معبد بهشت آسی و وقت زمانی اید اچوب و قیابوب
در دن و بیرون کنش و تطهیر و بلا سرعت و لا اتمال
شمع و قنادی ایضا و اشغال و تقصیرات ایدوب خدمت
مقابل سندن یومی اوج اتی و طیفه به متصرف اولد جامع
سالف البیانک حرسه شمع و زیت و حصیر یکس
اچوب صرف اولد و کز اولدن حمام عالی تمام کلخته کسه
بش یک اچوب اولد و در دن صرف اولد و حمام مزبور جمعی

اولان کسکه برلودن اقبه الالبوب خارجه کیرلک کسکه دن
معتاد اوزت اجرت الله وینه حمام زورده دلاکک خدمته
قادر کسکه دلاکک اولوب خدمت معتاده بی معا برکن
یومی اکی بوجی اقبه وظیفه متصرف اوله کوچلو قوت و توانا
برکسکه دخی حمام قرقم کلشن کلشنی اولوب مت لازم کین
کامیبتی ادا ایشد کین صکره خدمتی معا برکن یومی
بوجی اقبه وظیفه متصرف اوله دخی فرمان کیرلک کندی
اوطارم اچینن بنا ایلدیم قومی وجامه شوی خان کسک آب
کسکه یومی اکی اقبه وظیفه ویریله وکجه مکره ده مقام
حنفی جاتی مؤذن و مقام شافعی جاتی مؤذن و مقام مالکی
ایکی مؤذن و مقام حنبلی جاتی مؤذن سنده یوز خوش نیال

دعوت

۶۸
و مدینه منقون صلی الله علیه و آله منور پاک حرم محترمند اولان
مؤذنه و مستحکم سنده یوز نیال خوش اسال ایشال
اولنه و دارالطمنه العلیه در هر کیم حاجت برشتری
اولور سه بهر سنده ایشال ایدوب سنده برش خوش
ویریلر و ذکر اولان ملاحضه و محض سندن حال کین
اوله و غم منزل موصوفه یومی حیانت اولدجه کسکه متصرف
اولوب بلبراته الکک العلام بنای بنیم مشرف ایشلم
اولوب غنم دارالسلام اولدین عتبه علیه سلطانه
هر کیم صوناظی اولور سه یومی کیری اقبه اجرت بالذات
کندر سکن اولوب اجرت قومه دن یومی برش اقبه یومی
مقران یوز کسک تعمیر و ترمیمه صرف اولوب باقی اولونیش

آنچه بی جانب و فخر صرف اولد اگر سکن اولد منتهی
 وقفه ای بر منی اید آخره ایجا راید و دخی تقدیر ربانی ترک
 عالم فانی اید که در مکره انجمن امانتیه سلفک بایزید خا
 جامع شریفین در علم انجمن اولان و قنجه و حدیقه فقه
 برست بخیره مخصوص طغوز باب اولاره اولون بکون
 اولان و قنجه و ذکر اولان اشغی اولیه طعایمه بکون
 اولان و قنجه عتیله جم برست بخا باقی اولان تاظر
 اولوب یور لکی آنچه وظیفه متصرف اولد و متولی یور
 حسن چلی نمک کر یطین اولد و کر یطین ناین موجود
 بولان اولادنه یومی اولن بش آنچه وظیفه مشروط
 اولوب متصرف اولد و ما بینلرم علی التو بیقیم و نوبت

ایده

اید بر و بعد لا تقراض اصل و فخر ضبط اولد و و کرایه
 اوقاف تازه و خیرات تازه مدن مجید غوره اوقاف
 یومی بش آنچه وظیفه اید حسن علی متولی اولوب
 و یومی لکی آنچه وظیفه اید اولعلم متامن غراب المعاف
 مصطفی چلی بن اسمعیل چلی کتب اولوب حیون اولد
 الکام مشروط اولد و خاسته لشکره عتیقه اولاد عتیقه
 سراج لایق و صنعت کتابت فاتی اولد مشروط
 اولد و بعد لا تقراض رای حکم الشرع مغفوض اولد
 و یومی لکی آنچه وظیفه اید مغفوض ارباب العلم عثم چلی
 کاتب نانی اولوب حیون اولد که مشروط اولد
 و یومی لکی آنچه وظیفه اید بر کسند حافظ کتب اولد و یومی

موقوف اولد و در اوندان جامع و حمامک جهت
و طایفه کدک اقرابدر مستحق کسندر و اراکین
افزودن کسند و یرلیه و وظایف مذکور بالتمام
اودا اولسند قدر نکره باقی قیلان غلله دن مجیه فریده
جلاسکن دلد و غم منزل و موقوف فریده در ذکر
اولان دارلحدیثک و سایر عمارات مارالصفایک
و دلابت عرقومده واقع ذکر اوندان جامع شریف
و قریب واقع بنا و وقف ایلیکم مصلحت چشمه
کوثر فک و مارالحدیث غرض قریب سنج کوثر نام
موضعت واقع ایلی عدد چشمه نک و او بارقضا
دوشایره و در بندج و اگر یک بنج اولان خانک

دست اقر و طیفه ایله الیاس اوغلی مصطفی حاجی اولوب
چویش اولدجه کدک شرط اولد و یویمی بش اقر و طیفه
ایله احمد و قفقه معتمد اولد و یویمی ایلی اقر و طیفه ایلی کدک
یوسف و شمس و حاجی بی اولد و در اوندان کدک
ماداکد قریب ایش اوغلی مشایر الی حسن علی سندی چویش
جالس و الیاس صحت عاقبتی الیاس کدک شرط اولد
اجل چایمن نوش و علایق دنیایی باکلیه و امورش
ایلی کدک انک اولاد و اولاد اولاد و بطنا بعد بطن
و فرغانه اصل شرط اولد و بعد لا تقاض اصلح
عتقار بعد هم اصلح اولاد عتقار کدک بطنا
بعد بطن شرط اولوب بعد لا تقاض ای حکم الشرع

موقوف

۳۲

مؤذنه مشروط اوله ووقفن بزرگ تسمیل و یغیری و
تعلیل و تکثیری و نظم مصطفی و عزال و نصب ارباب طایفی
مادامک مرغ روح روانم بولکشن بی قیام آرام آنگدن خالی
اولمیه مرقه بعد از یی یمن اولوب رأیه منوط و اراده
و مشیتیه مربوط اوله و مروریام و کرد و شهور اهلوم ایله شرط
مذکور رعایت متعذر اولرسه غلال مزبور فقره سلیمه
صرف اولنه و بوعقارست مزبوره بی فایده عن الشواغل و خالی
عن امر محلی متولی امر قوم حسن چلبی تاریخ کتابه الزانی می مقدم
تسلیم و اولدانی مجلس قبض و تسلیم ایدوب قیامت اوزر
سایر متولیکسی تعرف ایدوب و طیفه تولیت کی بی میوز
اتخاذ ایلدر و بدکن غلبه تصدیق الشرعی فی جمیع مارقم

دائن

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

توفیت دیو الدینی بدینویز آفدن اهر مندنم زاید اولان اکیوز
التش اهری بکرسیدیم ایسکون ایسکون منویز بزرگ عالم ایسکون
بلطه الموفور دخی جواب بیلوب و بروب کرچه حال سبط اولان
منوال اوزده در کفر وقف نفوذ حضرت امام زفر علیه السلام
امام انصاری علیه رحه المکمل الباری روایتی اوزن صبح و غروب
مرفوعه اوزن اولان سبک جهنم ساری به دخی مشایخ کرام
الرحمة المکمل العلم ان بعضی از قسطنجایز و امام ثانی
ابویوسف الامام القضاة فی قسطنج شرط دفر صبح و غروب
غیر معارف اولملم امام زفر علیه رقه رب الغفور قوی اوزن
وقف عمار دانی لازمه دیورده و سبکدر امتناع و بیعت
بعدن برآرت دقتینی اذعالب دوب نزاع اتمکله خاکم

موقف

موقف اعلائی کتاب مشکین نقاب اولان جرمایر بجزایر
جامع علوم الاوایل والاواخر و ارشاعز و الجکایا عرکایر
حضرت شریفین مرافعه و فصل و حکم طاب ختم انصاریه
را تسمیه لدهلزن حاکم موسی البیه اسبح الله نعم علیه دخی
روایت مزبوره اوزن وقف نفوذک مشایخین بعضی آخر قوی
اوزن بنا و قسطنجک صحنه و وقف عمارک دخی شرط مدلوله
امام ابویوسف قوی اوزن تحت و لزوم حکم ایسکون انصاریه
موسمی الیه ملازمه بطریقید وصول بولابوب مرانی قرین الحصول
اولایمجتی عثمان کلام من تحت آخره صرف ایدوب حکم مزبوره
وقف صحیح و لازم اولوب و وقف نفوذ و بنا دخی تحت
بوشه در کفر حضرت امام اعظم مشایخ ایزد قسطنج تحت لزومی

مستمر اولمغه باب جمع بنه منس اولن بكرة وقفه
وبناد بنه رجوع ایدرن دیکن منوقی مزبور دخی اعادة جوا
ایدوب اگرچه ام اعظم مشا اید حضرتی یانین صحت
لرزمی ستمرم دکدر ککن وقف نفوذک ام انصارک
روایتی اوزن صحتنه و بنا وقفک دخی مشایخ بعضی آخر و
اوزن جواز حکم اولمغه جمله اینه قلزن دخی وقف
صمیم اولوب صحت اسلام ابویوسف قوی اوزن لرزمی ستمرم
و شرط مذکور دخی انک قول ترمی اوزن صمیم اولمغه ام
مذکور قوی اوزن انک دخی لزوم حکم طلب
ایک بن دیونزاع ایدوب حاکم موملی اید حضرتینه
ثانیاً مرافعه اولد قلزن حکم مشا اید لارال بن لایم

خشار اید

۲۵

مشا اید حضرتی دخی طریکک لیدن نظر و مصلحت
اولمغن حذر ایدوب جانب قضا دلی و طرفه ایدی
اولمغه عالماً بالخلاف المهود ککراونن بنا وقفه و
لرزمه دخی علی قول من براه حکم اتمکین من بعد جمله
اوقاف مزبورن صحت و لازمه اولوب تبدل و تغییر نه جایز
ونقص و نقضی عدم الاحتمال اولدی فمن بدل بعد ما
فانما اتمه علی الدین ببند لونه ان الله سميع عليم
واجرا الواقف علی اخی الجواد الکرم جری انک و جری اول
ذی القدر سنه خمسین و الف و المجره النبویه علی کل النجیه

۲۶

هو دستان
موقوف بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
الاعظم بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
ذو القلم ابو یوسف
برسه من علی بن حسین حالا

هو دستان
موقوف بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
الاعظم بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
ذو القلم ابو یوسف
برسه من علی بن حسین حالا

هو دستان
موقوف بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
الاعظم بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
ذو القلم ابو یوسف
برسه من علی بن حسین حالا

هو دستان
موقوف بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
الاعظم بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
ذو القلم ابو یوسف
برسه من علی بن حسین حالا

موقوف بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
الاعظم بنی المرحوم شیخ ابوالفتح
ذو القلم ابو یوسف
برسه من علی بن حسین حالا

